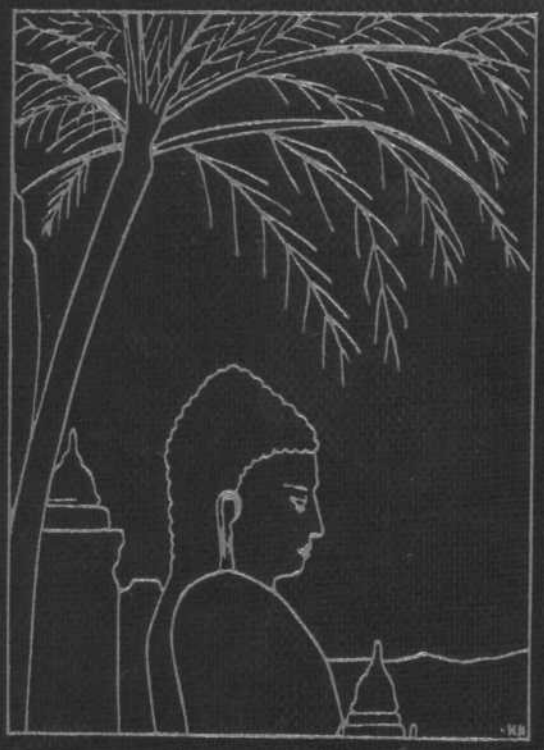

JAVA'S PRACHT en PRAAL

490
1004536.

7373
2.

B3

JAVA'S PRACHT EN PRAAL

Omslagtekening en ontwerp bandstempel van Henk Nykamp.

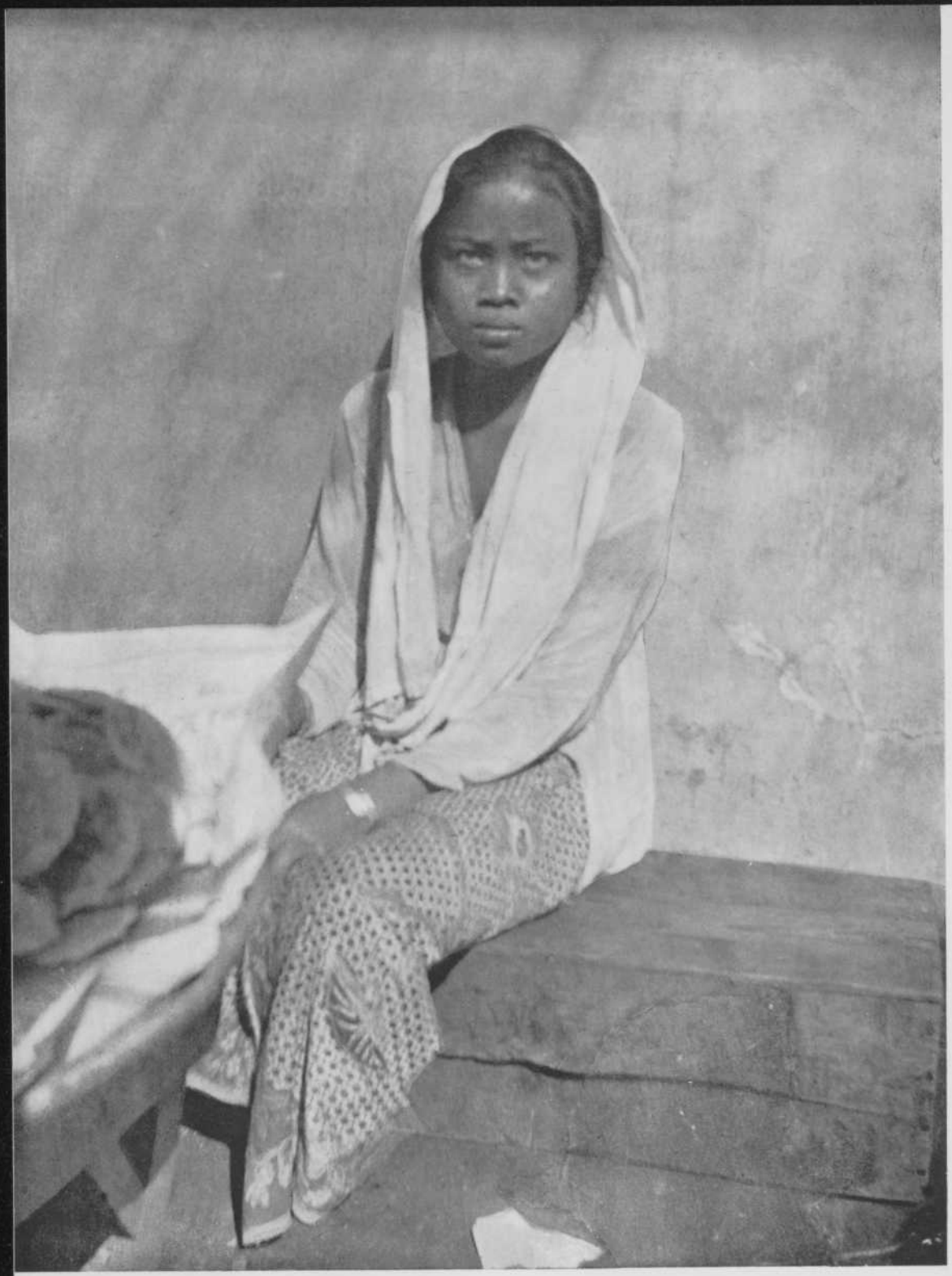

Javaans meisje. (Foto Amarant).

H. W. PONDER
F. R. G. S., F. R. S. A.

JAVA'S PRACHT EN PRAAL

VOOR NEDERLAND BEWERKT DOOR
DR C. P. GUNNING

INGELEID DOOR
Z. Exc. DR H. COLIJN

MCMXXXVI
NEDERLANDSCHE KEURBOEKERIJ
AMSTERDAM

BIBL.VR.UNIV.
VERZ.
W. DE MERODE

TER INLEIDING

Aan boeken over Indië is geen gebrek. Ook niet als men alleen die telt, welke door buitenlanders geschreven zijn. Van deze laatste heb ik er — en ik heb ze ongetwijfeld niet alle — een tiental in mijn boekenkast, die in de laatste kwarteeuw of nog iets vroeger verschenen zijn. Daaronder zijn er, die in den tijd van hun verschijnen een zekere vermaardheid genoten. Men denke slechts aan *Java et ses habitants,* van Chailly-Bert; aan *The policy and administration of the Dutch in Java,* van Clive Day. Ook Angoulvant's *Les Indes néerlandaises* — thans een 10-tal jaren oud — kan men in deze rubriek onderbrengen. Uit lateren tijd zou ik vooral het in 1933 te Grand Rapids verschenen boek van Amry van den Bosch willen noemen, dat uitkwam onder den titel van *The Dutch East Indies.*

Al deze werken dragen een min of meer populair-wetenschappelijk karakter en vinden dus — afgezien van de taalbezwaren — in Nederland niet licht hun weg in breederen kring. Daarom juich ik zoo toe de vertaling van het door Miss Ponder, onder den titel van *Java Pageant,* in het licht gegeven boek over het belangrijkste der 4 groote Soenda-eilanden.

Zeker, op enkele beschouwingen van de schrijfster omtrent wording en oorzaken van thans bestaande toestanden kan gegronde critiek gemaakt worden; hier en daar generaliseert zij te veel en baseert zij op ervaringen uit haar omgang met personen uit de inheemsche bevolking van Java een karakteristiek der geheele bevolkingsgroep, waarop valt af te dingen. Maar aan de waarde van haar boek als geheel doet dit geen afbreuk; het is als zoodanig uitermate geschikt om gelezen te worden door al die belangstellende Nederlanders voor wie de bestaande literatuur over Indië wel wat zwaar is. Miss

Ponder diende haar werk aan als een beschrijving van een der rijkste en schoonste eilanden der wereld. Daarmee heeft zij stellig geen woord te veel gezegd; integendeel, er had nog wat bij gekund. In haar woord vooraf toch geeft zij een betere typeering van wat dit boek eigenlijk schenkt. Toen ik — zoo zegt ze daar — voor het eerst met Java kennis maakte, werd ik er — zoo is de woordelijke vertaling — verliefd op. „Dat was onvermijdelijk, want Java is onweerstaanbaar". Deze uitlating teekent den aard van het boek. Want wie in zulk een stemming schrijft, schrijft altijd goed, d.w.z. schrijft zóó, dat het lezen een genot is.

Dit is reeds op zichzelf een reden om de aanbeveling van het boek van Miss Ponder bij het Nederlandsch publiek te rechtvaardigen. Maar het heeft grooter verdienste. Het brengt Java werkelijk dichter bij Nederland. Het geeft beschrijvingen, feiten, stemmingsbeelden en historische mededeelingen op een wijze, dat elk eenigszins ontwikkeld Nederlander het gelezene als bijna zelf beleefd of gezien zal vasthouden. Aan scherpe waarneming paart zich bij herhaling gezonde humor, de illustraties zijn goed en, wat bij de snel wisselende toestanden óók van beteekenis is, het boek verscheen in 1934; het is dus ook „up to date". Kortom het is een boek over Java zooals er tot nog toe geen was; het voorziet — om een gemeenplaats te bezigen — in een werkelijke behoefte. En men dient schrijfster en vertaler beide erkentelijk te zijn voor de moeite die zij zich gaven om in een bestaande leemte te voorzien.

H. COLIJN

WOORD VOORAF

Reizen is een moeilijke kunst, die weinig mensen verstaan; en om van een reis op boeiende en tegelijk leerrijke wijze te verhalen — dat is een kunst, die zeker nog heel wat moeilijker is!

Dat Miss Ponder, die de kunst van reizen én de kunst van beschrijven zeer wel verstaat, juist ons wonder-eiland Java bij herhaling heeft bezocht en ook beschreven, mag ons Nederlanders wel tot bijzondere verheugenis stemmen. Wie zelf — als ondergetekende — het grote voorrecht heeft genoten Java te bezoeken, kan er van getuigen hoe uiterst moeilijk het is het ongelofelijk vele, dat daar tot ons komt, behoorlijk op te nemen, te verwerken — en onder woorden te brengen.

Bij het doorbladeren van dit boek zal de lezer dra merken dat dit heel wat meer biedt dan de titel zou doen vermoeden. Zeker — gegrepen door de onuitsprekelijke schoonheid van Java schrijft zij over „Java's Pracht en Praal". Maar tegelijkertijd openbaart zij een bij een buitenlander verwonderlijk grote kennis van onze koloniale geschiedenis. Ook toont zij een opmerkelijke belangstelling te bezitten voor de inheemse bevolking, waaraan wij menige uiterst lezenswaardige bladzijde in haar boek danken. Men leze slechts hoe zij weet te vertellen van de eenvoudige dessa-bewoners, van het leven der vissers aan de noordkust, en zoveel meer.

Daarbij loopt als een gouden draad door haar boeiend relaas de grote waardering van deze buitenlandse voor de koloniale arbeid van Nederland.

De schrijfster geeft hoog op van de bijkans volmaakte wijze, waarop de Nederlanders hun koloniën tot ontwikkeling hebben gebracht, ook al laat zij niet na duidelijk aan te geven wat onjuist en onrechtvaardig was.

Zij ontziet zich niet om aan de regering van het machtige Albion de Nederlandse energie en voortvarendheid ten aanzien van de maatschappelijke en economische ontwikkeling van Nederlands-Oost-Indië ten voorbeeld te stellen.

Zij striemt de indolentie en de laksheid van haar landgenoten, wanneer zij een harer kennissen in Batavia iedere Zaterdagavond even met z'n vrouw in Amsterdam laat telefoneren — voor hem de gewoonste zaak ter wereld; om daartegenover te stellen het feit, dat het gróte Engeland destijds zelfs nog geen kans had gezien om een eenvoudige verbinding tussen Penang en Singapore tot stand te brengen.

Zij schroomt niet om haar landgenoten als met waarschuwende vinger te wijzen naar de hoge, blauwe luchten van de Oost, waar Nederlandse vliegtuigen zweven, die binnen een week post en passagiers van Batavia naar Amsterdam brengen, hetgeen volgens haar toch wel moet zijn „a little tantalizing for residents of British Malaya", wier brieven, toen zij haar boek schreef, drie weken nodig hadden om Londen te bereiken.

De vrouwelijke landgenoten van de schrijfster ontkomen evenmin aan haar even scherpe als juiste critiek. Zij vergelijkt het leven, het doen en laten van de Engelse vrouw in het Verre Oosten, die het steeds erg volhandig heeft met „bridge, tea-dance, golf, cocktails, dinners, dance — and so to bed", met het leven, het doen en laten, van de Nederlandse vrouw en moeder in Nederlands-Indië, die immers sprekend gelijkt op „the virtuous lady in the Bible", die „looks well to the ways of her household", die een „wonderful housewive" is, en „happily brought her talent for homemaking with her to the Far East".

Het is goed dit alles eens te horen; vooral in deze tijden. Ik denk hier aan het zo interessante en lezenswaardige artikel van Prof. Ir J. Klopper, in het Juli-nummer van „Maatschappij-Belangen", het Tijdschrift van de Maatschappij voor Handel en Nijverheid, over „de Verhouding van Nederland en Nederlands-Indië". Zijn kloeke woorden manen tot bezinning en tot aanpakken. Er is gebrek aan warmte, aan hartelijkheid in deze verhouding, zo schrijft hij. Zeker, ons voortreffelijk

Koloniaal Instituut (wordt het hier en in Indië wel voldoende gewaardeerd?), waar buitenlanders met verbazing — en afgunst! — mee kennis maken, doet veel om de kennis van en de belangstelling voor Indië te verhogen. Zo is er meer. Maar daarmee alleen komen wij er niet.

Iedere gelegenheid moet worden aangegrepen om in dezelfde richting te stuwen. Het boek van Miss H. W. Ponder nu, waarin zij haar bevindingen op Java beschreef, kan hier ongetwijfeld uitnemende diensten bewijzen. Een vertaling ervan leek mij dus alleszins gerechtvaardigd. Wel plaatste haar bloemrijke stijl, die zulk een eigen charme bezit, mij bij deze arbeid voor heel wat puzzles. Aan de lezers laat ik gaarne over te beoordelen, of ik erin geslaagd ben deze behoorlijk op te lossen.

* * *

Dat Minister Colijn aanstonds bereid was bij deze Nederlandse uitgave een Inleidend Woord te schrijven, versterkte mij in de mening, dat een vertaling reden van bestaan had. Ik betuig Zijne Excellentie voor zijn steun mijn eerbiedige dank.

Met grote erkentelijkheid zij hier de hulp vermeld, die ik mocht ontvangen van den Heer J. Tideman, oud-gouverneur van de Molukken, thans verbonden aan het Kon. Koloniaal Instituut. Aan zijn grondige kennis van onze Oost dank ik menige belangrijke wijziging en verbetering.

Dr H. C. Prinsen Geerligs was zo vriendelijk mij enige waardevolle aanvullingen voor het hoofdstuk over de Suiker te verschaffen; van zijn mededelingen heb ik bij de bewerking een dankbaar gebruik gemaakt.

* * *

Ook al is dus de tekst niet slechts vertaald, maar (met goedvinden van de schrijfster) waar nodig ook „bewerkt", zo blijft het toch het boek van Miss Ponder, dat hierbij aan het Nederlandse publiek wordt aangeboden. De lezer houde dat wel in het oog. Menige uitlating zal zijn bevreemding

wekken; menige opmerking moet door ons als toch niet in alle opzichten juist worden gewraakt. Maar het blijft leerrijk te luisteren naar iemand, die Java met zoveel liefde beschrijft. Het boeiend relaas van haar bevindingen en ervaringen zal bij ons het besef verlevendigen, dat wij nog altijd veel te weinig van dit eiland en zijn bewoners afweten; en dat het onze dure plicht is dat verzuim zo spoedig mogelijk te herstellen.

Zo hoop en vertrouw ik, dat dit boek er toe moge bijdragen om vooral het opgroeiende geslacht van Nederland dichter te brengen bij „Groter Nederland" en zijn bewoners.

C. P. GUNNING

JAVA'S PRACHT EN PRAAL

Toen ik Java voor het eerst bezocht, nu reeds vele jaren geleden, werd ik natuurlijk terstond verliefd op dit land. Dat was onvermijdelijk. Want Java is onweerstaanbaar. Maar liefde wekte spoedig nieuwsgierigheid op. Ik wilde veel meer af weten van deze verlokkende Oosterse Schone dan zo op het eerste gezicht mogelijk was. Wat was haar voorgeschiedenis? Waarom verschilde Java in zo menig opzicht van alle omliggende eilanden? Wanneer? — Waarom? Ja, een duizend „waarom's" en „wanneer's" kwamen over mijn lippen; zodat ik ten slotte begon te gelijken op een rondlopend vraagteken, en — daar twijfel ik geen ogenblik aan — voor velen onuitstaanbaar werd.

De moeilijkheid was nu echter, dat er blijkbaar geen enkele mogelijkheid bestond om deze brandende nieuwsgierigheid te bevredigen. Ik kon in de overigens toch zo ruim voorziene boekwinkels geen enkel geschikt boekwerk vinden, dat algemene inlichtingen bevatte. Wel kwam ik te weten dat Java een belangrijk eiland was, omdat men daar een menselijke „missing-link" gevonden had in de vorm van de „Trinil-schedel"! Ook de reisgidsen boden voor mijn doel niet veel en voorzagen niet in mijn behoefte. Zij vertelden mij uitvoerig hoe ik een slaapkamer telegrafisch kon reserveren, iets wat ik nooit van mijn leven doe. Zij waarschuwden mij om mij niet te lang op te houden op de kraterbodem van een vulkaan, wegens het gevaar van vergiftige dampen — iets waaraan natuurlijk geen sterveling, die goed bij zijn verstand is, ooit zou denken. Zij stuurden mij uit op alle mogelijke aardige excursies. Maar nadat zij mij gebracht hadden naar de Boroboedoer, lieten zij mij daar hulpeloos staan met Boeddha en de Hindoes, verstrikt in een onontwarbaar kluwen; of wel zij gaven mij enige ver-

lokkende aanduidingen van wat zich afspeelde achter de muren van de Kraton — maar dan vergaten zij geheel en al mij het verhaal zelf te vertellen.

Er bleek dus wel niets anders op te zitten dan maar te proberen het soort boek, waarnaar ik op zoek was, zelf samen te stellen — hoe aanmatigend dat ook mocht schijnen voor een Engelse bezoekster. En zo ontwarde ik in den loop der tijden bij stukjes en beetjes, terwijl ik op Java in dagelijks contact met de bevolking leefde, enkele „kluwens", die mij verbaasd hadden doen staan, en vond ik althans op sommige vragen het antwoord. Toen ben ik dan maar aan het schrijven gegaan, in de hoop dat er wel lezers zullen zijn, die mijn nieuwsgierigheid betreffende dit romantische en liefelijke tovereiland delen.

AANTEKENING VAN DE SCHRIJFSTER

De Schrijfster spreekt gaarne haar dank uit voor de hulpvaardigheid die zij bij alle mogelijke officiële instanties op Java heeft mogen ontvangen, die haar allen veel waardevolle inlichtingen hebben verstrekt, en haar hebben toegestaan de bibliotheken te benutten. Ook heeft zij veel hulp en voorlichting ontvangen van een aantal goede Hollandse vrienden.

Daarnaast mag zij verwijzen naar de volgende bronnen, die door haar zijn gebruikt.

Journals of the Royal Asiatic Society (H. Muller e.a.); Indian Records (Birdwood); Indian Records (Danvers); Malay Papers (Wilkinson); Early English Adventures in the East (H. Wright); Annesley of Surat and his Times (Wright); English Factories (Foster); Court Minutes of the East India Company (Sainsbury, met Introduction door Foster); Cambridge Modern History (P. E. Roberts); History of Java (Raffles); Possessions Néerlandaises (Temminck); Life of Raffles (Egerton); Memoirs of a Malayan Family (Marsden); The Indian Archipelago (Crawford); Saravak (Baring-Gould and Bampfylde); British Malaya (Swettenham); Hikayat Abdullah (vertaald door T. Braddell); Tropical Agriculture (Nicholls and Holland); Inter-Ocean; en de Journals of the Indian Archipelago.

HOOFDSTUK I

HET LAND VAN DE WAJANG EN DE SARONG

Ieder, die over Java wil schrijven, vindt reeds aanstonds bij het begin veel voetangels en klemmen op zijn pad. De weg, die hij volgt, is zó breed en zó mooi, dat het wel een weg lijkt die wis en zeker naar het verderf voert. Verleidingen in de vorm van een onweerstaanbare begeerte om te vervallen in zulke uitdrukkingen als: „een tropisch Paradijs", „een welriekende tovertuin", loeren aan alle kanten op hem. En zelfs als hij zijn best heeft gedaan om zijn verrukking in te perken binnen redelijke grenzen, blijft in hem de overtuiging bestaan, dat hij toch nog zal worden beschuldigd van overdrijving.

Want op Java, dat tweede Eden (kijk, daar heb je het al, het gaat vanzelf), ligt opgehoopt binnen de grenzen van één smal eiland zulk een overdaad van schoonheid, zó oneindig veel dat getuigt van onverdroten arbeid, zoveel belangrijks, zoveel om te bewonderen en zo weinig om kritiek op uit te oefenen, dat elke poging om dit alles te beschrijven wel overdreven moet schijnen, althans aan ietwat nuchter aangelegde mensen.

Want behalve al deze tastbare gaven van de goden, bezit Java ook nog iets meer: een zeer bijzondere charme, die het onderscheidt van al de andere landen en eilanden van het betoverende Oosten. Dit is een eigenschap, die moeilijk onder woorden is te brengen. Gedeeltelijk komt dat wellicht doordat hier een zuivere paradox schuilt. Want ook al is Java een model-kolonie — niettegenstaande al zijn volmaakte wegen, bruggen, betonwerken en kanalen, niettegenstaande zijn vele industrieën en de ontwikkeling van de electro-techniek — krijgen wij steeds weer de indruk dat alles wat wij hier aanschou-

wen slechts een soort publieke vermakelijkheid is, een vertoning, of wel een mysteriespel, verrukkelijk aangekleed zoals een luchtige opera. Want diep in zijn hart is Java toch gebleven het land van de Wajang, van de geheimzinnige sprookjes-opvoeringen, van tovenarij en goochelkunst.

Het wonderlijke van de eigenaardige sfeer die op dit eiland heerst is, dat deze de neiging heeft om in den loop der jaren in kracht toe te nemen, in plaats van haar houvast te verliezen. Het is vreemd, maar men raakt nooit gewend aan het leven op dit geheimzinnige eiland. Het landschap schijnt té volmaakt om „echt" te zijn; en het volk té schilderachtig. Onze verbeelding weigert hardnekkig het feit te aanvaarden dat al deze figuurtjes, die in lichte, luchtige klederen rondfladderen als vlinders, werkelijk behoren tot een heel gewoon, hardwerkend volk, dat dagelijks aan de arbeid gaat, zoals overal in de wereld. En naarmate het ene tafereel na het andere zich voor onze ogen ontrolt, kunnen wij ons niet los maken van de gedachte, dat het toch inderdaad maar „tafe-relen" zijn, die door de een of andere vriendelijke geest vertoond worden ten gerieve van een toevallige voorbijganger, die daar graag naar kijkt.

De meest verrassende manier om Nederlands-Indië te bereiken is te reizen vanuit Australië. Voordat ik naar Java trok, had ik jaren geleefd in het land van de wol; lang genoeg om te hebben ervaren, hoe men hier meer dan ergens anders in de wereld kan vinden warme harten en hechte vriendschap (en ook een zeer excentrieke wetgeving!), en om daarbij als iets onvermijdelijks te aanvaarden (wegens gebrek aan arbeidskrachten en materiaal) die ruwe planken en dat gegalvaniseerd plaatijzer, dat overal voor architectuur door moet gaan, behalve dan in de grote steden aan de kust. En als iets nog de bekoring van de eerste blik op Java's schoonheid zou kunnen verhogen, dan zou het ongetwijfeld zijn de herinnering aan de ruwe straten en de houten huizen van Australië, op zo korte afstand gelegen.

De tegenstelling tussen deze twee naburige landen is werkelijk dramatisch. Wanneer wij noordwaarts reizen, dan is de laatste haven op Australische bodem Port-Darwin, in het

noordelijke district gelegen, een stad die slechts bestaat uit twee straten, zo breed als een Parijse boulevard, maar even doods en eenzaam als de Sahara; aan beide kanten zijn zij afgezet met een rij prullige, houten winkeltjes, met een dak van gegalvaniseerd plaatijzer. Eén enkele grote boom op een hoek zorgt voor een brede schaduwplek, die donker afsteekt en de meedogenloze gloed nog slechts verscherpt; en aan het eind van de hoofdstraat waarschuwt een groot bord het publiek: „Pas op voor auto's!"

Misschien is dit een noodzakelijke veiligheidsmaatregel. Men vertelt, dat op een bijzonder drukke dag wel eens twee, drie of misschien zelfs vier automobielen tegelijk in deze straten te zien zijn. Maar gewoonlijk vormt één enkele wagen, en soms ook een stoffig karretje of een paard, dat wegschuilt in de schaduw van die ene vriendelijke boom, al het verkeer, dat de eeuwige rust van Port-Darwin verstoort. Alleen wanneer maandelijks de stoomboot binnenkomt en passagiers en lading aan land zet, verschijnt het half dozijn wagens dat het plaatsje rijk is, stoffig en smerig, zoals alle automobielen in dit „Witte Australië", op de kade aan de voet van de stad, waarna dan de bruine eigenaars langzaam maar zeker — want dat is tenminste een aangename bezigheid — hun kostbaar vrachtje gaan vervoeren.

Slechts twee dagen verwijderd van dit alles ligt de havenstad Soerabaja, op Oost-Java, een stralend witte stad, ingesloten in een krans van tropisch gebladerte, met daarachter rij op rij de wazige, blauwe bergen, hoog opgestapeld zover het oog kan zien. En in plaats van het half dozijn slungelige dokarbeiders van Port-Darwin vinden wij hier hele drommen slanke, lenige, bruine koelies, elk met een zwierige hoofddoek en een „sarong" — een soort rok die tot op de voeten neerhangt en nauw om het middel sluit — in allerhande vrolijke kleuren. Dit is de algemene dracht van de inheemse bevolking van Oost-Indië, zowel van mannen als van vrouwen. Hoe het hun mogelijk is zo bedrijvig te zijn in dit volgens onze Westerse opvattingen toch wel heel ongemakkelijke kledingstuk, heb ik nooit kunnen ontdekken. Maar zij zijn het. Moet een koelie een karwei verrichten, die wat meer inspanning vergt,

dan draait hij zijn sarong handig in elkaar, stroopt hem op tot boven de korte onderbroek — en klaar is Kees!

De Javaan is gelukkig zó conservatief — of ook zó verstandig — dat de Europese opvattingen van kledij niet veel invloed op hem kunnen uitoefenen. Zo kon de sarong zich handhaven als de nationale dracht, zoals dit zeker wel het geval is geweest vanaf de eerste dagen van de Schepping, toen de mens gedwongen werd zijn naakte lichaam met klederen te bedekken — het begin van veel moeite en omslag.

In oer-oude tijden werd de sarong ongetwijfeld gemaakt van de een of andere boom-vezel, net als de „tapa"-kleding van de Polynesische bevolking van de Stille Zuidzee-eilanden. Sinds lang echter vormen op Java de katoenen stoffen, ingevoerd uit Japan of Europa, het materiaal waarvan de meeste sarongs worden gemaakt; wel worden ook nu enkele katoenen stoffen en de prachtige zijden stoffen, die gedragen worden door vorstelijke personen, nog altijd met de hand geweven.

De methode echter om al deze stoffen te verven, om zgn. „batik" te maken, is sinds onheugelijke tijden vrijwel dezelfde gebleven. Batikken is vooral tegenwoordig buitengewoon interessant, omdat het een procédé is, waarbij noch met tijd, noch met de hoeveelheid menselijke arbeid, die daarvoor nodig is, ook maar in het minst rekening wordt gehouden; iets wat lijnrecht staat tegenover het euvel waaraan onze vermechaniseerde moderne wereld thans bovenal lijdt.

Bij het batikken speelt tijd geen rol. Het zou een ongelooflijk saaie en vervelende bezigheid zijn voor ieder ander, behalve voor dit stille, geduldige volk, waaraan de zenuwachtige, driftige haast, die de gesel vormt van onze Westerse maatschappij, ten enen male voorbij is gegaan. Voor hen is dit langdurige procédé de enige juiste manier om een patroon op het doek aan te brengen.

Wij onderscheiden twee soorten batikwerk, batik-toelis (geschreven of getekend batikwerk) en batik-tjap (gestempeld batikwerk). Bij het eerste procédé wordt het patroon uit de hand op de lap witte katoen getekend met was, die gespoten wordt uit de tuit van een kannetje, een „tjanting" (dat veel lijkt op een kleine theepot) zowat op dezelfde ma-

Was in de „bijkeuken".

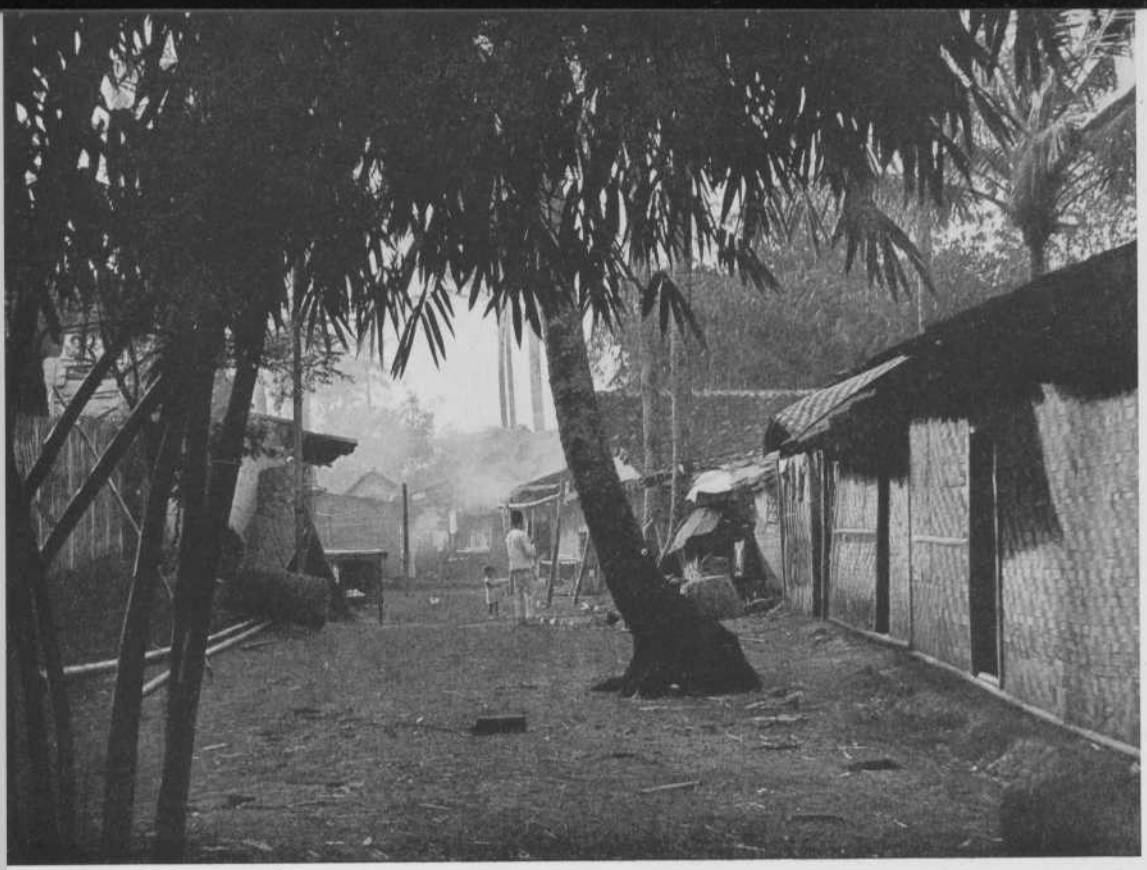

Ingang van een desa.

Op de pasar; een vruchtenverkoopster.

nier waarop een banketbakker op een taart room of suiker spuit. Het doek wordt dan gelegd in een grote, platte kuip, gewoonlijk van cement en slechts een paar centimeters diep, die gevuld is met verfstof van de vereiste kleur (in Djocja gewoonlijk blauw). Als het hierin gedrenkt is, wordt het eruit gehaald en opgehangen om te drogen. De verfstof heeft dan natuurlijk alleen die gedeelten, die niet met was bedekt waren, gekleurd.

Daarna wordt de was eraf gehaald met behulp van zuur, en het doek wordt weer opgehangen om te drogen. Vervolgens wordt het gekleurde gedeelte afgedekt met was, waarna het tweede patroon erop wordt getekend. Wederom wordt het dan gedompeld in de verf, ditmaal van een andere kleur (in Djocja gewoonlijk bruin). En dit procédé wordt herhaald zo vaak als de kunstenaar dat wenst.

Bij „batik-tjap" wordt het vereiste patroon eerst uitgesneden in leder, dan ondergedompeld in was en vervolgens op het witte katoen afgedrukt, zoals wij doen met een rubberstempel. Dit procédé is natuurlijk veel goedkoper dan de „batik-toelis"; maar ook veel minder mooi; het wordt „fabriekswerk". De misleide koper merkt dat spoedig; het dessin is te regelmatig! Veel liever zal hij dan ook, als hij het nog maar enigszins betalen kan, een uit de hand bewerkte „batik" nemen.

Sommige producten van deze primitieve volkskunst zijn werkelijk buitengewoon mooi; en elk stuk is ongetwijfeld zeer decoratief. Wij staan telkens weer verbaasd over de originele ontwerpen. Geen twee zijn er ooit gelijk. De kleurencombinaties variëren in de verschillende delen van het eiland; die welke gemaakt worden in de districten om Soerakarta en Djokjakarta zijn van een warme, zacht-bruine en diep-blauwe kleur; deze zijn wel bijzonder mooi. De kleurstof zelf is een bosproduct, gemaakt volgens oude, inheemse recepten van bast en allerhande vruchten, die men oorspronkelijk in het oerwoud vond, en die nu gecultiveerd worden in de inheemse tuinen.

De sarong wordt op verschillende wijzen gedragen, en dient voor allerhande doeleinden. De algemeen gebruikelijke manier, zowel voor mannen als voor vrouwen, is om hem als

een soort rok te dragen, omgeslagen en stevig ingestopt om het middel. De vrouwen dragen daarbij kleine, nauwsluitende jasjes, „badjoes" genaamd, gemaakt van mousseline, met heldere, vrolijke kleuren — hoe helderder, hoe beter — over een keurslijfje van wit borduurwerk. Maar wanneer zij hard moeten werken, thuis of op het veld, dan laten zij die bovenkledij weg, en maken de sarong vast om het lichaam onder de oksel, in plaats van om de heup; armen en voeten blijven dan vrij. En alleraardigst zien zij er dan uit met hun glanzige, welgevormde goud-bruine armen en schouders (want zij zijn allen gezegend met een prachtige huid!), die opduiken uit de stralende kleuren van het sarongkleed.

De inlandse vrouwen lopen altijd zonder hoofdbedekking, het prachtige, volle, donkere haar smetteloos netjes opgemaakt, strak naar achteren gekamd en samengeknoopt in een dikke wrong in de nek. Wanneer zij naar de pasar gaan, vullen zij haar toilet aan met een lange batik-sjaal, een zgn. „kain-pandjang" of een „slendang", waarin de inkoop, en ook de baby als zij er een hebben, veilig weggestopt worden; de draagster is dan vrij om rustig te lopen en boven haar hoofd een pajong te houden, een brede Chinese paraplu, bloemrijk gekleurd net als haar kleren.

Voor den Javaansen landman maakt het geen verschil, of hij bij broek en sarong nog een hemd en een jasje draagt, dan wel het bovenlijf bloot laat. Soms draagt hij zijn sarong als een soort sjerp, of ook wel over zijn schouders geslagen, als hij door een dichte regenbui moet gaan; vaak ook gebruikt hij hem zo nodig als zak, en ook wel als visnet. Maar hij zou liever duizend doden sterven dan afstand doen van zijn hoofddoek. Onder geen omstandigheid zult ge hem blootshoofds zien gaan. Dat hangt samen met zijn godsdienstige opvattingen, die diep in hem geworteld zijn. De hoofddoek dient nl. ter bescherming van de levensgeest. Vanaf zijn prille jeugd draagt hij deze „kain-kepala", een vierkante batikdoek, handig opgevouwen als een kleine tulband. Een buitengewoon sierlijke hoofdbedekking! In ieder district zijn vorm en stijl weer anders; rang en staat van den drager brengen ook weer verschillen mee. Soms steken de punten van de doek eruit, zoals

de oren van een poes, wat wel zwierig staat. Menigmaal worden zij keurig gevouwen met een rij kleine richels. Elders weer wordt de doek stevig gezwachteld om het voorhoofd, zodat hij precies past, als een soort „klokhoed". Om de hoofddoek in een paar minuten om te slaan is voor iederen Javaan een doodeenvoudige zaak. Maar ik heb nog nooit één Europeaan ontmoet, die dit kunstje uit oer-oude tijden onder de knie had!

In de steden, vooral onder de jongere generatie, die altijd meer toegankelijk is geweest voor „moderne" invloeden, is hier en daar een andere mode doorgedrongen: de platte (zwarte, bruine of rode) fluwelen Mohammedaanse muts, zoals die gedragen wordt op Sumatra en Malaka. Ook dit is een sierlijk hoofddeksel, vooral vergeleken bij onze afgrijselijke Westerse dracht; maar toch veel minder mooi dan de echte Javaanse hoofdtooi. Met vreugde mogen wij dan ook constateren, dat bij de grote massa van de Javaanse bevolking weinig wijst op de verandering van deze sinds oude tijden aanvaarde mode voor mannen.

Van zijn sarong kan een Javaan bijna even moeilijk afstand doen als van zijn „kain kepala"; maar toch niet helemaal. Want in dit opzicht schikt hij zich tot op zekere hoogte naar uitheemse gewoonten. Als huisjongen in een Europees gezin zal hij er gaarne in toestemmen een wit „uniform"-jasje en een broek van Westerse snit te dragen. Maar ook dan zal hij toch bijna altijd zijn sarong om zijn middel binden, onder zijn jasje. En op het ogenblik, waarop hij uitgestuurd wordt om een boodschap te doen, of ook wanneer hij vrijaf heeft, floep — daar zakt de sarong naar beneden, en bedekt zijn Westerse kleding; en tegelijkertijd schijnt ook zijn hele wezen te veranderen. In één ogenblik is hij van een goed gedisciplineerde huisknecht die aan uw tafel dient, uw zilver poetst, uw bed opmaakt, stof afneemt van de piano, en deftig zijn huishoudelijke plichten nagaat, veranderd in een geheel ander wezen, een lid van een oud ras, één, die gelooft in tovenaars. En hoe groot zijn trouw en toewijding aan U ook moge zijn, hoe gehecht ge ook aan hem moogt wezen, zo gevoelt ge toch dat hij tenslotte een „vreemde" blijft, die ge nooit geheel zult

kunnen doorgronden, en wiens innerlijk leven voor U een gesloten boek blijft.

Het verkeer in de grotere steden van Java biedt een aanblik van grote verscheidenheid. In deze potpourri van kaleidoscopische samenstelling moet ongetwijfeld de ereplaats, op grond van het aantal, worden toegekend aan de sado's, de tweewielige dogcarretjes, voortgetrokken door kleine inheemse paardjes, wier tuig glinstert van nikkelen plaatjes, en die rinkelen met hun belletjes als de kleine hoeven over het plaveisel voortdraven. De koetsier zit voorop, met gekruiste benen, en luidt af en toe met zijn blote teen een fietsbel, terwijl hij klapt met een lange zweep. Hij heeft een bijzonder zwak voor het midden van de weg, en een ongeneselijke tegenzin tegen het houden van de goede weghelft. De paardjes zijn flink doorvoed, zien er verzorgd uit en hebben blijkbaar een levendig temperament. Hoe klein ook, zijn ze toch zeer sterk en blijkbaar zonder veel moeite in staat om, gespannen voor grote vierkante karren, „grobaks" genaamd, zware lasten te trekken.

Verder zien wij dan ossekarren, nog zwaarder beladen, die krakend voortgaan zonder zich in 't minst te bekommeren om het snelverkeer. En dan noemen wij ten slotte de rijwielen, die men hier niet bij tien- of honderdtallen, maar bij duizendtallen ziet. Iedereen, die Holland bezocht heeft, weet hoe populair de „fiets" daar is. De smaak hiervoor hebben zij meegenomen naar de Oost, waar vaders, moeders en kinderen van iedere rang en stand gebruik maken van dit handige vervoermiddel.

De zakenman peddelt plechtstatig naar zijn kantoor op een fiets met een nog-al hoog stuur, zodat hij rustig en rechtop zit; zijn zwart-lederen tas heeft hij voor op 't stuur of aan de middenstang opgehangen. Flinke dames, actief en vol energie, niettegenstaande hun stevige omvang, fietsen naar stad om daar te gaan winkelen. Per fiets gaan ook de aardige, jonge moeders met de baby (of ook wel een vrolijke, guitige jongen van 5 of 6 jaar) gezeten in een rotanstoeltje, stevig vastgemaakt boven het achterspatbord. Jongens en meisjes van elke leeftijd rijden „per fiets" heen en weer naar school. En ofschoon de verkeersregels toch overigens heel streng zijn,

schijnt niemand veel bezwaar te maken tegen deze vrolijke jeugd, die men vaak in rijen van 3 of 4 naast elkaar ziet rijden met de handen op elkaars schouders, zodat ze een groot gedeelte van de weg in beslag nemen.

De Chinezen en de Indo's, en ook de beter gesitueerde Inheemsen in de steden gebruiken eveneens een fiets. Iedere bediende, iedere huisjongen koopt er een (*f* 10.- contant en de rest op maandelijkse afbetaling!). Aangezien er op Java ongeveer 2 millioen fietsen in gebruik zijn, en iedere eigenaar daarvoor per jaar *f* 1.- moet betalen, brengt deze belasting, hoe laag ook, toch ten slotte nog een aardige som op.

En dan zijn er natuurlijk nog een massa auto's. (Een grote, Amerikaanse firma heeft een geweldige fabriek gebouwd in Tandjong Priok, de haven van Batavia!) De Javaan, die een grote flair aan de dag legt als chauffeur, speelt een belangrijke rol in dit vrolijke straattoneel. Merkwaardig genoeg komt hij zelden in de knoei!

Vergeten wij niet de vele handkarren, hoog opgestapeld met allerlei waar, geduwd of getrokken door een vrolijk stel inheemse koelies, die hun werk al zingende verrichten.

Dan moeten wij nog vermelden de ontelbare marskramers en straatventers; en ten slotte een bont mengelmoes van dooreen krioelende voetgangers, dichte drommen van drukke, vrolijk uitgedoste mensen, allen even zeer vervuld van hun verschillende bezigheden, als de mensenmenigte in Londen of Birmingham. Maar hoeveel vrolijker en opgewekter zien zij er uit!

Slechts één enkel vervoermiddel ontbreekt inderdaad in het straatverkeer van Java. Dat is de rickshaw.

In Batavia wordt op dit alles de kroon gezet door de „stoomtram". Waarom deze aldus genoemd wordt, is mij een volkomen raadsel. Want deze „tram" bestaat uit een locomotief en een lange „trein" van wagens, van verschillende klassen! Zij loopt langs een dubbele rail, die af en toe heel ongegeneerd van de ene kant van de straat oversteekt naar de andere, zodat je nooit helemaal zeker bent of je een aanval van voren dan wel van achteren moet verwachten. Deze toestand brengt een vreemdeling in grote verwarring, want hij

is er allerminst op voorbereid een trein te ontmoeten, die dwars over de weg wandelt of plotseling om een hoek te voorschijn schiet met hautaine minachting voor de regels van het verkeer. En wanneer deze trams „volle stoom" geven, zodat zij met grote snelheid voortgalopperen, terwijl de stoomfluit een doordringende schreeuw laat horen en de bel luidt, en zo de brede bocht omzwaaien bij het Molenvlietkanaal, wel, dan moet zelfs den meest onverschrokken vreemdeling de schrik om 't hart slaan. [1])

Welnu, al dit interessante gedoe kan men, zoals ik hierboven aangaf, op een afstand van slechts twee of drie dagen varen van het nuchtere „Witte Australië" aanschouwen!

[1]) Dit aardige slot mocht niet ontbreken, ook al zal de huidige bezoeker van Batavia deze „stoomtram" niet meer aantreffen. Niet lang geleden is nl. ook hier electrische tractie ingevoerd. *(noot van den bewerker)*

HOOFDSTUK II

HET LEVEN IN DE STAD EN OP HET LAND

De Europese steden van Java zien er vrolijk en smaakvol uit. De Hollanders zijn altijd goede architecten geweest. En de „koloniale" stijl, die zij in deze Oosterse gewesten sedert het begin van de vorige eeuw hebben toegepast, is niet alleen een verrukking voor het oog, maar houdt tevens op zeer gelukkige wijze rekening met de eisen die het klimaat stelt.

De oude Indische huizen hebben slechts één verdieping; zij zijn ruim gebouwd, met grote luchtige vertrekken en brede voorgalerijen. Een groot aantal van deze huizen is gelukkig nog over; ook al zijn vele ten offer gevallen aan de opmars van de moderne tijd en veranderd in winkels, iets wat wel een ongewoon cachet verleent aan een deel van het Europese winkelkwartier in Batavia en Soerabaja. Immers, menigmaal wanneer ge een bloemenmagazijn, een horlogemaker, een kruidenier, of welke zaak dan ook bezoekt, moet ge eerst een voortuin met een brede oprijlaan door, afgezet met fluwelen grasperken en prachtige bloembedden, om vervolgens door een voorportaal met hoge kolommen toegang te verkrijgen tot een koele, ruime hal, waar ge Uw zaken dan af kunt doen — daar, waar vroeger waarschijnlijk een welvarende „oud-gast" met zijn familie zat te dineren. Enige van deze prachtige oude huizen zijn veranderd in hotels of pensions, waarvoor zij ongetwijfeld zeer geschikt zijn. Maar gelukkig worden er ook nog wel enkele bewoond door rijke eigenaars, die ons zo nog een aanschouwelijk beeld geven van de toestand van een vijftig jaar geleden.

Oud-Batavia, of de „Benedenstad", zoals zij genoemd wordt, dateert van 1619. Dit is nu helemaal een handelscentrum geworden, een echte „city", met nauwe straten en vele

grachten. Zij is grotendeels gebouwd op „gewonnen" land, en was oorspronkelijk niet ongezond om te bewonen. Batavia heette toen: „de Koningin van het Oosten". Maar sedert de uitbarsting van de Salak, omstreeks 1700, waardoor de mond van de Tjiliwoeng verstopt raakte, werd de ligging moerassig en ongezond; (de stad kreeg toen de bijnaam: „het graf van de Hollanders"!), zodat omstreeks 1800 de Europese bevolking een paar K.M. land-inwaarts verhuisde, en daar een nieuwe woonplaats bouwde, die zij „Weltevreden" noemden. De twee steden zijn verbonden door drie-kilometer-rivier en -kanaal, waarlangs een brede, schaduwrijke weg loopt.

In onze dagen echter, nu het geheel uitgegroeid is tot een stad, even groot en druk als Oud-Batavia, heeft „Weltevreden" de prijs voor zijn succes moeten betalen! Enkele jaren geleden werd hem zijn heerlijke en welverdiende naam officieel ontnomen, en werd de stad omgedoopt met de nuchtere aanduiding „Batavia-Centrum". Toch hoop en vertrouw ik, dat het een hele tijd zal duren voordat de oude naam uitsterft; en dat zelfs niet het lelijke, officiële bordje ooit zal maken dat „Weltevreden" minder „tevreden" wordt.

Er is één straat in Weltevreden, bekend als „Pasar Baroe" (Nieuwe Markt), die ongetwijfeld in de gehele wereld zijn evenknie niet zal hebben als allergezelligst winkelcentrum, en als thermometer van het handelsvernuft van de Chinezen!

Gewoonlijk is dit de eerste plaats waar de vreemdeling zijn schreden heenricht. Gelokt door beschrijvingen ervan als „Chinees winkelkwartier", verwachten zij hier overal mooie rijen verticale zinnebeeldige schrifttekens te vinden, zoals op de „Nanking-Road" in Shanghai. Maar tot hun verrassing, en ook wel tot hun teleurstelling, zien zij hier hele gewone winkelpuien, die er echt Europees uitzien. Inderdaad heeft Pasar Baroe uiterlijk minder Chinese allures dan de straten van welke andere stad in Java ook!

De reden hiervan is, dat de slimme Chinezen, geboren kooplui als zij zijn, hebben ingezien dat, willen zij de klandizie houden van de grote, rijke, blanke bevolking in deze stad, zij de Europese wensen en behoeften in het gevlei moeten komen, even goed als de Europese zaken dat zelf doen, ja zo

Marskramer (Klontong) met pikolan.

Visverkoopster.

mogelijk nog beter. Zo hebben zij hun winkels, zowel van binnen als van buiten, vereuropeaniseerd; het resultaat is een merkwaardige vermenging van Oost en West — om maar te zwijgen van de schitterende overwinning die de Chinese winkelier aldus behaalt! Zeker, er zijn ook heel wat mooie Hollandse winkels te vinden op de brede „boulevards", die zich uitstrekken langs de grachten. En deze hebben natuurlijk alle hun eigen cliëntèle. Maar concurrentie op grote schaal met de geslepen Chinese kooplieden is voor hen toch onmogelijk. Alles wat zij voor de huishouding en het dagelijks gebruik nodig hebben, gaan „Mijnheer" en „Mevrouw" en de hele Indo-Europese bevolking (om te zwijgen van de Chinezen zelf) zoals vanzelf spreekt halen in Pasar Baroe. En zij kunnen er vast op aan, dat zij het daar zullen vinden ook.

Het is een lange, rechte, nauwe straat, die uiterlijk niet veel verschilt b.v. van de Kalverstraat te Amsterdam. Op elk uur van de dag krioelt het er van mensen; het is de enige straat in Weltevreden, die even druk is als een winkelstraat in een Europese stad, vol van blanke (of bijna-blanke!) mensen. En deze personen zien er allen even interessant uit als de winkels zelf. Inheemsen treft ge hier weinig aan; plotseling ziet ge U omringd louter door een slag mensen, dat enige maten groter is, in elke dimensie, dan het soort waarmede ge langzamerhand vertrouwd zijt geraakt. En al deze mensen lopen in Europese kleding.

Gezonde Hollandse dames met hun krachtig kroost, bonzen heel genoegelijk tegen U op aan elke kant. Luid babbelende Indo-Europeanen, gekleed in schelle kleuren en met pijnlijk hoge hakken, schuiven langs U in rijen van twee of drie. Amerikaanse en Australische toeristen staan overal in groepjes opgewonden met elkaar te praten, en houden het gehele voet-verkeer op. Automobielen kruipen langzaam over het midden van de straat, en zien tevergeefs uit naar een plekje waar zij kunnen parkeren. En na afloop van de kantooruren komt „Mijnheer" zich hier voegen bij de mensenmenigte, om zijn inkopen te doen met behulp van „Mevrouw" en al de kinderen, vóórdat hij omstreeks etenstijd zijn societeit gaat opzoeken, of naar een van die gezellige openlucht-concerten

gaat, die zulk een aardige factor vormen in het dagelijks leven van deze stad, terecht „Weltevreden" geheten.

Het auto-verkeer in Pasar Baroe is zó druk, dat men hier van 's morgens vroeg tot laat in de namiddag „één-richting-verkeer" heeft ingevoerd. En een vernuftige regeling om beide kanten gelijk te bevoordelen bepaalt, dat de wagens gedurende één week links moeten parkeren, en de volgende week rechts.

De winkels in deze Europees-uitziende straat zijn meest alle Chinese. Maar er zijn toch enkele uitzonderingen. In de eerste plaats de zgn. „Bombay-winkels", die in handen zijn van Brits-Indische kooplieden. Deze alleen hebben een echt Oosters karakter. En door de een of andere geheimzinnige overeenkomst tussen hen en de Chinese kooplieden, hebben deze winkels het monopolie van de klein-handel in zijden stoffen, terwijl de Chinezen een overeenkomstig monopolie hebben voor de verkoop van katoenen stoffen. Wanneer ge b.v. zoudt vragen naar een meter zijde in de zaak van Mr. Tjeng Guan, of naar katoenen „zephyr" in de zaak van Mr. Wassimal Assomal, dan zullen deze beide heren U ieder op hun beurt „zeer tot hun spijt moeten teleurstellen", en U verwijzen naar hun concurrent — met een heel beklagenswaardig gezicht, zoals een groenteboer zou zetten, dien ge gevraagd had naar een lekker stukje schapevlees.

Deze Bombay-winkels hebben ook een monopolie als „costuumnaaister". Dat is best te begrijpen, want de Brits-Indische kleermakers, die de prachtige zijden japonnen fabriceren, die in deze winkels verkocht worden, zijn meesters in hun vak. Bij hen een japon te bestellen, is een van de aangenaamste en prettigste bezigheden die ge U kunt voorstellen. Ge doet uw keuze uit de zijden stoffen, en een mager, niet erg aanlokkelijk individu, met een „centimeter" om zijn hals, wordt geroepen uit de achterregionen. Hij neemt uw maat, haalt een hele stapel beduimelde modebladen te voorschijn, en wacht dan rustig af, terwijl ge uitkiest b.v. hier de rok, daar de kraag, elders de mouw, met misschien nog een paar variaties van eigen vinding. Hij vindt het niet nodig dit alles te noteren; maar wanneer ge de volgende dag het resultaat gaat passen,

dan bemerkt ge hoe zorgvuldig al uw aanwijzingen zijn opgevolgd en uitgevoerd, en dat de japon prachtig zit en keurig is afgewerkt. Dat was althans steeds mijn eigen ervaring, gedurende de jaren, dat ik had te maken met deze Brits-Indische kleermakers.

De kosten voor het maken van een gewoon costuum bedragen *f* 5.-. En een andere nuttige eigenschap van deze kleermakers is, dat zij in staat zijn ieder model nauwkeurig na te maken, of ook precies de aanwijzingen daarin aan te brengen, die de cliënt verlangt.

De Chinese manufacturenwinkels zijn bijenkorven van bedrijvigheid. Hun eigenaars hebben heel spoedig de moderne manier van etaleren, in open vitrines, overgenomen. Deze winkels zijn ook in ander opzicht even „up to date" als een Londens warenhuis. Zij zijn ongelooflijk goed van alles voorzien; want Duitse, Hollandse, Engelse en Amerikaanse toeristen bezoeken allen Java. En . . . de Chinezen zijn gewiekste verkopers! Zelf heb ik in Londen tevergeefs gezocht naar verschillende practische artikelen, die dagelijks te pas komen, en die men in Pasar Baroe wel kan krijgen; b.v. de Duitse „Farben-Seide", die honderden klosjes zijde in fijn-genuanceerde kleuren, uitgestald in een artistiek kastje met glazen deksel — iets wat toch in geen enkele manufacturenwinkel op de gehele wereld mag ontbreken. Immers, met behulp daarvan kan men zijden stoffen in een oogwenk bewerken en opmaken, met allerlei eenvoudige versiersels, die men voor weinig geld daarbij kan krijgen, hetgeen een grote besparing betekent, zowel van de tijd als van het humeur der vrouw! In Londen echter moet men zich daarvoor al de moeite getroosten van een aparte koop in een andere „afdeling" van de zaak.

Voorts vinden wij hier schoenwinkels, met een grote verscheidenheid van „modellen", waar men elders niet van zou dromen; met een talentvolle bedrijfsleider, die altijd klaar staat om iets nieuws te bedenken of uit te voeren op korte termijn. Dan zien wij hier meubelmagazijnen, waar klerenkasten en buffetten, net als schoenen, op maat geleverd worden. Verder zijn er opticiens, waar onberispelijke Chinezen in Westerse

kleding, met geweldig grote schildpad-brillen, een wandelende reclame vormen van de waren, die zij verkopen. En dan heren-modemagazijnen, waar uitstallingen van „voorjaars"-kleren, dassen en pull-overs gedachten opwekken aan het „verlof" in Europa, en aan de uitrusting die nodig zal zijn als men Port-Said eerst maar weer achter de rug heeft.

Dan zijn er winkels, die tot plafond-hoogte gevuld zijn met matrassen, met een sneeuwberg van kapok ernaast om U te herinneren aan het zachte materiaal waarmede zij gevuld worden. Er zijn muziekhandels, die zich zelf aanprijzen met schreeuwende „luidsprekers", wier schelle tonen zich vermengen met het pandenmonium dat uit de winkel zelf komt, waar een menigte gretige kopers druk bezig is een dozijn verschillende dansplaten te proberen op even zovele gramofoons, temidden van een chaos van glimmende banjo's, guitaars, mandolines en verschillende jazzband-verschrikkingen.

Ook zijn er winkels, die er uitzien als vrolijke bloemtuinen, met zijden lampekappen, die bij dozijnen dicht opeen in lange rijen hangen tussen de electrische kronen, van alle mogelijke kleur en vorm. Voorts de kantoor- en boekwinkels, waar ge boeken kunt kopen in een half dozijn talen. En dan drogisterijen, die voor alle mogelijke kwalen gepatenteerde geneesmiddelen verkopen volgens Hollandse, Duitse, Engelse, Amerikaanse, of ook inheemse recepten; winkels voor staalwaren, voorzien van de mooiste werktuigen en messen uit Solingen, hier te koop voor de halve prijs die ge er in Engeland voor moet betalen; porselein- en glaswinkels, waar ge de opzichtige wan-producten kunt bewonderen zo geliefd bij de Indo-Europeanen; en parfumeriezaken, die alle mogelijke middeltjes om het vrouwelijk schoon te verhogen uitstallen.

Ten slotte mogen wij niet vergeten een paar Japanse fotografen, die voor hun ramen een hele serie opgedirkte bruidsparen ten toon stellen; en ook enkele eenvoudige inheemse „curiosity-shops", bedeesd in een hoekje gedrongen tussen haar vreemde confrères in.

Pasar Baroe eindigt onverwacht op een echte inheemse „pasar" (markt), waar het naar genoemd is. Op deze hoek bemerkt ge, dat de menigte om U heen even onverwachts

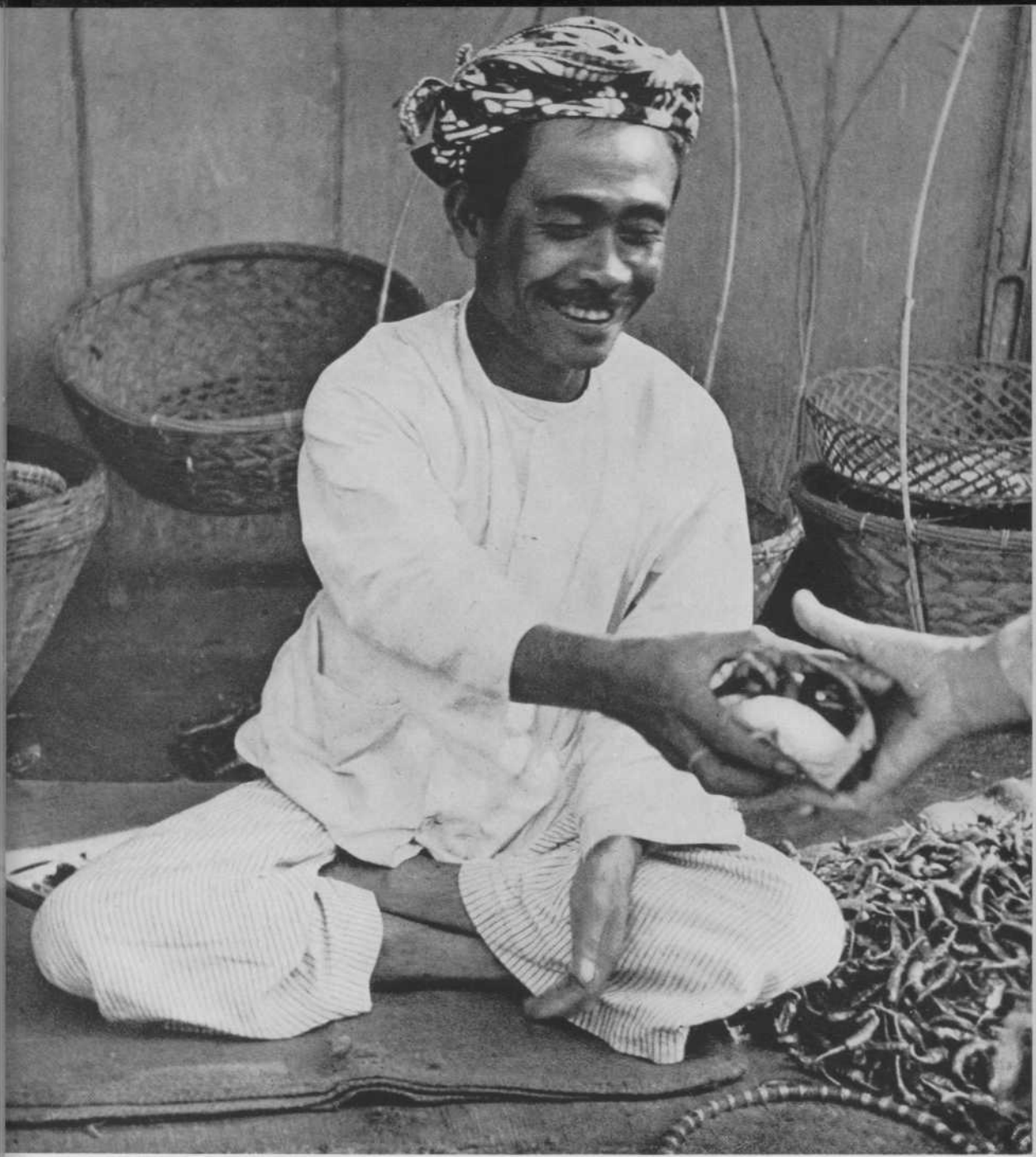

Een tjabe(lombok)-verkoper, die zeker goede zaken doet.

Waar Oost en West elkander ontmoeten.

(Foto Ponder.)

Waarschuwingsbord voor autoverkeer.

veranderd is van wit in bruin. Zonder enige waarschuwing ligt de Chinees-Europese winkelstraat achter U, en zijt ge weer terug in het bekende Java.

Precies op dit punt, aan één kant van de markt, onder de heerlijke schaduw van een paar mooie oude bomen, is de gebruikelijke plaats van samenkomst voor de marskramers en venters uit de gehele stad. Overal in 't rond, schijnbaar zonder enig toezicht, liggen hier grote partijen fruit, parfumerieën, matten, sigaretten, stoelen, paperassen, kortom een wonderlijk allegaartje van alles en nog wat, waaruit inwoners en vreemdelingen hun voorraad van dit of van dat plegen aan te vullen. Dit alles ligt hier opgestapeld aan de kant van de weg, onder de bomen, terwijl een eindeloze stroom van inheemsen er langs drentelt. Nooit raakt iemand iets aan. Misschien is de Inlander van nature een dief; iedereen zegt althans dat dit zo is. Maar toch kan ik mij niet voorstellen, dat de Londense straatventers evenzo gerust hun koopwaar zouden neerleggen, b.v. bij St. Paul's Cathedral, terwijl zij zelve even een „slokje" gaan drinken; noch ook dat, indien zij dit al deden, zij bij terugkomst niets zouden missen!

Er wonen slechts weinig Fransen op Java. Maar aan een Fransman dankt Weltevreden een bloeiende, inheemse industrie, die ook nog een vermakelijke kant heeft: de lederwerkfabriek in Noordwijk.

Wanneer ge in de hoofdstraat loopt, dan kunt ge bij de verschillende zijstraten, die hierop uitmonden, herhaaldelijk een kleine inlandse jongen tegenkomen, die bv. een grote, dode hagedis meesleept aan een touw, om zijn hals vastgebonden, poten en staart nog vol modder en bloed, terwijl de kop er bij bungelt. Misschien ontmoet ge ook wel een paar inheemsen, die samen een grote slang voortsjouwen. Als ge hen dan volgt, zult ge zien hoe zij halt houden voor een mooi gebouwtje, waarop in het Maleis met twee-voet-hoge letters geschilderd staat: „Alle mogelijke soorten huiden worden hier gekocht". Hierheen brengen de inheemsen dus hun jachttropheeën. Deze ondergaan daar een hele metamorphose; het onsmakelijk-uitziend exemplaar, waarvoor de vinder één of twee dubbeltjes kreeg, wordt één van die prachtige

lederen voorwerpen, waarvoor de fabriek beroemd is en die voor hoge prijs verkocht worden.

* * *

Grote steden vinden wij op Java slechts hier en daar. Als ge de hoofdstraat van een stadje uitloopt, bevindt ge U plotseling midden tussen de rijstvelden. Het grootste gedeelte van de reusachtige bevolking van Java voorziet in zijn onderhoud door het bewerken van de grond. Wanneer ge maar eenmaal buiten de stad gekomen zijt, ziet ge daarvan de bewijzen aan alle kanten.

Karren, bespannen met paarden of karbouwen, die hoog beladen zijn met rijst in gouden bundels bijeengebonden, komen ieder ogenblik voorbij. Boeren die in twee grote manden, opgehangen aan een grote bamboedraagstok, pikoelan geheten, allerlei groenten en landbouwproducten torsen, trekken in een eindeloze stoet langs U heen, en herinneren U zo voortdurend aan de ongelooflijke vruchtbaarheid van het eiland.

De markten, waar al deze voortbrengselen heengaan, zijn een soort spiegel van het moderne inheemse leven. De Hollanders hebben de Javanen op alle mogelijke manieren aangemoedigd om allerhande producten te verbouwen, hetzij voor eigen gebruik, hetzij voor verkoop. Want vruchten en groenten uit bijna elke hemelstreek kunnen op dit gelukkige eiland gekweekt worden, dank zij de verscheidenheid van klimaat op de verschillende niveaux en de geweldige vruchtbaarheid van het land. Al deze uitheemse gewassen worden nu in verschillende streken, die daar het meest voor geschikt zijn, verbouwd naast rijst, vroeger het enige landbouwproduct van de inlanders. Aldus voorzien zij in de voortdurende vraag hiernaar voor Europese consumptie, zowel op Java, als op Malaka, tot groot voordeel van de inheemse boeren en van het land in het algemeen.

De inlander (en vooral ook de Chinees) heeft zich met graagte op deze nieuwe cultuur geworpen; want hij vindt het veel prettiger een beetje geld te hebben voor zijn uitgaven en een meer gevariëerd menu, dan lege zakken en het eeuwig-

durende, onveranderlijke diëet van rijst. En aangezien zijn koopkracht hierdoor naar verhouding toegenomen is, varen ook de winkeliers er wel bij. Zo is iedereen tevreden!

Kleine dorpen (desa's) of ook stadjes treft ge op geregelde afstanden langs de Javaanse wegen aan; en bijna ieder plaatsje heeft zijn eigen markt. Dagelijks stromen daarheen in een eindeloze rij de inheemse boeren met hun hele familie, allen te voet, ieder met een pikoelan op de schouder, torsende de opbrengst van hun arbeid, om die om te zetten in geld. Zelfs de dreumes van 5 of 6 jaar draagt vaak al een kleine pikoelan; want ieder lid van de familie moet mee helpen dragen, naar verhouding van zijn of haar physieke kracht.

Over de pasar ligt een wonderlijke gloed van kleuren. Daar ziet ge het goud en groen van stevige mooie penen, saamgebonden in bundels van een precies afgemeten grootte; verder stapels van rode of gele tomaten, en licht-groene sla; kleine rozenrode uien, selderij, bonen, erwten, spinazie, allerlei soort noten, meloenen, pompoenen, ananas, bananen, mangga's, fel-rode peper, vermengd met andere soorten van een heldere groene kleur; voorts allerlei groenten, bloemkool, beetwortels, komkommers, broodwortels, lobak (een witte wortel, zoiets als een reusachtige radijs), grindjol (een geweldig grote peulvrucht), helder rode terong (de „aubergine" van Frankrijk), mandarijnen, sinaasappelen, bossen rode en witte radijzen, manggistan (sommige opengesneden, zodat ge het zuiver witte hart in het karmozijn-rode bed kunt zien liggen), ramboetan in vlammende bundels, die er uitzien als rode, harige paardenkastanjes; en nog honderd andere lekkere dingen; zelfs aardbeien ontbreken soms niet op de lijst, althans in de bergstreken.

De verkopers, gekleed in hun beste sarong, met een smetteloos wit hemd en een zwierige batik-hoofddoek, zitten met gekruiste benen en vriendelijk glimlachend op lage bankjes, tussen hun koopwaar, en zien er precies uit als vriendelijke kleine Boeddha's.

Op iedere pasar vindt ge voorts vlees, vis en gedroogde stukken vis (wat het is, ziet ge met één oogopslag), en dan ook stalletjes met vis-broedsel (jonge vis, die juist uit is), ten

gerieve van de vis-kwekerijen. En ja, dan ziet ge er ook nog een eindeloze rij van stalletjes en winkeltjes, waar batik-sarongs, slendangs, en hoofddoeken, allerlei soorten kleren, schoenen, hemden, sandalen en gordels uitgestald liggen, met honderd andere mogelijke en onmogelijke dingen — vanaf haarpennen, armbanden, en electrische zaklantarens, tot hangsloten, potloden en primussen toe; nog gezwegen van de koffie, die electrisch gemalen wordt terwijl ge erop wacht. En daar omheen zit overal een kwekkerend en kwakerend groepje mensen, die handig marchanderen om voor hun zuur verdiende centen 't allerbeste te krijgen.

De kopers zijn even interessant om te zien als de verkopers en hun waren. In hun veel-kleurige kleren schuiven zij daar zachtjes op blote voeten heen en weer; en daar zij gezegend zijn met lage, zachte stemmen en een muzikale tongval, missen wij hier gelukkig al de drukte en het lawaai van het Westen; slechts een fluisterend gebabbel is te horen. De Javaan schreeuwt nooit. En terwijl de kleuren in elkaar schijnen op te gaan, dooreen te lopen en zich te vermengen tot steeds weer wisselende patronen, is het ons of wij hier te doen hebben met een scène uit een pantomime.

HOOFDSTUK III

KAMPONGBEWONERS EN MARSKRAMERS

Java is zowat even groot als Engeland (zonder Wales), nl. ongeveer 130.000 KM². Maar het heeft een aanmerkelijk groter bevolking, te weten 42 millioen, tegen 36 millioen in Engeland. Het is ook dichter bevolkt dan Nederland; immers, terwijl de oppervlakte 4 × zo groot is, bedraagt het aantal inwoners ruim 5 × zoveel.

Iemand, die voor het eerst Java bezoekt, zal echter moeilijk een indruk kunnen krijgen hoe dicht Java wel bevolkt is. Er zijn geen uitgestrekte stampvolle wereldsteden, en slechts enkele grotere plaatsen; en ook al is het verkeer op straat van een grote verscheidenheid, zo zijn deze toch niet opgepropt met een mensenmenigte, zoals wij dat in het Westen kennen. Ook al zijn er enige streken (b.v. Kedoe en Banjoemas) waar het feit van overbevolking het bestuur voor ernstige moeilijkheden plaatst, zo is de bevolking toch zo goed verdeeld, dat wij nergens op het eiland het beklemmende gevoel krijgen, dat de mensen al te dicht op elkaar zitten. Integendeel, Java is een van de meest rustige en stille plekjes, die nog overgebleven zijn op onze drukke, zenuwachtige, moderne wereld.

Het geheim van dit alles ligt hierin, dat de Javanen landbouwers zijn, die hier en daar, ja overal, in de lengte en in de breedte over het gehele land verspreid wonen, rondom en tussen de vruchtbare velden en heuvels en dalen, waarop zij voortdurend aan 't werk zijn. Waar ge ook heen gaat, langs de hoofdwegen of de kleinere zijwegen, zult gij hun aardige, kleine, bruine huisjes zien, aan de weg of ook veilig weggescholen tussen de bomen, tevoorschijn glurend door 't dichte bladerdak van achter hun nette heggetjes en bamboeomheiningen. Aan 't einde van elk kronkelpaadje, in iedere hoek, waar maar een beetje ruimte is tussen de rijstvelden, de

groentetuinen, de tapiocavelden of de bloemtuinen, of waar dan ook, vindt ge de kleine huisjes, in groepjes van 2 of 3 bij elkaar, „kampongs" geheten.

Elk huisje heeft z'n eigen kleine tuin, die er vrolijk uitziet met donkerrode hibiscus, gouden alamanda of andere heldere bloemstruiken, terwijl de familie-sarongs, die buiten te drogen hangen, nog voor een aparte kleurschakering zorgen. De Javanen zijn dol op kleuren, en schijnen er nooit genoeg van te kunnen krijgen. Zij hebben gevoel niet alleen voor zindelijkheid en netheid, maar ook voor sierlijkheid. De aardige vrouwtjes, die in deze schilderachtige poppenhuisjes leven, vegen ieder smetje vuil weg van hun propere tuintjes en hun erf, met zelfgemaakte bezems van rijststroo; en wat meer zegt, zij bezitten de benijdenswaardige gave om er bij het werk nooit slonzig uit te zien.

De Javanen hebben een passie om te wassen, zowel zichzelf als hun kleren. Altijd kan men ze druk bezig zien met het inzepen van sarongs en badjoes, en dikke, vette, bruine babies, in allerhande wasplaatsen, afgezet met bamboes, handig afgebakend en uitgediept in gunstig gelegen hoeken bij het bed van de snelstromende rivier. Of wel, ge ziet hen zelf baden (altijd heel zedig gehuld in een sarong!) met veel onderling gepraat en gelach. Steeds vindt men een of meer openbare „badhuizen" in de nabijheid van iedere groep inheemse huizen.

Deze huizen zelf zijn gebouwd van een materiaal, dat „bilik" genoemd wordt. Het bestaat uit gespleten bamboe, saamgeweven tot matten, en gespijkerd op latwerk van hout of bamboe, ongeveer zoals de Europeanen fibro-cement of soortgelijk materiaal gebruiken. Deze „bilik"-matten, die soms tot 15 M². groot zijn, worden soepel gemaakt door ze in stoom te hangen; daarna worden ze in een brede boog omgevouwen en vastgemaakt op bamboe-dwarslatten, zodat zo nodig één man gemakkelijk de hele muur van een huis van de éne plaats naar de andere kan dragen. Wanneer een inheemse dan zijn huis gaat bouwen, dan legt hij deze mat eenvoudig plat op de grond en snijdt daar de ruimte, nodig voor deuren en ramen, met een scherp mes uit.

Dit „bilik" is materiaal van onschatbare waarde; aan de ene kant heel licht, is het daarbij toch ook zó stevig dat bruggen, die hiermee geplaveid zijn, zwaar beladen ponnies of ossekarren kunnen dragen, en jaren mee kunnen. In Europese huizen wordt het ook wel gebruikt voor plafonds of muurbedekking, voor welk doeleinde het zeer decoratief is. Want een inheemse weet hoe hij hierin allerlei patronen kan weven, even mooi als in een moderne gebreide jumper.

Ook wordt bilik gebruikt, op massieve of gemetselde fundamenten, bij het bouwen van kleine Europese bungalows, garages of schuren. Wordt het dan nog geolied of geschilderd, dan is het absoluut waterdicht.

De inlandse huizen, en ook de meeste Europese woningen in Java, worden afgedekt met rode of bruine dakpannen, van inheems fabrikaat. Voor de buitenhuizen gebruikt men „kadjangs", een afdekking gemaakt van palmbladen. Erbij vinden wij dikwijls nog een paardenstal met een geribde bamboe vloer en een kippenhok, dat veel lijkt op een grote vogelkooi, 1 of 2 M. hoog boven de grond opgetrokken, waar de bewoners, ofschoon wel wat al te dicht opeen gepakt, toch veilig geborgen zijn voor nachtelijke belagers.

Het spreekt vanzelf dat de vrouwelijke bewoners van al deze wijd en zijd verspreide kampongs onmogelijk iedere dag naar de stad of naar een naburig dorp kunnen gaan om daar hun inkopen te doen. Daarom komen de winkels dan ook naar hen toe. Zo hebben de dagelijkse behoeften van de kampong één van de meest bekende figuren van de Javaanse wegen in 't leven geroepen: de „marskramer" of „klontong".

Hierbij zij opgemerkt, dat deze Javaanse marskramer of straatventer al heel weinig weg heeft van onze Europese marskramers, dat soort mensen, die wij trachten af te weren (gewoonlijk tevergeefs!) door een bordje op hek of voordeur met „aan de deur wordt niet gekocht", „pas op voor de hond", „ongevraagd drukwerk wordt niet teruggegeven" enz. „Marskramer" is ook eigenlijk geen juiste naam voor deze onmisbare, onvermoeide mensen, die dag in dag uit kilometer na kilometer afleggen, op en neer langs de hoofd- en zijwegen van het land, met een stevige bamboe-pikoelan over

de schouder, zwaar beladen met alle mogelijke artikelen, die de eenvoudige bewoners van de kampong nodig kunnen hebben. Zij voorzien in een behoefte, waaraan op geen andere wijze tegemoet gekomen zou kunnen worden.

Zo zien wij dan rondtrekkende handelaars in ijzerwaren, manufacturen, garen en band, snoepgoed, kruidenierswaren; pantoffels en sandalen; matrassen, stoelen, matten, tafels, ja zelfs ijzeren ledikanten (deze worden dan door twee mannen gedragen). Ik zou er een heel bedrag om durven verwedden dat, wanneer ge op een grote verkeersweg één of twee uur aan de kant blijft wachten, ieder denkbaar artikel, dat wij in huis dagelijks nodig hebben, ieder mogelijk voorwerp voor huiselijk gebruik dat ge maar kunt bedenken, van een veiligheidsspeld tot een keukentafel of een hark, in den loop van de morgen langs U heen zal worden gedragen.

Een zwak gerinkel van een kleine metalen bel kondigt den rondtrekkenden koopman in ijzerwaren aan, een van de allerbelangrijksten. Zijn twee manden zijn hoog opgestapeld met ketels, kookpotten, stoof- en braadpannen en alle mogelijke soorten keukengereedschap van de meest wonderlijke vorm, onmisbaar voor iedere goede huisvrouw.

Een ander heeft allerlei emaille-waren; weer een andere, met twee grote tinnen bussen, hel-blauw gekleurd, is koek- en banketbakker; want ofschoon het hoofdvoedsel van den Javaan uit rijst bestaat, houdt hij toch af en toe, wanneer hij het zich kan veroorloven, ook wel van brood; en hij is dol op allerlei zoetigheid!

Naar den koopman in garen en band wordt altijd verlangend uitgezien; want vrouwen blijven over de gehele wereld nu eenmaal vrouwen! En die grote wrongen git-zwart haar, in de nek van iedere kleine, slanke inlandse vrouw, hebben een geweldige handel in haarspelden in het leven geroepen. Voorts zijn alle inheemse vrouwen uitstekende naaisters, zodat overal grote vraag naar naalden en spelden en al zulke kleinigheden bestaat.

Een van de waren, waarvan gij het minst zoudt verwachten dat zij, tot zelfs in de meest afgelegen hoeken van het tropisch eiland, langs de weg gevent wordt, is zeker wel verse

vis. Toch kunt ge op Java marskramers ontmoeten, wier grote, ronde manden, afgedekt met mooie groene bananenbladeren, boordevol zijn met zilverkleurige vis, zo groot als zalm, vers gevangen, zoals af en toe uit enkele krampachtige sprongen blijkt.

De verklaring hiervan is dat het kweken van zoetwater-vis een belangrijke inheemse industrie is, die door het Hollandse Gouvernement zeer wordt aangemoedigd, zowel omdat hierdoor steeds verse vis voor de Hollandse tafel aanwezig is, alsook omdat vis noodzakelijke voedingsstoffen verschaft, die in het inheemse rijst-dieëet ontbreken, namelijk eiwit.

Deze vis wordt gekweekt in kunstmatige vijvers, afgedamd door aarden walletjes, net zoals de rijstvelden; vaak ook op de sawah's zelven tussen het gewas. Verschillende soorten vis worden hier gekweekt; maar de twee meest bekende zijn de Chinese „gouden karper" (de „goudvis" die wij allen kennen in glazen kommen) en de „goerame", die eveneens tot de karperfamilie behoort. Zij worden zo groot als zalmen en brengen flink geld op, want er is altijd veel vraag naar. De „goerame" wordt vooral door Europeanen genuttigd.

De broedvis wordt gevangen in dunne netten (of meer nog in dat inheemse kledingstuk dat overal voor gebruikt wordt, de sarong) vier dagen na het kuitschieten, door een afvoerkanaal in de aarden dam. Zij wordt dan vervoerd in platte manden, met teer waterdicht gemaakt en afgedekt, opgehangen aan de bekende pikoelan, naar grotere vijvers die al gereed gemaakt zijn. Een lading (twee manden) broedvis kost één à twee gulden. Voordat de vis hierin uitgezet wordt, laat men deze vijvers eerst leeglopen om waterplanten, waar de vissen van houden, erin te planten. Bovendien voedt de kweker zijn „kudde" dagelijks met bladeren tapioca en waterlarven. Dit bedrijf is zó winstgevend, dat heel hoge huurprijzen betaald worden voor dergelijke visvijvers — van *f* 150.- tot *f* 400.- 's jaars, behalve nog de landrente. Voorts wordt de kweker nog in de belasting aangeslagen naar de opbrengst van zijn vijver.

Wanneer de Javaan gaat vissen — dan geen flauwiteiten met wormen of vliegen, geen urenlang zitten in een bootje

met een hengelroe! Zijn manier van doen is wellicht niet zo sportief, maar ongetwijfeld veel handiger.

Allereerst roept hij zijn gehele familie en nog een paar vrienden bijeen om hem te helpen, graaft een opening in de aarden dam en laat uit zijn vijver (die ongeveer 100 M². groot is) het water weglopen, totdat het nog maar een centimeter of 10 hoog staat. Dan damt hij de uitlaat weer af en graaft vervolgens dwars door de vijver een sloot, ongeveer 25 cM. diep. Hierin worden dan alle vissen, die overal in de modder en het water liggen te spartelen, bijeengedreven.

Dan laat hij de vijver helemaal leeglopen, terwijl zijn helpers bij de opening staan om toe te zien dat geen enkele vis ontsnapt. Alle grote vissen liggen dan hulpeloos te worstelen, dicht opeengepakt in de nauwe sloot als sardines in een blikje; ze worden er dan bij massa's uitgeschept, in manden gegooid en zo snel mogelijk naar de markt gebracht, flikkerend en blikkerend terwijl zij in hun laatste doodstrijd rondspartelen.

* * *

De marskramers van Java behoren allen tot de inheemse bevolking — op één uitzondering na. De Chinezen hebben zich nl. meester gemaakt van de handel in manufacturen en kledingstoffen; ook zij lopen het gehele land af en doen goede zaken met de kampong-dames. Het is een heel gewoon gezicht om een van hen met zijn uitgestalde waar aan de kant van de weg op de grasberm te zien zitten, onderhandelende over de koop van een rode of gele mousseline voor een „badjoe" met een paar dorpsschonen, die wat zij toevallig droegen, rustig naast zich neer hebben gelegd, zij het een baby of een bundel rijst.

De Chinese marskramer in zijn „uitstaande" zwarte of witte buis en flodderige broek, met een oude strohoed op en zijn pak, stevig gebonden in een stuk geteerd zeildoek, op z'n rug, vormt een eigenaardig contrast met alle andere „tippelaars" langs de weg.

De marskramers doen op Java ook veel om in de stad het gewone leven voor de Europeanen te vergemakkelijken.

Alles wat ge nodig mocht hebben aan garen en band, parfum, kleine kantoorbehoeften, sigaretten, lucifers, enz. wordt dagelijks aan uw deur te koop aangeboden; en als hij wellicht uw speciale wens juist niet voorradig heeft, dan laat de voorkomende venter rustig en vol vertrouwen zijn hele „winkeltje" onder uw hoede achter en holt gedienstig naar de stad om te halen wat ge nodig hebt, ook al is het iets van nog zo weinig waarde.

De schoenmaker komt elke dag vragen of er wat nodig is, en hij lapt uw laarzen neergehurkt op de drempel; de horlogemaker zal, als ge het maar goed vindt, graag hetzelfde doen om uw pendule te repareren.

Kippen, eenden en ganzen worden in ronde, platte manden, met een opening bovenin (zo ongeveer als een krabbenfuik) levend rondgedragen, en aan de huisvrouw uit de hand verkocht, waarbij de koopman de arme dieren bij de vleugels eruit trekt en ze dan overal flink port en prikt om goed te laten zien hoe mollig en vet ze zijn, terwijl hij U uitnodigt hetzelfde te doen. Wanneer hij er dan één aan U verkocht heeft, bindt hij de poten bijeen en legt het dier voorzichtig in de regengoot om het „koel te houden"!

Er is een betrekkelijk kleine groep marskramers die, al zijn zij dan ook hoofdzakelijk beperkt tot één klein gebied, bij hun verschijnen (gewoonlijk in de straten van Semarang) zulk een vorstelijke schittering van kleuren ten toon spreiden, dat zij hier wel een afzonderlijke vermelding verdienen.

Welhaast zwevend komen zij op de brede trottoirs op U toe, één mengeling van oranje en karmozijn en roze kleuren, tegen een donkere achtergrond van altijd-groene bomen, terwijl hun zijden draperiën luchtig en vluchtig heen en weer fladderen op de zachte luchtstroom, die zij al voortbewegende zelf veroorzaken; en pas wanneer zij vlak bij U halt houden (natuurlijk met de bedoeling om zaken te doen) bemerkt ge dat, wat ge eerst hebt gehouden voor een paar rondflanerende leden van een Russisch ballet, in waarheid kooplieden zijn van zijden lampekappen, die in groten getale hier worden gemaakt. Deze lampekappen dragen er veel toe bij om het huiselijk milieu overal op Java zo bijzonder intiem en gezellig

te maken; want er zijn weinig vertrekken in de Europese woningen, waarin niet minstens één zo'n kap een vrolijke lichtglans in het duister verspreidt. Zij worden gemaakt van alle mogelijke kleur en vorm, (soms van bijna 1 M. middenlijn) en voor niet meer dan 1 of 2 gulden te koop aangeboden — ofschoon elk van deze de duurste producten van Londen en Parijs overtreft. En als ge bij toeval eens een groepje van zulke venters in de verte genoeglijk ziet staan babbelen op het smaragdgroene grastapijt van een tuin, dan lijken ze precies een bos geweldig grote papavers.

Er zijn natuurlijk ook nog een massa tippelaars, die zwaar beladen op een sukkeldrafje langs de wegen van Java trekken, maar die met hun waren niet venten. De meest bekende zijn de grasdragers. Op Java zijn heel wat ponnies; de grond is echter kostbaar, en kan niet gebruikt worden voor weiland. Gelukkig groeit in dit gezegend klimaat het gras heel snel, en geen sprietje gaat er verloren. Het wordt gesneden in elk hoekje waar maar iets te vinden is, langs de berm van de weg, de oevers van een stroompje, en op de smalle sawah-dijkjes tussen de rijstvelden. Dit wordt dan opgestapeld in twee bamboe-manden, van onder wat smaller dan boven, die natuurlijk, op de bekende manier, aan elk uiteinde van een bamboe-stok over de schouder worden gedragen.

Op dezelfde manier wordt ook de waterkers vervoerd van de berghelling, waar zij op geïrrigeerde terrassen (evenals rijst) wordt gekweekt; het gewicht van deze grote vrachten dichtopeengepakte natte bundels is natuurlijk enorm. Toch lopen die stevige, onvermoeibare kerels er de halve nacht mee door, om hun waar 's morgens nog op tijd op de markt te krijgen.

Maar 't allerbeste wat er langs 's heren wegen op Java rondgedragen wordt zijn ongetwijfeld de bloemen. De Hollanders zijn, zoals de hele wereld weet, de grote bloemkwekers van Europa; en op Java staan natuurlijke kassen zonder meer tot hun beschikking, waar iedere lieflijke bloem, die wij met zoveel zorg moeten kweken in koudere streken, slechts behoeft te worden geplant en nat gemaakt om er even heerlijk op te groeien als een paardebloem bij ons. Zaden van alle

mogelijke planten werden dus naar dit eiland gestuurd; en op de koele hoogvlakten, waar het altijd zomer is (zo'n soort zomer, waar wij in Noord-Europa van dromen en altijd op blijven hopen, maar die wij slechts hoogst zelden beleven) heeft men de inheemse bevolking aangemoedigd om bloemen te kweken voor de markt.

In sommige heuvel- of bergstreken ziet men niet alleen tuinen, neen hele velden vol bloemen, hele bunders donkerrode, roze en roomkleurige gerbera's, slank en statig wiegend op hun stevige stengels, zoals men ze nergens anders ziet, wier plompe ronde knoppen als bij toverslag, haast terwijl gij er naar staat te kijken, veranderen in wijd openstaande bloemkelken. Roze, blauwe en purperen asters, die een groot veld, met groen omzoomd, sieren, smelten samen tot een liefelijk patroon als van een reusachtig Perzisch tapijt; en op uitgestrekte terrassen gluren anjelieren tevoorschijn van alle mogelijke kleur — donkerrood, geel, roze, wit-en-rood gespikkeld — door hun grijsgroen bladerdek heen.

Voorts ziet ge er enorme hoeveelheden chrysanthemums, roodbruin en goud; dahlia's van allerlei kleurschakering en in alle mogelijke variëteiten; rozen, tijger-lelies, agapanthus, azalea's, gladiolussen, arums, verbena's, canna's, goudsbloemen, zonnebloemen, irissen en een honderd andere bloemen, die hier alle zó overdadig en weelderig groeien dat het moeilijk is 't zich voor te stellen — laat staan het te beschrijven; het is alsof zij openbarsten door de overdaad van leven, die zij danken aan de zonneschijn, de vochtigheid en de rijke vulkanische bodem.

De entourage van deze bloemvelden is altijd dezelfde: een steile, terrasvormig aangelegde helling, met weelderig groen gebladerte; en dan een kristal-helder beekje, dat de velden besproeid heeft, en nu kabbelend zijn lied zingt, terwijl het naar beneden huppelt om daar aan de rijstvelden dezelfde weldaad te bewijzen; op de achtergrond tekenen zich ver weg, geheimzinnig en wazig, de met oerwoud bedekte bergen tegen de heldere hemel af — een gezicht om nooit te vergeten!

Voor den Javaan zijn bloemen een handelsobject (net als voor de boeren uit de Provence) en hij behandelt ze even

nuchter als rijst of uien. Evenals de Provençaal heel prozaïsch zijn stralend mooie jonquilles als een vlammende massa opstapelt op zijn kruiwagen, zo vult de Javaan zijn bamboemanden boordevol met bloemen, zoveel als hij er maar in kan proppen, en sjokt er dan mee weg de heuvel af naar de markt. Zo kunt ge hem wel eens tegenkomen, op een sukkeldrafje voortlopende, zachtjes een liedje neuriënd, tussen twee stapels levende kleur van manshoogte; precies een doorn tussen twee rozen!

Als ge hem aanhoudt, zal hij U altijd graag een armvol verkopen voor een paar dubbeltjes. Ook kunt ge best zelf het veld oplopen en zoveel plukken als ge maar kunt dragen; de kweker zal U met een stralende glimlach bedanken als ge hem hetzelfde bescheiden bedrag aanbiedt. Bloemen zijn gelukkig geen „luxe" voor wie mag wonen tussen de heuvels van Java!

De Hollanders volgen gaarne het devies: „zeg het met bloemen!". De bloemisten doen dan ook goede zaken. Geen verjaardag, geen bruiloft, geen enkele bijzondere gelegenheid gaat voorbij zonder dat er bloemen bij te pas komen; en boodschapjongens, die op fietsen grote bouquetten of bloemenmanden rondbrengen, verhogen nog weer het kleurige en fleurige straattoneel.

Ook worden er altijd bloemen bezorgd op de boot bij aankomst of vertrek van vrienden; het is de moeite waard het achterdek te bezoeken van een vertrekkende boot: geheel overdekt met een schat van bloemen lijkt het wel een floratentoonstelling. Grote manden met alle mogelijke soorten bloemen, zorgvuldig gerangschikt, staan overal opgestapeld, één mengeling van kleur en geur, helaas gedoemd al te spoedig te sterven wanneer straks de frisse zeewind, zo verschillend van de zephyrs op de heuvelen van Java, er overheen zal waaien. — Het is wel jammer dat al dit bloemengedoe een nog-al hol gebaar is. Het aantal bloemstukken is nl. een soort thermometer voor de graad van bekendheid; maar om de bloemen zelf bekommert zich nauwelijks nog iemand; onverzorgd kwijnen zij weg en worden weldra overboord gegooid.

De handel in bloemen is ook in Singapore zeer levendig: en iedere bloem die ge hier in de winkels aantreft komt uit Java.

Tweemaal per week komt de „veer"-boot met zijn welriekende vracht aan; een eindeloze rij koelies stroomt dan de loopplank af, beladen met langwerpige, platte manden vol bloemen die de ongecultiveerde berghellingen van Malaka beschaamd doen staan!

Een industrie van ondergeschikt belang, maar die de bezoeker van Java in de dorpen vroeger of later toch wel moet opmerken, is de fabricage van „kwee", een woord dat in 't algemeen „koekjes" of „gebak" betekent, maar waarmede in het bijzonder wordt aangeduid een dunne, pannekoekachtige biscuit; deze wordt gemaakt van rijst of cassave-meel, vervolgens gesuikerd en daarna rood of geel gekleurd, of ook wel sneeuwwit gelaten. Deze (en ook een soortgelijk gebak, dat met fijngestampte garnalen in plaats van suiker smakelijk wordt gemaakt) kan men vaak in de zon zien liggen drogen op grote ronde bakken, langs de weg voor een inheemse woning, of ook op bamboe-rekken in een open ruimte, indien daar iemand woont die deze lekkernij in 't groot bakt en zodoende van zijn huis een kleine „fabriek" heeft gemaakt.

HOOFDSTUK IV

JAVAANSE MYTHOLOGIE EN DE WAJANG

Java heeft een eigen mythologie, een mythologie die even karakteristiek en bijna even uitgebreid is als die van de Grieken en Romeinen. Zij verhaalt ons van goden en heroën, maar ook van de avonturen en particuliere aangelegenheden (sommige hiervan hoogst compromitterend) van prinsen en gewone mensen!

De eigenlijke bron van deze mythen is onbekend. Dat zij veel danken aan Hindoe-invloed staat wel vast, want enkele van de meest bekende verhalen zijn ontleend aan geschriften uit de Hindoe-periode van Java. Maar de figuren van de verschillende personen, die in deze verhalen voorkomen, hebben, hoe grotesk, ja zelfs afzichtelijk sommige ervan ook mogen zijn, toch een goedhartige, welwillende poppenkast-achtige wanstaltigheid, die ver afstaat van de akelige en vaak ontuchtige afzichtelijkheid van zo vele Hindoe-beelden en voorstellingen in Britsch-Indië, het land van waaruit de Hindoe's het eerst naar Java gekomen zijn.

Intussen, wat dan ook hun oorsprong geweest moge zijn, zoals de verhalen heden ten dage verteld worden, hebben zij onmiskenbaar een Javaans karakter. Zij zijn van een kinderlijke ongekunsteldheid, vol van een luchtige, onsamenhangende toverkracht, en doen ons denken aan de sprookjes van Grimm of Andersen, waarin menselijke wezens in een oogwenk veranderen in wilde dieren of bergen, — of ook onverwachts weer levend worden na eerst mors-dood te zijn geweest.

De krachten van de Natuur — storm en overstroming en aardbeving — die altijd een grote plaats innemen in de gedachtenwereld van mensen, die hun hele leven doorbrengen in de schaduw van potentiëel-actieve vulkanen, spelen in deze verhalen natuurlijk een grote rol.

Enkele ervan zijn „vereeuwigd", zoals geen geschreven

Het mandiën op Java zooals jong en oud dit doet.

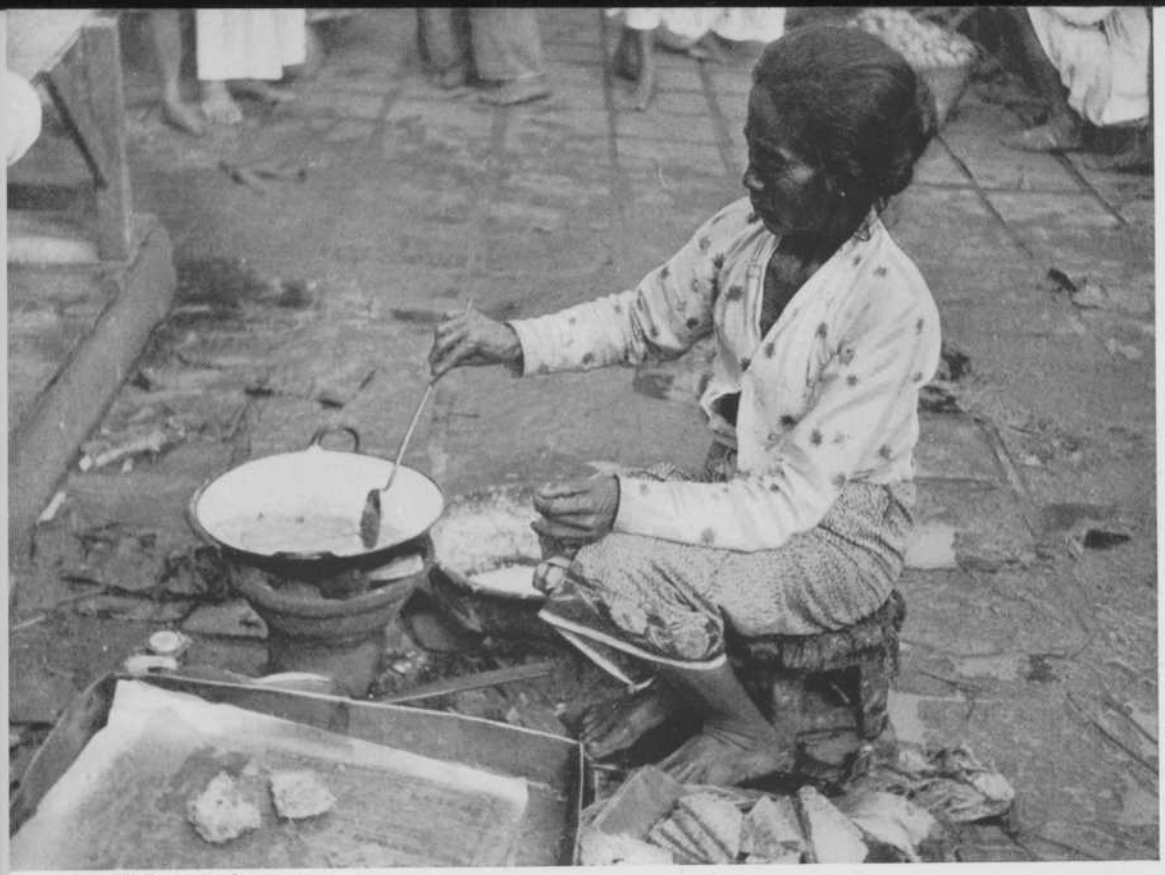

Koken op de pasar.

Drukke nering op de pasar.

aantekening dat ooit had kunnen doen, door de „wajang", het inheemse theater; dit heeft sedert onheugelijke tijden zó'n voorname plaats in het volksleven ingenomen, dat alle Javanen even vertrouwd zijn met de 50 of 60 voornaamste karakters die hierin optreden, als wij met Klein Duimpje, Hans en Grietje, Roodkapje en alle andere personen uit onze kindersprookjes — en waarschijnlijk nog veel meer.

Deze zonderlinge figuren, plomp en hoekig, met grote neuzen als snavels, en armen langer dan hun lichaam, zijn min of meer bekend aan iedere bezoeker van Oost-Indië. Zij komen voor in allerlei ontwerpen, in batik-werk, in muur-schilderingen, in ornamenten van karbouwen-horens, in allerlei gebruiksvoorwerpen, op zilveren lepels —; maar de plaats waar zij toch eigenlijk thuis horen is in de wajang.

Er zijn verschillende soorten van wajang. Het eigenlijke theater, de „Wajang-Wong", waarin de rollen worden gespeeld door menselijke acteurs, vinden wij thans alleen nog bij een betrekkelijk klein aantal gezelschappen van rondtrekkende spelers, en voorts aan het hof van de twee nog regerende Sultans, in Djocja en Solo.

Aan deze hoven wordt af en toe, bij plechtige gebeurtenissen zulk een wajang-voorstelling gegeven; dat is een uitgebreid feest, dat vele dagen duurt. Het begint 's ochtends vroeg en duurt tot diep in de nacht. Er zijn geen pauze's voor de maaltijden; verversingen worden de gehele dag door rondgediend. Wanneer een van de sultans een gezelschap Europese gasten aldus ontvangt, dan onthaalt hij deze op waarlijk grootse wijze. Zo'n festijn duurt verscheidene uren; de vorstelijke gastheer en zijn vrienden zitten in een grote ontvangzaal, die aan alle kanten open is, — en de wajang wordt daarbij vertoond in een overdekte tijdelijke aanbouw, die aan de voorzijde aansluit.

De voorstellingen worden met een pracht en praal, waarvan men zich bijna geen denkbeeld kan vormen, gegeven. Alle spelers zijn leden van het Hof en hun prachtige zijden gewaden en sarongs staan stijf van de edelgesteenten; de kris, waarmede elke stevige, korte schijn-doodsteek wordt gegeven, vertegenwoordigt ongetwijfeld een zeer grote waarde.

De wajang waarvan men buiten Java waarschijnlijk het meest gehoord heeft is de „Wajang-Koelit", een schimmenspel, opgevoerd met figuren die uit stevig runderleer gesneden zijn; de silhouetten worden geprojecteerd op een scherm door een er achter geplaatste lichtbron. Deze soort wajangvertoningen zijn de oudste; uitteraard kunnen zij alleen plaats vinden als het donker is. Zulke voorstellingen worden in Djocjakarta veel gegeven ten gerieve van de toeristen, hetgeen hun algemene bekendheid geredelijk verklaart.

Maar de echte wajang van het volk, zonder welke wij ons het leven van den Javaan onmogelijk kunnen voorstellen, is de zgn. „Wajang-Golek". Deze wordt overdag vertoond. Een scherm wordt er niet bij gebruikt; de „spelers" zijn houten poppen, ongeveer 50 cM. groot, die werkelijk zeer kunstig zijn uitgesneden en met veel zorg zijn beschilderd in allerhande kleuren door ervaren handwerkslieden uit het dorp zelf. Geen desa van enige betekenis op Java of het bezit zulk een wajang; en samen met de gamelan, een inheems orkest, dat voor de muzikale begeleiding zorgt, vormt het een belangrijk element in het dorpsleven, onmisbaar bij bruiloften, verjaardagen en andere feestelijkheden.

Wanneer zulk een gelegenheid zich voordoet, b.v. een bruiloft, dan is het — net als bij ons — de vader van de bruid die voor het feest moet zorgen. En het spreekt vanzelf, dat op dat feest een wajang-voorstelling gegeven moet worden, wat hem — met de gamelan — zeker *f* 25.- zal kosten, en waarschijnlijk meer.

De eigenaar en vertoner van de wajang is de „dalang". Dat is een zeer belangrijk personage, want hij is inderdaad het ongeschreven boek waarin de „lakons" (de verhalen) verzameld zijn. Gewoonlijk is hij de afstammeling van een lange rij dalangs, door wie de verhalen steeds van vader op zoon, woord voor woord, zijn overgeleverd. Misschien was hij in zijn jeugd ook wel een van de kleine jongetjes, die als assistent-geesten bij de voorstelling optreden en de dalang aan nieuwe karakter-typen helpen, naar gelang zich de behoefte daaraan voordoet.

Het „toneel" waarop de Wajang-Golek wordt opgevoerd

is heel eenvoudig. Het bestaat uit de stam van een bananenboom, die steunt op twee bamboe-schragen. De kleine sarongs van de poppen verbergen een lange scherpe houten punt, die de plaats van de benen inneemt; deze wordt in de zachte bananenstam gestoken, waardoor de figuren stevig blijven staan en ook gemakkelijk heen en weer bewogen kunnen worden.

Wanneer de voorstelling begint, staan deze figuren in hun vrolijke batik-gewaden — de vrouwelijke personen met een sjaal om, de mannelijke gewapend met kleine houten krissen — in twee dichtopeengehoopte groepen, elk aan een uiteinde van het toneel; ertussen is een ruimte en hiervóór vind de handeling plaats. De dalang zit gehurkt aan het ene einde, en zijn jeugdige helper, vol spanning en op z'n qui-vive (want wee hem, wanneer hij een fout maakt!) aan het andere.

De dalang begint zeer dramatisch. Hij neemt een figuur op (met één hand, verborgen onder de sarong, hoofd en lichaam beheersend, terwijl de andere met ongelooflijke handigheid de dunne stokjes, die aan de beide armen vastzitten, heen en weer beweegt) en declameert de erbij behorende rol. Dan neemt hij telkens een volgende figuur op, en prikt deze weer vast in de bananenstam als z'n beurt voorbij is, z'n stem steeds weer veranderend, terwijl hij zich tot een staat van hevige opwinding opwerkt. Zijn assistent hanteert en beweegt de figuren die aan de andere zijde optreden, maar de dalang spreekt voor beiden, want dit is een eer die men niet aan minderen kan overlaten.

Intussen laat de gamelan onafgebroken zijn vreemdsoortige, eentonige, rhythmische begeleiding horen, een geluid welhaast even bekend aan bezoekers van het binnenland van Java als dat van stromend water. Want de gamelan is minder kostbaar dan de wajang, en zelfs de meest eenvoudige kampong bezit er een. Zo kan men, als de schemering gevallen is, de hele lange warme avond door, deze vage, vreemdsoortige, weeë muziek aan alle kanten horen. Melodie heb ik hierin niet kunnen ontdekken; wel een onbepaald, vaag soort rhythme. Het heeft geen begin en geen einde; als de muziek ophoudt beseft ge gewoonlijk pas na enige tijd dat het weg-

geëbd is in stilzwijgen, op zulk een natuurlijke wijze smelt het samen met al die kleine, zachte geluiden van vogels en insecten, die de tropennacht vullen, en de slaperige ademtochten van welriekende geuren, die door de duisternis spelen.

Het voornaamste instrument van de gamelan is de bonang, een metalen gong; elke salendro-gamelan heeft 2 × 5 bonang, elke pelog-gamelan 2 × 7 bonang; de octaven hebben resp. 5 en 7 tonen. Voorts heeft ieder orkest 4 saron's. Dit is een soort xylophoon: kleine staafjes metaal (soms ook stukjes gespleten bamboe), elke volgende een klein beetje korter, zijn vastgemaakt op 2 bamboe-latten, die een weinig naar elkaar toelopen; deze worden zacht aangeslagen met een houten hamertje. Verder telt een gamelan nog verschillende soorten kleine gongs, trommels en andere instrumenten, die van minder belang zijn. De leider van het orkest speelt op een rebab — een soort tweesnarige viool. In elk orkest zijn enige zangeressen opgenomen.

Het is zeer de vraag of wel ooit een Europeaan een enthousiast bewonderaar van de wajang zal worden. Maar als ge nooit zo'n voorstelling hebt bijgewoond, en een Javaanse vriend doet U de eer aan van een uitnodiging (want dit is de enige kans om een echte volks-wajang te zien) dan raad ik U sterk aan deze invitatie niet af te slaan — ook al zult ge waarschijnlijk wel beseffen dat een soort „noblesse oblige" U zal verplichten om tot het bittere einde te blijven, welk einde wel niet zal aanbreken vóór 5 uur in de morgen!

Toen ik door een goed vriend, een zekere Si Irpan, uitgenodigd was om het huwelijk van z'n dochter bij te wonen, bemerkte ik bij aankomst dat de kleine kampong een geheel ander aanzien had gekregen. De gehele open ruimte vóór de kleine woning was afgedekt met kadjang op bamboe-stokken, rondom afgezet met bamboe-latwerk, en versierd met palmbladen, papieren slingers en serpentines: het was of sinds 's morgens een fee alles met haar toverstaf had aangeraakt!

Enige lange tafels op schragen stonden klaar, voorts stoelen om de open ruimte vóór de wajang. Op een laag podium zat onze gastheer aan een smalle tafel, in een stijve nieuwe bruin-gele sarong, een smetteloos wit overhemd en een keu-

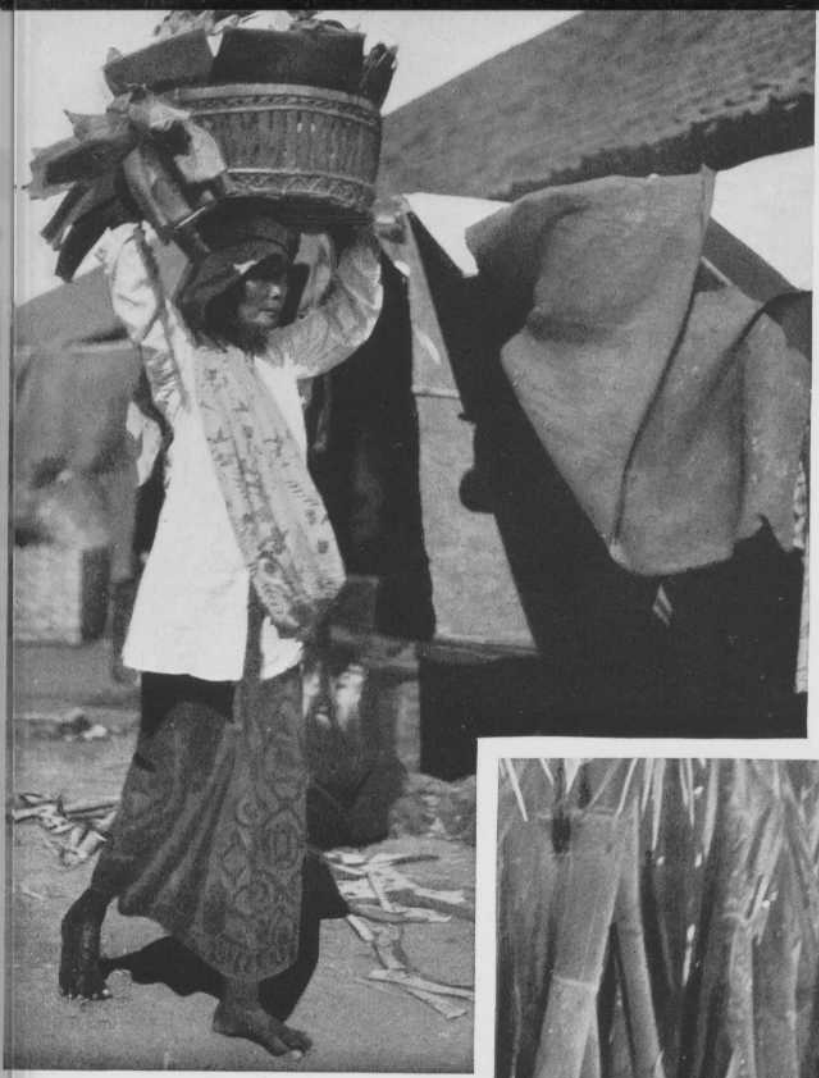

Naar de pasar.

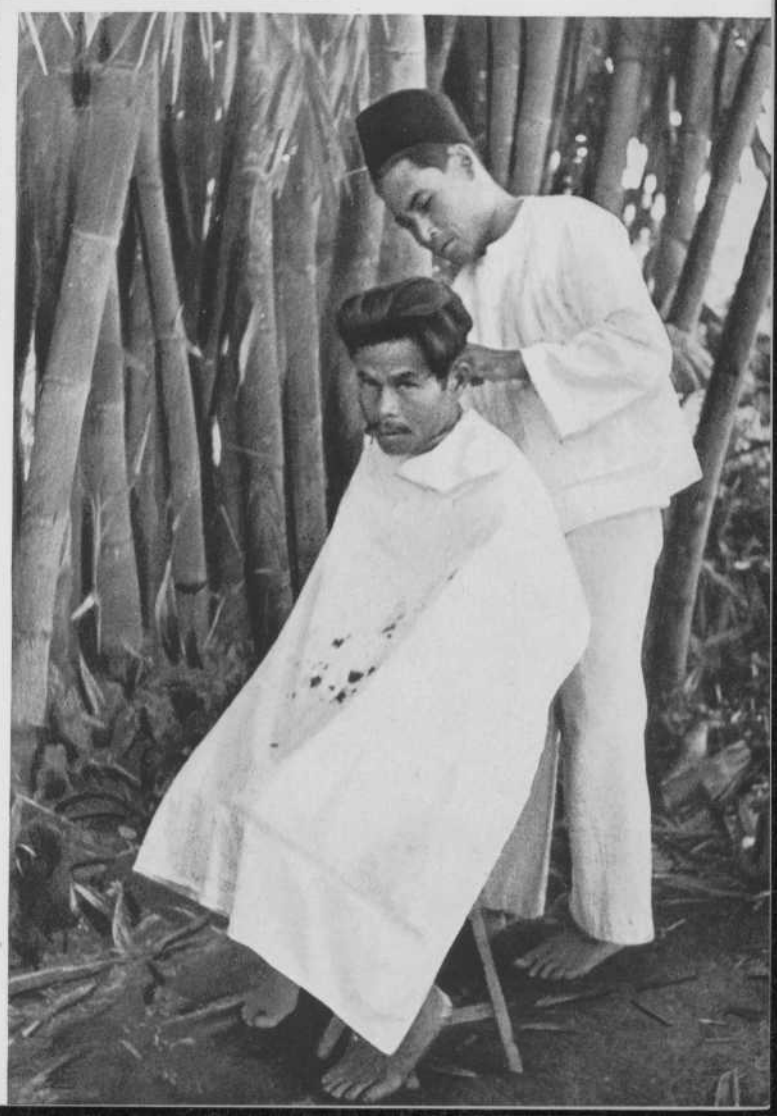

Een van de talrijke rondtrekkende kappers.

Bezig de vaat te doen.

Verkoop van tabak.

rige hoofdbedekking; op de tafel naast hem stond een grote kartonnen chocolade-doos, bedekt met een mooi bewerkt kanten servet; bij aankomst (soms ook bij 't vertrek) schreed iedere gast plechtig naar dit podium en schudde de hand van den gastheer. Maar dit was alles behalve een bloot-formele handdruk — verre van dien. Op een Javaanse bruiloft moet men, zoals het Engelse spreekwoord zegt, „leave a kiss within the cup"; met andere woorden, ge moet een geldstuk zorgvuldig in uw hand nemen, en dit met grote behendigheid plaatsen in de hand van uw gastheer, terwijl ge hem groet, en enige goede wensen stamelt voor het geluk van het jonge paar. En even handig zal dan de gastheer, voordat hij de volgende gast welkom heet, deze gave (nadat hij er even listig en goedkeurend naar heeft gegluurd) in de doos werpen.

De gehele avond is hij op zijn post; d.w.z. van ongeveer 7 uur in de avond tot 5 uur de volgende ochtend. Maar hij vindt dit ongetwijfeld de moeite waard. In de eerste plaats zijn de Javanen het meest beleefde volk van de wereld. En het zou zeer onhoffelijk zijn, hetzij om een nieuwe gast, die aankomt, niet te verwelkomen, of ook om een gast die vertrekt, geen uitgeleide te doen! In de tweede plaats zou het heel onverstandig zijn, want men kan nooit weten wat er gebeurt! Onafgebroken komen en gaan de gasten. En af en toe, als de wajang in volle gang is, en terwijl hij meent dat niemand naar hem kijkt, kunt ge, wanneer ge stilletjes gluurt, hem erop betrappen, hoe hij heimelijk een hoekje van de deksel van de chocoladedoos optilt, om te zien hoe het met zijn inkomsten staat.

Hoe weinig verschillen tenslotte de gewoonten van de mensen! Wie zou het bij ons wagen naar een bruiloft te gaan zonder vooraf een huwelijksgeschenk te hebben gezonden? In Australië bestaat de zeer practische regeling van de „wedding tea", waarop alle vrienden en kennissen van de bruid een of ander nuttig voorwerp voor de keukeninrichting van het nieuwe huishouden komen brengen. En op Java vormen de gaven van de gasten een bijdrage voor de huur van de wajang, de kosten van het buffet en van de feestgewaden van de bruid en haar ouders.

De bruid zelve verschijnt niet ten tonele. Zij zit op de grond in de bruidskamer, achter de voordeur van haar huis, getooid in een mooie, nieuwe sarong en een zijden gewaad, het hoofd gebogen onder het gewicht van de bruidskrans, gemaakt van kralensnoeren en kunstbloemen, een kunststuk dat meerdere ponden weegt. Achter haar op de grond ligt een mooie, nieuwe kapok-matras, met erop een sneeuw-wit laken, een kanten hoofdkussen en een muskietennet, versierd met lover en bloemen. Zij steekt een slappe, slanke hand uit naar de vrouwelijke gasten, die één voor één door de moeder worden binnengeleid om haar uitzet te bewonderen, en die haar „selamat" (veel geluk) wensen. Zij ziet er uit of alles haar gruwelijk verveelt. Best te begrijpen! Want terwijl haar bruidegom buiten vrolijk feest viert met al zijn vrienden, mag zij zelfs de wajang-voorstelling niet bijwonen.

De wajang begint bij aankomst van de eerste gasten, en gaat uur na uur onafgebroken door; af en toe, gedurende een korte pauze, versterkt de dalang zich met enige verversingen. De tafels zijn hoog beladen met schotels vol mooi gekleurd en heel kleverig gebak en allerlei zoetigheid, en met flessen vol rode, gele en groene dranken. Al deze heerlijkheden worden onafgebroken aan ons opgedrongen door onze over-gulle gastheren, zodat wij er geheel verlegen onder worden. Want van een weigering kan geen sprake zijn; dat zou door hen eenvoudig niet worden aanvaard. Ik vrees dat een hele boel van deze schrikwekkende etenswaren zijn weg onder de tafel vond en ik hoopte altijd maar vurig, dat mijn plaats de volgende morgen niet 't eerst door mijn gastheer zou worden geïnspecteerd, maar dat de kampong-honden hem voor zouden zijn geweest.

Niemand scheen veel notitie te nemen van de wajang-voorstelling [1]). Baladewa, Ardjoena, Soebadra, Gatot Katja, Bimanjoe en de hele rest kwamen op en speelden de hun toevertrouwde rollen. Af en toe scheen een heel bekende passage

[1]) In 't algemeen kan dit toch niet worden gezegd; hoogstens geldt het van de inleiding. Zodra het eigenlijke verhaal begint, volgt ieder de voorstelling in gespannen aandacht. *(noot van den bewerker)*

het gehoor zeer te behagen; maar overigens gingen de gasten rustig door met eten en praten, zacht fluisterend, terwijl zij rond liepen en elkaar groetten, en hun geldstukken legden in de handen van den vader van de bruid, of af en toe een formeel bezoek brachten aan de bruid.

Maar deze kennelijke onverschilligheid plaatste helemaal geen domper op het enthousiasme van de dalang. Zoals alle echte artisten liet hij zich meeslepen door zijn kunst, en voelde zich geheel onafhankelijk van zijn gehoor. Zijn dramatische gloed was na 7 of 8 uur praten nog even groot als bij het begin, ook al werd zijn stem langzamerhand wel een beetje hees. Hij scheen in een soort droomtoestand voort te vertellen; en voor hem waren de kleine figuurtjes die hij zo vaardig hanteerde, — en die bij hun optreden zo duidelijk de gemoedsstemming, die het stuk vereiste, aan den dag legden, nederig of arrogant, deemoedig of hooghartig, al naar gelang van omstandigheden — personen van vlees en bloed, levend en ademend; en de oude verhalen bleven voor hem steeds actuele gebeurtenissen.

Het vervaardigen van de poppen voor de Wajang Golek is op zichzelf een even grote kunst als die van de dalang. De verschillende nuanceringen in de ingewikkelde haartooi en andere details moeten pijnlijk nauwkeurig zijn; want het kleinste kind uit het gehoor moet ze kunnen herkennen. Zij worden gesneden uit een heel zachte houtsoort, genaamd „kajoe lameh", en de handwerklieden die deze figuren maken genieten, evenals de dalang, groot aanzien.

Zij gebruiken slechts heel eenvoudige gereedschappen; met behulp van een paar licht gebogen messen, met een kort lemmet, produceren zij uit een ruw blok hout een onsterfelijk karakter; en dat met een vlotheid en een gemak, die menig Westers beeldhouwer hun zou benijden. De poppen worden rijkelijk versierd met goud en andere kleuren, en aangekleed door de kampong-dames met stukken afgedankt batik, of door de kleine kinder-sarongs, die op iedere pasar voor een paar dubbeltjes te koop zijn. Een van deze is voldoende om een heel aantal poppen van sarongs te voorzien.

Al deze verschillende figuren, die voor 't oog van den

Europeaan vaak als twee druppels water op elkaar lijken, zijn aan de eenvoudigste desa-bewoner precies bekend. Als ge soms muur-kleedjes hebt hangen, waarop deze karakters geweven of gekleurd zijn, dan zal de Javaan die uw huis binnenkomt aanstonds daarop letten. Er bestaat veel kans dat hij er enig commentaar op zal geven; en als ge hem een beetje aanmoedigt zal hij iedere figuur bij name noemen, hun zeer ongebruikelijke familie-verhouding verklaren, en U een of ander ellenlang, zeer verward, verhaal over hen doen, dat ge nog nooit gehoord hebt.

Soms, wanneer ge langs de binnenwegen door het land reist, zult ge een troepje Javanen tegenkomen; eerst een man alleen, zonder iets in zijn handen, dan twee met een soort grote koffer, bengelend aan een grote bamboestok die zij op hun schouders torsen, terwijl de overigen de verschillende instrumenten van het orkest dragen. De man, die alleen loopt, is de dalang, ongetwijfeld bezig de verhalen te repeteren, die hij zo straks voor de honderd zoveelste keer moet vertellen. De koffer bevat alle klassieke karakters van de Javaanse mythologie. En allen zijn op weg om mee het feest te gaan vieren waarop weer een nieuwe, steeds bezige en steeds tevreden onderafdeling van Java's altijd groeiende, geweldig grote familie zal worden gesticht.

HOOFDSTUK V

HET PARADIJS VOOR DEN AUTOMOBILIST [1])

Java is ongetwijfeld een Paradijs voor een automobilist! Maar — vele Engelen houden de wacht bij de goed-gesloten poort, elk gewapend met een vlammend zwaard.

De eerste is de douanebeambte — en zijn zwaard is wel zéér vlammend! Toen ik Java voor de eerste keer bezocht, duurde het bijna zeven uren, doorgebracht op de kade in de gloeiende tropenzon, aleer hij z'n wapen liet zakken en mij met mijn auto doorliet; en nauwelijks was ik hem goed en wel gepasseerd of nog sterkere machten versperden mij de weg. Luister maar!

Op een goede morgen kwam ik op een van die prachtige K.P.M.-boten in Tandjong-Priok, de haven van Batavia, aan, met wagen en al, en met honderd Straits-dollars in mijn hand om daarmede de 12 % invoerrechten te betalen die ,,ad valorem" verschuldigd zijn. Deze som betekende overigens een groot compliment voor mijn vrij haveloze ,,Chev.", m'n trouwe ,,Geit", waarvan de verkoopwaarde, naar ik wel wist, in geen verhouding stond tot m'n affectie er voor.

---

[1]) Aanvankelijk wilden wij dit hoofdstuk in de Nederlandse bewerking weglaten. Tenslotte namen wij het toch op, omdat het, behalve vermakelijk, voor ons toch ook wel leerrijk is. Maar de opmerking mag niet achterwege blijven, dat de schrijfster hier toch niet helemaal billijk is. Wanneer zij, zoals zij hier beschrijft, van het kastje naar de muur werd gestuurd, dan mag dat niet zonder meer geweten worden aan de ambtenaren in Indië.

Sinds jaren is een regeling getroffen voor het verkrijgen van internationale rijbewijzen en ook voor het invoeren van automobielen in andere landen. De schrijfster zou zich veel onaangenaamheden hebben kunnen besparen, als zij van die regeling gebruikt had gemaakt. *(noot van den bewerker)*

De boot meerde; de wagen werd met veel gemak en grote behendigheid aan land gehesen; ik laadde al m'n bagage er op; en weg reed ik, de drukke kade af — tot aan het hek; hier liet ik de wagen staan en stapte het douane-kantoor binnen om de invoerrechten te betalen en m'n wagen te laten inklaren.

Ik kende destijds nog geen Hollands — en aangezien men mij gewaarschuwd had toch vooral niet zo onhandig te zijn om een Nederlander op Java in het Maleis aan te spreken (hij denkt dan dat ge hem voor een Indo-Europeaan houdt), begon ik met den dienstdoenden ambtenaar te vragen of hij Engels verstond. Hij verzekerde mij van wèl — kennelijk ietwat geprikkeld (want de Hollanders kennen hun talen goed en gaan daar gaarne prat op). Ik legde hem daarop uit, dat m'n wagen buiten stond, en of hij zo vriendelijk wilde zijn deze te schatten voor de inklaring.

Hierop tekende hij, zonder deze te openen, mijn bagage met krijt af, en vroeg toen, na enig wachten, zeer hoffelijk of er nog iets van m'n dienst was. Ik herhaalde mijn verzoek. „U blieft — o juist, 'n wagen," zei hij daarop: „U vindt er buiten genoeg"; en terwijl hij het bundeltje dollars, dat ik hem voorhield ten teken van mijn bereidheid om het verschuldigde te betalen, afwees, voegde hij er aan toe: „Nee, nee; dat kost maar vier gulden!" Toen riep hij met stemverheffing tot een groepje taxichauffeurs, die bij de deur op 'n vrachtje stonden te wachten: „Hei daar! de njonja wil 'n wagen hebben!"

Maar de „njonja" wilde helemaal geen wagen hebben! Ik posteerde mij nu voor zijn bureau, en zonder zijn gevoelens verder nog te ontzien, trachtte ik in mijn allerbeste Maleis hem duidelijk te maken wat ik eigenlijk wenste. Eindelijk ging hem een licht op. „Ah ha, juist," zei hij droogjes: „uw eigen wagen — waarom hebt U mij dit niet terstond gezegd? Mag ik alsjeblieft uw „Invoer-vergunning" zien?"

„Invoer-vergunning" — Wat ter wereld bedoelde hij daarmede? Ik had er nooit van gehoord. Het bleek, dat ik dit document bij den Nederlandsen consul vóór mijn vertrek had moeten halen.

„Geen wagen kan in Java worden toegelaten zonder een „invoer-vergunning"," zeide de ambtenaar gewichtig. „Het beste is dat ge een auto huurt en uw auto hier laat staan, totdat ik de nodige papieren uit Singapore heb ontvangen."

Nu was ik echter helemaal niet van plan om in een huurauto te vertrekken en mijn eigen wagen gedurende een week op de kade te laten staan. Opeens kwam ik op de gedachte dat de firma, die voor het vervoer van de Chevrolet zorg had gedragen, mij misschien wel uit deze moeilijkheden zou kunnen redden. Ik vernam dat deze een kantoor dicht bij de haven had, en dus ging ik maar op weg (te voet, in de blakende zon, want ik mocht mijn wagen niet meenemen door het afsluithek) om dit kantoor te zoeken.

Gelukkig vond ik het spoedig en na veel pour-parlers kwam de zaak heus voor elkaar. We vulden een heleboel paperassen in, waarbij iedereen uiterst vriendelijk en behulpzaam was, zij het ook wel wat langzaam. Tenslotte kreeg ik een lijvig document mee, helemaal in het Hollands, waarmee ik welgemoed de terugtocht naar het douanekantoor aanvaardde, vol vertrouwen dat ik nu weldra langs de mooie brede weg zou snellen naar Weltevreden, om daar te genieten van een bad, 'n lunch en alle verdere comfort van de beschaving.

Ik groette den douanier als m'n broeder, zo blij was ik bij de gedachte dat ik hem spoedig voor het laatst zou hebben gezien. Maar wie beschrijft m'n schrik, toen hij slechts een vluchtige blik wierp in het document dat ik hem overhandigde. „Hier heb ik niets aan," zei hij ijskoud. „Ik moet de „Invoer-vergunning" hebben. Gaat U maar weer terug om dat te zeggen."

Ik was de deur reeds uit vóór hij nog was uitgesproken. Ik ging „weer terug om hun dat te vertellen" — en dit deed ik zó welsprekend, dat een flinke jonge kerel met mij meegezonden werd naar het douanekantoor om het zaakje behoorlijk op te knappen. Een kwestie van hoogstens vijf minuten, naar zij mij verzekerden.

Een hele stroom van keelklanken volgde. Lijvige folianten en wetboeken werden opgeslagen. Toen wendde zich de

flinke, jonge man plotseling tot mij met het air van iemand, die op een geheel nieuwe en geniale gedachte gekomen is. „We hebben het gevonden," kondigde hij triomfantelijk aan, „U moet 12 % invoerrechten betalen van de waarde van uw wagen!"

Wat hielp het mij hem te zeggen, dat ik dit reeds meer dan een uur geleden getracht had te doen? Ik overhandigde hem dus maar stilzwijgend m'n bundeltje dollars.

Maar zo eenvoudig ging het ook nu nog niet! Het bundeltje werd weer van de hand gewezen. „Wij moeten nu eerst alle benodigde papieren in orde maken. Dat gaat niet zo vlug; dat duurt misschien wel een dag. Het is beter dat U een auto huurt!"

Ik wierp hem een woedende blik toe. Niets ter wereld kon er mij toe brengen een wagen te huren. Ik had er zelf een. Mijn bagage was er al in, en ik was vast besloten in die auto, en in geen andere, verder te rijden. Eindelijk gaven zij toe en beloofden mij binnen een uur de papieren gereed te maken.

Ik besloot nu weer naar het schip te gaan, dat meer gemak bood dan de wagen of de douaneloods op het heetst van de dag. Terug ging ik dus — en wel wat uit 't veld geslagen wandelde ik de lange, drukke, warme kade weer helemaal af, dezelfde weg die ik een paar uur geleden zo vrolijk in mijn wagen had afgelegd. Terug naar het verlaten schip, waar de Chinese bedienden mij, zoals begrijpelijk is, nogal wantrouwend aankeken. Inmiddels verstreek het uur en prompt op tijd kwam de Flinke Jonge Man aanzetten met drie grote vellen papier, helemaal volgeschreven met kleine letters. Ik tekende deze op de aangewezen plaats, in blind vertrouwen dat alles nu wel prachtig in orde zou zijn.

Terug ging het nu weer naar 't douanekantoor; langs de eindeloze kade, en wederom overhandigde ik mijn bundeltje bankbiljetten, die er door het lange dragen niet mooier waren gaan uitzien. „Dollars? Wat moeten wij met dollars beginnen? Op Java gebruiken wij guldens. U zult dit geld eerst moeten wisselen. Waar? Wel op het postkantoor, halverwege de kade."

Op de pasar.

Op de pasar.

In de Preanger: Viaduct op het traject Batavia-Bandoeng.

(Foto Mellema).

Schitterende autoweg tusschen Cheribon en Bandoeng (120 km., waarvan 50 km. door de bergen).

Heel gehoorzaam stapte ik dus naar het Postkantoor. Maar daar had men blijkbaar nog nooit dollars gezien. Men keek er met de grootste verbazing naar! „Misschien kunt U deze wel ingewisseld krijgen in Weltevreden. Het beste is... 'n auto te huren!"

Ik maakte dat ik wegkwam. Gelukkig verscheen toen de Flinke Jonge Man weer ten tonele, als de reddende engel! Hij zou ze voor mij wel wisselen — in vijf minuten. „Prachtig," antwoordde ik, „dan zal ik maar rustig in m'n wagen op U blijven wachten. Op deze wijze kan ik dan toch nog op tijd voor de lunch in de stad komen." „Ja, . . . maar," stamelde hij, „ik moet ook nog de handtekening van den hoofdagent hebben. Dat is 'n heel eind. Het duurt misschien wel 'n paar uur. Het beste is dat U 'n auto . . ."

Dit was m'n laatste strohalm. Maar niets ter wereld kon mij nu meer van m'n voornemen afbrengen. „Al duurt het vele uren, of 'n week, of 'n maand," zei ik schamper. „U vindt mij hier in m'n wagen, als U terugkomt." In een stalletje kocht ik nu een paar bananen en klom in m'n oude „Chev." Dus: vaarwel, bad! Vaarwel, lunch! Dit alleen was mijn toevluchtsoord in dit ongastvrije land. Ik was vast besloten in m'n wagen te blijven tot mijn laatste uurtje zou slaan.

Een uur ging voorbij. Twee uren. Ik at mijn bananen op en snakte naar 'n koele dronk. De zon blakerde meedogenloos. Ik begon, soezerig geworden, belang te stellen in het doen en laten van de portiers, in de grapjes die zij maakten, de sigaretten die zij rookten en de verwonderlijke handigheid waarmee zij konden sp-w-n! Het leek mij toe dat ik hen sinds jaren kende. Ik werd getroffen door de aangeboren beleefdheid van de inheemsen, die gedurig voorbijkwamen, en ik was dankbaar dat ik mij niet in Liverpool of Sydney bevond in diezelfde omstandigheden. Ik kreeg heus schik in het hele geval; was ik nu een uur — of al dagen hiermee bezig? Blijkbaar was ik in de dommel geraakt . . . want opeens . . . daar stond de Flinke Jonge Man weer voor mij!

„Laat maar," zei ik slaperig, „ik heb immers al gezegd dat ik geen auto wil huren!" Hij keek beledigd, en overhandigde mij een stuk papier met het wisselgeld. Het leek heus even of

het hele zaakje slechts vijf minuten had geduurd en niet een halve dag.

Ik kon m'n eigen ogen niet geloven; maar ja, dit betekende heus het einde — althans van dit hoofdstuk. Nog een kort onderhoud met den douane-beambte (dien we diep in slaap aantroffen) en eindelijk reed ik door het hek van het paradijs, vol vertrouwen dat alle ellende nu afgelopen was. Helaas — dit was slechts een begin der smarten.

Men had mij reeds gewaarschuwd dat het wettelijk gezag met grote strengheid optreedt tegen automobilisten die geen „rijbewijs" hebben. Ik dacht echter, dat dit voor mij slechts een formaliteit zou betekenen; immers, sinds jaren had ik gechauffeerd en ik bezat een hele staalkaart van rijvergunningen uit verschillende landen, die ik kon tonen aan ieder die daar belang in mocht stellen. Met een gerust geweten vervoegde ik mij dus aan het voorgeschreven kantoor, het Parapattan-Politiebureau.

Eerste tegenvaller: ik kwam tot de onaangename ontdekking dat het kantoor op Donderdag (de dag, waarop ik toevallig was aangekomen) gesloten was. Ik moest dus wachten tot de volgende ochtend. Dat was gelukkig niet erg. Op het aangegeven uur kwam ik terug, om toen heel spoedig tot de ontdekking te komen, dat voor het verkrijgen van een rijbewijs op Java heel wat meer nodig was dan enkel maar het afleggen van een proeve van rijvaardigheid.

Allereerst, zo vertelde de beambte mij, moest ik naar het postkantoor gaan om daar een formulier te halen, met een zegel van *f* 1.50; dat moest ik dan weer aan hem brengen, waarop hij het wel voor mij zou invullen; vervolgens moest ik een foto laten maken en hem twee exemplaren brengen. Daarop moest ik worden geëxamineerd (hij legde mij dit alles in vloeiend Engels uit!); als ik slaagde kon ik terugkomen om het rijbewijs — in duplo — in ontvangst te nemen. En daarmede ging hij terug naar z'n lessenaar.

Daar zat ik! Het leek wel of dit alles minstens een week in beslag zou nemen; en ik was van plan om reeds morgen er op uit te gaan. Plotseling kreeg ik echter een ingeving; bij de voordeur zaten een dozijn of meer „mata-mata" (inheemse

politieagenten) die blijkbaar op orders wachtten. Er bestond geen gevaar dat ik hen zou beledigen, als ik hen in 't Maleis aansprak; ik wendde mij dus tot de eerste de beste, en vroeg hem of hij misschien met mij mee kon gaan om mij te wijzen waar ik een pasfoto kon laten maken. Hij sprong aanstonds in mijn wagen, blijkbaar zeer gestreeld door mijn verzoek — en weg reden wij.

Op het postkantoor liep alles vlot; binnen 20 minuten(!) kwam de kleine „mata-mata" aanzetten met het vereiste formulier. Toen naar den fotograaf; hij wist een uitstekend adres en bracht mij naar een vreemdsoortig, laag winkeltje, waar ik poseerde voor een kleine Japanse, in kimono, terwijl haar twee kleine, gele babies mij aanstaarden met een starre blik, haast nog erger dan die van de camera. De kleine dame zou overigens menig fotograaf in London een lesje hebben kunnen geven. Hier geen omslachtig gedoe en geharrewar; zij liet mij plaats nemen, lachte innemend, stelde het toestel in, trippelde naderbij, legde een zachte, kleine vinger tegen mijn kin om mijn hoofd een beetje zijwaarts te duwen en trippelde weer terug naar haar toestel. De sluiter klikte en zij verdween in de donkere kamer, waaruit zij weldra weer te voorschijn kwam om mij het negatief te laten zien.

De opname was uitstekend geslaagd, werkelijk flatteus vond ik — en toen mijn vriend de politieagent (die de leiding in handen hield) er zijn goedkeuring aan had gehecht en op de grootst mogelijke spoed had aangedrongen, beloofde zij plechtig dat binnen het uur twee afdrukken gereed zouden zijn. De prijs bedroeg drie gulden. Maar nu riep de politieagent vol verontwaardiging uit: „Veel en veel te duur! Voor dat bedrag kan de njonja wel een dozijn afdrukken krijgen!" Zij keek hem ernstig, heel ernstig aan, en antwoordde kalm maar zeer nadrukkelijk in zachtvloeiend Maleis: „U wilt de afdrukken binnen het uur hebben, nietwaar? Daar kunt U op rekenen. De prijs is drie gulden." Ik begon te vrezen, dat de discussie over een gulden meer of minder m'n week-end in gevaar zou brengen. Vlug legde ik dus de drie blinkende geldstukken op tafel, nam den dienaar van Hermandad onder de arm, en reed met hem terug naar het politiebureau.

Nieuwe moeilijkheid! De vriendelijke beambte zat niet meer achter zijn lessenaar. Zijn plaats was ingenomen door een langen, pikzwarten mijnheer uit West-Indië, in een prachtige uniform, met keurig gepoetste schoenen, die tot mij zeide: „De andere toean heeft al Uw papieren meegenomen; vermoedelijk komt hij vandaag niet terug." Zo leek het wel of ik nu toch schaakmat was! Maar mijn begeleider scheen vast besloten om mij door alle moeilijkheden heen te helpen, en met een stortvloed van woorden begon hij een ellenlang relaas over al mijn deugden; hij betoogde dat ik buitengewoon gepresseerd was, en deed dit zo welbespraakt, dat de donkere mijnheer tenslotte onder de indruk kwam en met een schouder-ophalen tot mij zeide: „haal uw wagen maar; ik kom!"

Ik haalde mijn wagen en bleef daarin wachten. Spoedig kwam Zijne Donkere Doorluchtigheid weer op de proppen: druk pratend met een Hollandsen politieagent en hartelijk lachend om de een of andere grap, die (misschien maar gelukkig) voor mij verloren ging. Zij stapten in mijn wagen, sloegen de deur dicht en vervolgden hun gesprek zonder een woord tot mij te zeggen. „Welke kant op?" vroeg ik, een vraag die ik bij elk kruispunt moest herhalen en waarop zij dan kort aangebonden antwoordden, net alsof het nog-al onbehoorlijk van mij was om hun gesprek te onderbreken. Wij toerden een heel eind rond door een labyrinth van voorsteden, door brede en smalle straten; het leek wel of wij zo de gehele dag door zouden gaan, toen onverwachts een nieuw bevel weerklonk: „stop!" Aangezien wij midden in een drukke straat waren, was ik zo vrij om niet terstond te gehoorzamen, maar eerst naar de kant te manoeuvreren. Toen stopte ik en wachtte weer af.

Niets gebeurde er! Het gesprek achter mij ging rustig door. Met betreurenswaardige lompheid waagde ik het hen weer te interrumperen. „Wat nu?" vroeg ik. Een luid gelach was het antwoord, gevolgd door een lange pauze. Toen klonk het: „U rijdt veel te hard!"

Nu had ik, in vergelijking met de „vliegende taxi's" in Batavia (die hun naam alle eer aandoen!) over de weg gekropen. Maar ja, mijn hart zonk mij in de schoenen. Zou men

Huismoeders doen inkopen op de pasar.

Overdekte pasar.

Wasplaats in een gemeentelijke contract-koelie-kampong.

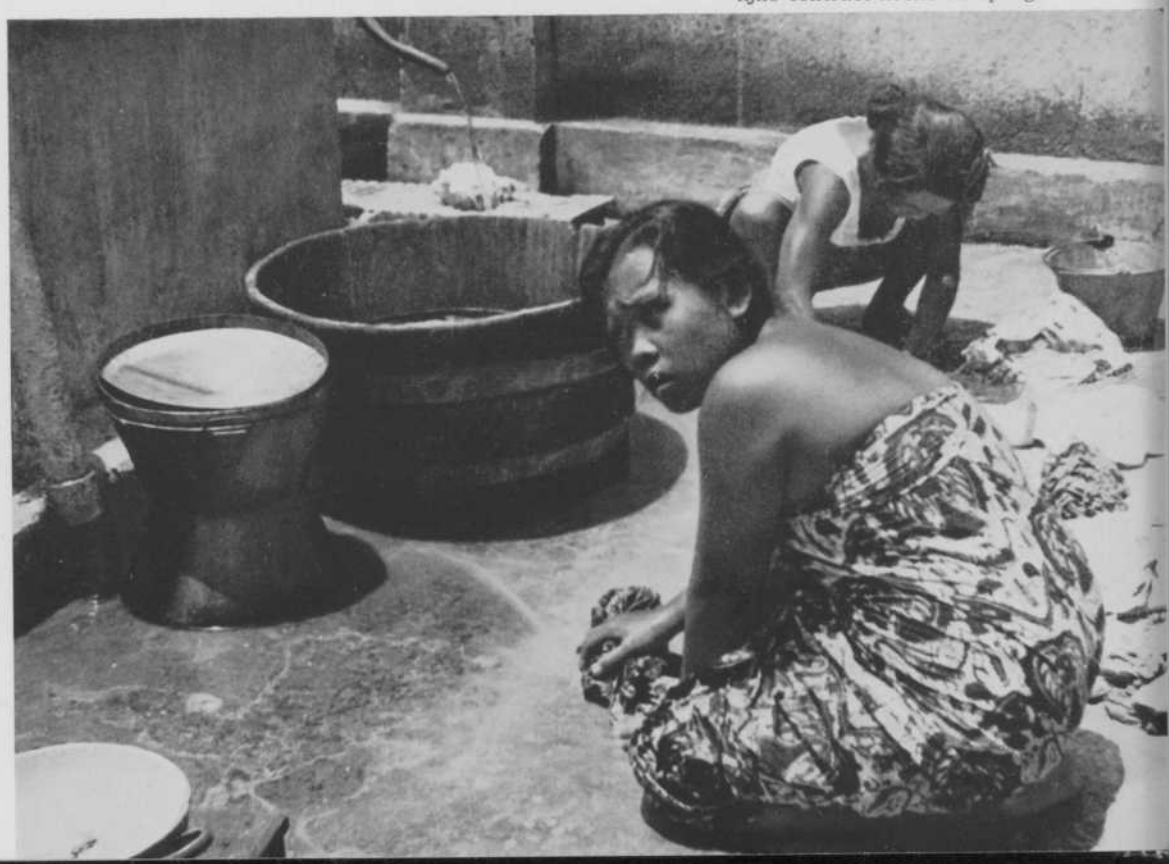

mij een rijvergunning weigeren, nadat ik deze twee welbespraakte heren voor hun pleizier gedurende bijna een uur door de stad had rondgetoerd? Kennelijk was mijn enige redding gelegen in een heel deemoedig antwoord. Ik bood dus heel onderdanig mijn verontschuldigingen aan. Weer lachtten zij luid; toen werd het stil. „Wel?" vroeg ik enigszins zenuwachtig. „Keren!" klonk het nu. Ik keerde om en reed door, heel behoedzaam ditmaal. „Stop!". Ik stopte onmiddellijk! „Wij zullen hier maar uitstappen!" „En mijn rijvergunning?" waagde ik op te merken. „O ja, dat is waar ook: Uw rijvergunning . . ." Hij krabbelde wat op een stukje papier dat hij uit zijn zakboekje scheurde. „Gaat U hiermee maar naar het kantoor, dan komt de zaak wel in orde." Waarop beide heren uitstapten en verdwenen, zonder verder nog een woord te zeggen.

Ik wist in geen velden of wegen waar ik was; maar eindelijk slaagde ik er toch in de weg naar het kantoor op Parapattan terug te vinden, waar ik mijn talisman liet zien. Helaas — niemand scheen daar enig belang in te stellen. Ik zag nog maar één redmiddel: kordaat optreden. Alle eerbied zette ik dan ook op zij, en met stem-verheffing zeide ik koel en hooghartig: „Mijnheer . . . (ik las de naam op van het stukje papier) heeft mij dit gegeven en gezegd, dat mijn rijbewijs nu terstond klaar gemaakt zou worden. Ik verzoek U dus daarvoor te zorgen. Ik heb haast."

Ditmaal had ik succes. Iemand nam het papier en de foto's — die ik onderweg opgehaald had — mee naar het achterkantoor, waar weldra het getik van een schrijfmachine te horen was. Toen werd ik — wederom onder politiegeleide — gebracht naar nog een andere kamer, waar men mij verzocht mijn duim eerst op een inktkussen en vervolgens op de hiervoor gereserveerde ruimte op mijn rijbewijs te drukken; daarbij werd er goed op gelet, dat ook de zijkanten van mijn vinger werden afgedrukt, opdat al mijn criminele neigingen terdege zouden worden vastgelegd; toen wees men mij op een klein blikken wasbakje, dat tegen de muur hing, waar ik met een groezelig stukje zeep en een nog groezeliger handdoek trachtte alle sporen van dit onderzoek uit te wissen. Toen kwam het

laatste gebaar: „Eén gulden vijftig, alstublieft" klonk het — en met een hart vol dank overhandigde ik dit bedrag. Waar ter wereld zou men voor zulk een klein bedrag zó lang en zó aangenaam bezig gehouden kunnen worden?

Zo kwam ik dan eindelijk in het bezit van mijn rijbewijs; een groene kaart waarop duidelijk vermeld stond, dat Mevrouw . . . ., leeftijd . . . . (maar neen, dat geheim zal ik U niet verraden; en, om de waarheid te zeggen: ook de kaart verraadde dit niet) toestemming had gekregen om in Nederlandsch Oost-Indië een automobiel te besturen vanaf de datum van dagtekening tot aan het einde van haar levensdagen. Daarop was voorts vastgeplakt een portret van vrouwelijke schoonheid, waarvan de smartelijke uitdrukking en de smekende blik ongetwijfeld iederen politieagent, ook al had hij een hart van steen, tot medelijden zou stemmen, hoe afschuwelijk de overtreding der verkeersregeling ook mocht zijn, waaraan het origineel zich zou hebben schuldig gemaakt. Als laatste versiering stond dan op de kaart nog een vieze, zwarte vlek, welke de afdruk moest voorstellen van wat ik altijd een nogal welgevormde duim had gevonden.

Gelukkig maar, dat ik zo in het bezit van dit kostbare document was gekomen. Want nauwelijks had ik de buitenwijken van Batavia achter mij gelaten of een vastberaden Hollander versperde mij de weg. „Uw rijbewijs," zeide hij. Ik overhandigde het hem. Hij nam het aan, bekeek nauwkeurig eerst het portret en toen mij; met een glimlach (ietwat droefgeestig, naar mij voorkwam) gaf hij het mij terug en wenkte toen dat ik door kon rijden.

HOOFDSTUK VI

IN DE VORSTENLANDEN PANDHUIZEN EN GEVANGENISSEN

Wie — zoals mij eens gebeurde — in Soerakarta (of Solo, zoals het meestal genoemd wordt) aankomt op een dag, dat er juist een grote inheemse jaarmarkt gehouden wordt en de gehele plaats in volle feeststemming is, krijgt het gevoel dat hij midden op het toneel is beland in de een of andere grote schouwburg tijdens een pantomime.

De kleding der Javanen is altijd heel schilderachtig; maar toen ik op die dag de brede hoofdstraat van Solo inreed, zag ik mijzelve op-eens aan alle kanten ingesloten door de meest fantastisch geklede menigte, waar ik ooit van had kunnen dromen. Enkelen — kennelijk de élite — hadden zijden sarongs van een mooie, diep-rode of purperen kleur; anderen, die tot de hofhouding behoorden, droegen een stijve, suikerbroodvormige hoofdtooi; en rondom, aan alle kanten, zo ver het oog reikte, zag ik honderden, zoal niet duizenden, van eenvoudiger kom-af, allen op hun paasbest gekleed; de indruk werd nog verhoogd door het feit, dat hun sarongs bijna zonder uitzondering eenzelfde kleurschakering hadden; donker blauw, met twee tinten warm-bruin, — de geliefkoosde kleuren van de batikbewerkers van Solo.

Wat nog meer opviel was, dat er geen enkele man bij was of hij droeg een kris; deze was van achter in zijn gordel gestoken, iets wat men overigens eigenlijk alleen in de wajang ziet. Ieder gevest was een waar kunststuk. Die van de aanzienlijksten flikkerden van goud en edelgesteenten en vele scheden waren van zilver, prachtig bewerkt of geciseleerd. Af en toe zag men een voornaam personage naderen, met een begeleider die een grote parasol — rood of groen, of ook van

een andere kleur, naar gelang van zijn rang en afkomst, boven zijn hoofd hield, voor wien de menigte met overdreven eerbetoon ruim baan maakte. En dan opeens snelde de automobiel van den sultan, met een indrukwekkend grote motor en een kleine gouden parasol voorop, de straat af; een schitterend uitgedoste lakei wenkte met hooghartig gebaar het profanum vulgus om op zij te gaan; met de hele menigte haastte ik mij dan om een goed heenkomen te zoeken; op een klein plekje hokten wij samen, diep onder de indruk van dat schitterende visioen van vorstelijke pracht en praal — een flonkering van juwelen, edelgesteenten en sieraden, dat zich een ogenblik aan ons oog voordeed, terwijl de auto in een stofwolk voorbijvloog.

Het Javaanse sultanaat moet, zoals te begrijpen valt, zorgen met z'n tijd mee te gaan. Het ware natuurlijk ondenkbaar dat Zijne Hoogheid zich in 't openbaar zou vertonen zonder de vorstelijke Gouden Parasol; maar even ondenkbaar is het dat hij van een ander vervoermiddel gebruik zou maken dan van een automobiel. Hier reiken Oost en West elkaar dus broederlijk de hand: Zijne Hoogheid gebruikt een automobiel, maar voorop — in miniatuur — prijkt de Gouden Pajong.

Soerakarta is de hoofdplaats van één van de twee sultanaten, die thans nog op Java nog over zijn. De Sultan —of: Soesoehoenan, zoals hij officieel betiteld wordt — heeft titel en kroon mogen behouden, dank zij een verdrag, gesloten met de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in 1750. De andere, nog regerende Vorst is de Sultan van Djocjakarta, wiens gebied oorspronkelijk deel uitmaakte van het vorstendom Soerakarta. Ook hij dankt zijn troon aan een oude overeenkomst. Elk van beide bezit letterlijk duizenden hovelingen en danseressen en trawanten en beambten; voorts een schitterend paleis, paarden, rijtuigen, auto's, een overvloed van goud, zilver en edelgesteenten — kortom alles wat behoort bij een machtig potentaat.

Dit alles kan hij zich veroorloven, omdat hij een belangrijk deel van zijn revenuen zelf heeft behouden. Maar wat de uitoefening van zijn macht betreft, moet hij in alles te rade gaan

met zijn „Ouderen Broeder", den Resident, den vertegenwoordiger van het Nederlandse gezag, die hem als adviseur ter zijde staat.

Hoe dat zij, uiterlijk en voor de grote massa van het volk is alles nog als vanouds. Evenals in de dagen toen de Sultans nog op het toppunt van hun macht stonden, durft ook nu nog niemand in hun bijzijn rechtop te blijven staan. Geen enkel hoofd mag zo hoog worden opgeheven als het zijne. En hij smaakt ook nu nog altijd de voldoening, juist als zijn voorvaders, om het gehele hof voor hem in het stof te zien buigen; de dienaren die hem voedsel brengen, geven ook voedsel aan zijn trots, door hem niet dan kruipend te naderen met onhandige bewegingen, waarbij zij de schalen — gouden en zilveren schotels van onschatbare waarde — zo goed en kwaad als het gaat aandragen.

Zelfs niet de Koningin van Nederland heeft een mooier statiekaros dan de Sultan van Djocjakarta. Toen ruim 35 jaar geleden, bij Haar inhuldiging, een nieuwe gouden koets voor Haar werd vervaardigd, liet de Sultan, die hiervan een afbeelding had gezien, terstond een duplicaat voor zichzelf maken. Het is een nauwkeurige copy, alleen nog wat mooier versierd dan het origineel door inheems snijwerk en ornamenten; de Javaanse koetsier en de lakeien zijn gekleed in Europese uniform met hoge hoed!

Een ander vorstelijk prerogatief, dat al van zeer oude tijden dateert en door het Nederlandse bestuur aan beiden werd gelaten, is de lijfwacht van vrouwen, al is het dan ook moeilijk na te gaan of de Vorsten in hun hart daar eigenlijk wel dankbaar voor zijn. Deze lijfwacht staat altijd klaar en bestaat uit vijftig dames, speciaal uitgezocht met het oog op hun leeftijd, lelijkheid en gebrekkigheid; het is hun speciale taak Zijne Hoogheid te beschermen tegen de gevaren van hof-intrigues.

De moeilijkheden verbonden aan rechten en voorrang, die ook in onze westerse maatschappij niet geheel onbekend zijn, stapelen zich natuurlijk op aan een hof, waar de Vorst een groot aantal echtgenoten bezit. Bij heel plechtige gelegenheden, als de Sultan het om bijzondere redenen raadzaam acht geen dezer dames te verheffen tot de rang van Eerste,

omzeilt men tactvol de moeilijkheid door de plichten van gastvrouw op te dragen aan een zuster of een ander vrouwelijk familielid van den Sultan.

Geen vorst is denkbaar zonder een leger. Ook dit hebben de Nederlanders in stand gelaten, en beide Javaanse Sultans hebben dan ook een uitstekend uitgerust, eigen staand leger, dat, althans uiterlijk, heus niet onderdoet voor het officiële koloniale leger van de Nederlanders. Wat zou een Vorst in het land van de wajang dan eigenlijk nog kunnen begeren?

De kruipende houding van de Javanen, die zij aan het hof van den Sultan aannemen als een bewijs van eerbied, is ongetwijfeld een overblijfsel uit heel oude tijden, toen de machthebbers in de meest letterlijke zin hun voet zetten op de nek van hun ongelukkige dienaren.

Niet alleen was dit iets, waartoe alle onderdanen jegens hun gebieders verplicht waren, maar het was ook de gebruikelijke houding van ieder ondergeschikte jegens dengene die boven hem stond, in alle rangen van de maatschappij, opklimmend van af de laagste koelie. Met andere inheemse gebruiken werd ook dit overgenomen door de eerste Hollandse veroveraars, die de ongelukkige inlanders minstens even diep in het stof deden bukken, als vroeger hun eigen vorsten dit hadden gedaan.

Deze gewoonte bleef algemeen in zwang tot op de tijd van Raffles, die in de vijf jaren van zijn wervelwind-bestuur ook dit trachtte uit te bannen, met tal van andere soortgelijke gebruiken. De Nederlandse bestuurders die na hem kwamen, meer verlicht dan hun voorgangers, kwamen er meer en meer toe ook deze gewoonte tegen te gaan, zodat men het heden ten dage — behalve dan aan het hof van den Sultan — vrijwel nergens meer ziet.

In ieder geval is het niet meer de gebruikelijke houding van den inheemse tegenover den Europeaan; wel houden de Javanen onderling, tegenover hun eigen inheemse aristocratie, instinctmatig aan dit eerbetoon vast. Niet lang geleden zag ik zelf nog een intressant overblijfsel van deze oude gewoonte.

Ik had kennis gemaakt met een Nederlander in gouvernements-dienst en met zijn lieftallig vrouwtje, dat stamde uit

een oude Javaanse familie van zeer hoge adel. Hun woning was een Europese bungalow, weelderig ingericht in westerse trant; want Mevrouw X. was geheel vereuropeest en sprak vloeiend Hollands. Zij had als bedienden de gebruikelijke inheemse „djongos". Groot was dus mijn verbazing toen ik op een avond, die ik daar doorbracht, zag, hoe de djongos die de dranken ronddiende, op-eens bij zijn meesteres neerhurkte en haar het presenteerblad zeer onderdanig voorhield, het op één hand balancerende, terwijl hij met zijn andere hand op de grond steunde. Zijn meesteres aanvaardde dit als iets vanzelfsprekends en vertelde mij later, dat zij er niet aan zou denken haar bedienden toe te staan haar ooit op een andere wijze te naderen.

De kris, het traditionele en geliefde wapen van den Javaan, werd vroeger algemeen op het gehele eiland gedragen; thans is dit sedert lang verboden, behalve aan het hof van den Sultan, waar elkeen, tot zelfs de laagste bediende, het recht heeft er een te dragen. Al ziet men de kris dus weinig meer in 't openbaar, zo is deze toch nog altijd een voorwerp van bijzondere verering; en er zullen weinig Javaanse gezinnen zijn, die er niet althans één bezitten, die zorgvuldig bewaard wordt als kostbaar erfstuk, en doorgegeven wordt van vader op zoon tegelijk met de verhalen van de heldendaden, die hun voorouders daarmede vroeger hebben verricht. Daarbij zullen zeer zeker ook dikwijls, zij het fluisterend, andere verhalen verteld worden van de wonderkracht die het wapen, naar zij geloven, bezit. Want voor een Javaan betekent een kris heel wat meer dan een betrouwbaar lemmet in een mooi versierde schede.

Hij zou U ook kunnen vertellen, indien hij althans wil, (want meestal snoert vrees voor diens toverkracht hem de mond!) of de geest die er in huist een goede dan wel een boze is. In het laatste geval zou het, hoe mooi gegolfd het lemmet ook moge zijn, en hoe prachtig het gevest en de schede er ook uit mogen zien, pure waanzin zijn de kris in uw huis te nemen, want deze zou daar wis en zeker ongeluk brengen.

„Krissen" in allerlei soort (fabriekswerk, in het groot gemaakt voor de toeristen) kan men te kust en te keur in elke

havenplaats en aan alle stations kopen. Maar aan een echte kris (van een inheemse vakman, uit de hand vervaardigd volgens het procédé dat alleen aan ingewijden bekend is) kan men niet zo gemakkelijk komen, vooral niet aan een oude, die reeds lang gedragen en gebruikt is.

De Javaan, die er een bezit, denkt er niet aan er afstand van te doen. Maar het kan gebeuren dat het huwelijk van z'n dochter of ook het verlies van een karbouw of een andere financiele tegenslag, hem er toe brengt alle gevoel te onderdrukken en zijn kostbare schat naar het dichtstbijzijnde pandhuis, de „roemah gadaian" of „pegadean" te brengen. Daar ik hiervan gehoord had, maakte ik er een vaste gewoonte van om, wanneer ik door een of andere plaats kwam, stil te houden bij het pandhuis en bij den mandoer (den beheerder) te informeren of hij misschien ook een mooie kris in zijn uitgebreide collectie goederen had. Jarenlang lukte het mij niet iets te vinden, totdat ik op een dag, in een dorpje ergens in de bergen, zulk een kleinood in handen kreeg. Blijkbaar was het een heel oud exemplaar, en de zwaar gedreven zilveren schede was dwars door midden stuk gewreven. Door het dragen? Of door het oppoetsen? Wie zal dat nog kunnen uitmaken? Hoe 't zij: ik kocht de kris voor de somma van één gulden. Nauwelijks echter had ik het voorwerp thuis gebracht of het verdween en was absoluut onvindbaar. Reeds dacht ik dat het voor goed verloren was, toen opeens bleek dat m'n djongos de kris alleen maar mee naar huis genomen had; hij bracht hem terug met de plechtige verzekering, dat de „doekoen" (toverdokter) hem verteld had dat het inderdaad een hele goede kris was. Die „doekoen" was kennelijk alleen maar een bedenksel, om thuis met dit sieraad te kunnen pronken. In ieder geval bezat de kris dan toch maar de goede eigenschap om bij zijn rechtmatige bezitter terug te komen!

De pegadean is een onafscheidelijk kenmerk van de Javaanse maatschappij. De inlander zit telkens weer in de ene of andere financiële moeilijkheid. Hij is een aarts-gokker en zichzelf iets te ontzeggen, wat hij graag wil hebben, komt eigenlijk niet in zijn hoofd op. Het gevolg was dat talloos velen in handen vielen van woekeraars. In de eerste plaats om

de bevolking hiertegen te beschermen heeft het Nederlandse gouvernement de pandhuizen ingericht, en wel als monopolie, waardoor deze dienst tevens aardig wat geld opbrengt.

Het bekende opschrift: „Pandhuis — Roemah Gadaian" treft ge op een in het oog vallende plaats bij de ingang van ieder dorp aan; in grotere plaatsen vindt ge er zeker twee. En welhaast onafgebroken stromen inlanders, die van allerlei brengen om daarvoor een paar centen of dubbeltjes te beuren ter bestrijding van noodzakelijke uitgaven, hier in en uit.

Het aantal van hen, die hun schatten weer komen inlossen, kan men echter bezwaarlijk als een „stroom" aanduiden. Er zijn er zelfs niet genoeg om te kunnen spreken van „druppelen". Slechts enkelen komen hun eigendommen na verloop van tijd weer terughalen; verreweg de meesten laten de verzameling „niet-ingeloste panden", waarmee planken en kasten volgeladen zijn, steeds groter worden.

Voornamelijk zijn het batik-goederen. Iedere Javaan heeft wel een extra sarong; en de eerste gedachte die bij hem opkomt, wanneer hij wat kasgeld nodig heeft, is om een kledingstuk, dat hij niet geregeld draagt, naar de lommerd te brengen. Aan alle kanten liggen hier dan ook geweldige hoeveelheden sarongs opgestapeld. De meesten worden na verloop van tijd voor een belachelijk lage prijs verkocht, om daarna, na enige weken te zijn gedragen, opnieuw te worden verpand . . . en zo *ad infinitum*.

Bijna altijd ziet men hier ook een rek met fietsen; deze vormen echter een uitzondering op bovenstaande regel, daar zij slechts tijdelijk hier een onderdak vinden en bijna altijd weer worden ingelost. De Javaan houdt er nl. een eigenaardige manier op na om een fiets te kopen. Hij doet dat in huurkoop; een klein bedrag betaalt hij contant en wellicht ook nog de eerste maandelijkse aflossing; maar daarna, als hij geen geld heeft voor een volgende termijn, brengt hij zijn fiets naar het pandhuis. Op de een of andere manier schijnt dit systeem toch wel goed te werken. Al zal de fiets, aleer deze afbetaald is, zijn beste dagen wel hebben gehad, — dit laat den Javaan koud. Vroeg of laat slaagt hij er altijd wel in genoeg geld bij elkaar te scharrelen (soms ook wel door iets anders naar de

lommerd te brengen) om zijn fiets weer vrij te maken, wanneer hij deze voor een speciale gelegenheid nodig heeft.

Ook vinden een massa vreemdsoortige koperen voorwerpen hun weg naar het pandhuis. Dikwijls ziet ge hier een of ander plomp sirih-stel, met aparte afdelingen voor de verschillende ingrediënten benodigd voor het pruimen; voorts snuif- en tabakdozen, pollepels en andere gebruiksvoorwerpen. Soms ook vindt men b.v. een bord van dun, uitgeslagen, inheems zilver onder een hoop rommel liggen; in dat geval is het zeker de moeite waard het te kopen, want bij de vastgestelde pandhuisprijzen is van afzetten geen sprake.

De jeugd uit de grotere plaatsen, die westerse allures heeft aangenomen, koopt heel graag allerlei Europese muziekinstrumenten, om dan heel spoedig tot de ontdekking te komen dat een langdurige bekendheid met de gamelan generlei garantie biedt, dat men nu ook aan moderne instrumenten opeens welluidende klanken zou kunnen ontlokken. Het gevolg is dat ook deze voorwerpen hun weg naar het pandhuis vinden, en een hele sortering van bijna nieuwe violen, citers, banjo's, accordeon's, soms ook een verdwaald onderdeel van een jazz-band, daar vaak ten verkoop ligt uitgestald. En dan vindt men hier ook een grote verscheidenheid van Europese model-schoenen en inheemse sandalen.

Naar de pandhuizen moet ge ook gaan, wanneer ge reeds alle hoop hebt opgegeven om gestolen goederen nog te kunnen opsporen. Zoals veel aangelegenheden in de Oost, is ook dit een zaak van eindeloos geduld. Een nauwkeurige beschrijving van gestolen goederen wordt door de politie-autoriteiten toegezonden aan alle pandhuizen op Java. Maar soms duurt het wel een jaar, eer de dief, denkende dat alle betrokkenen de zaak dan wel vergeten zullen zijn, zijn buit naar „Ome Jan" brengt. Men heeft mij verteld dat zich heus gevallen hebben voorgedaan, waarbij de dief zo tenslotte toch nog — doordat het systeem goed werkt — in de val liep en het slachtoffer van de diefstal zijn eigendom terugkreeg. Ik moet echter eerlijk bekennen dat ik den persoon, aan wien zo iets overkomen is, nog moet tegenkomen!

Ook al worden dieven dus zelden gevangen, andere boos-

doeners en misdadigers worden af en toe op Java, evenals elders, wel opgepikt en ingerekend. Eens heb ik op Java een gevangenis bezocht en trof daar zo'n uiterst vergenoegd en tevreden stel mensen aan, dat ik herinnerd werd aan de oude kerker te Suva Fiji; hiervan vertelt men immers dat, ofschoon deze alleen van voren en op zij (en niet van achteren) een muur had, geen enkele gevangene ooit een poging heeft gedaan om er uit te ontsnappen. Het morele effect van de indrukwekkende poort waardoor zij binnenkwamen was van dien aard, en het leven dat zij binnen de drie hoge muren leidden was zó aangenaam, dat allen daar rustig bleven.

De gevangenis, die ik op Java bezocht, was wel behoorlijk afgesloten door muren, maar ik betwijfel toch of het veel verschil zou hebben gemaakt, indien dit niet het geval was geweest. Niemand daarbinnen scheen ook maar in het minst ontevreden of toonde de geringste neiging om uit te breken. Een vriendelijke Nederlandse dame verzorgde de vrouwenafdeling; en zo op het eerste gezicht zou men even goed hebben kunnen denken, dat de inheemse vrouwen, over wie zij de scepter zwaaide, behoorden tot een groep arbeidsters in een of andere fabriek.

Een groot vertrek was geheel gevuld met vrouwen, die gehurkt op de grond voor haar naaimachines zaten, druk bezig hemden te naaien; een zacht gefluister van stemmen vermengde zich met het gezoem van de machines. Anderen werkten in de goed onderhouden tuin; sommigen deden de was in grote betonnen bakken; enkelen waren aan het weven; maar verreweg de meesten waren bezig met batikken en vervaardigden mooie sarongs en slendangs en hoofddoeken in allerlei schitterende kleuren en dessins. Bij iedere groep was een vrouw, die onder toezicht van de leidster aan de bezoekers het procédé uitlegde. Zó rustig en gezellig waren zij daar bezig, dat het ons een schok gaf toen wij vernamen, dat de „kleine misstap", die velen van haar in de gevangenis had gebracht, „moord" was! Tot zo iets vreselijks zouden wij die vriendelijke wezens heus niet in staat hebben geacht!

Een heel klein vrouwtje, die met een glimlach van het blauwe kleed, dat zij bezig was te naaien, naar ons opkeek,

had, naar de leidster ons vertelde, haar echtvriend uit de weg geruimd door fijn-gemalen glas door zijn rijst te mengen — en er waren tal van aanwijzingen dat zij reeds vroeger menige aanslag op haar ongelukkigen man had ondernomen, vóórdat zij tenslotte succes had.

Men zou hebben gedacht, dat het toch eigenlijk nauwelijks de moeite waard was om zich zoveel moeite te getroosten een echtgenoot te vermoorden, hoe lastig hij dan ook geweest moge zijn, in een land waar echtscheiding zoiets eenvoudigs is als op Java. [1]) Toch hadden velen zich aan deze misdaad schuldig gemaakt, meestal met allerlei soorten vergif. Want in de kunst van giftmengen zijn sommige Javanen, die veel verstand van kruiden hebben, uitermate bedreven.

De verklaring hiervan ligt ongetwijfeld in het feit, dat het leven volgens Oosterse begrippen veel minder heilig is dan volgens onze Westerse. Onder de oude inheemse wetgeving kwam een moordenaar er meestal gemakkelijk af, terwijl de meest barbaarse en wrede straffen (zoals bijvoorbeeld levenslange opsluiting in een nauwe kooi) werden toegepast op wanbetalers. Heden ten dage zijn de Javanen „geciviliseerd"; maar dit heeft hen toch niet bevrijd van hun buitengewone gevoeligheid voor belediging en onrecht, en de daarbij behorende zucht naar wraak, of ook de drang een ongewenst iemand, hoe dan ook, uit de weg te ruimen.

Diezelfde neiging tot overgevoeligheid brengt den Javaan licht tot zelfmoord. Zij kunnen onheil evenmin trotseren als lichamelijke ongesteldheid. Heimwee bv. is al een afdoende reden. Koelies, in 't bijzonder vrouwen, die naar Sumatra of een van de andere buitengewesten geëmigreerd zijn om daar op cultuurondernemingen te gaan werken, maken vaak een einde aan hun leven. En dan vindt een assistent van een onderneming 's ochtends op zijn „kebon" een zielig klein figuurtje, met een bemodderde sarong, slap neerhangen in een strik van een batik-lap aan een dunne tak van een omgehouwen reus uit het oerwoud. [2])

[1]) De schrijfster vergeet, dat dit alléén voor mannen geldt.

[2]) Hiervoor zijn toch meestal heel andere oorzaken aan te wijzen. *(noten van den bewerker)*

Zelfs bij inheemse kinderen is zelfmoord als gevolg van slechts enkele harde woorden, helemaal niet zeldzaam. Wij kunnen ons dan ook best voorstellen hoe bij mensen van zulk een temperament een twist eindigt met een hoop kapot glas of gebroken bamboe, of wel, hoe een belediging al te licht uitgewist wordt door een haal van de parang.

HOOFDSTUK VII

ENIGE ZWAKHEDEN VAN DEN JAVAAN

Voor den Europeaan in de Oost is het een uitgemaakte zaak, en het staat voor hem als een paal boven water, dat de Javanen wanhopig lui zijn! In iedere roman, die zich op Java afspeelt, kunt ge dat lezen en Mr. Jansen, uit Nergensstad, zal het u duidelijk vertellen als hij op z'n gemak in een luie stoel met de benen over elkaar ligt uit te rusten van de vermoeienissen van een lange werkdag, terwijl Mevrouw Jansen hem af en toe in de reden valt met de verzuchting „dat er nu eigenlijk met die inlanders niets te beginnen is".

En ja, wie zou zulks beter kunnen beoordelen dan Mr. Jansen? Hij is met die luie schepsels aan de gang geweest vanaf zonsopgang, toen Ah Wan hem z'n kopje koffie bracht, en, wat later, z'n scheerwater. Toen heeft Mr. Jansen zich gebaad; vervolgens heeft hij zijn linnen pak aangetrokken, keurig gewassen en vlekkeloos mooi gestreken door den inheemsen wasman, z'n „penatoe", na zich te goed te hebben gedaan aan een heerlijk ontbijt, klaar gemaakt door zijn inheemsen kok. Daarop heeft z'n inlandse chauffeur hem naar kantoor gereden, waar hij de gehele dag, voor z'n bureau gezeten, aan Chinezen en Javanen orders heeft uitgedeeld. En nu zit hij weer op z'n gemak thuis, met weer 'n schoon pak aan en hij roept z'n inheemsen djongos om hem 'n koele dronk te brengen. Luie duivels, die inlanders! En toch . . . wonderlijk genoeg zien onze huizen er steeds keurig verzorgd en geboend uit; altijd blinkt het koper; het linnengoed is smetteloos wit; het grasveld voor het huis keurig geschoren en de gehele tuin is een lust voor de ogen, . . . terwijl wij toch zelf naar al deze dingen geen vinger uitsteken.

In werkelijkheid valt slechts te constateren, dat de waan-

zinnige snelheidsmanie, die zich als een pest op de westerse wereld geworpen heeft en alle rust en ledigheid heeft uitgebannen, de Javanen gelukkig nog niet heeft aangegrepen (behalve dan wanneer hij 'n auto bestuurt!). Hij behoort tot een volk, dat sedert eeuwen hard gewerkt heeft, van zonsopgang tot zonsondergang. Zeker, hij deed dit in eigen tempo, maar wist zodoende toch maar steeds per dag een verwonderlijk groot stuk grond te bewerken. Nooit echter komt het in zijn hoofd op zich daarbij te haasten. Het rijstveld moet worden beploegd en geoogst, maar het levert hem immers geen bundel graan meer op als dit een paar uur eerder klaar komt. Hetzelfde principe past hij dus van nature toe bij al die andere vreemde werkzaamheden waartoe wij, Europeanen, hem hebben gedwongen, en alles bijeen genomen moeten wij eerlijk bekennen dat hij z'n zaakjes heel behoorlijk doet.

Er bestaat een oud gezegde, dat in elk opzicht van toepassing is op het leven in de Oost: „Zo heer — (wellicht ware het beter hier te zeggen: zo mevrouw) — zo knecht". Wanneer men hem behoorlijk instrueert en toezicht op hem houdt, is de Javaanse bediende een pracht-kerel; bij een njonja echter, die zelf te lui is om de landstaal te leren en zijn wijze van doen te begrijpen, komt er van hem bitter weinig terecht. Maar laat deze mevrouw eerst maar eens terug zijn in Europa en enige ervaring hebben opgedaan met een modern, vrijpostig dienstmeisje op hoge hakken, dan zal zij heel gauw terugverlangen zelfs naar haar slechtste Javaanse „djongos".

Vaak heb ik er mij over verbaasd, hoe wij Europeanen er toch toe komen ons zoveel te laten voorstaan op onze meerdere energie. Zelfs bij dat inspannende spel, tennis, komen wij er niet toe onze ballen zelf op te rapen. Deze moeten ons worden aangereikt door twee kleine inlandse jongens, die gedurende het gehele spel onafgebroken heen en weer hollen! En wee hen, wanneer bij iedere service de twee ballen voor de spelers niet gereed gehouden worden!

Dit alles is eigenlijk absurd. De vlijt van den Javaan heeft geen ander bewijs nodig dan het bekende gezegde van Sir Christopher Wren: „Zie om U heen!" Iedere vierkante meter van die gronden, die ge op een autotocht door Java links en

rechts zich eindeloos ver ziet uitstrekken, alle op zo vernuftige wijze geïrrigeerd en bewerkt, leggen stilzwijgend getuigenis af van de vakkundige arbeid van menselijke handen — de handen van den *luien* inlander!

Het is altijd onverstandig — en dikwijls ook gevaarlijk — om te generaliseren; maar wij kunnen toch rustig zeggen dat de Javanen tot op zekere hoogte precies kleine kinderen zijn. De Javaan is als een kind zo gevoelig. Hij is diep beledigd als men hem bespot en kan een grievende bejegening niet gauw vergeten. Maar het is ook niet moeilijk om zijn genegenheid en aanhankelijkheid te winnen; is dit eenmaal het geval, dan legt hij een grote toewijding aan de dag; een beter en zorgvoller ziekenoppasser b.v. kunt ge U dan niet denken. Voor alles en nog wat koestert hij een grote nieuwsgierigheid, vooral voor iets dat met geld te maken heeft. Als ge iets nieuw gekocht hebt, zal hij nooit nalaten te vragen: „hoeveel heeft toean er voor betaald?"; en in de kunst van afdingen is hij een matador. Geld regeert zijn leven, evenals dat van de Franse boer. En wanneer ge langs een groepje inheemsen komt die op straat of op de markt wat staan te babbelen, dan is het tien tegen één dat ge iets opvangt als: „Dia minta satoe roepiah" („Hij had een gulden nodig") of: „Saja kassi tigapoeloe sen" („Ik gaf hem dertig centen"). Ongetwijfeld is deze geldzucht de oorzaak van zijn ergste karakterfout: een neiging om te stelen. [1]) Maar ach, dat komt immers ook

[1]) Deze opmerking blijve geheel voor rekening van de schrijfster. Het duiveltje van de gelddorst heeft juist in het Westen een vruchtbaar arbeidsveld gevonden en, met al het verderfelijke, daarbij tevens een prikkel tot vooruitgang gebracht. Ongetwijfeld is de Javaan tegenover het begrip „mijn en dijn" anders georiënteerd dan de Westerling. Enerzijds treft men een mate van eerlijkheid aan, die in Europa tevergeefs zou worden gezocht en waarvan verschillende frappante staaltjes zouden kunnen worden vermeld (zie ook hfdst. II bld 33), anderzijds treedt een zekere nonchalance aan de dag tegenover het bezit van anderen, wanneer het b.v. artikelen in de huishouding of het „pasargeld" betreft, waarmede altijd wel iets ten voordele van het dienstpersoneel valt te doen, zonder dat de vrouw des huizes dat merkt en er overlast van heeft! Daaruit de conclusie van „neiging tot stelen" te trekken is een veel voorkomend, doch niettemin onrechtvaardig oordeel. *(noot van den bewerker)*

Visverkopers in de desa.

Moeder met kinderen in mooie baadjes.

Een Javaans gezin in de desa.

elders wel voor? En alles tezamen genomen geloof ik toch dat uw kleingeld op Java even veilig is als bijv. in Londen.

Maar hoe kinderlijk hij ook moge zijn, de Javaan zal u toch dikwijls verstomd doen staan door zijn pienterheid. Een oude „djongos", die in mijn dienst was, had de gewoonte om, wanneer ik hem vroeg hoe iets in het Javaans genoemd werd, op een rijtje het Maleise, Javaanse, Soendanese en Madoerese woord af te draaien en soms ook nog, met een verlegen gegrinnik, het woord in het Nederlands te herhalen; daarbij maakte hij dan met z'n naakte tenen allerlei grappige kronkelbewegingen, zoals hij ook deed wanneer hij in moeilijkheid zat, precies alsof hij de njonja excuses wilde vragen voor het feit dat hij iets wist, wat de njonja niet wist. Ik heb wel eens getracht mij een Engelse bediende voor te stellen, die een vreemde gast op zijn vraag om inlichting prompt in drie of vier vreemde talen antwoordde . . . maar bij zulk een poging schiet onze verbeelding ten enenmale tekort.

Af en toe kunt ge ook een Javaan tegenkomen, die buitengewoon bedreven is in allerlei handenarbeid — wellicht een afstammeling van het thans vrijwel uitgestorven gilde handwerkslieden, wier faam alom verbreid was in de glorie-dagen van de vroegere Sultans. Een van mijn Hollandse kennissen had een chauffeur, die niet alleen een prima monteur en electricien was, maar die ook de hemden van zijn meester op de naaimachine keurig repareerde en zeer vakkundig zijn eigen khaki-uniform maakte. Hij zat daarbij op de grond en draaide met de hand de naaimachine terwijl hij het goed met z'n tenen op de goede plaats hield. Ik heb hem eens in 'n halve dag een costuum kant en klaar zien maken met knoopsgaten en al; en een paar dagen later legde hij de laatste hand aan een stalgebouwtje met cementen vloer en een keurige afvoer.

Een andere kinderlijke trek van de Javanen is hun onbegrijpelijke vaardigheid in het opmerken. Een oude mandoer (hoofdopzichter) in een hotel te Batavia vertelde mij eens dat hij terstond kon zien of hij met een Nederlander, een Engelsman of een Amerikaan te doen had, alleen al aan de wijze waarop iemand z'n mes en vork gebruikte. Vervolgens gaf hij daarvan een zeer aanschouwelijke voorstelling: „wanneer een

Nederlander met eten klaar is, doet hij als volgt" (en hij legde mes en volk tegenover elkaar met het „eet-einde" op de rand van het bord, zodat het handvat op tafel rustte); „de Engelse toean legt ze als volgt neer" (en hij plaatste ze op de gebruikelijke Engelse wijze naast elkaar op het bord).

„En hoe doet nu de Amerikaan?' vroeg ik.

Het antwoord was bepaald dramatisch! De oude man deed Uncle Sam prachtig na, zoals deze gewoonlijk zijn voedsel eerst met mes en vork snijdt, om dan het mes naast zich neer te leggen, lemmet op het bord, handvat op tafel; en verder met zijn vork alles op te eten. Onnodig hieraan toe te voegen dat de slimmerd handig genoeg was om warme bewondering voor de Engelse methode te uiten!

Wat een Javaan ook goed kan, is: praten! Graag klampt hij U aan, en menigmaal is het heus de moeite waard naar hem te luisteren. Toen ik eens was uitgegaan om te fotograferen, kwam ik een ouden filosoof tegen, wiens opmerkingen omtrent mensen en dingen, en in 't bijzonder omtrent vrouwen, even schilderachtig waren als hij-zelf, zoals hij daar in de schaduw op een grote steen zat te vertellen, in z'n verschoten badjoe en sarong, onder 't genot van ontelbare sigaretten (natuurlijk de mijne!).

Wij waren zo een tijdje genoegelijk aan het praten toen ik hem, om het gesprek op iets anders te brengen, naar zijn familie vroeg. Had hij een vrouw? Neen, hij had er geen. Maar — en hier glimlachte hij vreemd, bij de herinnering — hij had er 'n aantal gehad! In de loop der tijden vijf, als ik het precies wilde weten. Ik deed m'n best mijn gelaat in een passende plooi te houden, en vroeg belangstellend hoe dat zo gekomen was. „Waren zij allen gestorven?" Hij glimlachte wederom en wenkte vluchtig met zijn hand. Wel neen, geen kwestie van; hij had ze alleen maar... weggeworpen! Hij gebruikte de woorden: „soedah boeang", wat inderdaad letterlijk „wegwerpen" betekent, op Java een heel gewone, alledaagse uitdrukking voor echtscheiding; en aangezien echtscheiding hier iets heel gewoons is, waarvan de kosten slechts twee gulden bedragen, illustreert deze zegswijze heel goed de inheemse opvatting hieromtrent.

Ik voelde dat ik wellicht een teer onderwerp ging aanroeren, maar toch verstoutte ik mij om te informeren, wat toch wel de reden mocht zijn geweest dat hij zo'n hele rij dames eenvoudig aan de dijk had gezet. Wederom glimlachte hij, en spuwde peinzend op de grond, terwijl hij naar de toppen van de hoge bomen in de vallei onder ons staarde. Hij antwoordde daarop, zoals in het Oosten zo vaak geschiedt, langs een omweg. Ziehier zijn verhaal.

„Het wil mij voorkomen," zo sprak hij, „dat de huwelijksgebruiken hier bij ons op Java veel beter zijn dan die van de blanken. Want wanneer een blanke een vrouw trouwt, dan kan hij, of ze goed of slecht is, of zijn hart al dan niet behagen in haar schept, op geen enkele wijze meer van haar af. Hij moet haar altijd bij zich houden en staat daarom vaak heel wat ellende uit. Ik ben een oude man, en ik heb dit vaak gezien toen ik diende bij Toean Bruin (die voor mij als een vader zorgde en die ik jaren achtereen van de ene plaats naar de andere volgde, totdat hij naar zijn eigen land terugkeerde, waarop ik weer naar m'n dorp ging). Er zijn vrouwen genoeg in de wereld en aangezien een man in z'n eigen huis rust en vrede moet hebben (waar is het leven anders goed voor?) doet hij het beste om, wanneer de vrouw die hij heeft hem geen geluk brengt, het opnieuw te proberen — en nog eens, totdat hij eindelijk het geluk heeft een vrouw te vinden, die bij hem past. Zo is het ook mij gegaan. Maar helaas, ik had geen geluk; met geen enkele kon ik het echt goed vinden, en geen enkele schonk mij kinderen. Zo heb ik eindelijk, toen ik zag dat ik oud begon te worden, ook de laatste maar weggestuurd en het toen maar niet verder geprobeerd. Nu is het thuis rustig en ik kan daar op m'n gemak zitten roken en m'n portie rijst eten" . . .

Toen hij zover gekomen was, zagen wij uit het dorp twee flinke, jonge kerels naderen, die allerlei kleine pakjes droegen, stevig saamgebonden met een band van taai gras. De oude man wuifde met z'n hand naar hen, en vervolgde: „U ziet daar die jonge mannen? Mijn ledematen worden stram; maar nu gaan zij voor mij naar het dorp, om alles te kopen wat ik nodig heb. Want ik heb zelf geen zoon, zoals ik U al

vertelde. Maar dit zijn de zoons van twee vrouwen, die vroeger met mij getrouwd waren; flinke jonge mannen, en heel sterk." En hij keek hen na met een goedkeurende, quasi-vaderlijke blik!

Dat was heus een interessante preek voor een slaperige namiddag; en een aanwijzing, dat er wellicht nog andere oplossingen dan die van onze westerse wetgeving bestaan voor huwelijksmoeilijkheden. Bij de inheemse bevolking op Java is echtscheiding iets zo eenvoudigs en oprechts, dat er niets „onplezierigs" of beschamends aan vast zit. Een vrouw, die „deboeang" werd, is even zeker weer te huwen als de man. En als zij dan heel genoegelijk vlak in z'n buurt, in hetzelfde dorp als heer ex-echtgenoot, kan blijven wonen en hem zelfs haar zoons uit een volgend huwelijk kan lenen om boodschappen voor hem te doen en op z'n oude dag voor hem te zorgen, dan krijgt dit systeem toch wel veel aantrekkelijks. Zelfs in het ge-émancipeerde Amerika vinden wij zo iets „kameraadschappelijks" niet! [1])

De gemiddelde Javaanse boer is een echte natuurliefhebber. Vraag hem maar eens iets over vogels, dieren of planten en ge zult verstomd staan van zijn veelzijdige kennis op dit gebied. Dit valt nog meer op, wanneer men, zoals ik, uit Australië komt. Want daar noemen acht van de tien plattelanders alle vogels spreeuwen, en met een plant, die zij zich niet direct thuis kunnen brengen als tarwe, haver of mais, weten zij absoluut geen raad. De Javaan evenwel weet niet alleen de naam van elke bewoner van de jungle, maar, als ge tijd en lust hebt om naar hem te luisteren, zal hij u daarbij rijkelijk onthalen op allerlei wonderlijke verhalen omtrent deze dieren; opeens zal hij dan afdwalen en U vertellen hoe een kokosnoot, die zo juist vlak bij van een hoge boom is gevallen, moet behandeld worden om het sap er uit te krijgen. En als hij U een aanwijzing geeft om op een bepaalde tijd of plaats eens uit te zien naar vleermuizen, vogels of kevers, dan

1) Deze beschrijving heeft zeker veel aantrekkelijks, maar de schrijfster vergeet teveel, dat de echtscheiding volgens Mohammedaanse wetten voor de vrouw een allesbehalve „kameraadschappelijk" instituut is *(noot van den bewerker)*.

Javaanse moeder met kind.

Het Departement van Economische Zaken te Bandoeng (in de volksmond „roemah saté", wegens de saté-vormige dakversiering).

Het beroemde kanon bij Batavia.

kunt ge er absoluut zeker van zijn deze daar precies op tijd aan te treffen, alsof ze daar volgens een door hem opgemaakt rooster verschenen waren!

Een van de meest vermakelijke eigenschappen van den Javaan is zijn onschuldige ijdelheid. Hij is er dol op om te worden gefotografeerd, en met behulp van een camera wordt ge spoedig dikke vrienden met hem. „Bikin portret" (maak een portret, zoals hij dat uitdrukt) van een Javaan (of van zijn vrouw en verdere familie, die hij voor dit doel wis en zeker bij de eerste de beste gelegenheid aan u zal voorstellen) en er niets binnen zijn bereik wat hij voor u niet doen zal. Wel is hij, wat het resultaat betreft, even critisch als een society-beauty; wanneer er een vlek op z'n gelaat is of een lichtpuntje op z'n neus dat hem niet bevalt, dan zal hij niet rusten aleer hij u heeft overgehaald hem nog eens te laten poseren. Maar ik heb de ervaring opgedaan dat geld hieraan uitgegeven (heel gewoon beschouwd als een belegging) zijn rente dubbel en dwars opbrengt door de betoonde dankbaarheid.

Slechts eenmaal zag ik een uitzondering op deze regel, nl. op een theeplantage in Midden-Java. Een verschrompeld oud vrouwtje, beladen met een bundel brandhout, kwam een bergpad af; nadat ik haar vriendelijk had begroet vroeg ik haar of ik een foto van haar mocht maken. Ik verwachtte het gewone, gretige antwoord; dat kwam ook, maar met een groot verschil. „Natuurlijk mocht de njonja bikin portret . . . als de njonja haar daarvoor dan maar vijftig centen gaf"! Ik had echter helemaal geen lust het copyright te kopen — en de oude vrouw liep mopperend weg. Zij bemerkte echter helemaal niet dat ik van achteren een uitstekend snapshot van haar nam — en aangezien haar rug verreweg het aantrekkelijkst was (want 'n beauty was ze allerminst) kwam ik er nog lang zo slecht niet af!

De Javanen gaan ook heel graag naar de bioscoop, waarheen zij ongetwijfeld in groten getale getrokken worden door de aanplakbiljetten, die zelfs in afgelegen dorpen te vinden zijn, en door de strooibiljetten, die de amoureuze avonturen van de populaire filmsterren in boeiend Maleis beschrijven en

die bij duizenden langs de openbare weg verspreid worden. Deze zijn er bezwaarlijk op berekend om de eerbied van de inheemsen voor de „orang poeteh" (de blanken) te verhogen; en het strekt hun, dunkt mij, toch wel tot eer dat zij, niettegenstaande deze lectuur en deze afbeeldingen, de Europeanen nog altijd met zoveel hoffelijkheid behandelen!

HOOFDSTUK VIII

ZEEVAART EN SPORT OP JAVA

Het is zó vanzelfsprekend om aan den Javaan in de eerste plaats te denken in verband met zijn rijstvelden, dat we al te licht vergeten hoe ook zijn landgenoten, die langs de kust wonen, recht hebben op onze belangstelling. En veel recht zelfs. Want, evenals de bewoners van Malaka, zijn de kustbewoners van Java volleerde „orang laoet" — zeelieden —, die ongetwijfeld hun handwerk van vader op zoon hebben geleerd, vanaf de tijd toen zij als kapers tegen de eerste zeevaarders hierin ervaring opdeden. En sindsdien werd hun bekwaamheid op peil gehouden door de moeilijkheden en gevaren die zij moesten trotseren bij de visvangst op de stormachtige zeeën, die op de kust van Java beuken.

Om van deze moeilijkheden een goed begrip te krijgen, moet ge eens op een namiddag, als de oost-moessonwind hard waait, de weg afrijden die langs de noordkust van Java loopt en een vissersvloot uit de Java-zee zien thuiskomen. Dat is nog iets heel anders dan onze Noordzeetrawlers een haven te zien binnenlopen, of (zoals in vroeger, nu welhaast vergeten, dagen) onze oude visserspinken met hun statige bruine zeilen onze havens te zien binnenvallen.

Dicht bij Kragan, op de kust van Java, ligt een kleine vissershaven, met een „bandeng"-(haring-)vloot van zware, logge, houten prauwen. De veilige schuilhoek in deze haven is echter alleen te bereiken door een nauw kanaal, bij hoog water, zodat als regel de gehele vloot een ligplaats zoekt op het open strand, dat zich kilometers ver zonder een enkele beschutting, blootgesteld aan de volle kracht van de zee, uitstrekt.

De vloot, die in de verte komt aanzeilen, nadert snel, pal voor de wind varende, totdat zij op een paar honderd meter afstand van de kust is gekomen. Hier draaien alle prauwen bij en wachten, zwaar heen en weer rollend, hun beurt af; want de schepen moeten één voor één, met behulp van alle dorpsgenoten op het strand gehaald worden.

Kijk, daar komt de eerste prauw al op de kust aanzetten; het is alsof zij met een sneltreinvaart haar ondergang tegemoet gaat! Maar opeens, vóór ge nog goed hebt kunnen zien wat er eigenlijk gebeurde, is met een handigheid een volleerd wedstrijdzeiler waardig het grote zeil gestreken en weggeborgen, zodat de mast kaal omhoog steekt; de prauw ligt nu dwars op de golven en dobbert langzaam naar het strand toe, zwaar stotend op het zand telkens wanneer een grote, witschuimende kopgolf van bleek-groen water in een wolk van schuim tegen haar zijde uiteenspat.

Voor de toeschouwers lijkt het nu wel of het vaartuig gestrand is, want de halve bemanning springt over boord, terwijl de mannen uit het dorp reeds in dichte drommen het schip omstuwen. Samen, al zwemmende en wadende langs het schip, trekken en duwen ze het om, totdat het met de achtersteven naar de kust toe ligt; doordat elke golf, die aan komt rollen, het schip nu nog een eind verder duwt, komt het eindelijk veilig en wel op het strand te liggen.

Daar laten de mannen de prauw over aan de hoede der vrouwen, die intussen al in groten getale zijn komen aanlopen met manden om de vis te bergen. Met de behendigheid van een kat klauteren ze aan boord, vullen vlug de — zelfgemaakte — manden en trekken terstond, zwaarbeladen, naar de stad.

Eén voor één worden nu de grote prauwen op dezelfde gevaarlijke wijze aan land gehaald, terwijl zij, dwars liggend, soms met zulk een kracht op het zand bonken, dat men zich afvraagt hoe deze boten — ze mogen dan nog zo stevig zijn — dit kunnen overleven. Maar ja, het Javaanse teakhout is wondersterk. Nooit hapert er iets. Alles geschiedt met een bijkans mechanische zekerheid. En eindelijk liggen alle schepen daar netjes zij aan zij, zó keurig gericht als een rij auto's

op 'n parkeerterrein; maar voor het oog is dit toch wel een veel prettiger gezicht! De mannen, die dit kunststukje tot stand hebben gebracht, wringen achteloos hun druipende sarongs uit, steken hun „strootjes" (die de vrouwen hun brengen) aan, met behulp van een vuursteen die de Javaanse schipper steeds bij zich draagt, om dan, kalm en bedaard over het strand naar het dorp terug te slenteren, hun bordje rijst te gaan eten en wat te slapen totdat het wassende tij hem weer aan de arbeid roept.

Soms vroeg ik mij wel eens verwonderd af, hoe sommigen van ons, behorend tot een „hoger" ras (sic!), die zo gauw en gemakkelijk kunnen spreken over „die luie inlanders", het wel zouden vinden om dag in dag uit dit soort werk te doen.

De visvangst wordt op deze wijze langs de gehele kust van Java uitgeoefend. Voor het merendeel vangen zij „bandeng", een klein lid van de haringfamilie. Ook garnalen worden hier wel gevangen met eigenaardige, ronde netten, die er uitzien als enorme, omgekeerde parapluies, aan dunne zwiepende bamboestokken vastgemaakt. Deze zeevis wordt ook kunstmatig gekweekt, welk bedrijf vrijwel geheel in handen is van Chinezen, die de bandeng overal langs de kust in grote zoutwatervijvers telen. Deze vis wordt grotendeels gedroogd. Er bestaat grote vraag naar; duizenden en duizenden tonnen worden zowel door Chinezen als door Javanen verbruikt. Ge kunt pakhuizen aantreffen, waar deze kwalijk riekende waar hoog opgestapeld ligt; en de ruime plaatsen, die op elke inheemse passar voor deze vis wordt ingeruimd, kunt ge maar het best met ingehouden adem zo snel mogelijk voorbijlopen, want op voor Europeanen overduidelijke wijze kondigt deze voedingswaar zich aan! Onnodig te zeggen dat het op dit gedeelte van de markt krioelt van een menigte druk marchanderende inheemse en Chinese huisvrouwen.

Een eigenaardige gewoonte, die ongetwijfeld al heel oud is, bestaat nog altijd bij de bewoners van de kustplaatsen, nl. het van stapel laten lopen van een „prahoe hantoe" of geestenboot. Een oude Javaanse visser gaf mij hiervan eens de volgende verklaring: „Als er ongeluk over ons dorp komt, njonja; als onze netten leeg blijven; als onze vrouwen geen

kinderen voortbrengen of als de een of andere ziekte ons besluipt, dan is het zéker dat een „hantoe" uit de zee tot ons gekomen is om bij ons verblijf te houden. En hij zal even zeker zo lang blijven, totdat we een schip voor hem bouwen, zodat hij kan wegzeilen. Wij raadplegen dus de „doekoen" — en betalen hem daarvoor! — en maken overeenkomstig zijn aanwijzingen een kleine boot; een afbeeldsel van de hantoe, die het schip moet besturen, plaatsen wij op het achterdek. 's Nachts, als het getij valt, maken wij het schip vlot; zacht fluisterend vertellen wij de hantoe dat het zo'n mooi schip is en dat het hem veilig naar een veel rijker dorp dan het onze zal brengen. Als dan 's morgens het schip verdwenen is, is alles in orde en zal het ongeluk van ons wijken; maar als het getij hem terugbrengt, zijn wij zeer bedroefd, want dan weten wij zeker dat nog erger rampen ons te wachten staan."

Eens vond ik, op een eenzaam gedeelte van de zandige kust, zo'n vreemd geestenschip stevig aan de grond zitten. Het was ongeveer 3 voet lang, sterk en zeewaardig en best in staat om de grotesque, kleine figuur, die er stevig in vastgebonden zat, veilig over de oceaan te voeren. Of het met hoop op goed succes in het nabijzijnde dorp te water was gelaten en ongemerkt in de duisternis hierheen gedreven was, dan wel of een verafgelegen dorp aldus zijn eigen ongeluk naar hier had afgezonden, ben ik nooit te weten gekomen.

Gelukkig was het juist eb. Er was geen mens te zien. Ik waadde dus een eind de zee in en bracht het scheepje — zacht fluisterend, zoals voorgeschreven — weer in de vaart. Ik wachtte totdat het uit het gezicht verdwenen was met zijn onheilbrengende vracht, en deed tegelijkertijd 'n schietgebedje tot de goden van het eiland dat het koers zou mogen zetten naar een of ander vèrgelegen land, dat alleen door krokodillen werd bewoond!

* * *

Niemand heeft ooit kunnen verklaren waarom de blaaspijp, of „soempitan", het geheimzinnige wapen dat sommige inheemse stammen in Zuid-Amerika gebruiken, alleen aan hen bekend is en aan mensen die zó ver van hen verwijderd

wonen als de bewoners van Malaka. Het wordt in de binnenlanden van Malaka nog steeds door de Sakais gebruikt om wilde dieren te doden. In de middeleeuwen was het zeker ook aan de Javanen bekend; maar men neemt algemeen aan dat het daar in later tijden geheel verdwenen is. [1]) Des te interessanter was het dus met een laatste overblijfsel van dit primitieve wapen kennis te maken, niet, zoals men zou kunnen veronderstellen, in een van de uithoeken van Bantam, maar op korte afstand van Bandoeng, een van de belangrijkste centra van Europese beschaving.

Ik liep eens dwars door een klapper-onderneming, teneinde een pad te bereiken dat naar een dichtbij zijnde kampong leidde, toen ik onverwachts een oude inlander aantrof, die op z'n dooie gemak zat te schieten op een schijf, die midden in een grote moestuin stond waaruit de groente reeds was geoogst. Het wapen dat hij gebruikte was een acht voet lange blaaspijp, een schijnbaar zeer lompe en onhandelbare loop, waarmee het absoluut onmogelijk moest zijn zuiver te mikken. Toen de oude man mij vertelde dat hij bezig was het wapen in orde te brengen om op de vogels te schieten die zijn gewas op een ander veld wegpikten, kon ik niet nalaten om dezen armen ouden kerel in stilte wat te glimlachen; en ik meende dat de vogels, die op zijn terrein aan het stropen waren, heus niet erg in angst behoefden te zitten over zijn moordplannen.

Een beetje onvriendelijk, eigenlijk alleen maar uit nieuwsgierigheid, maakte ik van een stukje papier een kleine witte schietschijf, plaatste die midden in zijn tuin en nodigde hem uit daarop eens te mikken. Hij nam een bespottelijk kleine pijl (een bamboesplinter, ongeveer 6 centimeter lang, omwonden met wat kapok) en blies deze weg, terwijl hij nauwelijks naar het doel keek. Het leek wel, alsof hij hoog in de lucht mikte; maar toen ik naar m'n stukje papier keek, zag ik dat die vlijmscherpe bamboesplinter er precies middendoor geschoten was. De oude man herhaalde dit voor mij verschillende keren, steeds op dezelfde nonchalante wijze, tot de schietschijf meer gaatjes dan papier was. Mijn medelijden met dezen

[1]) De soempitan komt elders in Ned. Indië nog vrij algemeen voor *(noot van den bewerker)*.

armen, ouden man, met z'n raar, kinderlijk speelgoed, was toen voor goed voorbij. Hij vertelde mij nog, dat dit daar in de buurt een heel gewone manier was om vogels dood te schieten. „Het is zo gemakkelijk," zei hij.

Toen ik dit zo met eigen ogen gezien had, kon ik de gedachte niet van mij afzetten welk een gevaarlijke vijand zelfs een klein troepje inheemsen zou vormen, die, verdekt opgesteld, vergiftige pijlen afschoten met dit vreemdsoortige wapen.

* * *

De Javanen houden er heel andere opvattingen omtrent sport op na dan wij.

Slechts één echt Europees spel hebben zij grif overgenomen, nl. voetbal. Iedere stad heeft een eigen elftal en deze bezoeken elkaar geregeld, gewoonlijk op Zondag, en spelen een competitie af die het gehele jaar duurt. Hun spel is stevig — en interessant om te volgen, vooral wanneer zij blootsvoets spelen; dan staat iedere Europeaan verbaasd over de geweldige trappen, die zij met hun ongeschoeide voeten kunnen geven. Het inheemse publiek is, vergeleken bij Engelse of Australische toeschouwers, opvallend beheerst en rustig. Voor 'n doelpunt applaudisseren zij hartelijk, maar overigens schijnen zij het spel toch wel wat eentonig te vinden, wat niet zo'n wonder is bij mensen wier voorouders op vrije dagen voor hun vermaak konden gaan kijken naar bloedige voorstellingen, als een rampok-partij of een gevecht van een tijger tegen een buffel.

Hetzelfde geldt van harddraverijen, die overal op Java gehouden worden. In iedere enigszins belangrijke plaats treft men een renbaan aan. De Javanen trekken in drommen naar deze races, zoals trouwens naar iedere andere „voorstelling". Voor hen betekent dat weer 'n vrije dag; een gelegenheid om zich op te dirken en hun mooiste sarong te dragen; maar indien zij ook al enig enthousiasme voor deze wedstrijden koesteren, — tonen doen zij dit in ieder geval niet. De harddraverijen zelve, met Australische paarden bereden

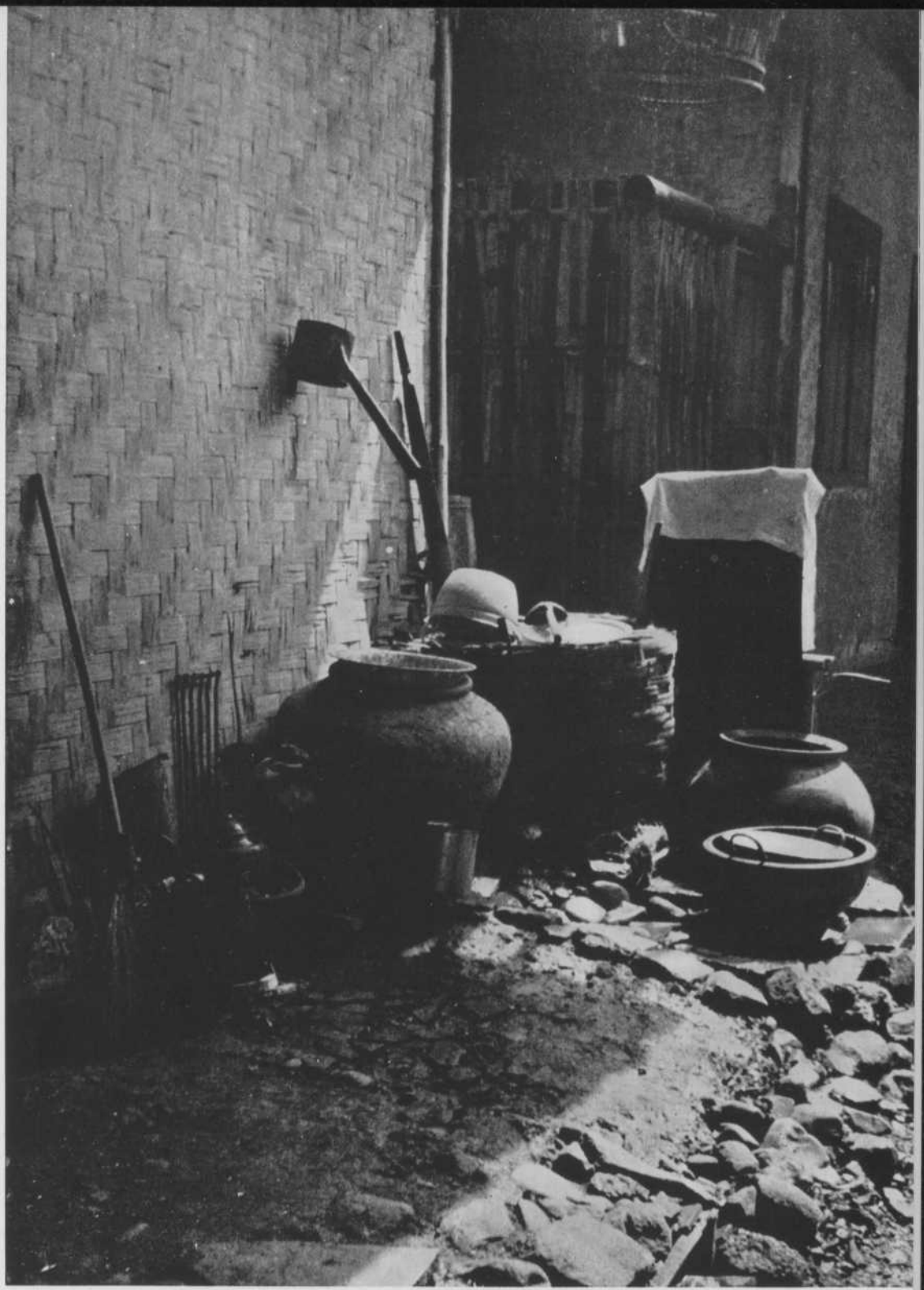

Javaans keukengerei.

Op de terugweg van de Bromo. Op de achtergrond de Zandzee met de Batok.

Op de bergen in Java wordt 's nachts gestookt.

door Australische jockey's, zijn zó volkomen Europees, dat als ge alleen maar naar de baan kijkt, ge U best kunt verbeelden dat ge in Epsom of Duindigt zijt. Misschien is het juist die levendige tegenstelling tussen Oost en West, die de bonte menigte er nog vermakelijker uit doet zien, vooral wanneer ge de conventionele genoegens van de hoofdtribune vermijdt, en een weg oprijdt, die vlak langs de renbaan loopt, dicht bij een van de beginpunten, om daar op uw gemak, op uw eigen „tribune", de wedstrijd te volgen; ge hebt daar niet alleen een prachtig overzicht over de baan, maar ge kunt U bovendien nog volop vermaken met het aardige gezicht op al die verschillende Oosterse typen.

De Javaan praedomineert natuurlijk, maar er zijn toch ook tal van anderen te zien. Een elegante, jonge Chinese moeder, met een paar lange gouden haarspelden gestoken door de dikke wrong van gitzwart haar, een smetteloos gesteven wit jakje aan en een lange zwarte broek, staat dicht bij mij. In haar armen draagt zij een mollige baby, even schoon en gesteven als de moeder, het haar geschoren vanaf zijn nek tot halverwege z'n hoofd, zodat het bovenste gedeelte er als een zwarte muts uitziet. Een wat oudere jongen, die alleen maar een kort, wit broekje aan heeft, laat een paar vuurwieltjes draaien en haalt andere grapjes uit om z'n kleine broer bezig te houden, terwijl hij intussen steelsgewijze telkens naar ons gluurt. Blijkbaar komen zij samen tot de conclusie dat wij onschadelijk zijn; zij komen tenminste op onze treeplank zitten, waar de baby weldra in hoge mate onze aandacht trekt door de kleine gouden vinger- en oorringetjes die zij draagt.

Een groepje Japanners, die er heel flink en parmantig uitzien in hun Europese kledij met hoge bruine schoenen en zijden sokken, slentert voorbij; achter hen komt een slanke en vlugge Hindoe, die er ook al zo Europees uitziet als een Chinese kleermaker hem maar kon maken; hij praat tegen niemand en zet een knorrig en ontvreden gezicht. Een groepje jonge Chinezen, met brillen zo sterk dat hun ogen er van uitpuilen, leunen tegen de balustrade, in een ernstig gesprek gewikkeld, waarschijnlijk over de politieke gebeurtenissen in hun vaderland. En wanneer af en toe het gesprek wat luid-

ruchtiger wordt, zien wij een aantal goud-gevulde tanden blinken; want een Chinees is even dol op 'n „gouden glimlach" als 'n Amerikaan.

Overal zien wij marskramers en venters door de mensenmenigte heenschuiven. Sommigen verkopen bundels rode, harige ramboetans; anderen luchtballonnetjes, die als grote, veelkleurige zeepbellen over de hoofden der menigte zweven. Weer anderen venten met allerlei snoepgoed; en wat ge al niet bij hen kunt kopen (stel, dat ge lust gevoelde alles eens te proberen) is eindeloos. Kleverige ballen, gepriemd op het einde van een bamboestokje; vers gebakken koekjes, die nog násissen van de pan (deze hangt, met vuur en al erbij, in de draagbare keuken aan het uiteinde van een draagstok); voorts een soort ulevellen, gewikkeld in krantenpapier, die bij het openmaken alle dezelfde weerzinwekkende caramel-achtige poespas schijnen te bevatten, maar die intussen grif verkocht worden; en takjes kunstbloemen met fel gekleurde eieren er in verstopt bij wijze van vrucht.

Een oude Javaan biedt wajangpoppen te koop aan; af en toe geeft hij met een ervan op zó deskundige wijze een voorstelling, dat men er wel van op aan kan dat hij in vroeger dagen „dalang" geweest moet zijn. Een ander kondigt zichzelf aan als de „vogelman"; hij verkoopt vogels . . . van buffelhorens; de punt vormt de snavel, de poten en vleugels zijn kunstig uit het ondereinde gesneden.

Een ander loopt te venten met ruwe maar toch wel aardige potten en pannen; weer een ander met batik; velen verkopen sigaretten; en hun geroep van „roko, roko" hoort men aan alle kanten. Eén van hen haalt mij over eens te gluren in een doos, waaruit hij enige kleine, geheimzinnige pakjes, in rosezijdenpapier, haalt, die bij 't openmaken zilveren lepeltjes van inheems fabrikaat, in de vorm van wajangpoppen blijken te bevatten, die hij dan heel verleidelijk op de treeplank van mijn wagen uitstalt.

Van dit alles kunnen wij hier rustig genieten, met er tussen door enige glimpen van de wedstrijd, waarvan wij wel de start, maar nooit de finish te zien krijgen, wat toch eigenlijk maar het beste is. Immers, wanneer ge nooit weet welk paard

wint, verliest ge ook nooit uw illussies omtrent het paard dat ge voor 't beste hield.

De eigen inheemse sport van de Javanen is van goedaardige soort. Zij doen niet, zoals de Balinezen, aan hanengevechten; wel hebben zij iets wat er op lijkt. Urenlang kunnen zij in de grond graven naar een strijdlustige krekelsoort, die zij dan bewaren in kleine kooitjes (natuurlijk gemaakt van fijn gespleten bamboe) en met vliegen voeden — want deze krekel is een carnivoor — om ze „bloeddorstig" te maken, net zolang tot ze geschikt zijn om een op dezelfde wijze voorbereide tegenstander te lijf te gaan.

Deze moorddadige gevechten worden geregeld in de kampongs georganiseerd; de supporters staan er met intense belangstelling omheen; hun uitroepen als: „Wah! Koerang berani, dia!" (wat een lafaard!), of een kreet van teleurstelling als: „kasian-lah", wanneer de favoriet het definitief heeft moeten afleggen, vormen zowat de meest opgewonden uitingen, die men ooit van een Javaan zal te horen krijgen.

* * *

Het eiland Madoera, dat slechts door een smalle zeestraat van Java gescheiden is en eigenlijk een voortzetting van Oost-Java vormt, is de enige streek die er zich op kan beroemen, dat twee inderdaad zeer opwindende wedstrijden daar nog steeds in zwang zijn. Allereerst de bokken-gevechten, die (voor de dieren zelf!) heel wat opwinding met zich brengen, maar eindigen in een anti-climax. De tegenstanders, twee grote bokken, speciaal uitgezocht met het oog op hun gewicht en kracht, worden elk aan één einde van de arena vastgebonden, zodat zij elkaar goed kunnen zien. Op een gegeven teken worden zij losgelaten, waarop zij als een pijl uit de boog op elkaar aanstormen, de koppen gebogen, zodat zij met een slag als van een autobotsing tegen elkaar opvliegen. Men zou verwachten, dat deze schok toch wel enig gevolg zou hebben; maar er gebeurt niets. De bokken gaan voort met op ietwat onhandige manier elkaar te stoten, totdat zij uit elkaar worden gehaald en naar hun uitgangspunt teruggebracht. Dan chargeren zij elkaar opnieuw, en nog eens en

nog eens; elke keer gaat het echter minder heftig toe, totdat er tenslotte een botsing plaats vindt, die voor goed een einde maakt aan de vechtlust van één van beide partijen. Hij schudt zijn kop, om aan te duiden dat hij er genoeg van heeft, — stapt statig weg, en gaat met zijn rug naar z'n tegenstander rustig wat grazen. De ander wordt dan tot overwinnaar van dit bloedeloze gevecht uitgeroepen; de palen en touwen worden weggenomen en de voorstelling is afgelopen.

De tweede Madoerese sport vormen de stieren-wedstrijden, die eveneens in een soort anti-climax eindigen. Zelden is hierbij een stier echt de winnaar; maar de pret is er, vooral door een stuk of wat ongevallen, niet minder om. De krachtige, vette trekossen, vrolijk versierd, worden twee aan twee met een juk tot een span verbonden; een soort slede wordt tussen hen vastgebonden, waarvan het ene uiteinde rust op het juk en het andere over de grond sleept. Hierop staat de „jockey", die zich met de knieën vastklemt aan een rechtopstaande stok zodat hij de handen vrij heeft om de teugels vast te houden. De plompe beesten kunnen ongelooflijk hard galopperen en vaak gebeurt het dat een jockey van zijn onzekere bok afgeslingerd en vreselijk vertrapt, ja zelfs wel gedood wordt.

Soms, wanneer het gareel breekt of de jockey zijn evenwicht verliest, rennen de dieren in dolle woede op de toeschouwers in en veroorzaken daar heel wat ongevallen; want het is natuurlijk een hele toer om in een nauwe ruimte ruim baan te maken voor een paar zware ossen, die opeens op je af komen stormen; ja zelfs doden zij dan wel kijkers, die zich niet snel genoeg uit de voeten hebben gemaakt. Maar niemand's enthousiasme, behalve dan dat van de slachtoffers, wordt daardoor gedoofd. Men vindt blijkbaar dat zoiets er nu eenmaal bijhoort. Ook hier geldt „the show 's the thing", precies als in vroeger tijden bij de tijgergevechten.

Bij de genoegens van de Javanen, ook al behoort dit niet precies onder het hoofd „Sport", mogen wij het vlieger-oplaten zeker niet onvermeld laten. Men kan op het land welhaast geen kampong voorbijkomen of men ziet een half dozijn grote papieren vliegers in de lucht zweven. De dorpsbewo-

Huiselijk tafereeltje.

Muziek — „Siter-spel" (West Java).

Een vroolijk troepje op weg naar school.

ners maken deze zelf, in alle mogelijke vorm; sommigen zien er zeer schilderachtig uit. De mooiste vlieger, die ik ooit ergens zag, was te Pendjaloe, in de buurt van een prachtig meer, dat zich gevormd heeft in de krater van een uitgedoofde vulkaan. Een hele zwerm vliegers steeg daar één voor één op, stralende en blinkende in allerlei kleuren, met lange, visachtige staarten, die in de wind op en neer golfden. En de lucht was gevuld met een zacht gonzend geluid, waarvoor ik absoluut geen verklaring kon vinden; want vogels of bijen kon ik nergens ontdekken. Ik vroeg een Javaan, die juist voorbij kwam, of dat wellicht tovermuziek was daar in de lucht; waarop hij mij vertelde dat het kwam van de „lajangan menjanji" (zingende vliegers), die de trots uitmaakten van het dorp in de buurt, waar ze gemaakt werden. Hij legde mij uit dat een gespleten stukje bamboe met een „tongetje" er in (blijkbaar zoals bij een clarinet) aan het onderstuk van de vlieger werd vastgemaakt, „zodat de wind zong als de vlieger opvloog", — zeer poëtisch uitgedrukt voor zo'n eenvoudigen boer! Ik wenste wel, dat ik kon verklaren dat deze „zingende vliegers" overal op Java werden aangetroffen; maar ik heb ze, helaas, nooit meer gezien.

HOOFDSTUK IX

EEN HOOFDSTUK UIT DE GESCHIEDENIS VAN JAVA [1])

Java verscheen in de Europese geschiedenis pas op het eind van de 15de eeuw ten tonele. Destijds was het helemaal niet „Brittannia" dat de zee beheerste, maar Spanje en Portugal. Deze waren zich van hun hegemonie zó bewust, dat ieder schip, van welke andere natie ook, dat het waagde zich te vertonen boven wat zij als hun particuliere horizon beschouwden, volgens hun mening een „kaper" was, waarmede zij dienovereenkomstig op korte termijn afrekenden.

Zo werd dan ook de grote reis van Drake naar de Oost, in het jaar 1577, door deze twee naties, die vergunning van den Paus hadden om „al het land dat tot dusver nog niet in bezit was genomen door een anderen Christelijken koning of vorst" onderling te verdelen, opgevat als een gewelddadige inbreuk op dit hun wettelijk voorrecht.

De Engelsen verwierven zich daarop het recht om de zee te bevaren door de Spaanse Armada te verslaan. Vervolgens werd de handel in specerijen, tot dusver het monopolie van Arabieren, Spanjaarden en Portugezen, de grote twistappel waar de Engelsen en Hollanders gedurende de volgende twee eeuwen om zouden vechten.

De geschiedenis van Java vanaf die tijd is nauw verbonden

---

[1]) *Noot van den bewerker:* Aanvankelijk was het mijn voornemen dit hoofdstuk aan te vullen en hier en daar te wijzigen. Bij nader inzicht leek het mij toch beter alles zoveel mogelijk onveranderd te laten. Ook voor de Hollandse lezers is wat hier volgt toch ongetwijfeld interessant en leerzaam! Het is voor ons wel eens goed zo'n stukje koloniale geschiedenis door een Engelse bril te zien. De aandacht van belangstellende lezers, die nadere voorlichting wensen, zij gevestigd o.a. op het uitnemende boek van Dr. F. W. Stapel: „Geschiedenis van Nederlandsch-Indië" (Deel XVI van de Ned. Hist. Bibliotheek).

met die van de Engelse en Hollandse Oost-Indische Compagnie. En deze geschiedenis is vol van belangrijke gebeurtenissen!

Na de overwinning op de Armada in 1588 besloten de kooplieden van Londen om een expeditie uit te rusten, teneinde een onderzoek in te stellen naar de vooruitzichten die de handel op de Oost bood.

Vier schepen gingen in 1591 onder zeil, onder leiding van Kapitein Lancaster, en bereikten in Juni van het volgend jaar Penang, gelegen bij het schiereiland Malaka. Tot mijn spijt moet ik bekennen, dat de dappere kapitein in zijn hart een zeerover was. Want de hem verstrekte orders om het land te onderzoeken interpreteerde hij aldus, dat hij alle Portugese schepen, die hij tegen kwam, aanviel, de peper-lading buitmaakte, om vervolgens schip en bemanning naar de bodem van de zee te verwijzen.

Nadat hij op deze manier een rijke oogst had binnengehaald, zeilde hij huiswaarts. Maar helemaal zonder ongevallen liep de reis toch niet af; twee van zijn eigen schepen werden op hun beurt tot zinken gebracht. Hoe dat zij, hij bereikte na verloop van tijd de haven van Londen, met genoeg peper in het ruim van de twee overige schepen om de reders ervan te overtuigen dat in Oost-Indië voordelig handel zou kunnen worden gedreven.

De beroemde „Compagnie" werd toen opgericht. En kapitein Lancaster werd benoemd tot eerste Gouverneur. Aan het hoofd van de eerste officiële vloot van vier schepen zeilde hij nu in 1601 weer uit. Voor de kust van Atjeh op Noord-Sumatra wierpen zij in den loop van het volgend jaar het anker uit; hier werden zij vriendelijk ontvangen door de inheemse bevolking, met wie zij spoedig een uitgebreide handel in peper begonnen, zodat zij rijke ladingen naar huis konden verschepen.

Intussen hadden ook de Hollanders een expeditie uitgerust, onder de Houtman, en vervolgens eveneens, in 1602, een „Vereenigde Oost-Indische Compagnie" opgericht. De Engelsen stichtten nu een handelsfactorij en een nederzetting in Bantam, in de N.W.-hoek van Java, waarop de Hollanders

zich aanstonds vlak naast hen vestigden, ongetwijfeld met de bedoeling om hun concurrenten goed in de gaten te houden! Ongeveer in het jaar 1611 verplaatsten beide Compagnieën hun hoofdkantoor naar Jacatra, op de plaats waar nu Batavia gelegen is. En hier dreven de concurrerende kooplieden zij aan zij gedurende vele jaren handel op een wijze, die nu niet bepaald vriendschappelijk genoemd kan worden.

Weldra echter kregen de Engelsen er de lucht van, dat de Hollanders „te veel kanonnen bij zich hadden". Het gehele Hollandse landsbestuur stond achter hen; de Engelse maatschappij echter was een zuiver particuliere onderneming, een groep van onafhankelijke kooplieden. Wel zij erkend, dat de hebzucht van deze kooplieden voor een belangrijk deel aansprakelijk moet worden gesteld voor het feit, dat hun vertegenwoordigers in het Oosten tegenover de Hollanders aan het kortste eind trokken. Hoewel zij dus over minder bronnen beschikten, zouden de Londenaren toch wel heel wat beter weerstand hebben kunnen bieden aan de Hollanders, indien hun „Compagnie" slechts bereid ware geweest om de dividenden te besnoeien, en meer geld beschikbaar te stellen voor schepen en forten. Dit weigerde zij echter te doen, ondanks de voortdurende smeekbeden van de wanhopige avonturiers, die voor haar deze rijke dividenden verdienden. Gedurende een reeks van jaren zonden zij slechts nu en dan, met grote tussenpozen, een paar schepen uit, terwijl de Hollanders onafgebroken de ene vloot na de andere, alle goed uitgerust, naar de Oost dirigeerden. Zo kwamen zij daar langzamerhand zó vast in het zadel te zitten, dat de Engelsen wel voor hen moesten wijken.

Als een typisch voorbeeld van het grote verschil tussen de twee Oost-Indische Compagnieën in die jaren zij vermeld, dat hun verslagen aangeven hoe in 1622 de Hollanders 83 schepen in de vaart hadden, de Engelsen daarentegen slechts 28. In Wilkinson's geschiedenis van die periode worden de Londense kooplieden beschreven als „een schijnheilig gezelschap, dat zijn bedienden rijkelijk voorzag van allerlei godsdienstige lectuur, hen onvoldoende bezoldigde, en liever hun levens opofferde, dan de dividenden te verlagen."

In 1615 hadden de Hollanders voorgesteld om de twee concurrerende maatschappijen samen te smelten. Heel handig gaven zij daarbij als reden op, dat de kosten, verbonden aan het in stand houden van een grote vloot en een groot leger om zich te kunnen handhaven tegen de Portugezen, de winst aanmerkelijk drukten. Zij stelden dus voor, dat de Engelsen ook hun deel zouden bijdragen in de kosten van de strijd tegen deze gemeenschappelijke vijand; en dat, wanneer zij deze vijand eenmaal zouden hebben verjaagd, zij de handel op de Oost onder elkaar zouden verdelen. De Engelse directeuren in Londen echter, die tot dusver geprofiteerd hadden van het Hollandse leger en de vloot, zonder er een cent voor bij te dragen, zagen geen enkele reden om verandering te brengen in zulk een buitengewoon bevredigende toestand.

Tegenzin om voordelen prijs te geven ter wille van de veiligheid van hun ambtenaren schijnt wel altijd karakteristiek te zijn geweest voor de politiek van de Engelse Compagnie. Zij liet rustig toe, dat haar ongelukkige vertegenwoordigers werden beledigd, gevangen gezet of zelfs wel vermoord door de inheemse heersers (of ook door de Hollanders), liever dan dat zij hun goede geld uitgaven om hen te verdedigen! De Engelsen vermeden dus om het Hollandse aanbod aan te nemen of te weigeren, en gingen voort met het oprichten van nieuwe onversterkte factorijen in verschillende plaatsen.

De verhouding tussen de beide Compagnieën werd hoe langer hoe slechter, totdat zij eindelijk in 1618 openlijk met elkaar in oorlog geraakten. Een schijnverdrag, in 1619 gesloten tussen Koning Jacobus I en de Hollanders, voegde slechts nieuwe brandstof aan de vlammen toe.

Een gebeurtenis, vermeld in de annalen van de Engelse Maatschappij, geeft een vermakelijk beeld van de methoden, die zij destijds toepaste. Een zekere Thomasine, de weduwe van een matroos die bij de kust van Java zijn leven verloren had in dienst van de Compagnie, ontving als vergoeding in totaal *f* 240.-. Het schijnt, dat Thomasine dit onvoldoende vond; en dus (zo vermeldt het verhaal) „verzamelde zij andere treurende weduwen, en ging haar beklag indienen bij de Heren van het Bestuur". Maar toen zij haar zaak hadden be-

pleit, kregen zij te horen dat „wanneer zij niet heel snel maakten dat zij wegkwamen, zij een flink pak slaag zouden krijgen"; waarop zij in arren moede terug vluchtten naar haar woonplaatsen in Wapping en Rotherhythe!

In 1623 folterden en vermoordden de Hollanders een aantal Engelsen op Ambon, een van de Specerij-eilanden, op de beschuldiging dat zij een samenzwering hadden gesmeed om zich meester te maken van het Hollandse fort. Deze gruweldaad maakte een einde aan alles wat nog zweemde naar samenwerking tussen de twee Compagnieën. De Hollanders verdubbelden hun pogingen om de Engelsen te verhinderen nieuwe factorijen te veroveren, en hen te verdrijven uit de plaatsen die zij reeds in bezit hadden. De strengheid, waarmede zij de Inlanders behandelden, maakte hen overal gevreesd. Hierdoor, en ook door het feit, dat zij over grote geldmiddelen beschikten, konden zij de inheemse vorsten dwingen geen zaken te doen met de Engelsen, wanneer dezen zich mochten vertonen. Zo bemerkten deze laatsten dat overal in het Verre Oosten, waar zij maar kwamen, de inheemse bevolking hun vijandig gezind was.

In 1641 veroverden de Hollanders Malaka op de Portugezen. Toen zij zich daar eenmaal goed verschanst hadden in het grote fort, dat door hun voorgangers was gebouwd, beheersten zij de handel op Oost-Indië geheel en al.

Intussen echter had de Engelse Compagnie zich wel stevig genesteld in Voor-Indië; zij had ook daar de Portugezen eerst verslagen, en vervolgens een verdrag met hen gesloten, zodat deze vroegere tegenstanders thans gemene zaak met hen maakten tegen de Hollanders. De Maatschappij leed grote verliezen onder Karel I (die 50000 pond van haar leende en nooit terugbetaalde). Maar de toestand van haar financiën verbeterde weer onder Cromwell, die de Hollanders dwong een schadevergoeding te betalen voor de Ambonse moord; ook onder Karel II bleven de zaken voorspoedig gaan.

De Hollanders volhardden echter in hun vijandige houding, en slaagden er tenslotte in om den regerenden Sultan van Bantam er toe te brengen de Engelsen te dwingen Jacatra te verlaten. Zij hadden geen andere keuze dan te gehoorzamen,

en gingen dus terug naar hun oude nederzetting in Bantam. Maar ook hier lieten hun tegenstanders hen niet met rust. De Hollanders sloten een tweede „verdrag" met den Sultan van Bantam, en deze gaf toen aan de Engelsen bevel zijn gebied geheel te verlaten, terwijl hij deze instructies onderstreepte door er enigen te laten vermoorden.

Toen zij aldus in 1684 gedwongen werden al hun handelsfactorijen op Java prijs te geven, zag het er toch wel naar uit, dat de Londense peperhandel voor goed te gronde was gegaan. De Engelsen deden nu een poging om zich te vestigen in Atjeh, waar hun schepen reeds jaren geleden waren geland en handel hadden gedreven. Edoch — nieuws verspreidt zich snel, ook onder de inheemse bevolking. Ofschoon de vorstin van Atjeh, een inheemse prinses, hun vriendelijk gezind was, hadden toch de verhalen omtrent de wraak van de Hollanders haar bang gemaakt voor de gevolgen, als zij de Engelsen toestond daar een nieuwe nederzetting te vestigen — vooral een versterkte, zoals zij (begrijpelijkerwijze!) van plan waren.

Een ander Maleis vorst echter gaf in 1685 vergunning voor de vestiging in Benkoelen. Deze factorij werd door de Engelsen bezet gehouden totdat zij in 1824 in ruil voor Malaka aan de Hollanders werd overgedragen. Gedurende deze geheele periode werd door de bewoners van deze vestiging ontzettend veel geleden. Zij werden getroffen door natuurrampen, door ziekten en door hongersnood. Men heeft berekend, dat de gehele nederzetting aan de Compagnie meer dan een millioen gulden per jaar kostte, terwijl de totale opbrengst niet meer heeft bedragen dan een paar honderd pond peper!

Kortom, Benkoelen was een tragische mislukking, die schatten gelds eiste en aan honderden het leven kostte. De noodzakelijkheid voor de Engelse Compagnie om een beter hoofdkwartier te bezitten leidde dan ook tot het verdrag, dat door Kapitein Light in 1786 afgesloten werd met den Sultan van Kedah, waarbij de Engelsen Penang verkregen, een eiland gelegen voor de kust van Malaka; en later tot het in bezit nemen van Singapore door Raffles in 1819, het-

geen de grondslag vormde van de Britse kolonie Malaka.

Wat nu de Nederlanders betreft, vanaf de tweede helft der 17de eeuw tot aan het einde van de 18de eeuw ging het met de macht van hun „Vereenigde Oost-Indische Compagnie" langzaam maar zeker omlaag. De oorlogen met Frankrijk en Engeland deden de geldbronnen van Holland opdrogen, zodat het niet meer in staat was steun te verlenen aan de Compagnie. Daarnaast vormde de politiek van de Compagnie zelf een machtige factor, die tenslotte tot haar ondergang leidde. Java en de andere eilanden werden beschouwd als handelsgewesten, die op schaamteloze wijze konden worden geëxploiteerd om er tot de laatste gulden toe de winst uit te halen, die arbeid en productie konden opleveren.

Het gevolg was een eindeloze reeks van opstanden en revoluties, die met medogenloze hardheid werden onderdrukt. Om dit te bereiken werden de levens van duizenden evenals de geldmiddelen van de Compagnie op roekeloze wijze opgeofferd. De geschiedenis van deze tijden vormt geen aangename lectuur, want deze oorlogen werden aan beide zijden met de grootste wreedheid gevoerd.

Naast de inheemse vorsten, die op wanhopige wijze voor hun bestaan vochten, zagen de Hollanders (of meenden zij althans te zien) een nieuw gevaar in de Chinese bevolking, die aangetrokken, zoals steeds, door nieuwe mogelijkheden om handel te drijven, zich in grote getale had gevestigd in en om Batavia (zoals de stad, die gebouwd was op de plaats van het oude Jacatra, naar de oude naam van Holland heette). Het gevolg was een massamoord op deze ongelukkige mensen in 1740; de overlevenden vluchtten de bergen in, en verbonden zich met de vijandige Javaanse bevolking.

Omkoopbaarheid en oneerlijkheid van de dienaren van de Compagnie vormden een andere factor, die bijdroeg tot haar val. En dan was er nóg iets. Gedurende het gehele bestaan van de Compagnie was de Indo-Europese bevolking geleidelijk in aantal toegenomen. Bijna nooit kwam er een blanke vrouw mee uit met de pioniers; en huwelijken met inheemse vrouwen werden weldra algemeen. Bovendien werd dit aan-

gemoedigd door de Hollandse autoriteiten, die meenden dat zij op deze wijze een rustige en tevreden volksgemeenschap zouden kunnen scheppen.

Het Indo-Europese deel van de bevolking echter — hoewel zij rechtsgelijkheid kregen met de Europeanen — neigde er gedurende deze periode meer en meer toe om ontrouw te worden aan de Hollanders van zuiver Europese afstamming. Het is moeilijk te zeggen, of dit het gevolg was van jaloezie dan wel van een complex van redenen, samenhangende met het verschil in ras. Hoe dit zij, het feit blijft, dat ook zij samenspanden tegen de Compagnie.

Het gevaarlijkst was de samenzwering van een zekeren Peter Erberfeld, een rijke halfbloed, die (in 1721) een complot smeedde om alle Hollanders in en om Batavia te vermoorden. Een inlands meisje verraadde de samenzweerders, en de raddraaiers werden op gruwelijke wijze gedood. Erberfeld werd levend in een muur gemetseld, zodat alleen zijn aangezicht vrij bleef, en moest zo de hongerdood sterven. Zijn schedel werd later in cement gevat en is nog altijd in een oude muur te zien.

De Hollandse Compagnie gaf nu het ene eiland na het andere prijs. Ongeveer 1795, toen de Engelsen Malaka en de Molukken op hen veroverden, was hun gebied in het Verre Oosten samengesmolten tot Java en een paar versterkte nederzettingen op Sumatra, Borneo en Celebes. Al het overige was óf prijsgegeven, óf ook verwoest door de vijandige inheemse bevolking. In hetzelfde jaar werd de Compagnie failliet verklaard, en het oorspronkelijke „Charter" van 1602, waarbij aan de Compagnie het monopolie was verleend, werd geannuleerd. Drie jaar later kwam de Bataafse republiek tot stand. Deze nam alle schulden (tot een bedrag van 134 millioen, excusez du peu!) en tevens alle bezittingen over. Eigenlijk bestonden deze bezittingen alleen uit een aantal factorijen, wat schepen, en dan een groot aantal handelscontracten, afgesloten met Indische vorsten. Maar de Bataafse Republiek beschouwde het gebied in Oost-Indië zonder meer als „koloniaal bezit".

Hoogst waarschijnlijk zouden de Engelsen ook na de on-

dergang van de Oost-Indische Compagnie hun handelsbetrekkingen hebben beperkt tot Brits-Indië, waar het hun in elk opzicht voor de wind ging, en (totdat het te laat was) ervan hebben afgezien deze verder naar het Oosten uit te breiden, indien niet twee grote mannen waren opgetreden, Francis Light en Stanford Raffles. Door personen, die daarover kunnen oordelen, is bij herhaling met nadruk verzekerd, dat zonder deze twee Malaka, even goed als Java, thans een Hollandse kolonie zou zijn.

Light stond vrijwel geheel alleen, ja moest zelfs veel tegenstand overwinnen, toen hij zijn plan ten uitvoer bracht om een nederzetting op Penang te vestigen. En later was het alleen aan Raffles te danken, dat Malaka niet werd prijsgegeven; meer nog, dat Singapore tot stand kwam.

De geschiedenis van deze plaatsen is nauw verbonden met die van Java. Toen de Engelsen Malaka op de Hollanders veroverden, was de situatie zó gecompliceerd, dat wanneer dat alles in onze dagen zou zijn gebeurd, ongetwijfeld een internationale conferentie heel knus in Genève of in Lausanne bijeen zou zijn gekomen, om de zaken te bestuderen. Toen echter hielden de Engelsen Malaka maar rustig „in bewaring" voor den stadhouder van Holland, gedurende de opstand van zijn onderdanen. Intussen overlegden de Engelse directeuren in London (ongetwijfeld niet alleen in de vergaderzaal, maar ook aan de gebruikelijke feestmaaltijden), hoe zij de zaak het beste tot een goede oplossing zouden kunnen brengen. Zij kwamen tot de conclusie, dat wanneer Malaka ooit weer teruggegeven zou moeten worden aan de Hollanders, dit ernstig afbreuk zou doen aan de handel van de nieuwe nederzetting op Penang, waarvan zij de grote waarde, sedert Light deze factorij had gevestigd, zeer wel hadden leren inzien.

Derhalve besloten zij in 1807 om de prachtige, oude vestingwerken van Malaka, die door de Portugezen waren gebouwd, op te blazen (zodat heden ten dage nog slechts een mooie, oude poort overgebleven is); voorts deden zij hun uiterste best om de bevolking ertoe te brengen te verhuizen naar Penang. Hun voornemen was om hun belofte wel na te

komen, immers zij zouden dan ten slotte Malaka als een volkomen onbewoonbare wildernis aan Holland terug kunnen geven!

De bevolking echter, die helemaal geen begrip had van de kronkelwegen der hogere diplomatie, weigerde hardnekkig de oude woonplaatsen te verlaten. Toen Raffles in 1808 Malaka bezocht, begreep hij aanstonds hoe dwaas deze opzet was. Hij schreef dus een rapport, waarin hij aantoonde dat, ook al zou men de stad kunnen ontvolken en het gebied kunnen verlaten, dit toch spoedig weer in bezit zou worden genomen door een inheemsen vorst, en tenslotte weer zou worden veroverd door de een of andere Europese mogendheid.

Raffles slaagde er dan ook in Lord Minto, den Gouverneur-Generaal van Brits-Indië, ervan te overtuigen, dat men het oude fort bezet moest houden. Aldus geschiedde. En het was ook op Malaka, dat de expeditie, die van Madras werd uitgezonden om de Hollanders en de Fransen (die Java gebruikten als operatiebasis tegen de Engelsen) aan te vallen, werd uitgerust, en tenslotte in 1811 naar Java scheep ging. De Engelse troepen landden bij Batavia, en versloegen de verenigde Hollandse en Franse troepen onder den Gouverneur-Generaal Daendels, een van de generaals van Napoleon, een paar kilometer het binnenland in, op de plaats waar thans Meester Cornelis ligt.

Zo was Java dan eindelijk een Engelse kolonie geworden. Maar het was niet voorbestemd dat lang te blijven. Van het begin af was het onzeker, of het eigenlijk niet aan Holland teruggegeven moest worden. Inmiddels werd Raffles tot Landvoogd benoemd. Deze begon terstond aan de geweldige taak om de misbruiken uit de weg te ruimen, die een gevolg waren van eeuwenlang wanbeheer, eerst van de inheemse vorsten, later van de Hollanders.

Zoals in de meeste Oosterse staten was ook hier de macht van de Javaanse prinsen over het land absoluut geweest. Onder de oude, inheemse wetten behoorde het land aan den vorst, en de opbrengst aan de bebouwers, waarbij deze laatsten huur voor hun land betaalden door een deel van de oogst en van hun arbeid af te staan. Naarmate nu de Hollanders de

inheemse vorsten één voor één versloegen, namen zij dit despotische, inheemse systeem over zoals zij het vonden, daarbij als argument gebruikende, dat zij de vorsten, en niet het volk hadden overwonnen, en dat het dus logisch was, dat zij in de rechten van den vorst traden.

Deze rechten handhaafden zij streng en wreed, ja zelfs nog wreder — volgens Raffles — dan de inheemse bestuurders dat ooit hadden gedaan. De bevolking maakten zij geheel en al tot slaven [1]); zij lieten hun niet het geringste belang bij het land, dat zij bebouwden. Vreemd genoeg echter maakten de Hollanders, toen zij de week van 7 dagen, waaraan zij zelf gewend waren, invoerden, één verandering ten gunste van den inboorling; immers de ene weekdag herendienst, die de inheemse vorst van hen geëist had, handhaafden zij, maar dat werd nu dus één dag op de zeven, in plaats, zoals vroeger, van één op de vijf (de oude Javaanse week bestond uit 5 dagen).

Het zou wel interessant zijn eens te weten te komen, of de leiders van Sovjet-Rusland zich wel bewust zijn van het feit, dat zij, toen zij de week van 7 dagen vervingen door een van 6 dagen, als eerste stap in de richting van de Ideaal-Staat, eigenlijk terugkeerden tot het oer-oude systeem, dat een Oosters volk in de dagen van barbaarsheid gebruikte.

Het eerste doel dat Raffles zich stelde was, deze bevolking van slaven te veranderen in een volk van zelfstandige boeren-grondbezitters. Naast andere hervormingen ontwierp hij daartoe een regeling, volgens welke de lasten, die het Gouvernement van den boer eiste, rechtstreeks verrekend werden, in plaats van door een serie van verschillende betalingen, die door zóvele handen liepen, (en al deze personen moesten er toch ook iets aan verdienen!), dat er op het eind bitter weinig over bleef voor het Gouvernement, en ook voor den ongelukkigen boer zelf.

Helaas kreeg Raffles niet lang gelegenheid om zijn hervormingen door te voeren; want in 1816 werd Java aan de Hollanders teruggegeven op grond van een verdrag, dat ten

---

[1]) Zie de noot op blz. 98. *(noot van den bewerker)*

doel had hulp en medewerking van de Hollanders te verkrijgen voor een goede gang van zaken in Europa. En ofschoon zijn scherpe veroordeling van de Hollandse politiek jegens de inheemse bevolking hem een strenge berisping bezorgde van het Engelse Gouvernement, dat moeilijkheden voorzag met de Hollanders vanwege zijn uitlatingen, werd hij toch links en rechts geprezen als een uitstekend bestuurder. Evenals Francis Light had hij een buitengewoon scherp begrip voor het standpunt van den Javaan, waardoor hij in zijn optreden jegens hen markante successen wist te boeken. De Hollanders hielden natuurlijk niet van Raffles. Maar zij maakten hem toch in stilte een compliment door geleidelijk al zijn hervormingen over te nemen, ofschoon zij meer dan een halve eeuw nodig hadden om ze ten uitvoer te brengen.

Raffles' vrouw stierf op Java, en werd begraven onder de grote schaduwrijke bomen in de prachtige tuin van het paleis van den Gouverneur-Generaal, in Buitenzorg. Een clausule in het verdrag belastte de Hollanders met de eeuwigdurende zorg voor haar graf; een verplichting waarvan zij zich tot op de huidige dag met nauwgezetheid hebben gekweten.

Toen zij nu hun bezittingen in het Oosten aldus teruggekregen hadden, gingen de Hollanders aanstonds aan het werk om alles, wat verloren was gegaan door het faillissement van de Oost-Indische Compagnie, weer terug te winnen. Zij stuurden sterke troepenmachten uit, en bezetten opnieuw al de factorijen; die zij vroeger hadden prijsgegeven, voorts hernieuwden zij al de oude handelsverdragen, waarbij zij de Engelsen uitsloten van alle handelsverkeer; ook kwamen vele nieuwe verdragen tot stand. Raffles trachtte herhaaldelijk de directeuren van de Engelse Compagnie ervan te overtuigen, dat de Hollanders hard op weg waren zich een handelsmonopolie in de archipel te verzekeren. Maar het duurde tot 1818 voordat hij de nodige hulpmiddelen kreeg om een Britse nederzetting op de Riouw-eilanden (dicht bij Singapore gelegen) te vestigen. En zelfs toen gaf men hem nog de waarschuwing „toch vooral niets te ondernemen, wat de Hollanders tot verzet zou kunnen prikkelen".

Evenwel, bij zijn aankomst in Riouw kwam hij tot de ont-

dekking dat, evenals in vroeger dagen, de Hollanders hem vóór waren geweest, en een verdrag hadden gesloten met den Sultan van dit gebied! Op eigen initiatief ankerde Raffles nu de 28ste Januari 1819 vóór het eilandje Singapore, dat toen slechts bewoond werd door den Datoe Toemenggoeng van Djohore, en ongeveer 150 Maleise vissers en zeerovers.

Toen hij bemerkte dat de Datoe Toemenggoeng bereid was hem toe te staan zich hier te vestigen, en dat de Hollanders wonderlijk genoeg geen aanspraken op dit gebied maakten (ofschoon zij dat later herhaaldelijk deden) sloot Raffles een voorlopige overeenkomst met hem, die een paar dagen later geratificeerd werd door een officieel verdrag met den Sultan. Aldus stichtte hij de grote havenstad Singapore!

De beschrijving van deze plaats, zoals die eruit zag bij zijn komst, die wij danken aan een Maleis protégé van Raffles, zou ongetwijfeld een vermakelijke lectuur vormen voor de slappelingen en lanterfanters van ruim een eeuw later.

„Destijds," aldus Abdullah, „zou geen sterveling het wagen door de Straat van Malaka te varen. Zelfs Satan en zijn volgelingen waren daarvoor bang. Want dat was de plaats, die de zeerovers gebruikten om uit te slapen en hun buit te verdelen. Daar brachten zij ook hun gevangenen ter dood, en vochten en vermoordden elkaar in hun eeuwigdurende strijd om de buit. Overal langs de kust lagen honderden menselijke schedels, sommige reeds oud en vergaan, andere nog gaaf, met de haren eraan; sommige met de scherpe tanden nog erin, andere zonder tanden. Mr. Farguhar gaf bevel deze alle bijeen te zamelen en weg te werpen. Dienovereenkomstig werden zij alle in zakken gedaan en in zee geworpen." [1])

[1]) Uit de „Hikayat Abdullah".

HOOFDSTUK X

HOE JAVA HERHAALDELIJK „BEKEERD" WERD

Evenals zo menig ander Oosters ras heeft ook de Javaan een godsdienst die hem opgedrongen is. Gelukkig echter zijn de opeenvolgende „bekeringen", die Java heeft moeten doormaken, op minder heftige wijze tot stand gekomen, dan bij sommige andere volken het geval is geweest, hetgeen Java ongetwijfeld te danken heeft aan zijn geïsoleerde ligging.

Java is thans gedurende vijf eeuwen Mohammedaans. Het zou dat zeker reeds veel eerder geweest zijn, als het niet zo ver uit de buurt had gelegen; in dat geval zou het eiland thans een geheel ander aspect hebben geboden. Wanneer de dweepzieke stammen uit de Arabische woestijn of de Turken hun weg naar Java hadden gevonden, of wel wanneer Mongoolse veroveraars (die half Azië geplunderd hebben) Java hadden ontdekt en ook hier de oude irrigatiewerken hadden verwoest, zoals zij in Mesopotamië hebben gedaan, — dan zouden de thans rijk bebouwde hellingen wellicht nog bedekt zijn met ondoordringbare „rimboe", en zou het land bevolkt zijn met een handjevol primitieve volksstammen. Gelukkig dus maar dat de Javanen en Maleiers pas tot het Mohammedanisme bekeerd werden, toen het zwaard van den Profeet reeds veel van zijn scherpte had ingeboet.

De komst van de vurige Halve Maan vormt echter geenszins het eerste hoofdstuk van Java's godsdienst-geschiedenis. Er is ons, zoals wij reeds opmerkten, van het eiland weinig bekend uit de tijd vóór 1500; maar dit weinige zou nog minder zijn, indien wij niet al die tempelruïnen over hadden, van verschillende oude godsdiensten, waarmede Java als bezaaid is.

Java en de omliggende eilanden zijn gelegen op de natuurlijke zeeroute van Voor-Indië naar China, zodat wij veilig kunnen aannemen dat zij aan de allereerste zeevaarders uit Voor-Indië bekend moeten zijn geweest. Die eilanden toch boden voedsel en zoet water, en reeds als zodanig zullen zij in vroeger tijden onschatbare diensten hebben bewezen; meer echter nog was dit het geval toen die eerste Hindoe-zeevaarders ontdekten, dat kostbare metalen en allerhande specerijen, waarvan hun vorsten zoveel hielden, daar als het ware voor het grijpen lagen.

Sommige Chinese verhalen kunnen ons als bewijs dienen, dat in de vroegste tijden van onze christelijke jaartelling er zowel op Java als op de omliggende eilanden nederzettingen van Hindoes zijn geweest; natuurlijk vooral op de meer toegankelijke plaatsen, waar nog steeds de sporen ervan te vinden zijn. De inheemse bevolking werd sterk beïnvloed door de beschaving van deze Hindoe-kolonisten; het is opmerkelijk hoe tot op de huidige dag de bewoners van het oostelijk deel van de archipel, wier voorvaderen niet in contact gekomen waren met de Hindoes, belangrijk minder ontwikkeld zijn dan die van de meer westelijk gelegen eilanden, waar dit wel het geval was geweest.

De kolonisatie van Java nam snel toe toen dit eiland voor deze zeevaarders uit Voor-Indië doel werd, en niet langer louter een aanloophaven was; en in de 8e en 9e eeuw van onze jaartelling, toen die andere emigranten uit Voor-Indië, de Khmers, hun wonderbaarlijke tempels bouwden in Kambodja, waren Hindoe-architecten en -arbeiders op Java bezig met soortgelijk werk. Zo hebben deze veroveraars, die nu reeds lang met hun godsdiensten van de eilanden zijn verdwenen, tempels en beelden achtergelaten die zij hadden opgericht ter ere van hun reeds lang vergeten goden.

Evenals in Kambodja, bieden ook op Java al die oude monumenten een verward beeld, daar zij kennelijk in den loop der tijden voor verschillende godheden werden opgericht. Het is dan ook meer dan waarschijnlijk, dat de ongelukkige Javanen beurtelings werden bekeerd tot elk dier godsdiensten. Gelukkig maar dat er geen verhalen overgebleven zijn

In de Preanger.

Waaierpalm.

In de Zandzee, aan de voet van de Bromo.

Wassen in Molenvliet, Batavia.

van de zeker niet zachtzinnige wijze waarop in die oude fanatieke tijden al die bekeringen tot stand zijn gekomen!

Of nu Brahma en heel de zonderlinge lijst van vreesaanjagende Hindoegoden verdrongen zijn door den vriendelijker Boeddha dan wel omgekeerd, of dat misschien beide godheden heel rustig naast elkaar werden vereerd, dat kan niemand met zekerheid zeggen. De hoge stenen beelden in Singosari en elders zijn vrijwel zeker niet bedoeld als afbeeldingen van Boeddha. Wel is dit het geval met de wondermooie Boroboedoer, het grootste Boeddha-heiligdom van de wereld, die versierd is met vierhonderd grote, glimlachende Boeddha's, elk geplaatst in een aparte nis — een soort miniatuurtempel — als om te bewijzen dat althans hier geen andere goden toegang behoefden te vragen.

Er bestaat een legende, dat dit prachtige heiligdom, dat de vorm heeft van een reusachtige kap die gelegd is over een lage heuvel, in de 14e of 15e eeuw door zijn priesters onder de aarde bedolven werd, teneinde te voorkomen dat de Mohammedanen het zouden vinden en verwoesten. In elk geval werd het omstreeks die tijd geheel verlaten. Dit verhaal moge al of niet op waarheid berusten, zeker is, dat het heiligdom onder zand begraven lag, verscholen in een ondoordringbaar oerwoud (alleen van het bestaan wist men af), tot op de tijd dat Raffles op Java kwam; deze gaf bevel om het heiligdom op te graven. Dit werk werd na het vertrek van Raffles door de Nederlanders uitgevoerd, en zo staat dit gewijde monument daar thans weer vrijwel zoals het er moet hebben uitgezien in de dagen toen de bouwers met hun werk gereed waren gekomen.

Die dagen liggen in een ver verleden. In de tweede helft der 14e eeuw overstroomden de golven van de Islam, die niet tegen te houden waren, geheel Java. Dit bestond destijds uit een aantal kleine koninkrijkjes, elk geregeerd door een wreed despoot, die regelmatig op de meest barbaarse wijze zijn naburen beoorloogde. Een centrale macht, in staat om fanatieke indringers van het eiland te weren, zoals o.a. de Mikado van Japan later deed ten aanzien van de christen-zendelingen, ontbrak. Toen dan ook in 1453, na de inneming van Byzan-

tium door de Turken, de Islam zijn triomfantelijke opmars langs de oude handelswegen begon en Arabische kooplieden de zendelingen, die het eerst de Halve Maan op Java hadden gebracht, volgden, hadden de Javanen geen andere keus dan goedschiks (zij het wellicht met enkele restricties) deze nieuwe godsdienst te aanvaarden, zoals zij ook vroeger andere zendelingen, met al hun godsdienstige onvolmaaktheden, in hun midden hadden ontvangen.

Naarmate de tijd voortschreed en de ene generatie op de andere volgde, is de bevolking van Java, evenals die van Sumatra en Malaka, gelovig Mohammedaans geworden. Zij zijn dit nu nog. Wel moest de Islam zich steeds aanpassen aan — en is wellicht ook wel vervormd door — de volken die hij veroverd heeft; zo ontstond op Java een soort van „gemengde" godsdienst, met een eigen karakter.

Aan de toewijding van de Javanen aan de Islam valt niet te twijfelen. Zij leren en reciteren lange passages uit de Koran; zij nemen de ceremoniën in acht en houden zich stipt aan de vastentijden, maar alles op hun eigen wijze. Groot is hun enthousiasme en hun streven om „hadji" te worden, en zo ondernemen jaarlijks enkele tienduizenden getrouwen een pelgrimstocht naar Mekka, wat vroeger een vaste bron van inkomsten vormde voor de stoomvaart-maatschappijen. De abnormale tijdsomstandigheden van de laatste jaren hebben echter ook het aantal Mekkagangers aanzienlijk doen afnemen.

Doch onder dit alles blijft het Javaanse volk toch wat het in het diepst van zijn hart altijd geweest is, animist. Zij geloven aan geesten en „hantoe's" (spoken); aan „doekoens" (inheemse geneeskundigen) en „pawangs" (tovenaars); aan allerlei soorten magie en aan „mens-beesten" — wezens, die bij dag mens en bij nacht tijger zijn. In dit alles hebben de Javanen steeds geloofd en zij zullen er steeds in blijven geloven.

Telkens weer vindt men hiervan de bewijzen. Uw tuinman bijv. zal U komen vertellen dat zijn zoontje, de trots van z'n vader vanwege z'n kennis van de Koran, een gevaarlijke hoest heeft; de verschijnselen wijzen op longontsteking; maar

hij weigert naar een Europesen dokter te gaan en laat den doekoen halen. Nadat deze eerwaarde een zwart koord om de arm van den jongen heeft gebonden, een afkooksel van kruiden heeft gemaakt en hem daarmee heeft overgoten, onder het stamelen van enige toverformules, herstelt de patiënt op wonderbaarlijke wijze. „Dit is een heel goede dokter, mijnheer," verzekert de vader U ernstig, „ik heb hem vijf gulden betaald"; hetgeen wil zeggen dat de arme oude baas ongeveer de helft van zijn maandgeld aan hem had gespendeerd!

Het loont de moeite nog een ander voorbeeld te geven, waaruit blijkt hoe onuitroeibaar de oude godsdienstige opvattingen in deze mensen geworteld zijn, zelfs na eeuwen van simpel geloof in Mohammed, en een langdurig contact met de Westerse beschaving.

De administrateur van een Europese handelmaatschappij was overgeplaatst van Batavia naar Soerabaja; toen hij in deze plaats aankwam, vervoegde zich de chauffeur van zijn voorganger bij hem met de vraag of hij bij den nieuwen administrateur in dienst kon komen. Deze deelde hem echter mede, dat hij z'n eigen chauffeur had meegebracht. Hij gaf hem een flinke fooi, zond hem heen en dacht over het voorval niet verder na.

Enkele weken later echter bemerkte hij dat z'n eigen chauffeur, die anders opgeruimd en flink z'n werk deed, er ziek en ellendig uit begon te zien. Bij de dag werd 't erger; z'n ogen werden dof en overal op z'n huid vertoonden zich puistjes. Eindelijk zei hij tot z'n baas: „Toean, ik moet U verlaten; ik „ben ziek en m'n vrouw en m'n kinderen eveneens. M'n ha„ren vallen uit (ten bewijze daarvan trok hij een paar plokjes „haar uit z'n hoofd) we zullen allen dood gaan. En" zo verzekerde hij verder — „het is de hantoe, die leeft in de grote „boom op de binnenplaats van het erf, die dit alles doet."

De arme kerel was inderdaad ziek van angst, en er zat niets anders op dan hem te laten gaan. Hij sprak de waarheid: hij en z'n gehele familie zagen er uit als een wrak en het was niet te ontkennen dat z'n haar bij bosjes uitviel. Zo moest, na 12 jaren trouwe dienst, deze Ahmat, een vurig Mohammedaan, bezield met het vurig verlangen vroeger of

later genoeg spaargeld te hebben om de pelgrimstocht naar Mekka te kunnen maken, zodat hij dan de groen-witte tulband als „hadji" zou mogen dragen, — zo moest Ahmat, die een buitengewoon goed monteur en chauffeur was, een flink salaris verdiende en zich de genoegens van het stadsleven (hij was een vurig bioscoop-enthousiast) kon veroorloven, daartoe genoodzaakt door een „hantoe", voortaan in armoede, in vreemde omgeving op een afgelegen dorpje gaan leven. Maar dit alles deerde hem niets, als hij maar buiten bereik bleef van dien „hantoe".

Nauwelijks echter was Ahmat verdwenen of de vorige chauffeur kwam zich wederom aanbieden. De administrateur echter, die argwaan begon te koesteren, weigerde hem in dienst te nemen en stelde een ander aan.

Daarmede is echter het verhaal niet afgelopen. Na verloop van verscheidene maanden moest een boom op het erf van den administrateur, die gevaar begon op te leveren voor het dak van het huis, worden omgehakt. En nu kwam, na enkele dagen, plotseling Ahmat terug, keurig aangekleed en met de vroegere glimlach om de lippen; hij wachtte bij de voordeur z'n meester op en zei toen verheugd: „Ik hoorde dat de boom „geveld was en dat de hantoe dus geen plaats meer heeft om „hier te wonen. Nu kan ik weer bij Toean terugkomen."

Zo gezegd, zo gedaan — en allen leefden voortaan weer even gelukkig als voorheen.

Het bleek absoluut onmogelijk uit te vinden wat er nu eigenlijk precies gebeurd was. Doch een voorzichtig onderzoek bracht toch wel aan 't licht, dat de vorige chauffeur tegen betaling van geld een tovenaar in de arm had genomen om dit zaakje voor hem op te knappen, in de hoop dat deze zijn concurrent wel zou weten te verjagen en hem zo 't baantje weer zou bezorgen.

Of er nu heus een hantoe in de boom leefde of niet (en wanneer men een aantal jaren onder deze mensen heeft geleefd, gaat men heel wat vreemdsoortige dingen voor mogelijk houden!), een feit is in ieder geval, dat het verlangde effect op de zenuwen van den armen Ahmat niet uitgebleven was!

Nog een laatste voorbeeld. Dikwijls heb ik mij afgevraagd

Een draagbare keuken.

Schoolreisje.

Poppen van de wajang golek.

(Foto Ponder).

Soendanees met golek-pop.

hoevelen van de lachende, rumoerige toeristen, die in een der voornaamste hotels van Batavia hun eerste rijsttafel verorberen, eigenlijk wel weten dat de deftige, luxueus ingerichte eetzaal waarin zij zich bevinden, 's nachts wordt bezocht door een vreselijke geest, in de vorm van een grote hond; en dat niet een van de keurig in het wit geklede Javaanse kellners, die hen zo deftig bedienen, te bewegen zou zijn om 's avonds, als de lichten in de eetzaal gedoofd zijn, ook maar het uiterste puntje van z'n neus om het hoekje van de deur te steken, zelfs al kon hij er duizend gulden mee verdienen.

Evenwel, hoe vol de Javanen ook mogen zitten met al zulke zonderlinge ideeën, toch zijn het vrome Mohammedanen. Voor de Arabieren, die zij beschouwen als de „stamvaders" van hun godsdienst, koesteren zij grote eerbied. En deze, schoon in aantal slechts 300.000 op een bevolking van 40.000.000 zielen, oefenen dan ook grote invloed op de Javanen uit. Zo is de oude haven van Grissee, waar Moelana Malak Ibrahim, de eerste Moslim-zendeling, leefde en stierf, nog altijd een pelgrimsoord voor de Javanen. Velen hunner brengen een bezoek aan het graf van den priester en verrichten hun godsdienstplichten in de moskee, die daar te zijner nagedachtenis is gebouwd en waar zijn heilige kris wordt bewaard. Diezelfde oude stad Grissee vormt een schakel met een latere periode van de geschiedenis van Java. Tijdens de bloei der Nederlandse Oost-Indische Compagnie was het een drukke en belangrijke stad. Maar de tijden zijn veranderd en thans telt Grissee nauwelijks meer dan 150 blanke inwoners. Wel treffen we er nog tal van statige, oude huizen aan, in vroeger eeuwen gebouwd voor de rijke Nederlandse kooplieden. Deze zien er thans troosteloos en verlaten uit, maar leeg staan ze toch niet. De Chinezen nl. hebben de huizen gehuurd om ze te gebruiken als broedplaats voor de zwaluwen, die er eetbare nestjes bouwen. Naar verluidt hebben de vogels zich steeds gedragen als voordelige en voldoening gevende bewoners! Zo zijn dan nu de hoge, oude vertrekken, waar eenmaal stoere, welgestelde Nederlanders huisden, bezet met vogelnesten en omgeven door neerschietende zwaluwen, — inderdaad 'n zonderling lot voor deze statige gebouwen, maar

toch beter en waardiger dan dat van zo menig ander vervallen bouwwerk met architectonische waarde, zoals bijv. het indrukwekkende kerkgebouw te Caen, in Normandië, dat thans door een brandstoffenhandelaar als bergplaats gebruikt wordt!

Alle twijfel aangaande de „officiële" Javaanse godsdienst verdwijnt, wanneer de maand „Ramadhan" is aangebroken. Dat is de maand waarin herdacht wordt hoe Mohammed de openbaring van de Koran heeft ontvangen; gedurende deze gehele tijd mogen de volgelingen van den Profeet van zonsopgang tot zonsondergang eten noch drinken, roken noch enig reukwerk gebruiken.

Het schijnt dat de bevolking op de meest nauwgezette wijze deze bepalingen naleeft; er is, voorzover een Europeaan dit kan beoordelen, geen sprake van, dat ooit zelfs de gedachte aan ontduiking in het brein van den Javaan opkomt; de wet is voor hem onwrikbaar en absoluut, even vast en zeker als het op- en ondergaan van de zon.

Maar daarnaast: zij mogen overdag strikt vasten, 's nachts halen zij even strikt hun schade weer in. Nauwelijks is de zon achter de horizon verdwenen (hetgeen op Java plotseling geschiedt; men kent er niet de langgerekte schemering uit de koudere streken) of de doffe tonen van de „bedoek" (een uitgeholde boomstronk, die in elk dorp opgehangen wordt en als trom dienst doet) roepen de bewoners bijeen. Overal in 't rond hoort men dit eentonige geluid door de desa weerklinken. Deze doffe tonen brengen de blijde tijding, dat de uren van vasten voorbij zijn en dat de gelovige thans mag gaan eten, zoveel hij maar wil. Dat laat hij zich geen tweemaal zeggen!

Nog een poosje rollen de tonen van de bedoek voort en dan vallen weldra de matte stralen van het gele lamplicht door de vensters van de overal verspreid staande woningen. Soms gloeien er ook electrische lampen; want. dank zij de rijkdom aan waterkracht op Java, is de electriciteit op het eiland doorgedrongen tot menig gehucht. Nu sterft alle geluid weg; het wordt stil, en ge kunt er zeker van zijn dat de hongerige gemeente nu toetast en haar best doet om de scha-

de, geleden door twaalf uren hongeren, weer in te halen.

Dit festijn duurt een paar uur; dan gaan de lichten eindelijk één voor één uit en gaat de bevolking slapen — zij het slechts voor korte tijd. De Javaan, eenvoudig van begrip als hij is, redeneert zo: „ik moet de gehele dag vasten, dus moet ik eigenlijk ook de gehele nacht eten" (daargelaten de tijd van de onmisbare nachtrust!). Dat probeert hij dan ook te doen; en wanneer ge toevallig de volgende morgen heel vroeg ontwaakt, kunt ge de lichtjes weer zien flikkeren in de huizen, waar de Javanen opnieuw bezig zijn met het bereiden van een maaltijd, die hun kracht moet geven voor de vastendag die hun weer wacht.

Aan het einde van de maand Ramadhan wordt het Javaanse Nieuwjaar gevierd. Weer een algemene feestdag — en een welkome gelegenheid voor het geven van fooien. Al wat inheems is wandelt die dag met vrouw en kinderen naar buiten, en allemaal, voorzover zij zich dit kunnen veroorloven, van top tot teen in nieuwe kleren gestoken.

Tijdens de „Poeasa" (de Vastenmaand), hebben de naaimachines in elke kampong gesnord, en thans is de gehele bevolking op haar paasbest uitgedost. De mensen zien er uit om door een ringetje te halen, en meer dan ooit gelijkt op deze dag de menigte, die de straten vult, op een schouwtoneel. Elke kleine inheemse vrouw draagt een splinternieuw mousselinen baadje, dat nog niet door zeep en water van zijn oorspronkelijke glans is beroofd. De parasol is eveneens nieuw en kleurig; elke sarong is stijf en fris en komt, evenals de gebatikte hoofddoek, kersvers van den verver.

De kinderen lijken wel miniaturen van hun ouders; het zijn net gebloemde poppen. Alleen in de steden ziet men hier en daar kleuters gestoken in westerse matrozenpakjes en matrozenmutsjes, die een schreeuwend contrast vormen met het kleurenrijk aspect van de bonte menigte. Gelukkig maar, dat zij door hun gering aantal tenslotte slechts een min of meer komisch reliëf geven aan het oosters straattoneel, zoals clowns tussen de feeën in een of andere pantomime.

Op ons Europees Nieuwjaar houdt de Javaan graag een min of meer officieel speechje. Uw eigen personeel, of, zo ge

in een hotel verblijf houdt, het hotelpersoneel, komt dan één voor één naar U toe; plechtig en met eerbied uiten zij een zorgvuldig ingestudeerde heilwens, waarbij zij U een voorspoedig en gelukkig Nieuwjaar (Selamat Tahoen Baroe) toewensen. Een spotvogel zal wellicht zeggen, dat er weinig verschil bestaat tussen deze Javaanse groet en de gelukwensen van den vuilnisman in Europa, die U een kaartje aanbiedt met de woorden: „De vuilnisman wenst U een Gelukkig Nieuwjaar". Het moge waar zijn, dat in beginsel hier geen verschil is, de wijze waarop de Javaan z'n gelukwensen aanbiedt is toch zeker heel wat hoffelijker en eleganter.

Nadat de kleine Javaan z'n toespraak gehouden heeft, wenst ge hem wederkerig „veel heil en zegen", waarop hij buigt en vertrekt. Het staat U vrij hem later al dan niet een fooi te geven; maar het zou zeker weinig tactvol zijn dit op hetzelfde moment te doen. Ik kan U echter verzekeren dat ge heel wat liever zo'n bescheiden Javaan een geldstuk in de hand zoudt willen stoppen, dan thuis via de dienstbode den opdringerigen vuilnisman, die U om zo te zeggen met het mes op de keel daarom komt vragen.

* * *

Twee plaatsen zijn er, die merkwaardig genoeg nimmer enige invloed hebben ondergaan van Java's bekering tot de Islam. In de eerste plaats het kleine eiland Bali, ten Oosten van Java, dat altijd een belangrijk Brahmaans centrum is gebleven. Hier toch vindt men meer Hindoe-tempels en andere overblijfselen van het Hindoeïsme dan op geheel Java; en omdat die tempels en andere oude monumenten steeds in gebruik zijn geweest, zijn zij alle prachtig bewaard gebleven. De Balinezen vormen een apart volk, met een eigen taal. Zij belijden nog steeds de Hindoe-godsdienst, met bijna al de rites die in Brits-Indië in acht genomen worden. Het is nog maar heel kort geleden dat de gewoonte om de vrouw van een overledene samen met hem te verbranden (de z.g. weduwenverbranding) werd afgeschaft. De vraag waarom juist deze Balinezen niet tot de Islam bekeerd zijn, is nimmer afdoende beantwoord.

De andere landstreek, die op wonderbaarlijke wijze aan de Mohammedaanse maalstroom is ontsnapt, is gelegen in een afgelegen hoek van Bantam, in het uiterste Westen van Java. Hier wonen de Badoejs, een primitieve volksstam, waarvan nog maar zeer weinig bekend is, omdat zij geheel geïsoleerd leven. Aangenomen wordt, dat zij nakomelingen zijn van West-Javanen, die bij de komst van de Islam op Java naar het bergachtige Zuiden van Bantam zijn uitgeweken, uit afkeer van de nieuwe leer. Volgens Doct. B. van Tricht, een der weinige blanken die er in geslaagd zijn tot hun verscholen dorpen door te dringen, is hun godsdienst even merkwaardig als oud; deze moet reeds dateren uit de tijd vóórdat de Hindoes op Java kwamen. Zij vereren de schimmen hunner voorouders, die volgens hun mening verblijf houden ten Zuiden van hun woonplaatsen, nabij de bronnen van twee rivieren, die het gebied der Badoejs doorstromen. Men vindt hier dus nog een echt animistisch geloof in geesten en magie; maar daarnaast treft ons hun zeer hoogstaand moraliteitsgevoel. Grote tempels of monumenten bezitten zij niet; slechts één heilige plaats treft men hier aan, met wonderlijke stenen terrassen; geen vreemdeling heeft hier echter toegang.

Toen enkele maanden geleden de Gouverneur-Generaal Jhr. Mr. B. C. de Jonghe een officieel bezoek aan Bantam bracht, kwamen een zestal Badoejs te voet naar Rangkasbetoeng om den Landvoogd hun eerbied te bewijzen.

Deze Badoejs waren volgens hun gewoonte gekleed in eigen geweven donkerblauwe stoffen met grijze hoofddoek. Zij behoorden niet tot de binnenste kring van deze volksgroep, doch waren bewoners van de z.g. buitenkampong, die nog wel eens in contact komen met andere bevolkingsgroepen. De Badoejs zijn nl. verdeeld in bewoners van de binnenkampongs, van de heilige grond, en in bewoners van de buitenkampongs, die wel op de pasars in de buurt van hun gebied komen. Allen leiden een sober en zindelijk leven. En ook door hun kleding en voeding onderscheiden zij zich van de overige Bantammers.

Ruim drie jaar geleden heeft ook een kleine groep Badoejs

het geïsoleerde gebied tijdelijk verlaten voor een reis naar Batavia. Dit gezantschap heeft toen 'n bezoek gebracht bij den toenmaligen Edeleer R.A.A.A. Djajadiningrat, om hem advies te vragen inzake een landrentekwestie.

Oud-Edeleer Djajadiningrat is te Pandeglang in de residentie Bantam geboren, is regent geweest in Bantam en wordt nog altijd als hun traditioneel hoofd beschouwd.

Maar hoe eenvoudig en primitief dit volk ook moge zijn, het is er dan toch maar in geslaagd om al de opeenvolgende pogingen hen te „bekéren" en te „beschaven" te weerstaan; zo nu en dan moge een enkel lid dezer gemeenschap naar andere streken vertrekken, deze samenleving van enkele honderden zielen blijft daar, in dat ontoegankelijk oord, dat toch slechts enkele mijlen van het moderne Batavia verwijderd ligt, rustig haar eigen leven voortleven, zoals zij zeker reeds gedurende vele eeuwen, misschien wel duizenden jaren, heeft gedaan.

HOOFDSTUK XI

DE CHINEZEN OP JAVA

Reizigers die van Singapore naar Batavia komen, vragen zich menigmaal verwonderd af waarom toch eigenlijk de flinke, Chinese „boy's", die hun in de hotels van het schiereiland Malaka zo netjes hebben bediend, en ook de Chinese koelies, waar de havens aldaar van krioelen, in havenplaatsen van Java schitteren door afwezigheid?

Het antwoord is natuurlijk: omdat de inheemse bevolking van Java zo overtalrijk is, dat er voldoende arbeidskrachten aanwezig zijn, ondanks de nog steeds groeiende bedrijvigheid over het gehele eiland.

Merkwaardig is het zeker dat van alle eilanden in de Maleise archipel alleen Java met zulk een grote bevolking is gezegend.

Borneo, Sumatra, en de meeste andere eilanden van de Indische archipel zijn, evenals Malaka, als het ware geheel bedekt met een rijke, tropische vegetatie; de inspanning die nodig is om deze landen te bebouwen wordt even goed beloond als op Java. Doch in geen van deze streken is de bevolking talrijk genoeg om het land te ontwikkelen, uitgezonderd dan dit ene, bijzonder bevoorrechte eiland.

Wat Malaka betreft: toen de Engelsen zich voor 't eerst op dit schiereiland vestigden, waren hier slechts enkele geheel zelfstandige Maleise staatjes die volkomen onafhankelijk van elkaar waren. Twee primitieve „nomaden"-stammen, de Sakais en de Semangs, (die, naar men veronderstelt, tot de oorspronkelijke bevolking behoren, en reeds lang vóór de komst der Maleiers het land bewoonden), zwierven door de tropische wildernis en zonder enig contact met de andere bewoners.

Overal langs de kust trof men dorpen aan, wier bewoners een bestaan vonden in de visvangst en in . . . de zeeroverij! Alle overleveringen uit die tijden stemmen hierin overeen, dat hun eigenlijke beroep de zeeroverij was, terwijl zij de visserij meer als sport beoefenden en om in hun levensonderhoud te voorzien, wanneer de andere middelen faalden.

Zo was dus de toestand toen Malaka door de komst van de Europeanen tot meerder ontwikkeling kwam. Een nijvere inheemse bevolking, zoals op Java, ontbrak hier ten enenmale. De Maleiers, voorzover zij hier werden aangetroffen, hadden niet, zoals de Javanen, van geslacht op geslacht gezwoegd om de grond te bebouwen. Het enige vak dat zij uitoefenden en dat zij werkelijk goed verstonden, was de zeeroverij; en aangezien die „vervelende" Europeanen dit (op z'n zachtst uitgedrukt) nooit erg hadden aangemoedigd(!), voelden de Maleiers zich als een moderne handelsman, die zich te vroeg uit zaken heeft teruggetrokken. Hij was van z'n bestaansmiddel, dat hij z'n leven lang had uitgeoefend, beroofd en ongeschikt voor elk ander beroep; voor hem was de aardigheid er af.

Wel hebben de Engelsen den Maleier van Malaka geholpen aan enkele prettige, lichte bezigheden waar hij zich graag op heeft toegelegd. In het leger kan hij nu heerlijke dromen dromen, waarin hij alle mensen, waartegen hij een bijzondere haat koestert, om zeep brengt. De oude zeerover herleeft dan in hem! Als politieagent kan hij zich mooi uitdossen, iets wat hij bijzonder graag doet; de rieten „vleugels" besparen hem zelfs de moeite z'n armen te moeten opheffen; en het verschaft hem een kinderlijk genot een stroom van auto's naar eigen wil en welbehagen te dirigeren. Ook als chauffeur is hij in z'n element; op z'n gemak kan hij, als een stuk speelgoed, z'n auto besturen. En, zonder dat ook maar de minste krachtsinspanning van zijn kant nodig is, kan hij zo hard rijden als hij wil; en dan al die heerlijke uren, als de toean op 't kantoor is, en hij rustig in de voor de deur geparkeerde wagen kan slapen, met z'n hoofd geleund tegen de mooie kussens, terwijl z'n blote voeten over het portier bengelen.

Ziedaar in grote trekken de toestand op Malaka. Begrijpe-

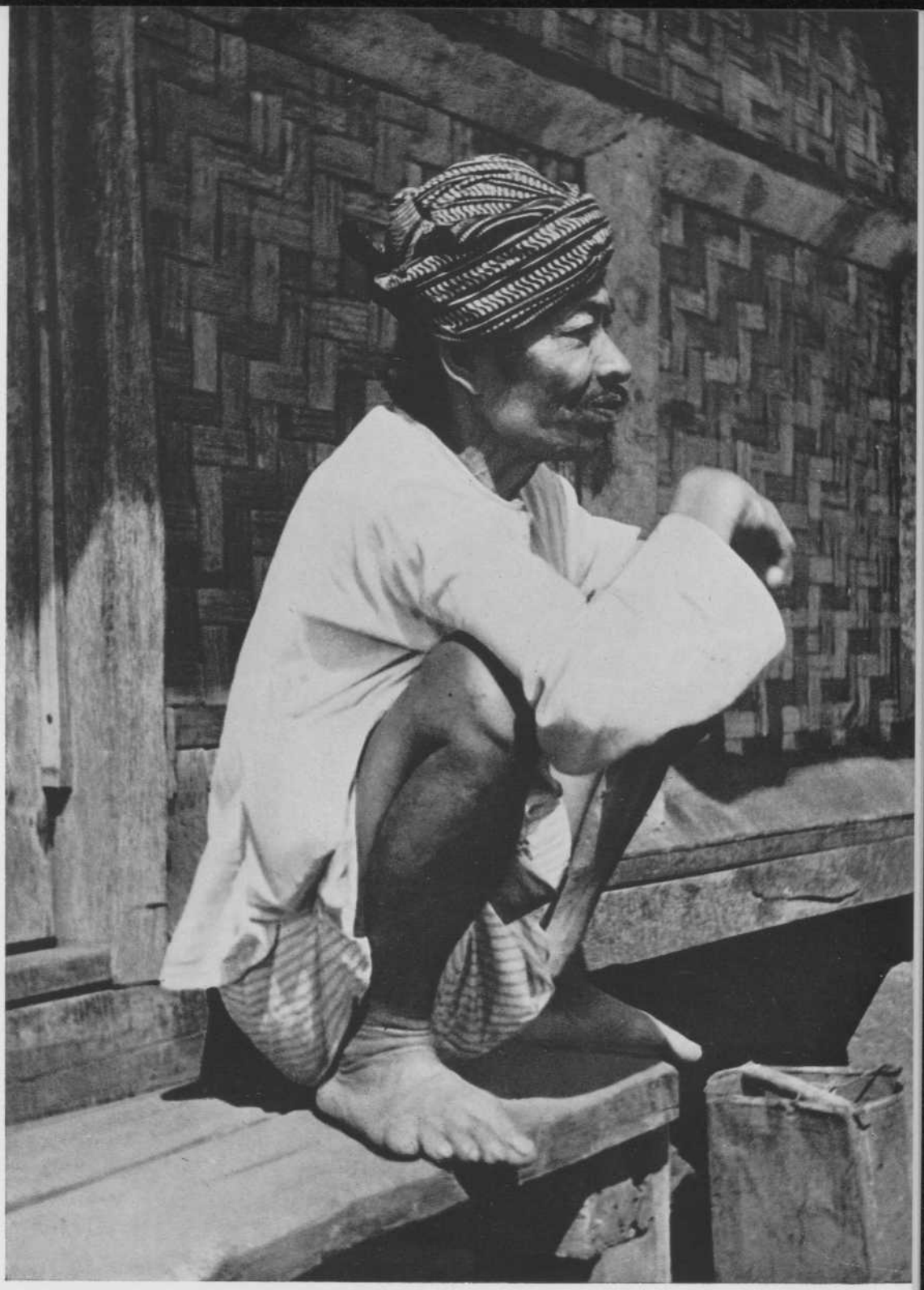

In deze houding zitten de Javanen urenlang.

Wassen in „Molenvliet", Batavia.

Rijstkoekjes voor inheems gebruik worden in de zon gedroogd.

lijk is het dan ook dat de Chinezen, die van aanpakken weten, bij duizenden hierheen zijn gekomen, zodat Raffles van hen kon getuigen dat zij „made Malaya".

Hoe geheel anders ziet het er op Java uit! Maar hoewel dus zeker niet gezegd kan worden, dat de Chinezen „made Java" (daar hebben de Javanen zelf voor gezorgd), zo spelen zij toch ook hier een belangrijke rol. Hoogst waarschijnlijk dreven zij reeds in zeer oude tijden handel op dit eiland. Uit Chinese bronnen is bekend dat zij reeds in de 5de eeuw na Chr. Java bezochten. Hoe barbaars de tijden toen ongetwijfeld ook waren, zijden stoffen en allerlei soorten van sieraden werden toch al kwistig gebruikt aan de hoven van de verschillende sultans, zoals aan die van alle Oosterse prinsen, groot en klein. En de ruwe zijde, nodig voor de met de hand geweven zijden sarongs, welke de Javanen evenals de Maleiers gewoon waren te dragen in deze gelukkige tijden van weleer, toen machines nog onbekend waren, kon nergens anders vandaan komen dan van China.

In menig opzicht is er in den loop der tijden niet veel veranderd. Reeds in de 13e eeuw en wellicht nog veel vroeger, onderhielden grote Chinese „jonken", ook ons nog welbekend een geregelde dienst tussen beide landen. Deze schepen boden plaats aan honderden passagiers en ook aan levend vee en gevogelte om de opvarenden tijdens de verre reis van vers voedsel te kunnen voorzien. Zij deden de verschillende eilanden aan en dreven handel langs de gehele Zuidoost-kust van Azië. [1]) Vooral echter sedert de tijd toen Engelsen en Nederlanders zich in de Oost vestigden werden duizenden Chinezen en juist de meest ondernemende, er toe gebracht uit hun eigen land weg te trekken en hun geluk in een vreemd land te beproeven, waar een voordelige handel hen heenlokte.

Omstreeks 't begin van de 18e eeuw was het aantal Chinezen reeds dermate toegenomen en vormde zij zo'n belang-

[1]) Hierbij zij vermeld dat reeds in 1292 een groot Chinees leger getracht heeft Java te veroveren. Het werd echter afgeslagen (zie Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis, 1e druk, blz. 353 vlgg.). *(Noot van den bewerker)*

rijk volksdeel, dat er in de kringen van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie ernstige ongerustheid begon te ontstaan; men ging overal spoken zien, die er toch niet waren. Maar zelfs de barbaarse massamoord, waardoor de Nederlanders (in 1740) zich daarop trachtten te bevrijden van dit dreigend gevaar, ontmoedigde de ambitieuse Chinezen niet. De kans om goede zaken te doen, woog, zo meenden zij, wel tegen zulk een onbeduidend risico op!

Zo drong rustig en onopgemerkt de Chinese handelsstand langzamerhand het eiland binnen; het was voornamelijk de kleinhandel die meer en meer in hun bekwame handen terecht kwam. Naarmate de Europeanen snel in aantal toenamen, en hun dagelijkse behoeften mèt hen, waren het steeds en overal de Chinezen, die gereed stonden hun van dienst te zijn. Toen het gehele eiland toegankelijk werd en er ook meer landwaarts en in de koelere bergstreken nieuwe steden werden gebouwd, waren het alweer de Chinezen, die hier de winkelstand vormden. Zo kan men dan ook heden ten dage over de gehele lengte en breedte van Java (evenals op Malaka en elders in de Oost-Indische archipel) in de straten van elke stad de gekleurde uithangborden van de Chinese winkels, met hun verticale ideografische tekens, zien prijken. Europese en andere winkels ziet men in verhouding slechts weinig.

De Javaan beperkt zich wat de handel betreft, tot het ter markt brengen van eigen producten en het verkopen van batikwerk en andere curiositeiten aan de bezoekers van de grote steden. Ook in die steden vindt men slechts enkele goede Hollandse winkels, waaronder opvallen enige zeer goed gesorteerde boekwinkels. Voorts treft men er de steeds zo verleidelijke toko's van de Bombayers uit Brits-Indië aan, waar oosterse zijde, borduurwerk en sieraden verkocht worden. Hier en daar vindt men ook enkele Japanse winkels. In het algemeen gesproken kan men echter toch rustig zeggen dat op Java de kleinhandel in geïmporteerde goederen geheel in handen der Chinezen is.

Maar ook in het grootbedrijf spelen zij een belangrijke rol. Nagenoeg alle rijstmolens zijn in Chinese handen. Wanneer men weet welk een reusachtig deel van Java met rijst is

beplant, kan men begrijpen dat het aantal rijstmolens zeer aanzienlijk is en dat dus reeds hierdoor de Chinezen een voorname positie in het handelsleven innemen.

Voorts zijn er Chinese banken, scheepvaart- en verzekeringmaatschappijen en nog tal van andere grote zaken, terwijl de Europese handelshuizen heel vaak Chinezen tot agenten aanstellen. Op de banken en de handelshuizen bestaat het personeel voor een groot deel uit Chinezen; op de postkantoren en bij de gouvernementsbedrijven worden evenwel de ondergeschikte betrekkingen meer ingenomen door inheemse krachten.

De Chinezen blinken in 't bijzonder uit in drie, bijna onmisbare ambachten nl. als schoenmakers, als meubelmakers en als vervaardigers van rotan (rieten) meubelen; in deze industriën hebben zij vrijwel een monopolie. Chinese schoenwinkels treft men om zo te zeggen in iedere straat aan, waaruit men het bewijs zou kunnen putten dat de niet-Javaanse bevolking groeiende is. Immers de Javanen zelf gaan nog altijd graag barrevoets, al dient erkend dat althans bij de meer ontwikkelden onder hen de behoefte om geschoeid te gaan snel toeneemt. Honderden paren schoenen, vervaardigd van hagedissen-, krokodillen- en geitenhuiden, in alle mogelijke kleuren en van elke denkbare vorm vullen de vitrines en de winkels. Wanneer ge een winkel binnentreedt, dan staat daar reeds een slanke, Chinese jongedame gereed met een strook papier in haar gele, bleke vingers om de maat van uw voeten te nemen; en de volgende middag kunt ge de winkel trots verlaten met uw nieuwe schoenen aan, pasklaar gemaakt precies overeenkomstig uw wensen . . . en dat voor enkele guldens.

De Chinese meubelmaker vervaardigt zijn artikelen meestal uit mooi Javaans djatihout (teakhout); de afwerking is keurig en getuigt van een grote kunstvaardigheid; het geheel is vaak een lust voor het oog. Wel staat de meubelmaker, wat zijn modellen betreft, vaak onder Europese invloed. Wanneer dan de mode van Tottingham-Court-Road (of een Hollands equivalent) hem te pakken heeft, dan zijn de resultaten van zijn arbeid meestal teleurstellend! Maar

geef hem een ander, beter model, of laat hem z'n eigen gang gaan, en de Chinees zal uw meubelen even sierlijk en degelijk afleveren als welke Europese fabrikant ook — en tegen een tiende van de prijs!

Ook als bewerker van rotan (een zeer taaie, tropische plant) is de Chinees niet te evenaren. Hij vervaardigt manden, kinderwagens, tafels, lampenstandaards en alle mogelijke andere voorwerpen, maar bovenal: stoelen! Dat zijn stoelen „in excelsis"! Zie bv. de zg. „krossi malas". Hij begrijpt tot in finesses welke stoel ge nodig hebt om goed te kunnen uitrusten als ge echt moe zijt, of ook wanneer ge slechts lui zijt. Geen enkele Europese ontwerper van stoelen kan hem dat verbeteren. Bij de Chinese meubelmaker „past" ge stoelen, net alsof het schoenen zijn; en ge „past" tot de juiste gevonden is. Hebt ge deze thuis gekregen, dan zakt ge daar in 't vervolg steeds in weg met zulk een zalig gevoel van volmaakte rust, dat ge stoel en al geheel vergeet. Zij zijn juist goed van diepte; de leuningen zijn precies op de goede plaats aangebracht en de rugleuning heeft de juiste hoek. Jaren lang gaan deze stoelen mee — en ze kosten U nauwelijks vijf gulden.

De Chinezen zijn geboren winkeliers. Zij kijken goed uit hun ogen, weten zich aan iedereen aan te passen en hebben dat onfeilbare gevoel voor wat „past", dat hun in staat stelt met mensen uit elke stand zaken te doen. Een voorname Chinese kruidenierswinkel bijvoorbeeld met zijn goed verzorgde étalages, gevuld met planken vol blinkende bussen en zijn helder gepoetste glazen vitrines, verleiden U tot kopen tegen wil en dank; zo'n winkel is al even verleidelijk als de „afdeling kruidenierswaren" van een of ander groot Londens warenhuis. Maar ook: diezelfde winkelier weet precies hoe en wanneer hij zijn houten kraampje moet zetten op de hoek van de volgende straat, om daar een ander soort cliëntele, nl. koelies, karbouwendrijvers, enz. te lokken, met allerlei waar, die voor slechts enkele centen te koop is; daar komen dan klanten die eindeloos marchanderen om toch vooral de volle waarde te krijgen voor het zuur verdiende koperen geldstuk, dat zij zorgvuldig in een doekje hebben geknoopt.

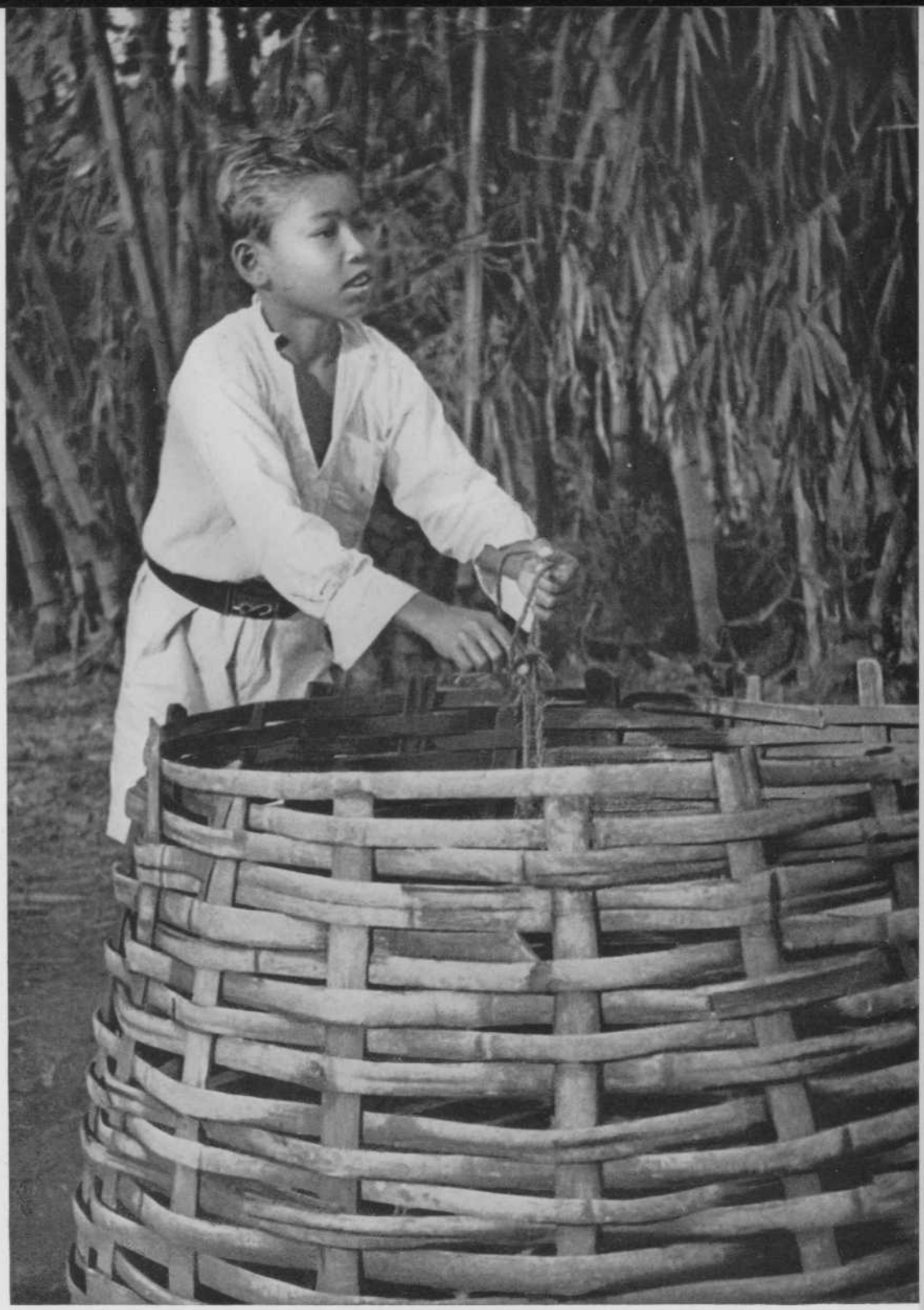

Schooljongen bij de put op het erf.

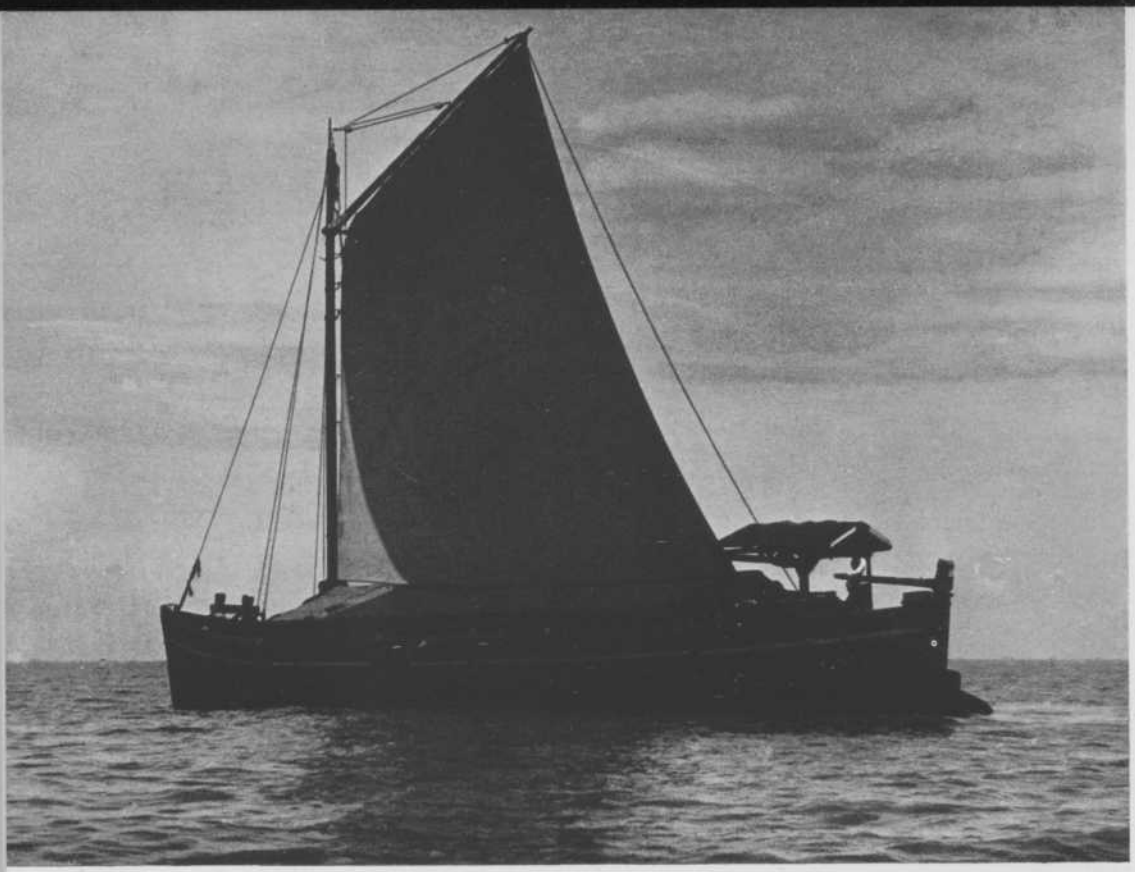

Javaanse prauw.

Het visnet word uitgeworpen.

Aan den Chinesen winkelier dankt een allermerkwaardigste post op de lijst van import-artikelen van Java zijn ontstaan. Telkens nieuw pakpapier te gebruiken voor de talloos vele pakjes die hij dagelijks aflevert, zou een te groot gat slaan in zijn financiën. Daarom neemt hij daarvoor maar gewoon krantenpapier, en slaat dit nu in zulke grote hoeveelheden in, dat jaarlijks tonnen „te-veel" gedrukte kranten voor dit doel worden geïmporteerd.

De Chinezen uit de betere standen hebben op Java vaak hun leefwijze geheel op Westerse leest geschoeid. Velen hunner zijn katholiek geworden, want tal van Chinese kinderen bezoeken de roomse scholen. Velen onderscheiden zich aan de Hogescholen en behalen bevoegdheid in verschillende vakken, voornamelijk in dat van ingenieur. De mannen uit de betere Chinezenstand gaan Europees gekleed en spreken zonder uitzondering Engels en Nederlands — altijd afgezien van het onmisbare Maleis, dat op Java de omgangstaal is, en hun eigen taal, het Chinees.

De Chinese dames op Java hebben aan hun kleding een eigen cachet weten te geven; de sarongs die zij dragen hebben niet de in dat land zo geliefde schrille kleuren, doch zijn gewoonlijk blauw of wit; daar overheen dragen zij een lang, diep uitgesneden wit jakje meestal met borduurwerk versierd. Evenals de inheemse vrouwen gaan ook zij bloothoofds; meestal ziet men hen met een parasol. Hun schoeisel is keurig verzorgd en zij zijn dol op geborduurde pantoffels, die de slanke, ivoorgele enkels bijzonder goed laten uitkomen.

De minder goed gesitueerden, dus de Chinezen uit de kleine winkelstand, dragen Chinese kleding; zij spreken allen Maleis, soms ook Nederlands.

De Chinezen op Java vergaren vaak geweldige fortuinen, hetgeen zeer waarschijnlijk te danken is aan hun star vasthouden aan de oude stelregel: „let op de kleintjes". Toen ik eens met enige Chinese vrienden een autotochtje maakte in hun grote luxe-wagen, passeerden wij een fruitverkoper, die o.a. ramboetans in zijn mand had. Een van de kinderen vroeg aan z'n vader er 'n paar te kopen. De auto stopte; naar de prijs werd geïnformeerd; het bleek dat deze vier centen be-

droeg. Mijnheer Co Sie Eng weigerde echter meer te betalen dan drie centen . . . en de koop werd niet gesloten. Onderweg probeerden wij het bij verschillende andere kooplieden, maar slaagden niet; alleen door die éne cent verschil!

Veel geld besteden de Chinezen aan hun grafmonumenten. In Batavia vindt men een enorme graftombe, geheel vervaardigd van zwart marmer, die tonnen gouds heeft gekost en schier even indrukwekkend is als de graftombe van Napoleon in de Dôme des Invalides. De Chinese graven zijn zoveel mogelijk gelegen tegen de helling van een heuvel (met uitzicht naar het Noorden, waar China ligt). De kist wordt daar rechtop ingezet. Er zijn op Java tal van pompeuse begraafplaatsen, die een merkwaardige tegenstelling vormen met de bescheiden rustplaatsen der Javanen, waar men slechts eenvoudige, kleine zerken ziet, met een „Kembodja" (dodenboom) naast ieder graf.

De Chinees, die bij zijn leven dol is op veel pracht en praal, zorgt er voor, dat ook zijn laatste reis, nl. die naar 't graf, een prachtig schouwspel zal bieden. Hij voelt er niets voor om, zoals de Europeaan doet, dit uitgeleide al te droefgeestig op te vatten. Hij vindt zo'n begrafenis eigenlijk wel een vrolijke gebeurtenis, minstens even prettig als een beursvacantiedag. Een paar muziekkorpsen (zoveel als de familie er kan betalen) begeleiden de stoet. Elk corps speelt een ander wijsje, want, nietwaar, waarom zou je anders geld uitgeven voor meer dan een „band"?

Voorop gaan gewoonlijk twee mannen met geweldig grote papieren lantaarns; deze worden gevolgd door een lange rij van andere mannen, die grote zijden en papieren vaandels dragen, opgehangen aan lange bamboestammen. Op de vaandels zijn, in mooie zinnebeeldige karakters, de goede wensen der familieleden voor de ziel van de gestorvene in het hiernamaals geschreven. De lijkkoets biedt een schitterende aanblik en is meestal een zorgvuldig nagemaakt model van een Chinese woning, op wielen gezet. De omgekrulde hoeken der op elkaar gestapelde daken zijn, als de gestorvene een vrouw is, versierd met vogels; met leeuwen als er een man ter aarde wordt besteld. Bovenop prijkt een grote vogel (resp.

een leeuw). De koets wordt met touwen getrokken door twaalf of meer personen.

Onmiddellijk na de koets volgt de oudste zoon, die de stok draagt welke de ziel vergezellen moet, alsmede een andere bamboestaak, omwonden met z.g. heilig papier, welke laatste ook gedragen wordt door de overige zoons. De dochters van den overledene volgen met ledige handen. Alle familieleden dragen klederen van zakkegoed (jute), een stof die werkelijk fleurig aandoet wanneer ze, zoals bij deze gelegenheden, nog schoon en nieuw is. Is er een weduwe bij, dan draagt ook zij kleding van dit soort goed. Hetzelfde geldt van een weduwnaar, tenzij (zo grillig zijn de gewoonten bij deze gelegenheden) de ouders der overleden vrouw nog leven, in welk geval het hem niet toekomt kleding van jute te dragen, maar hij gewoon in het zwart moet gaan.

Dan volgen enige mannen met grote borden, waarop de namen en goede daden der voorouders staan vermeld; en tenslotte een massa etenswaren, papieren geld en andere papieren voorwerpen, die wellicht van enig nut kunnen zijn voor de ziel op haar reis naar het hiernamaals, en die bij aankomst op het graf verbrand worden. Nog een levendig trekje wordt aan het geheel toegevoegd door het z.g. „tin can" orchest, dat de achterhoede volgt en tot taak heeft alle boze geesten die zich in de omtrek mochten bevinden te verjagen.

De kist, die het stoffelijk overschot bevat, is geweldig zwaar en gewoonlijk vervaardigd van kamferhout. Vóór de teraardebestelling plaats vindt, wordt zij geruime tijd (wanneer het een rijke dode is soms wel drie maanden) in huis bewaard. Toen ik eens een bezoek bracht aan een Chinese kennis, zag ik in de vestibule zulk een kist staan en m'n kennis vertelde mij dat deze het lijk bevatte van zijn tante; een datum voor de begrafenis was nog niet vastgesteld!

Zulk een begrafenis moet altijd plaats hebben op een oneven aantal dagen na de dood, want even getallen zijn in dit geval hoogst ongunstig.

In de oudere delen van vele Javaanse steden zijn nog een aantal mooie, oude Chinese huisjes te vinden; de meesten zijn

echter reeds veranderd in pakhuizen en de sierlijk naar boven gekrulde daken gaan daar grotendeels schuil achter de strakke lijnen van de moderne handelsgebouwen.

Wel bestaan er nog enige zeer mooie tempels, rijk voorzien van ontelbare scherpe dakpunten; deze zijn prachtig versierd met grote blauwe of gele, minzaam grijnzende leeuwen, die de toegangen bewaken. Tussen de omringende eenvoudige gebouwen vallen zij terstond op.

Op Java treft men niet veel Japanners; maar zij, die er zijn, oefenen, evenals de Chinezen, meestal een heel apart vak uit. Wanneer ge door de straten van een provinciestadje wandelt, of wel door de volkswijken der grotere steden, kunt ge hier en daar een uithangbord zien, waarop in ruwe trekken een of ander monster is afgebeeld, dat min of meer herinnert aan een pas afgeslagen schaapskop op een slagersblok. Een nader onderzoek zal U echter tot 't inzicht brengen, dat hier niet een slager zijn bedrijf uitoefent, maar wel . . . een tandarts. De tekening stelt voor de legende van „Toekang Gigi" (letterlijk = „tandenmaker"). Een schaap is het dan ook niet wat op dat uithangbord staat afgebeeld. Neen — dat ene geweldige rollende blauwe oog en die vreemde rechthoekige kaak (die U een nachtmerrie zou kunnen bezorgen!) met die bloederig-rode achtergrond, vormen tezamen een mensenhoofd, in doorsnee gezien, toebehorende aan iemand die blijkbaar geweldige last heeft van kiespijn.

Men zou menen dat een dergelijke schone tekening iedere klant zou afschrikken, maar het beroep van „Toekang Gigi" schijnt veeleer uiterst winstgevend te zijn, want in ieder dorp vindt men er minstens twee. Het zijn echter uitsluitend Japanners die deze opvallende uithangborden gebruiken.

Opmerkelijk ver hebben de Japanners het gebracht in de kunst van fotograferen. In elke stad treft men minstens één fotograaf aan. Dit is een buitenkansje voor alle amateurs: want de meesten hunner kunnen uitstekend ontwikkelen en afdrukken. En dit doen zij tegen aanzienlijk lagere prijs dan hun Europese concurrenten. Vermoedelijk zoudt ge er zelfs graag eer meer dan minder voor willen betalen om uw negatieven en afdrukken te ontvangen in zo'n kleurige enveloppe,

waarop gelijk een vlucht vogels de Japanse letters staan gedrukt, (met een vertaling van deze reclame er bij). Voor alle zekerheid wil ik er echter op wijzen, dat, als de films waarde hebben, het toch misschien maar veiliger is ze naar „Kodak" te zenden en geen risico te lopen!

In ieder geval kunnen de Japanse fotografen menig Europeaan een lesje geven in de moeilijke kunst van retoucheren.

HOOFDSTUK XII

BEVLOEIÏNGSWERKEN [1])

Het juiste tijdstip, waarop de irrigatie op Java een aanvang nam, is onbekend. Het is mogelijk dat kolonisten en veroveraars, die in het voetspoor van de Hindoekooplieden uit Voor-Indië pas 17 of 18 eeuwen geleden hier kwamen, de bewoners hebben geleerd hoe de bergstromen aan banden konden worden gelegd, heuvelruggen terrasvormig aangelegd en valleien waterpas gemaakt. Het is ook mogelijk dat de oorspronkelijke bevolking van Java, evenals die van Mesopotamië, reeds vele duizenden jaren vroeger precies alles afwist van de kunst om bevloeiïngswerken aan te leggen.

Het enige wat wij in verband hiermede zeker weten is, dat de hoge bergen van Java, evenals die van Borneo en Sumatra, oudtijds begroeid waren met dicht oerwoud en dat elke voet grond van dit thans rijk bebouwde land met veel inspanning moet zijn opengekapt en waterpas gemaakt door de voorvaderen van hen, die hier thans de gronden bewerken. Hoe

---

[1]) In de oorspronkelijke editie gaat aan dit hoofdstuk vooraf een hoofdstuk over „Het land en zijn eigendomsrechten". De schrijfster behandelt daarin een onderwerp, dat voor Java ongetwijfeld uiterst belangrijk is; maar het terrein dat zij daarmede betreedt ligt wel vol voetangels en klemmen! Deze materie is zó ingewikkeld dat — hoeveel bewondering wij overigens ook kunnen hebben voor haar samenvattend overzicht — toch moet worden geconstateerd dat dit onderwerp zich bezwaarlijk leent voor een kort exposé voor den „general reader". Ten slotte leek het ons dus beter dit hoofdstuk (met goedvinden van de schrijfster) in deze Nederlandse uitgave weg te laten.

Wie omtrent dit onderwerp nader en uitvoerig wenst te worden voorgelicht, mogen wij verwijzen naar het boek van A. D. A. de Kat Angelino, „Staatkundig Beleid en Bestuurszorg in Nederlandsch-Indië", Deel II, hoofdstuk 6. *(Noot van den bewerker)*

lang dit geleden is, weten wij evenmin als de tegenwoordige bevolking zelve; doch in elk geval is er reeds gedurende eeuwen en eeuwen op die zo kunstig aangelegde terrasvormige en bevloeide berghellingen op dezelfde wijze als thans rijst verbouwd.

De oudste, op brede schaal aangelegde waterwerken, waarvan men sporen heeft kunnen vinden, zijn enige jaren geleden ontdekt bij Modjokerto, op Oost-Java, niet ver van de plaats waar Modjopahit heeft gelegen, de oude Hindoehoofdstad die door de Mohammedaanse veroveraars verwoest werd. Deze waterwerken bestonden uit een reeks reservoirs, die gemaakt waren door afdamming van nauwe dalen en door een met zorg uitgevoerd systeem van indijking. Het is echter niet meer uit te maken of zij van Hindoe-oorsprong zijn dan wel uit een nog vroeger tijd dateren.

De hedendaagse irrigatie van Java is juist daarom zo interessant, omdat zij het mooiste voorbeeld is van een combinatie van oude inheemse en moderne westerse methoden; van een eendrachtig samenwerken dus tussen Oost en West.

Alle vooraanstaande Nederlandse deskundigen zijn het er over eens, dat de Javaan de kunst om hoge berghellingen en valleien met water te bevloeien beter dan wie ook verstaat; daarom hebben de Nederlanders hem in dit opzicht nimmer moderne werkmethoden willen opdringen, maar hem steeds rustig zijn gang laten gaan.

De kunst om het land waterpas te maken, was blijkbaar bijna even goed (zoal niet precies even goed) bekend aan de oudste landbouwers op Java als aan de hedendaagse ingenieurs. Maar terwijl thans bij dit werk uiterst gevoelige instrumenten gebruikt worden, hebben ongetwijfeld de deskundigen uit vroeger tijden geen ander hulpmiddel gehad dan hun beide ogen, om vast te stellen hoe en in welke richting het water moest vloeien. Men kan veilig aannemen dat inderdaad zulke „deskundigen" onder de Javanen steeds hebben bestaan, mannen met een scherp waarnemingsvermogen, die bij hun landgenoten in hoog aanzien stonden en die door zoiets als een zesde zintuig aan hun minder begaafde makkers konden uitleggen hoe zij hun velden trapsgewijze

moesten aanleggen. Tot hen wendden — en wenden ook nu nog — de anderen zich dus steeds om raad en voorlichting.

Op vlak terrein echter, waarvan er zelfs in de bergstreken van Java grote uitgestrektheden bestaan, schoot men vroeger tekort door gebrek aan materiaal. De aarden dijken braken door en spoelden weg door de hevige regens die de kanalen juist moesten vullen. Hier nu kon de Nederlandse ingenieur, toegerust met zijn moderne wetenschap en bovenal met dat moderne materiaal, het beton, de moeilijkheden beter oplossen. Door de aanleg van grote permanente reservoirs, kanalen met betonnen schoeiïngen en pompstations kwamen zij de inheemse landbouwers te hulp, die aldus in staat werden gesteld grote oppervlakten die vroeger alleen tijdens de natte moesson, of ook wel in 't geheel niet, beplant werden, te bevloeien en geregeld te bebouwen.

De irrigatie is op Java allerminst iets bijkomstigs, iets wat alleen maar terloops moet worden vermeld. Java is zonder bevloeiïngswerken ondenkbaar; de irrigatie is zijn leven; de bron en het behoud van zijn bestaan. Alles wat wij hier verder vinden, zijn romantiek, zijn bekoorlijkheid, zijn beschaving en zijn rijkdommen, — het hangt tenslotte alles af van de irrigatie. Wanneer Java geen bevloeiïngswerken had, zou het 't Java niet zijn zoals wij dit thans kennen; het zou niet meer zijn dan een mooi, maar weinig bekend, tropisch land, met wellicht enkele Europese nederzettingen aan de kust; het binnenland afgelegen en geheimzinnig, zou slechts bevolkt zijn door enkele primitieve inlandse stammen, zoals heden ten dage nog het grootste gedeelte van Borneo.

Dank zij de irrigatie is water het dominerend element van het Javaanse landschap; het glanst en flonkert overal. De oppervlakte van het eiland is ongeveer 125.500 vierkante kilometer en meer dan een vierde deel wordt kunstmatig bevloeid. Het is dan ook heel niet verwonderlijk, dat de herinneringen aan Java, die ons het eerst in gedachten komen en er het langste stand houden, beelden zijn van de rijke, bevloeide rijstvelden of sawah's. Want het verbouwen van zijn voornaamste voedsel nl. rijst, bracht de Javaan ertoe de stromen te bedwingen en waterbouwkundige te worden. Hoewel de irri-

gatie op Java thans ook voor andere gewassen dienst doet, zo is haar eerste en voornaamste taak nog altijd dezelfde gebleven.

In die districten, waar de Nederlanders irrigatiewerken aanlegden ten behoeve van de inheemse landbouwers, werden door het gouvernement tot stand gebracht de onmisbare betonnen hoofdkanalen, dammen en sluizen en voorts alle zijkanalen, tot die toe, welke water leveren voor een oppervlakte van 200 tot 250 bunders. Voor de kleinere kanalen in zo'n gebied zijn de inheemse boeren die deze dan ook zelf maken, geheel verantwoordelijk. Zij benoemen hun eigen inheemse bemiddelaar, die verantwoording schuldig is zowel aan hen als aan het gouvernement. De gekozen man is altijd iemand, van wien zij bij ondervinding weten dat hij een expert is, een „waterbouwkundige"; naar het schijnt is in elk dorp wel zo iemand te vinden. Zij verwachten dat hij hun belangen goed zal behartigen en het land op de beste wijze zal doen bevloeien. Aan de andere kant rekent het gouvernement er op, dat hij toe zal zien dat het hoofdkanaal, dat het water toevoert, goed in orde blijft. Wanneer de gouvernementsingenieur bij zijn geregelde inspecties ziet dat dit niet het geval is, dan heeft hij een zeer eenvoudig middel bij de hand; hij houdt de sluizen eenvoudig gesloten en weigert ook maar één druppel water door te laten, totdat hij weer tevreden is over de toestand van het kanaal. Aangezien iedere onderbreking in de toevoer van het water, dat nodig is voor het gewas, vitale belangen van elk lid der dorpsgemeenschap raakt, worden de vereiste herstellingen zonder dralen uitgevoerd, zodat alles heel spoedig weer puik in orde is.

Op land, dat vanwege het gouvernement geheel bevloeid wordt, moet de inlander een zekere vergoeding voor het water betalen, naar verhouding van de grootte van het stuk grond dat hij bebouwt en van de waarde der producten die hij er van oogst.

In elk gebied wordt nauwkeurig een wekelijks register bijgehouden van de beschikbare hoeveelheid water en van de toestand der verschillende gewassen; aan de hand van dit register wordt het benodigde water dan geschat en vrijge-

geven — een aangelegenheid die natuurlijk vaak aanleiding geeft tot mopperen en verschil van mening bij degenen die menen niet eerlijk behandeld te zijn.

Zulke ruzies komen echter veel meer voor op die dorpsplanterijen waar de bevolking zelf voor de irrigatie zorgt. Ook hier houdt een deskundige het oppertoezicht; maar klachten over voortrekken en ongelijke behandeling zijn daar aan de orde van de dag. Het is maar al te waarschijnlijk dat vele van deze klachten op goede gronden berusten, en dat welgestelde boeren en anderen, die het dichtst bij de bron zitten, er wel voor zorgen dat zij het best worden behandeld.

De Javaan regeert zijn bergstromen even gemakkelijk als pionnen op een schaakbord. Er is niets wat hij niet met hen kan doen; ja, soms leidt hij ze, naar men zou zeggen, bergopwaarts! De inheemsen leggen het water aan banden, verleggen zijn loop met ongelooflijk kleine dammetjes van stenen en aarde en lokken het naar kanalen, die langs de helling van steile bergen gegraven zijn. Zij splitsen een stroom in drie of vier delen; enkele hiervan bevloeien een aantal bergterrassen, terwijl andere naar beneden geleid worden, soms met scherpe bochten, teneinde het water af te voeren, waarmee dan weer een reeks van lager gelegen terrassen bevloeid wordt. Elk terras of vak bevloeit het daaronder liggend terrein door een opening in een modderig dijkje, dat met de hand of ook wel met de blote voeten in werking wordt gesteld. Soms wordt een stuk bamboe door het dijkje gestoken om als pijp dienst te doen. Allerlei eenvoudige vindingen worden toegepast, steeds met hetzelfde resultaat; het water stroomt altijd door en blijft toch steeds op precies hetzelfde niveau.

Ieder, die wel eens geprobeerd heeft om het in- en uitstromende water tussen badkraan en afvoerbuis te regelen, zó dat het water in het bad op dezelfde hoogte blijft, weet dat dit geenszins een gemakkelijk werkje is. Toch zag ik eens hoe een eenvoudig Javaans vrouwtje, dat uit haar met rode pannen bedekt huisje kwam aangelopen met een baby vastgebonden op haar rug, heel critisch keek naar een terras vlak bij en toen opeens recht voorover boog, zodat het hoofdje van haar baby over haar schouders naar beneden bengelde, en een

duim of wat modder wegschraapte, zodat het water sneller weg liep. Zo iets is voor deze mensen, zowel man als vrouw, een tweede natuur geworden; zij doen dit alles even onbewust als zij ademhalen, zonder zich één ogenblik te realiseren dat zij hier toch eigenlijk een prachtig stukje ingenieurswerk verrichten.

De waterstromen worden op hun weg langs de berghellingen naar beneden telkens weer opnieuw verlegd en verdeeld, en bevloeien zo reeks na reeks van terrassen; dan worden zij opeens weer versterkt door andere stromen, die als bij toverslag verschijnen — de Hemel weet waar vandaan! — dank zij honderd-en-één ingenieuze bedenksels.

Men vindt hier kilometers lange bamboe pijpleidingen en wrak uitziende aquaducten, gemaakt van uitgeholde boomstammen, die rusten op schrale, lange steunsels van bamboe; voorts ontelbare kunstmatige kanalen, die schijnen te spotten met alle wetten van de zwaartekracht.

In den loop der eeuwen zijn de dijkjes zo mooi getraceerd en zijn de velden op zo bekwame wijze waterpas gemaakt, dat zij thans voor het oog welhaast onzichtbaar afdalen; maar dit is nog juist voldoende om het water behoorlijk te laten afvloeien. Geslacht op geslacht heeft deze kunst van de vaderen geleerd. Nog heden ten dage kan men het ontstaan van zulk een complex rijstvelden bewonderen, wanneer een dorpsgemeenschap besluit de te bebouwen oppervlakte te vergroten. De steile bergkanten worden dan afgegraven en met de vrijgekomen aarde wordt de bedding opgehoogd. Aan de randen der terrassen worden stevige bamboe-steunsels gemaakt; het irrigatie-water wordt vervolgens uit zijn oorspronkelijke bedding afgeleid en omgelegd en volgt dan eerst nog wat onwennig zijn nieuwe koers.

Wie de mensen aan zulk een werk bezig ziet, begrijpt dat hij hier een ontwikkelingsphaze beschouwt, die elke vlakke vallei, waar nu de sawah's blinken, op z'n tijd ook heeft moeten doormaken; precies zo werden vroeger al die gronden omgevormd uit oerbossen, die eerst moesten worden weggeruimd om daarna terrasvormig te worden aangelegd en verdeeld met mathematische nauwkeurigheid, die zelfs bij ge-

bruik van de meest nauwkeurige moderne instrumenten niet zou kunnen worden verbeterd.

De geschiedenis van de moderne irrigatie van Java dateert van de 18e eeuw. Het eerste kanaal (voorzover tenminste bekend) dat door Europeanen werd gegraven, was de Kali Baroe, gebouwd door de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in de jaren 1739—1753, uitsluitend met inheemse werkkrachten. Deze liep van Katoelampa, boven Buitenzorg, naar Batavia. De eerste wetten en regelingen betreffende de watervoorziening werden uitgevaardigd in 1764; en een ingenieur der Compagnie werd in 1777 belast met het toezicht op de waterwerken, gelegen in de bergen boven Batavia.

Een systeem van gedwongen cultuur, ingesteld door gouverneur-generaal Van den Bosch, leidde tot een grote uitbreiding van de bestaande inheemse kanalen voor suiker-, indigo- en tabaksaanplant. Deze waterwerken werden alle vervaardigd door inheemse arbeiders volgens hun eigen werkmethode doch onder toezicht van Nederlandse ambtenaren. Een dam, op deze wijze in 1886 in Pasoeroean aangelegd, was 470 meter lang; inheemsen hebben daar 800.000 werkdagen aan besteed.

Intussen waren al deze grote inheemse werken niet sterk genoeg om de hevige watervloeden te weerstaan. In die dagen was het aantal deskundige ingenieurs op Java zeer gering; pas in de tweede helft van de 19e eeuw ging men over tot de aanleg van werkelijk permanente waterwerken.

Met de instelling, in 1854, van het Bureau voor Openbare Werken begon een grote uitbreiding van de irrigatiewerken op de bergplateau's en op het vlakke land. De z.g. „Irrigatie-Brigade" nam in 1885 de contrôle hiervan over en vijf jaren later werd het Departement van B.O.W. ingesteld, thans Departement van Verkeer en Waterstaat geheten. De grote betekenis van een moderne irrigatie voor de inheemse bevolking op Java blijkt wel ten duidelijkste uit het feit, dat in de 25 jaar, die volgden op de instelling van de Irrigatie-Brigade, het bevloeide deel van Java, dat met rijst beplant is — en dus ook de productie van de rijst zelve — is toegenomen met niet minder dan 25 %.

Het eerste en voornaamste doel, dat de Nederlanders met deze irrigatiewerken op 't oog hadden, was de rijstproductie op te voeren, teneinde deze gelijke tred te doen houden met de snelle aanwas der bevolking. Doch ook in andere opzichten bleek weldra het grote belang dat Java bij deze bevloeiingswerken had, in 't bijzonder in verband met de groei der suikerindustrie. Zij konden ook hierdoor de rijkdom van het eiland nog weer doen toenemen, omdat een goed fungerende irrigatie het mogelijk maakt op de velden nog zgn. „tweede gewassen" te verbouwen, zoals thans vrijwel overal geschiedt.

De vele Europese en andere groenten, die de inheemsen thans kweken en op grote schaal aan de markt brengen, zowel op Java als in het overig deel van Indië, worden op dezelfde wijze grotendeels verbouwd op geïrrigeerde velden; dit is ook het geval met de prachtige bloemkwekerijen die men thans vooral in de koelere bergstreken aantreft.

Natuurlijk zijn er op Java ook enige aanplantingen, waaronder zeer belangrijke, die niet van irrigatie afhankelijk zijn, o.a. die van djatihout, thee en rubber. De aanplant van djatihout is echter beperkt tot enkele bepaalde landstreken; en noch de thee-, noch de rubberondernemingen, hoe groot en uitgestrekt ook, geven aan het landschap dat typisch eigen karakter met het altijd glanzende water. Ik twijfel echter of er op Java wel één thee-onderneming te vinden is, die niet uitziet op een reeks blinkende rijstvelden in de lager gelegen valleien en vlakten; evenmin zal er wel één rubberplantage te vinden zijn, vanwaar men niet, zij het ook maar door de bomen in de verte, het water op de bevloeide velden kan zien schitteren.

HOOFDSTUK XIII

KANALEN — EN HET ZONDERLINGE GEBRUIK DAT ER VAN GEMAAKT WORDT

Het is aan rechtmatige twijfel onderhevig, of wel enig ander Europees volk dan de Nederlanders op zo uitnemende wijze geslaagd zou zijn in de ontginning der moerassige kuststreken van Java en in het aanleggen van zulke mooie steden als Soerabaja en Batavia, die verrezen zijn uit de modderige delta's van hun respectievelijke rivieren: de Brantas en de Tjiliwoeng.

Tegenover die taak zou elk ander volk nagenoeg hopeloos hebben gestaan; maar de Nederlanders, die van geslacht op geslacht onafgebroken strijd moesten voeren met de woedende elementen en getraind zijn door het omvormen van de moerassige delta's van Schelde en Rijn in groene polders en door het instandhouden sedert de 14e eeuw van het zo ingewikkeld kanalensysteem der lage landen aan de zee, — voor hen was de drooglegging van de betrekkelijk smalle moerasstrook langs Java's Noordkust slechts kinderwerk.

Meermalen is beweerd dat oud-Batavia toch wel heel ongezond en vochtig was. Dit is toch niet juist. Houden wij rekening met het verschil in klimaat, dan kunnen wij rustig zeggen, dat het er waarschijnlijk weinig of niet slechter was dan in talrijke oude steden van het tegenwoordige Nederland, België of Noord-Frankrijk. Niet te ontkennen echter is, dat in de tropen de gezondheid meer kwetsbaar is; en juist daarom heeft men dan reeds meer dan 100 jaar geleden ook de nieuwe woonwijk van Batavia, Weltevreden, twee of drie mijlen landinwaarts gebouwd. Ook hier werd het beginsel toegepast: het land draineren door middel van kanalen; daar-

toe werd de rivier de Tjiliwoeng door dijken en sluizen getemd, zodat deze een reeks van kanalen, die voor onderscheidene doeleinden ten behoeve van het dagelijks leven der stad dienst doen, zou kunnen voeden.

De Tjiliwoeng was vroeger een wonderlijke rivier, die gedurende de droge moesson overal de moerassen met haar water vulde en tijdens het natte jaargetijde de grote uitgestrektheden waardevol land overstroomde. Het eerste werk was dan ook de stroom behoorlijk in een nieuwe diepe bedding te leiden, tussen vaste wallen en hem keurig netjes door de stad en door wijde vlakten kustwaarts te laten stromen, waar spoedig een drukke, bedrijvige, moderne haven zou ontstaan.

Het gebruik van de kanalen op Java voor transportdoeleinden blijft beperkt tot de gedeelten (half rivier en half kanaal) tussen de grote steden en hun havens. Hier worden op lichters of op grote bamboevlotten ladingen stenen, dakpannen, cement, „kadjang"-(palmbladen-dakbedekking) en tal van andere materialen met geringe kosten vervoerd. Ook suiker wordt in grote hoeveelheden in lichters naar de haven van Soerabaja getransporteerd.

Doch bovendien worden de kanalen voor andere, heel wat minder ouderwetse, gebruiken benut. Wie des morgens in Weltevreden langs Noordwijk en Rijswijk wandelt — twee wegen, die een der gekanaliseerde zijtakken van de Tjiliwoeng insluiten — ziet daar dozijnen „minatoe's" (wasbazen en wasvrouwen) tot hun middel in het bruine water staan, bezig met het spoelen en uitwringen van de kledingstukken en het huishoudlinnen der Europeanen; daarna stapelen ze het schone goed op in de rivier gebouwde bamboe-stellages of schragen op. Anderen weer, zelf dik onder de zeepsop, doen de was op de smalle stenen trappen, die zich op bepaalde afstanden langs de kant der rivier bevinden en in het water uitlopen; terwijl men elders bezig is met het uitspreiden van de was op de grashellingen langs het water, om het daar in de zon te laten drogen.

Het water ziet er bruin uit, doch is helderder dan men zou denken. Immers het stroomt onafgebroken langzaam zee-

waarts; en op sommige uren van de dag, wanneer de zeesluizen geopend worden, vloeit het water sneller door het kanaal, waardoor het volkomen zuiver blijft.

Aan enthousiasme ontbreekt het de Javaanse „minatoe" nimmer. Het mag een wonder heten, dat het linnengoed de krachtige behandeling, die het ondergaat, overleeft; en evenzeer is het een wonder dat de honderden witte hemden, linnen broeken en jassen, die men dagelijks als een soort omlijsting langs de kanten van het kanaal ziet hangen, alle hun weg naar de rechtmatige eigenaars terugvinden. Maar op de een of andere geheimzinnige wijze geschiedt dit toch heus; het verloren gaan van goed komt hier niet méér voor dan elders in 's werelds wasserijen en het linnen wordt hier even goed gewassen, — zo niet beter!

Inderdaad mogen deze kanaal-wasserijen enig in hun soort genoemd worden, zij het ook alleen reeds hierom, dat nergens anders ter wereld de wassers zichzelven ieder ogenblik kunnen verfrissen met een bad in hun eigen wastobbe! Wanneer de Javaanse „minatoe" een paar honderd lakens, handdoeken en hemden heeft uitgespoeld en op de bamboe-rekken te drogen heeft gehangen, dan duikt hij, zoals hij is, in z'n sarong, in het water en zwemt wat rond om te zien hoe z'n vrienden en collega's het maken — om dan weer naar z'n trapje terug te keren en voort te gaan met het drogen van zijn goed.

Laat in de middag en tegen de avond komt voor den minatoe de beste tijd om z'n eigen was onder handen te nemen, waarvoor hij en z'n vakgenoten, als bij onderlinge afspraak, tot plaats van samenkomst Molenvliet hebben gekozen, het kanaal waarlangs de brede weg loopt van Weltevreden naar oud-Batavia. Van vier uur in de namiddag af kan men hier van een alleraardigst schouwspel genieten. Op iedere in het water uitlopende trap en op elk bruikbaar puntje van de bamboevlotten (waarvan altijd een hele vloot langs de kust ligt gemeerd) ziet men dan Javaanse vrouwen, slechts gekleed in een sarong die onder de armen is vastgebonden en die reikt tot juist over de knieën, waarbij de meestal goed gevormde armen en schouders bloot blijven. Zij staan in het water of zitten gehurkt op de trappen en zijn natuurlijk door-

Javaans meisje met haar broertje.

Door de bevolking aangelegde bamboepijpleidingen, voor de bevloeiïng van rijstvelden.

(Foto Ponder).

Complex van sawah-velden.

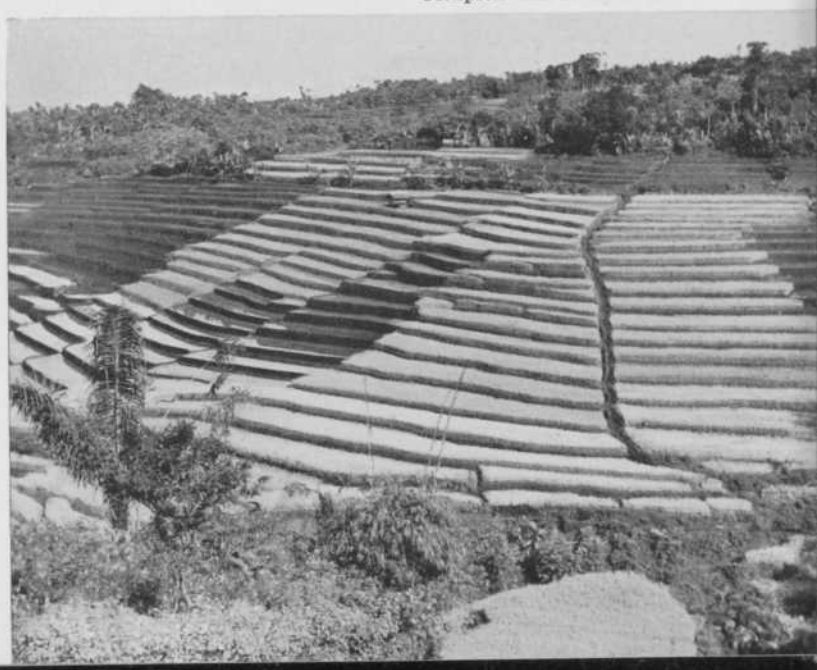

nat; nu en dan rusten zij even uit en geven dan hun baby 'n bad of zwemmen naar andere wassende vrouwen, pret makend en snaterend als vrolijke eksters. Wanneer het werk en de pret gedaan zijn en de vrouwen gereed zijn om naar huis te gaan, dan schieten zij 'n droge sarong over het hoofd, laten de natte sarong zakken, trekken daarover een mousselinen jakje aan en verkleden zich aldus op de meest bekoorlijke en bescheiden wijze ter wereld.

Zowel Batavia als Soerabaja zijn door een vlak stuk land, verscheidene kilometers breed, gescheiden van de kust; deze strook wordt bij beide plaatsen doorsneden door een spoorweg en door een mooie autoweg, waarlangs onophoudelijk, van de vroege ochtend tot de late avond een stroom van automobielen voortjaagt; het schijnt onvermijdelijk dat deze allen bezwijken voor de verleiding om op die brede, rechte en vlakke weg eens extra hard te rijden!

Langs een groot deel van die weg loopt het rivierkanaal, waarover eveneens veel koopwaar van en naar de kust wordt vervoerd. Daar vindt men een hele stad van brede straten, aangelegd volgens een rechthoekig plan, terwijl aan de waterkant zich een eentonige rij van goedangs en pakhuizen uitstrekt, wier witte muren U verblinden door de schittering van zon en zee. De gehele dag brengen de auto's hunne ladingen aan en geven deze af bij de deuren, die toegang verlenen tot de halfduistere ruimte binnen-in, waar honderden vreemde geuren zich vermengen en mede de karakteristieke sfeer van een tropische haven helpen vormen. Wie zich binnen deze welriekende ruimte waagt, kan er zeker van zijn aan één kant de vlakke voorkant van een torenhoge stapel kisten, gevuld met thee, te zien, opdoemende als de muur van een houten huis. Maar de zachte, heerlijke geur die hier hangt wordt verdrongen — vooral in Soerabaja — door de sterke, alles doordringende aroma van de suiker, die daar in stijve nieuwe zakken is opgeslagen. De zakken liggen symmetrisch opgestapeld; er tussen is af en toe een smalle gang opengelaten, waar men door kan lopen; de wonderlijke illusie wordt gewekt, dat zij zijn uitgehouwen in de levende rots van de een of andere hete, sterk-riekende mijn.

Verderop vindt ge rubber, eveneens opgeslagen in vierkante houten kisten die aan de theekisten doen denken . . . maar wàt 'n verschil in geur! Dan liggen er balen kapok, tabakvezel en tapioca; kisten vol kinine, kokosnoten, cacao, koffie . . . en tenslotte prikkelt onze neuzen de overbekende reuk van copra, die in afzonderlijke pakhuizen ligt opgeslagen.

Wanneer men dit alles aanschouwt, is het nauwelijks te geloven dat de gehele strook lands die zich van hier helemaal tot aan de stad uitstrekt, met zijn velden en tuinen, wegen en spoorlijnen, dat de rusteloze haven met haar goedangs en werven en kantoren en fabrieken — dat dit alles is gebouwd op grond, die nog niet zo lang geleden bestond uit zoute en slibberige moerassen; en dat, waar nu om de paar minuten electrische treinen heen en weer rijden, moderner dan de ondergrondse te Londen, men ongeveer honderd jaar geleden nog kon gaan vissen (indien men daar tenminste lust toe gevoelde!) in een trage, kwalijk riekende stroom, die zich voortslingerde tussen de stengels en het onkruid van een tropische rivierdelta.

Eén hoofdstuk van de geschiedenis der kanalen valt in de tijd, toen Weltevreden nog maar kort zijn debuut gemaakt had als woonwijk van Batavia; toen de statige huizen met de hoge zuilentoegang, waarvan vele thans nog slechts bestaan als hotel, of ontsierd zijn door winkelpuien, in hun glansperiode waren. Dat waren de tijden toen Mevrouw langs de brede, schaduwrijke wegen langs het kanaal 'n luchtje ging scheppen in haar kalès, bespannen met een paar kittige Soembawapaardjes, of (indien mijnheer 'n man in bonis was) met 'n geïmporteerd, edel, hoogdravend tweespan; dat was de tijd toen Mijnheer en Mevrouw beiden zich na de hitte des daags verfristen aan de theetafel, om daarna door het koele, beschaduwde portaal naar het rijtuig te schrijden en zich te laten brengen naar de aanlegsteiger in het kanaal, waar een pleizierbootje, bemand met twee vlugge Javanen in een nette uniform, hen reeds wachtte.

Een wondermooie aanblik leverde het water dan op, wanneer één voor één de boten van wal staken, wanneer kennis-

sen en vrienden elkaar begroetten en de laatste plaatselijke schandaaltjes of wel het nieuws uit Europa met elkaar bespraken, terwijl zij langzaam heen en weer roeiden. En de stevige gestalten van de dames, beschaduwd door gekleurde parasols, gekleed in strakke lijfjes en omslagdoeken van gebloemd mousseline, rezen statig omhoog uit de golvende massa van haar crinolines, die het bootje voor het oog bijna onzichtbaar maakten, zodat zij over het water gleden als reusachtige waterlelies.

Later op de avond zagen deze kanalen er nog feestelijker uit; want dan werd elk bootje met lantarens en lampions verlicht en het zachte rimpelende water weerkaatste dan een wereld van glimwormpjes.

Tekeningen uit die tijd stellen de heren voor, uitgedost met hoge hoed en een zwart lakense jas — in houding gelijk aan een eerwaardige vaderlandse kerkvoogd.

Gingen zij werkelijk zó gekleed? Of heeft de Nederlandse tekenaar, die zijn landgenoot in Indië zo schetste, dit maar gefantaseerd? Het schijnt dat er op Java niemand meer is, die dit met zekerheid kan zeggen. Evenmin is het bekend hoe deze mannen, die zich aldus in vroeger dagen op die watercarnavals vermaakten, zich weerden tegen de muskieten, die toch in die dagen veel en veel talrijker moeten zijn geweest dan thans, nu de wetenschappelijke malariabestrijding zo succesvol de strijd tegen deze diertjes heeft aangebonden.

Was de „Obat Njamoek" (Muskieten-medicijn), de Japanse wierook, waarop wij thans bouwen om ons deze plaag van 't lijf te houden, toen reeds uitgevonden? Of wuifden wellicht de zwart-lakense heren met de kwalijk riekende Chinese wierook de schonen toe om haar tegen de beten te beschermen? Of boden zij haar grote batisten zakdoeken aan, gedrenkt in citronella?

Nooit zullen wij dit te weten komen! Maar ik vraag mij dikwijls af of niet de onzichtbare geesten dier mensen wellicht nog steeds over het kanaal van Molenvliet op en neer geroeid worden, terwijl zij hun ogen beschermen tegen het felle licht van de booglampen langs de kant, die door het bladerendak schijnen en silhouetten van loof en takken afsche-

meren op het geteerde dek van de brede straatweg, waarover thans „vliegende taxi's", zoals zij genoemd worden en zware limousines met gillende claxons onafgebroken heen en weer rennen.

De grote bekwaamheid van de Nederlanders in de ontginning van woest en moerassig land is op Java niet beperkt gebleven tot de aanleg van grote havens; wel werd die kennis hier het eerst in toepassing gebracht. In de allerlaatste tijd echter hebben de Nederlandse ingenieurs, ten gevolge van de snelle ontwikkeling der suikerindustrie in het oostelijk deel van Java hun aandacht wederom gewijd aan het dal van de Brantas, de rivier waaraan zij vroeger de plaats voor de haven van Soerabaja dankten.

Deze rivier splitst zich vele kilometers vóór de monding in twee takken waarvan er één loopt naar Soerabaja en de ander naar Porong, ter Oostkust, verder naar het Zuiden. Aldus vormt hij een geweldig grote delta. Dit gehele gebied werd na lange jaren van harde arbeid (die ons herinnert aan de geschiedenis van Nederland zelf) tenslotte omgevormd tot een reusachtig grote, zeer waardevolle „polder". Ongeveer 33.000 H.A. hiervan worden thans bevloeid door het water van dezelfde rivier die vroeger van dit gebied een waardeloos moeras had gemaakt.

Een tweede rijke polder werd ten Zuiden van deze delta gewonnen door het droogleggen van een landstreek, die vroeger gedurende de natte moesson altijd geheel onder water stond en alleen in het droge jaargetijde door de bevolking kon worden bebouwd. Toen het bleek dat de afwatering van de landstreek naar de Zuidelijke arm van de Brantas onmogelijk was, werd onder deze arm door een afvoer gemaakt naar de andere tak, die naar Soerabaja stroomt. Zo wordt dus ook deze landstreek thans winstgevend bevloeid door dezelfde bron die vroeger haar vruchtbaarheid door 'n overvloed van water verdronk; het vormt nu een belangrijk district voor de suikercultuur.

Het werk van den Nederlander zowel bij deze drooglegging als bij andere waterwerken werd vergemakkelijkt door het feit dat de inheemse arbeidskrachten, wien deze arbeid als

Basrelief van de Boroboedoer.

Blinde bedelaar bij de Boroboedoer.

Boeddhabeeld op de Boroboedoer.

Stoepa's op de bovenste galerijen van de Boroboedoer, Midden Java.

het ware aangeboren was, op de plaats zelf gereed stonden. Welke critiek men, gezien hun hardvochtig optreden zo menigmaal in vroeger dagen, op de Nederlanders ook kan uitoefenen, het mag niet worden ontkend dat aan de andere kant het lot de Javanen toch wel zeer goed gezind was toen het hun als overheersers juist 't enige volk gaf dat door eigen ervaring de bekwaamheid van de inheemse bevolking in dit opzicht ten volle kon waarderen.

Zoals de Nederlanders in hun „lage landen" gestreden hebben tegen de elementen, de rivieren hebben bedwongen en de steeds naijverige zee hebben weten terug te dringen, evenzo ontworstelden de Javanen het land waarop zij leefden aan de bergen en aan de wouden; ook zij hebben de woeste bergstromen getemd en deze geleerd zich naar hun wenken te schikken.

De Javaan en de Nederlander verschillen in menig opzicht; twee volken, die minder overeenkomstige eigenschappen vertonen, zijn wellicht niet te vinden. Maar dit éne hebben zij — tot wederzijds voordeel — dan toch gemeen: een niet te overtreffen bekwaamheid, ontwikkeld in den loop van vele eeuwen, om strijd te voeren tegen dat zo onstandvastige en schier onoverwinnelijke element: het water!

HOOFDSTUK XIV

30.000 VIERKANTE KILOMETER RIJST

Tracht U eens voor te stellen een groot, rijp korenveld in volle zomertijd, en dat zowat millioen maal vergroot, zodat het vrijwel de oppervlakte van Nederland zou kunnen bedekken — dan kunt ge U enige voorstelling maken van wat de rijstbouw voor het landschap van Java betekent.

Het is niet makkelijk, zich een goed beeld te vormen van een eindeloze reeks kleine akkers, verspreid over een oppervlakte van dertigduizend vierkante kilometer in een bergachtig land; toch is dat zo ongeveer de uitgestrektheid van Java, die met rijst, op z.g. „sawah's" (bevloeide velden en terrassen) is beplant; waarbij dan nog moeten worden gevoegd de „droge" rijstvelden, „tegalan" genaamd, waarvan irrigatie practisch niet mogelijk is gebleken en waarop de groei van het product dus afhankelijk is van de natuurlijke regenval, welke tegalanlanden een oppervlakte hebben van ruim drieduizend vierkante kilometer.

Hoewel deze geweldige uitgestrektheden land voortdurend een rijke oogst opleveren (want Java kent geen winter en het tijdsverloop tussen twee oogsten is betrekkelijk kort) is het eiland toch niet in staat voldoende rijst te produceren om in de behoefte van de zich steeds uitbreidende inheemse bevolking te voorzien. Sinds het jaar 1890 valt er een tekort te constateren. Teneinde hierin zoveel mogelijk te voorzien, hebben de Nederlanders steeds meer uitbreiding gegeven aan kunstmatige irrigatie van die landen, waarop rijstbouw uitsluitend met inheemse hulpmiddelen onmogelijk was. Hierdoor nam de productie van rijst ongeveer met één vierde toe.

Toch moeten, ondanks deze toename, nog aanzienlijke hoeveelheden rijst op Java worden ingevoerd, in sommige

jaren zelfs tot een bedrag van 25 millioen gulden; wel staat hier tegenover dat voor 4 à 5 millioen gulden graan van buitengewoon goede kwaliteit wordt uitgevoerd naar andere landen.

Het is mogelijk (hoewel ik het betwijfel) dat nog andere producten door mensen worden gekweekt, die even mooi zijn als rijst; maar er is zeker geen enkel dat mooier is en ook geen enkel dat aan het landschap zulk een kleurenrijk en gevarieerd aspect vermag te verlenen.

Men zou kunnen verwachten dat een landstreek, waar duizenden vierkante kilometers zijn beplant met één en hetzelfde product, toch wel een zeer eentonige aanblik moet opleveren. Edoch, doorkruist, zo ge wilt, de rijstvelden op Java in elke richting, kilometer na kilometer en dag aan dag — ge zult nimmer twee landschappen aantreffen die er precies hetzelfde uitzien, noch ook een gebied, dat U niet steeds weer opnieuw boeit door zijn schoonheid en door de geniale wijze waarop het is aangelegd.

Zo ziet ge rijst groeien op smalle, bochtige vakken, die een groene, sierlijke trap vormen langs de steile hellingen van een berg; elders weer ziet ge hoe de rijst zelfs de rand van een diep ravijn omzoomt, en ge verwondert U hoe het mogelijk is dat het water, waarin deze rijst staat, niet in de afgrond stort en wegvloeit. Rijstaren golven op brede velden of gluren schuchter te voorschijn op belachelijk kleine stukjes grond, nog smaller dan een kindertuintje.

Schoon en interessant zijn de rijstvelden altijd, in welk groei-stadium men ze ook ziet. Zij bezitten een oneindige verscheidenheid van vorm en omtrek, dank zij het bergachtig terrein en ook dank zij de vaardigheid waarmee zij door den inheemsen landbouwer zijn aangelegd. De velden, die straks beplant zullen worden, gelijken nu nog brede, zilveren meren, helder en vlak als spiegels, in hun roerloze oppervlakte terugkaatsend de ver verwijderde bergen. Dan weer schijnen het slechts kronkelende, flonkerende draden, de een boven de ander uitgespreid, langs miniatuur-afgronden met veel moeite opklimmend tegen de wanden van het een of andere geweldige ravijn; soms ook zijn de rijstvelden verdeeld in brokstuk-

ken van verschillende grootte en omvang, die tezamen een patroon vormen even grillig als dat van grootmoeders lappendeken.

Al deze „rijstvelden" kunnen nog geen stengel rijst aanwijzen. De enige oogst waarop zij zich wellicht zouden kunnen beroemen is een oogst van goudvissen. Maar daarnaast zien wij andere velden, waarvan het water reeds is weggevloeid; en waar de donkere, weke grond in symmetrische golven ligt omgeploegd, zacht en glibberig als boter. Soms kan men de ploeg aan 't werk zien, statig voortgetrokken door breedgehoornde, ploeterende karbouwen, die tot aan de knieën in het water en in de modder wegzinken, terwijl de ploeger naast hen op blote voeten voortbaggert, geheel bedekt met vette modder. Soms ook heeft hij plaats genomen op de primitieve houten ploeg, die er nog precies zo uitziet als de ploeg die reeds eeuwen geleden bij de rijstbouwers in gebruik was; onder het voortgaan zingt hij zijn zonderlinge, monotone deuntjes, onder invloed waarvan zelfs de meest woeste karbouw gedwee en volgzaam wordt als een klein kind dat knorren heeft gekregen!

Hier en daar tussen de velden kan men af en toe een stukje grond ontdekken dat er uitziet als pluche, van een ongelooflijk heldere, smaragd-groene kleur. Dat zijn de kweekbedden voor het zaad, dicht bedekt met rijstplantjes die straks zullen worden uitgepoot in de omliggende sawah's. Dan ziet ge ook de plantsters (altijd vrouwen, daar anders, zoals de Javanen stellig geloven, de rijst niet vruchtdragend kan worden) die in lange rijen tot de enkels in modder en water staan te werken; hun sarongs hebben zij keurig netjes opgeknoopt; naast hen liggen half onder water de bundels zaadplantjes, die zij straks voorover gebogen gaan uitplanten; wanneer zij daarmede klaar zijn, steken boven het gladde wateroppervlak hele bataljons van dunne groene spruiten een paar duim uit.

Rijst groeit snel; iedere dag steken de halmpjes hun hoofd wat verder omhoog en dringen dichter opeen; het water glinstert steeds waziger, tot het eindelijk geheel verdwenen is; de lage bermen tussen de sawah's zijn weggespoeld en door het dal en op de hellingen golft onafgebroken een zee van bleek-

groene aren heen en weer. Geleidelijk verandert de kleur; deze wordt dieper en tenslotte goudgeel; het water is dan geheel weggevloeid en de velden liggen daar droog en geurend, zoals een door de zon geblakerd korenveld in oogsttijd.

Dan komt nog het slottafereel: het oogsten van de rijst. Alle vrouwen uit de desa zwermen op de oogst neer als een vlucht kleurige vlinders; maar zij werken als nijvere bijen en snijden met behulp van een kort krom mesje de aren één voor één af.

In districten, waar zowel tijdens de droge als de natte moesson ruimschoots water voorhanden is, wordt rijst tweemaal per jaar geplant; in andere, minder gunstige streken, drie malen in twee jaar tijds. Na vier à zes maanden (dat hangt van de soort af) is de rijst rijp. De voornaamste oogstmaand is Mei; maar het zaaien, en dus ook het oogsten, geschiedt op ongeregelde tijden en is steeds aan de gang. Vandaar ook die wondermooie kleurschakering en die „staalkaart"-aanblik van vele rijstvelden; men ziet soms voor z'n ogen uitgespreid een reeks sawah's in 'n half dozijn of meer verschillende groei-stadia.

De redenen van die ongeregelde aanplant zijn vele. In de eerste plaats is in een land, waar het altijd lente en zomer is, een bepaalde tijd daarvoor niet noodzakelijk. Voorts verschillen de plaatselijke toestanden in ieder district. Karbouwen bijvoorbeeld, vormen een waardevol bezit; alleen de meer welgestelde landbouwers hebben deze in eigendom; als zij er hun eigen landen mee hebben omgeploegd verhuren deze de dieren aan hun armere dorpsgenoten. Met de ploegen gaat het precies zo. De sawah's worden dan één voor één bewerkt door de nijvere handen van alle dorpsvrouwen. Tenslotte komt nog het belangrijkste, nl. de bevloeiïng: de hoeveelheid water, die daarvoor nodig is, moet zowel door den inheemsen landbouwer zelf als door de Europese ingenieurs met de meeste zorg en nauwkeurigheid worden afgemeten.

Als hij soms eens platzak is en er toch haast bij is om zijn sawah voor de aanplant gereed te maken, dan zal geen inheemse landbouwer zich ooit door het gebrek aan karbouwen laten afschrikken. Zo zag ik in de Preanger eens twee man-

nen die zelf onder het juk gingen en de zware houten ploeg de gehele dag voorttrokken, terwijl zij door modder en water voortploeterden — ongetwijfeld een slavenwerk zo erg als zich maar laat denken, ook al hadden zij het dan vrijwillig op zich genomen.

Zoals reeds werd opgemerkt, geschiedt het aanplanten in elk district weer anders. Hier en daar vindt het ongeregeld plaats; elders weer, vooral in dichtbevolkte streken met veel karbouwenbezitters, kan men soms een grote uitgestrektheid tegelijk zien beplanten; van week tot week kan men daar dan de vorderingen van het gewas van zaaitijd tot oogsttijd volgen.

De rijst wordt verbouwd volgens een zeer eenvoudige methode, die waarschijnlijk weinig of geen verandering heeft ondergaan sinds de tijden dat rijst voor het eerst in de inheemse moerassen werd aangetroffen, en kunstmatig werd gekweekt. Het is wel opmerkelijk, dat de Javaan geen enkele meststof gebruikt [1]); de overgebleven stoppels worden verbrand en ondergeploegd en voor 't overige vertrouwt de landman er op dat het rijke en vette slib, dat door de irrigatie op de velden is gebracht, wel alles zal verschaffen wat voor de groei nodig is.

Zodra er voldoende water is, laat men dit over de sawah's vloeien om de grond week te maken en het ploegen te vergemakkelijken. Op de kleinere bergterrassen, waar geen ruimte genoeg is voor een karbouwenploeg, moet de landbouwer de grond met een spade omspitten. Soms, als er overvloed van water is, worden de sawah's geheel gevuld, waarna er goudvissen in uitgezet worden, die dan na zes weken of twee maanden met een zoet winstje kunnen worden verkocht.

De sawah, nog steeds onder water, wordt nu geploegd en geëgd en vervolgens vlak gemaakt met een soort van strijkbord; tien dagen blijft het veld dan zo nog onder water staan om goed te doorweken vóór het wordt beplant. Inmiddels worden, tegelijk met het ploegen, ook de kweekbedden be-

[1]) Dank zij de invloed van de Landbouwvoorlichtingsdienst gebruikt de Javaanse landbouwer tegenwoordig meer en meer meststoffen. *(Noot van den bewerker)*

zaaid; overdag blijven ook deze onder water staan om de jonge zaadplantjes tegen de vogels te beschermen, terwijl ze dan 's nachts gedraineerd worden.

Verschillende methoden worden bij het uitzaaien toegepast, doch, welke wijze van aanplant men ook bezigt, steeds worden de zaadbedden 55 of 60 dagen na het zaaien diep onder water gezet, meestal gedurende twee dagen, opdat de jonge halmpjes, „bibit" genaamd, gemakkelijk uit de grond kunnen worden getrokken voor het uitplanten. Deze „bibit" wordt stevig gebundeld, „getopt" en dan op rijen gepoot in de modder van de sawah's waarin zij moet worden uitgeplant. De planter zet steeds drie of vier halmpjes bij elkaar in een heel klein vierkantje; enkele er van zullen wel dood gaan en deze wijze van beplanting vergemakkelijkt later, na vier of zes weken, als de jonge planten de ruimte vullen, het wieden van de onbruikbare bibit.

De aren rijpen in het water, dat men, totdat de rijst vrucht gaat dragen, steeds meer laat toestromen. Daarna laat men het water weglopen, zodat de grond bijkans droog is als de aren geheel rijp zijn. Na de laatste wieding, vóórdat het water afvloeit, worden de dijkjes (gemaakt van modder, dood onkruid en stro) stevig aangestampt tot een harde wal en gezuiverd van wat een schuilplaats zou kunnen bieden aan ratten, die de oogst voortdurend bedreigen en grote schade kunnen aanrichten.

Het loon van de oogsters wordt steeds betaald in rijst, wat de eigenaar van de oogst komt te staan op ongeveer één-tiende der opbrengst. Na het snijden worden de aren saamgebonden in bundels en opgestapeld om te drogen. Een zekere hoeveelheid, voldoende voor het dagelijks gebruik van de eigenaars wordt dan apart gezet. De rest wordt verkocht aan plaatselijke Chinese of Arabische kooplieden; of, wanneer de eigenaar op z'n geld kan wachten, opgeslagen in een schuur om de voordeligste marktprijs af te wachten.

De aanblik van die gouden bundels geoogste rijst is overbekend aan allen die langs Java's wegen trekken. Overal komt men hele ladingen er van tegen — bruin glanzend in de zon, als de nek van een goed verzorgd paard — op grobaks,

getrokken door karbouwen of door een paar stevige paardjes. Hier en daar ziet men ook naast de woningen in de desa wat bossen staan, om te drogen, en op het eerste teken van een plotselinge regenbui snellen de bewoners naar buiten om ze haastig binnen te halen.

Onderweg ontmoet men telkens inheemsen met grote vrachten rijstbundels aan beide uiteinden van hun pikoelan; ook ziet men wel een Javaanse vrouw een enkele bos torsen, die waarschijnlijk het loon vormt van de door haar op het veld verrichte arbeid. Even later kan men die vrouw dan aantreffen in de schaduw achter haar huisje, waar zij bezig is de rijst te dorsen voor haar eigen gebruik met een grote bamboestok in de holle boomstomp, om het daarna, met die gracieuse bewegingen, die menig dansmeester haar zou benijden, te zeven in een platte bak van gespleten bamboe (een van die artikelen die marskramers steeds in de kampong te koop aanbieden) en tenslotte in een mand door stoom te koken.

Onderweg passeert men ook talrijke rijstmolens; de meeste behoren aan Chinezen, enkele ook aan rijke Arabieren. Hier worden, in dit vochtige klimaat, onafgebroken de rijsthalmen gedroogd. De bekende bundels, op geheel Java precies gelijk, worden uitgespreid op een cementen bodem, in de volle zon, waar zij regelmatig worden gekeerd alvorens te worden opgestapeld op grotere hopen, die veel gelijken op grote, gouden bijenkorven.

Talrijk zijn de moeilijkheden die de rijstbouwer heeft te overwinnen, alvorens hij het loon van zes maanden arbeid kan opstrijken en angstvallig opbergen in 'n vouw van z'n sarong. Hij moet grondbelasting betalen, de lonen der zaaiers en oogsters, en wellicht ook de huur van karbouwen en ploeg. Ratten en insecten eisen hun tol; en tenslotte zijn daar de vogels, die, wanneer de aren rijpen, bij duizendtallen er op neerstrijken. Tegen hen voert de landbouwer onafgebroken oorlog. Vaak wordt midden op het rijstveld een soort platform van bamboe gebouwd, bedekt met kadjang; van hieruit worden lange touwen, behangen met lapjes goed en stukken papier, gespannen naar grote palen aan de hoeken van de sawah.

Moskee te Bandoeng.

Koelies bezig domino te spelen.

Kostbare postzegelverzameling door witte mieren als maaltijd gebruikt.

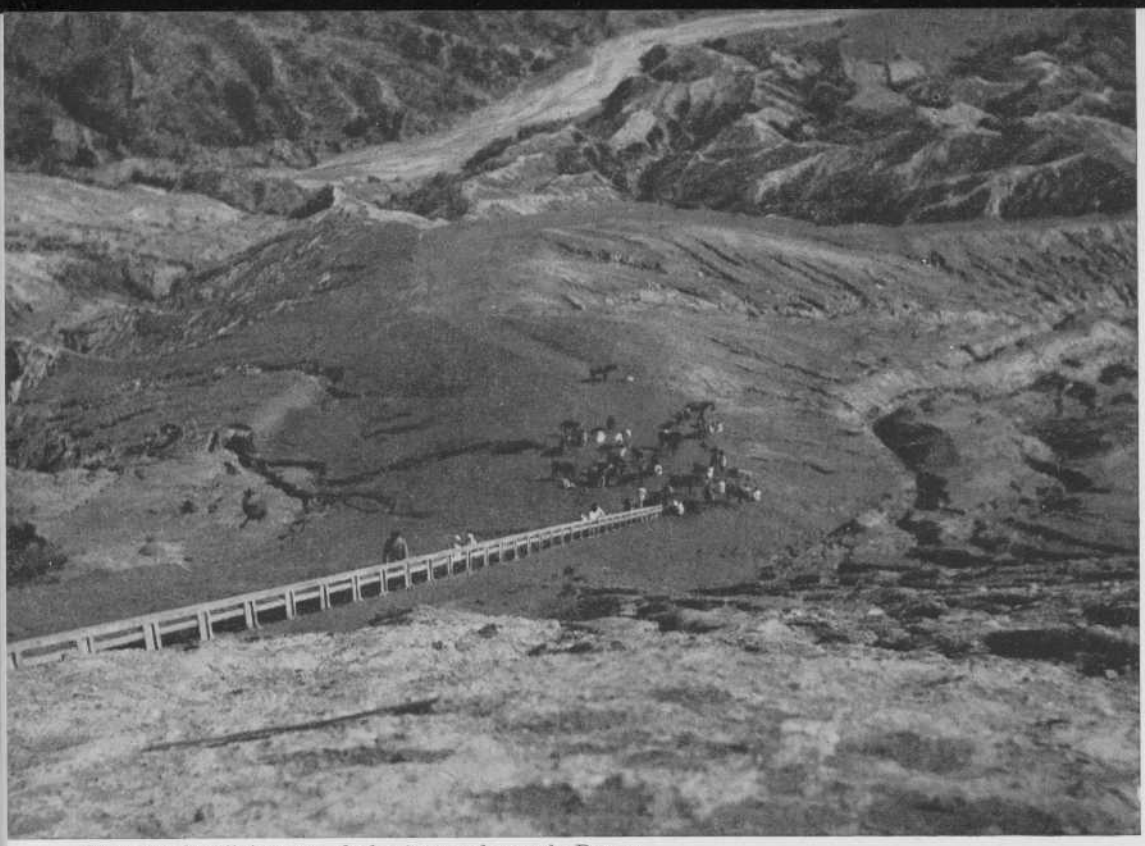

Trap ter bestijging van de kraterwand van de Bromo.

Een gelovig Mohammedaan in gebed.

Elke dag komen nu de kampongkinderen van 's ochtends tot 's avonds om beurten op deze tribune zitten en brengen de touwen in beweging om aldus de hebzuchtige vogels te verschrikken; en wee deze kleine bewakers, als zij soms eens in slaap vallen of hun taak veronachtzamen! Want zodra de touwen onbeweeglijk hangen, komt wis en zeker ergens vandaan, onzichtbaar, een boze stem, die de overtreder dreigt met straf zodra het zijn beurt zal zijn om thuis te komen. Dan komen de touwen plotseling weer in heftige beweging; lapjes en vodjes dansen waanzinnig op en neer en een wolk van vogels, gestoord in hun vrolijk rijstfeest, vliegt omhoog, om weer neer te dalen, zodra Ahmat's waakzaamheid weer verslapt, wat natuurlijk het geval is zodra z'n vader hem de rug heeft toegekeerd.

Soms wordt in een hoek van het veld een hutje gebouwd, vanwaar een blauw rookwolkje opstijgt van een vuurtje dat de muskieten moet verdrijven; daar zit dan een waker die krampachtig op een leeg petroleumblik trommelt, om eventuele stropers te verjagen. Ook kan 't gebeuren dat een huiveringwekkende vogelverschrikker, die er als een lijk uitziet, U de stuipen op 't lijf jaagt, daar ge meent hier een of andere tragische zelfmoord op 't spoor te zijn.

In een land, waar rijst zo algemeen wordt verbouwd, ontbreekt het uiteraard niet aan legenden over dit product. Het meest interessant van alles is wel het verhaal — klaarblijkelijk van Hindoe-oorsprong — hoe de rijst voor het eerst op aarde kwam. Het uitvoerigst treffen wij deze legende aan op het eiland Bali, waar de Hindoe-godsdienst en Hindoe-legenden steeds zijn blijven voortleven; maar onder de bevolking op Java is zij evenzeer algemeen bekend.

Er bestaan natuurlijk veel verschillende lezingen van en het verhaal is (zoals alle inheemse legenden) vol van allerlei vage ongepastheden: maar het is toch misschien wel de moeite waard hier de hoofdinhoud ervan weer te geven.

„Er was eens een groot en wijs Vorst, Pretoe geheten, die hevig ontstemd was, omdat het enige voedsel dat zijn volk kon vinden, bestond uit het sap van suikerriet. Ten einde raad, vroeg hij Si Thi, de Godin der Aarde, om hem te helpen

iets beters te vinden. Si Thi weigerde; doch Pretoe bleef aandringen en dreigde haar tenslotte zo hevig, dat zij zichzelf in een koe veranderde, teneinde hem te kunnen ontvluchten. Hij bleef haar echter achtervolgen en kreeg haar tenslotte te pakken; Si Thi moest nu wel beloven om te trachten, terwijl zij als koe op aarde rondwandelde, een beter voedsel te vinden. Ondertussen zou Pretoe naar de god Indra gaan om hem te overreden er voor te zorgen dat het nieuwe voedsel, eenmaal gevonden, ook inderdaad op aarde zou kunnen groeien. Pretoe ging op stap naar god Indra, doch deze wilde niets met hem te maken hebben en tussen hen beiden ontstond een grote oorlog.

De god Indra vroeg toen aan god Vishnoe om hulp, teneinde de onbeschaamde Pretoe te verslaan; doch Vishnoe was juist naar de aarde vertrokken en hij vond dus alleen zijn gemalin thuis, de godin Sri. Deze vertelde hem dat haar man naar de aarde was gegaan in de gedaante van . . . Vorst Pretoe, wien zij toen naar de aarde volgde.

Intussen had ook Brahma van de strijd gehoord; om te voorkomen dat ook hij hierin zou worden betrokken, besloot hij de zaak zelf ter hand te nemen en het zaad van een nieuw voedsel aan Pretoe te sturen. Hij zond nu vier vogels met vier verschillende zaden naar den Vorst; de zaden waren zwart, rood, wit en geel. De vogel, die het gele zaad droeg liet dit onderweg vallen en alle vogels vlogen toen terug naar Brahma, om hem dit te vertellen en hem te vragen wat zij nu moesten beginnen. Brahma was zo toornig, dat hij het gele zaad vervloekte; dit zaad, zo zeide hij, zou nimmer eetbare vruchten kunnen dragen; men zou van deze plant alleen verf kunnen maken — en zo geschiedde tot op de huidige dag.

De drie andere vogels zond hij terug en ditmaal haalden zij de godin Sri in, die op weg was naar de aarde. Zij vroeg aan de vogels haar wel te willen meenemen; wat zij deden. Dit keer kwamen zij alle veilig en wel aan en Pretoe kreeg de zaden. Maar: wat moest hij er nu mee doen? Immers, Indra had geweigerd hem te leren hoe de grond moest worden bewerkt om het nieuwe zaad te doen groeien. Hij vroeg daarom Indra andermaal om hulp en ditmaal stemde deze toe, want

hij was bang dat hij de strijd tegen den Vorst zou verliezen. Hij zond dus een leraar naar Pretoe, die hem moest wijzen hoe de sawah en de tegalan moesten worden aangelegd. Toen pootte hij de drie zaden, zaden van drie verschillende soorten rijst. En de godin Sri bleef op aarde wonen als de godin van de rijst, wat zij tot op heden is gebleven." [1])

Soortgelijke oude legenden hebben een geweldige invloed uitgeoefend op het eenvoudige gemoed van den Javaan. Een andere legende, bijvoorbeeld, verbiedt den Tenggerezen, die in de bergstreken bij Tosari op Oost-Java wonen, onder bedreiging van een vreselijke vloek, om ooit rijst te verbouwen. Het gevolg is, dat in die streken geen halm rijst gevonden wordt; sinds mensenheugenis heeft de bevolking er niet aan gedacht om de steile hellingen en de bergterrassen, hoe uitnemend geschikt voor de rijstaanplant ook, tot dit doel te benutten.

Om de vreselijke vervloeking te ontgaan heeft de bevolking zich toegelegd op het verbouwen van mais en dank zij hun vaardigheid om bijgeloof en handelsgeest te combineren, kweken zij ook vele en allerhande Europese groenten, die zij dan op de markten in lager gelegen plaatsen verkopen.

---

1) Deze legende is mij onbekend, komt ook in de mij ten dienste staande boeken niet voor. Men raadplege over legenden betreffende de rijst o.a. L. Th. Mayer, „Een blik in het Jav. volksleven" (1897), bld 421; en de „Mededeelingen uit 's Lands Plantentuin" XLV, 1e deel (1901), bld 16: „Legenden aan de cultuur van padi en andere gewassen en vruchtbomen verbonden". *(Noot van den bewerker)*

HOOFDSTUK XV

HET RIJK VAN DE SUIKER

Wie zich op Java temidden van de suikervelden bevindt, kan heel gemakkelijk begrijpen hoe hier inderdaad kan gesproken worden van een „Suikerheerschappij". Alles wat met de suikerindustrie samenhangt is ingericht op een voet, die werkelijk „vorstelijk" te noemen is. Iedere grote suikerfabriek, waarvan er meer dan 170 bestaan (helaas is thans slechts een klein gedeelte in bedrijf!), zoals deze daar helderwit ligt te schitteren in de felle zonneschijn, terwijl de slanke, hoge schoorstenen zich als zilveren naalden trots in de blauwe lucht verheffen, beheerst het gehele landschap er om heen, als een schone kathedraal. Dit doet hij niet alleen in schijn, maar ook in werkelijkheid. Immers het is niet uitsluitend een fabriek, maar veeleer een middelpunt, waaromheen zich, gevat in een omlijsting van rietlanden, de modelstad uitstrekt, die door hem in 't leven werd geroepen; een stad met brede straten en beschaduwde lanen, met gezellige bungalows, die in bloeiende tuinen staan; met kerken, scholen en winkels — alles gebouwd ten gerieve van de onderdanen en dienaren van dien groten koning: de Suiker.

Toen, nu ongeveer honderd jaren geleden, op Java voor het eerst suiker werd geplant, bleek spoedig dat deze cultuur niet afhankelijk kon zijn van de natuurlijke regenval. Immers, hoe overvloedig deze ook moge zijn, Java heeft, voornamelijk in het Oosten en in het Noorden, waar de grond voor suikercultuur het meest geschikt is, uitgesproken droge en natte moessons; en juist tijdens de droge oostmoesson moet de suiker worden geplant. Bijgevolg is het meeste water nodig, wanneer het 't minst regent, en het is voornamelijk dit feit dat de

Chinees altaar.

Hoofdaltaar in een Chinese tempel.

Altaar in een Chinese tempel.

geschiedenis van de suikercultuur op Java zo levendig en interessant gemaakt heeft.

Aanvankelijk echter leek het dat de bevloeiing der rietvelden toch geen grote moeilijkheden met zich zou brengen; immers er bestond geen reden waarom de waterwerken, bestemd voor de bevloeiing der rijstvelden, niet eveneens dienst zouden kunnen doen voor de suiker.

Maar de moeilijkheden bleven niet lang uit. Gedurende de oostmoesson is regenwater schaars; en toen het gouvernement op grote schaal ging optreden als suikerproducent, was er spoedig geen water genoeg om in alle behoeften te kunnen voorzien. Het gouvernement — zoals te begrijpen valt, want ook gouvernementen zijn „menselijk"! — liet zichzelf voorgaan; en langzamerhand ontstond er een systeem, waarbij de rietvelden overdag werden bevloeid, terwijl de inheemse rijstbouwers zich zo goed en zo kwaad als dat ging des nachts met water moesten zien te behelpen.

Vanaf 1870 werd de suikercultuur steeds meer door particulieren overgenomen en gingen de gouvernements-ondernemingen in andere handen over. Het land, dat deze suikermaatschappijen in gebruik hebben, is niet hun eigendom, doch wordt gepacht of gehuurd van de inheemse bevolking. Hierbij geldt de bepaling dat telkens slechts één derde van de bebouwbare oppervlakte met suiker mag worden beplant, terwijl het overige twee-derde deel ter beschikking moet blijven van de inheemse bevolking voor haar eigen producten; in „wisselbouw" worden daar dan rijst of z.g. „tweede gewassen" verbouwd.

Met de komst van de particuliere planters nam het aantal geschillen hand over hand toe. Deze kwamen thans niet alleen voor tussen Europeanen en Javanen, maar evenzeer tussen de concurrerende maatschappijen onderling. Over de kostbare waterstromen, die een waarde vertegenwoordigen van zovele duizenden echte zilveren guldens, braken miniatuur-oorlogjes uit; en het corps inheemse arbeiders moet wel het gevoel hebben gehad dat de glorierijke dagen van hun voorvaderen waren teruggekeerd, wanneer zij in 't holst van de nacht, elk gewapend met een „patjol" (de zware schoffel

die alle Javanen voor veldarbeid gebruiken — inderdaad een vreesaanjagend wapen) vanuit de suikerfabriek, die het bolwerk vormde van de een of andere suikermagnaat, er op uit trokken om een irrigatiestroompje om te leggen en het water te onttrekken aan het dorstige product van een machtige rivaal. Gewapende posten hielden de wacht bij elke „kwetsbare" sluis of kanaal; patrouilles werden uitgezonden om een aanval op hen te doen; veldslagen, strooptochten en alarmsignalen waren aan de orde van de dag, of liever van de nacht; — kortom, het leven op de plantages was in die tijden vol spanning en afwisseling.

Deze twisten waren op zichzelf al erg genoeg en zij veroorzaakten het gouvernement veel hartkloppingen; maar toch hadden zij weinig te betekenen vergeleken met de verhouding tussen de Europese suikerplanters en de inheemse landbouwers, die langzamerhand uiterst gespannen geworden was.

Het „dag-en-nacht-systeem" van waterbevloeiing had allerwege wrok en haat gewekt. Het standpunt van de Javanen valt gemakkelijk te begrijpen; want het ligt voor de hand, dat het bevloeien bij nacht grote moeilijkheden en bezwaren met zich mee bracht. De onbillijkheid van deze regeling verbitterde de mensen steeds meer en werd, gevoegd bij het onvermijdelijke ras-antagonisme, de oorzaak van steeds heftiger protesten van de zijde der inheemse organisaties. Anderzijds zagen deze toch wel voorbij, dat met de uitbreiding van de suikercultuur steeds weer nieuwe irrigatiewerken werden aangelegd, waardoor ook land van de bevolking, dat vroeger nooit bevloeid was, nu in cultuur kon worden gebracht. De suikerplanters van hun kant voerden voorts nog ter verdediging van het systeem aan, dat de Javaan om zijn rijstveld te bevloeien, niets anders had te doen dan het water over zijn land te laten lopen, iets wat toch zeker best 's nachts kon geschieden, terwijl daarentegen de suiker met de hand moest worden besprenkeld, met water uit de slootjes die langs de velden lopen (bekend als „sirammen"), iets wat slechts overdag kon worden gedaan.

Steekhoudend was dit argument niet, omdat in sommige streken in het geheel geen rijst verbouwd werd gedurende de

droge moesson, terwijl de andere producten, die dan door de bevolking werden gekweekt, een even nauwkeurige bevloeiing vereisten als de suiker van de Europeanen.

De protesten groeiden en werden tenslotte ter hand genomen door de sterke „Sarekat Islam"-partij, een Mohammedaanse organisatie, die zich in de weinige jaren van haar bestaan tot een aanzienlijke hoogte had weten op te werken; en eveneens door de „Sedio-Moelio", een Federatie van Regenten. De zaak kreeg zo'n ernstig aanzien, dat de regering in Nederland er zich mee ging bemoeien en de wenselijkheid uitsprak, dat er stappen zouden worden ondernomen om het gehele gehate systeem af te schaffen. Op verschillende wijze werd nu getracht verbetering in de toestand te brengen. O.a. werd voorgesteld het water te verzamelen in grote, kunstmatige reservoirs, „wadoeks", en wel des nachts, zodat zowel de suiker als de gewassen van de bevolking overdag zouden kunnen worden bevloeid. Dit systeem bleek echter in de praktijk toch ook weer op grote bezwaren te stuiten, zodat de oude regeling nog slechts gedeeltelijk vervangen is. Wadoeks zijn thans gebouwd in gebieden, waar het protest van de bevolking 't meest redelijk leek; terwijl in enkele andere streken de bestaande regeling in dier voege werd gewijzigd, dat aan de bevolking water wordt verstrekt vanaf 2 of 3 uur in de namiddag.

Moeilijk kan de grote invloed van de suikerindustrie op Java worden overschat. Door die industrie toch kwamen wegen, spoorwegen, kanalen, bruggen en sluizen tot stand; grote sommen gelds, aan landrente uitbetaald, kwamen de inheemse landeigenaars ten goede; eveneens werden grote sommen uitbetaald aan lonen voor de arbeiders op de fabrieken en op de velden, voor de vrachtrijders en de voerlieden bij de suikertransporten. Voorts heeft de suikerindustrie op Java hele steden en talrijke desa's doen ontstaan; zij heeft gesticht — en onderhoudt nog steeds — tal van modern ingerichte ziekenhuizen, ten gerieve zowel van haar eigen arbeiders als van de inheemse bevolking uit de omgeving. De suikerindustrie heeft vele lagere, technische en landbouwscholen gebouwd en tot nu toe in stand gehouden; zij organiseerde een bewonderens-

waardige veeartsenijkundige dienst. Ook levert zij nog enorme hoeveelheden afval van rietsuiker op, die waarde heeft; dit „ampas" wordt gebruikt als brandstof voor de fabrieken en de kleine locomotieven.

Een der meest sprekende voorbeelden van hetgeen Java aan „Koning Suiker" te danken heeft is wel te vinden in Goenoeng Sari, in het gebied dat begrensd wordt door de Bondejoedo-rivier en de Kendongheuvels in het Banjoewangische, welke streek vóór de komst der suikerindustrie een groot moerassig oerwoud was. Immers dit land, dat vroeger voor de gemeenschap volkomen onbruikbaar was, is sindsdien herschapen in vruchtbare bodem, die aan vele duizenden bewoners een middel van bestaan verschaft.

Op de creditzijde van een werkende vulkaan kunnen weinig posten worden geboekt; maar de velden gelegen aan de voet van de Keloet zijn door de regelmatig terugkerende erupties van dit in zo kwade reuk staande gedrocht herschapen in grond zó vruchtbaar en vochthoudend, dat de suiker er met succes kan worden verbouwd zonder enige irrigatie, iets wat slechts zeer zelden mogelijk is.

Tot aan het begin dezer eeuw werden de z.g. herendiensten aangewend bij het aanleggen en onderhouden van waterwerken, die de levensbron vormen van de suikercultuur. Toen de suikermaatschappijen optraden, verstrekten deze financiële en technische steun; het werk werd verricht onder toezicht van gouvernements-ingenieurs. De herendiensten zijn thans afgeschaft; doch de kleinere waterkanalen, (die het water, na een lange reis vanuit het hoofdkanaal of het reservoir door een netwerk van grotere kanalen, eindelijk naar de velden brengen), worden nog steeds gemaakt — en eveneens onderhouden — door „vrije", onbetaalde werkkrachten op gronden, die inheemse eigenaren voor dit doel beschikbaar hebben gesteld.

Alle mogelijke plannen werden bedacht om de beschikbare hoeveelheid water tijdens de droge moesson te vergroten. Enige geweldig grote reservoirs, waarin het overtollige regenwater, dat tijdens de natte moesson neervalt, wordt verzameld, werden door verschillende suikermaatschappijen voor

eigen rekening gebouwd. De vergunning, die zij daartoe van het gouvernement verkregen, gaf hun tevens een preferent recht op het gebruik van water gedurende de eerstvolgende 25 jaar; na afloop van die termijn moest het water weer beschikbaar komen voor algemeen gebruik, waarbij het gouvernement dan een deel van de gemaakte aanlegkosten zou restituëren.

Wederom echter gaf zulk een „preferentie" aanleiding tot een brandende kwestie, ditmaal tussen het gouvernement en de suikermaatschappijen. Het eind van het lied was een besluit, waarbij bepaald werd dat geen preferentierechten op het water zouden verleend worden aan bouwers van een reservoir, ook al hadden zij dat water dus zelf bijeen vergaard! Dit betekende wel een wonderlijke ommekeer van het vroegere staatsbeleid; het feit, dat de nationale gevoelens weer opgezweept waren, was waarschijnlijk niet vreemd aan deze beslissing.

Hoe dat zij, de noodzakelijkheid van een voldoende watervoorziening was zo groot, dat de suikerondernemingen voortgingen met de aanleg van reservoirs, ook al kwamen deze, na voltooiing, onder contrôle van het gouvernement. De voordelen van deze voorzieningen moesten worden gedeeld met de gehele bevolking.

Toen Java haar maximum-productie had bereikt (bijna 3.000.000 ton, in 1930) werd zij, wat betreft de wereldleverantie van suiker nog slechts door Cuba overtroffen. Op dit eiland werd bijna de helft van de beschikbare oppervlakte met suikerriet beplant en het produceerde bijna één-vijfde van de gehele wereldbehoefte. Java produceerde bijna één-negende, ondanks het feit, dat hier nimmer zulke uitgestrekte plantages als op Cuba werden aangelegd.

Op Java wordt de suiker geplant in de maanden April—Augustus; ongeveer dertien of veertien maanden later kan deze worden geoogst. De plantages zijn bijna alle gelegen op de uitgestrekte alluviale gronden van Midden- en Oost-Java, in de omgeving van Soerabaja, Kediri, Pasoeroean, Cheribon, Pekalonggan, Semarang, Banjoemas, Kedoe, Djokjakarta, Soerakarta, Madioen, Rembang en Modjokerto; deze laatste

streek, die thans ook met suikerriet bedekt is, zag eenmaal de reeds lang verdwenen schittering van Modjopahit, het oude bolwerk van het Hindoeïsme.

Een merkwaardig suikerproefstation bevindt zich te Pasoeroean, aan de kust van Straat Madoera, waar geregeld landbouwkundige en chemische onderzoekingen in verband met de suikercultuur worden verricht. Een mooi resultaat hiervan is zeker het feit, dat gedurende de laatste jaren de opbrengst van de suiker per hectare belangrijk is gestegen. Voorts is een z.g. „Schaakbordsysteem" in toepassing gebracht, om te kunnen vaststellen welke rietsoort het hoogste suikerpercentage oplevert.

Interessant is het op te merken hoe verschillend de aanblik van een landschap, bedekt met suikerriet en van een complex rijstvelden is, vooral tegen oogsttijd. De stengels, die rijp zijn om gesneden te worden, verheffen trots hun kruin 15 of 20 voet hoog in de droge, hete lucht, waar een briesje door de stijve, verdorde, scherpgepunte bladeren ruist. Het riet begrenst de wegen als een dicht, ondoordringbaar bos van slanke, groene stengels, dicht opeengepakt; wie er doorheen zou willen dringen, zou een soortgelijke sensatie ondervinden als waarschijnlijk een rat opdoet, die door een dicht begroeid korenveld kruipt.

Langs tal van wegen in de rietvelden lopen de z.g. „smalspoorwegen", aangelegd door de suikerondernemingen, en gedurende de hete oogstmaanden kan men dagelijks lange treintjes van open goederenwagens langs de lijnen als een slak zien voortkruipen, torenhoog beladen met gesneden riet. De lichte machine gaat puffend en kuchend zijn weg, en blaast een gouden regen uit van vonken, afkomstig van het houten stookmateriaal, terwijl hij de zware lading van de rietvelden naar de fabriek brengt.

Vaak ziet men ook langs de wegen een eindeloze optocht van hoog opgeladen, twee-wielige grobaks, door karbouwen voortgetrokken. De lading reikt van de hoorns der zwoegende ossen tot ver achter de wagen, waar de massa bijkans de grond raakt. Deze karavanen zijn zó lang, dat ge uit vermoeidheid uw poging, om het aantal wagens te tellen, opgeeft.

Ten gerieve van automobilisten zij hier aangetekend, dat deze zich langzaam voortbewegende convooien vrijwel altijd aan de verkeerde kant van de weg rijden, klaarblijkelijk uitgaande van de gedachte, dat het veel verkieslijker is door het snelverkeer van voren dan van achteren te worden aangereden!

* * *

Tot 1930 bood de omgeving van elke fabriek in het koninkrijk van de suiker de aanblik van een druk en nijver gedoe. De wijde velden, waarop de lange rietstengels hun stijve bladeren in de blakende zon lieten ritselen, strekten zich naar alle kanten, zo ver het oog kon zien, uit. Die 179 suikerfabrieken, die alle op volle capiciteit werkten en onder hoge druk, produceerden toen gezamenlijk drie millioen ton suiker (2.989.863, voor wie geeft om nauwkeurige cijfers).

Doch in de laatste jaren is plotseling en onverhoeds een catastrophe over de Javaanse suikerindustrie losgebarsten, te wijten aan oorzaken die slechts gedeeltelijk met de wereldcrisis samenhangen. De schuldige is hier in de eerste plaats de slimme inboorling van Brits-Indië. Reeds gedurende enige jaren zijn hier sterke financiële machten aan het werk geweest om een inheemse suikercultuur in eigen land tot stand te brengen. Af en toe bezochten hun vertegenwoordigers ook het naburige Java, waar men hun zeer hoffelijk in het beroemde proefstation te Pasoeroean velerlei geheimen onthulde en alle inlichtingen gaf, die zij wensten, zowel daar als in de fabrieken. Voorwaar, de knappe Hollanders hadden later reden te over om deze edelmoedigheid te betreuren! De sluwe gasten, die de deskundige Hollanders grondig hadden uitgehoord (en die natuurlijk ook elders op de wereld hun licht hadden opgestoken) gebruikten de aldus verworven kennis om in eigen land een industrie in het leven te roepen, die ten doel had die van hun gastheren in de grond te boren! In 1931 legde het gouvernement van Brits-Indië een zwaar prohibitief invoerrecht op suiker; tengevolge van deze bescherming ontstonden weldra allerwege in Brits-Indië nieuwe suikerfabrieken. In het eerste seizoen daaropvolgende waren er reeds 30, die tezamen 158.000 ton produceerden; het volgend jaar 57, met

een productie van 290.000 ton. Het daaropvolgend jaar kwamen er niet minder dan 78 nieuwe fabrieken bij, zodat het totaal 135 werd en de productie steeg tot een totaal van 650.000 ton; en deze groei zou nog sterker geweest zijn als de Behar-aardbeving niet had plaats gevonden.

Het resultaat van dit alles was voor Java ruïneus; want naarmate er in Br.-Indië meer fabrieken in bedrijf kwamen, verdrongen zij die van Java geleidelijk van de markt. In 1930 had Engels-Indië uit Java nog bijna een millioen ton suiker geïmporteerd. In 1933 was dit reeds teruggelopen tot 294.800 ton; in 1934 bedroeg het nog slechts 171.976 ton.

Vele van deze nieuwe fabrieken zijn gebouwd door Engelse firma's en deze opdrachten betekenden voor de Engelse industrie een buitenkansje in moeilijke tijden. De Nederlanders zelf echter kregen — ironie van het noodlot! — contracten voor de leveranties van ongeveer 10 of 12 installaties van suikerfabrieken, die voorbestemd waren om de Java-industrie in de grond te boren; terwijl de Brits-Indiers zelve de onmiskenbare suprematie van de Nederlandse suikertechniek tegen wil en dank erkenden, doordat zij vele deskundigen, vroeger werkzaam op de Java-fabrieken, in dienst namen. Eveneens haalden zij op Java enige Chinese „kokers" weg, die op de Hollandse fabrieken hun vak (het uitkoken van het sap) hadden geleerd; ja, zelfs is het voorgekomen — en dit is wel het toppunt van ironie! — dat op Java machines, die daar toch niet meer gebruikt konden worden, werden gedemonteerd en vervoerd naar Brits-Indië, om daar weer dienst te doen voor de nieuwe industrie, die de fabrieken op Java het zwijgen had opgelegd.

De groei van de nieuwe Brits-Indische suikerfabrieken is fantastisch geweest. De suikerproductie is reeds bijna voldoende om te voorzien in de binnenlandse behoeften. Zal Brits-Indië, dat jarenlang op de wereldmarkt een van de grootste opkopers van suiker is geweest, binnen afzienbare tijd in de plaats daarvan als verkoper gaan optreden? In Engeland en Brits-Indië zijn mensen die dit menen — maar dat het zover zal komen is toch niet waarschijnlijk. Volgens de laatste statistische gegevens bedroeg de invoer van Java-sui-

ker in Brits-Indië gedurende het kalenderjaar 1934: 171.976 ton, maar gedurende 1935: 183.705 ton. De achteruitgang had toen dus weer plaats gemaakt voor een kleine stijging. Voorts wordt de suiker, die Brits-Indië eventueel zou kunnen uitvoeren, *niet* beschermd door de hoge invoerrechten; het is dus de vraag of men daarmede op de wereldmarkt wel zal kunnen concurreren.

Hoe dit zij: dat de Java-industrie door Brits-Indië een flinke klap gekregen heeft, staat vast. De industrie op Java wordt niet beschermd of gesteund door subsidie. De leiders vragen dat ook niet — met eigen kracht willen zij zich door deze zware en moeilijke periode heenworstelen.

Het tweede land dat de catastrofe van de suikerindustrie op Java mee heeft veroorzaakt, is Japan. Twintig jaar geleden begonnen de Japanners suiker te verbouwen op Formosa, met de uitgesproken bedoeling om, wat dit product betreft, self-supporting te worden, in plaats van grote hoeveelheden uit Java te moeten invoeren. Dit doel hebben zij geleidelijk, door hun productie steeds op te voeren, in 1929 bereikt. Sindsdien hebben zij de invoer uit Java beperkt tot betrekkelijk kleine hoeveelheden, voor weder-uitvoer naar China.

De kopstukken van de Java-suiker dragen de zware slag, die hun eens zo machtige cultuur trof, met philosofische gelatenheid. Men kan daar slechts eerbied voor hebben. En dan te denken dat zij in eigen land ook nog moeten concurreren tegen de beetwortelindustrie, die krachtige steun van regeringswege ondervindt.

Inmiddels heeft de Directeur van het Departement van Nijverheid, Handel en Landbouw, Mr. Hart, sprekende als regeringsgemachtigde in de Ned.-Indische Volksraad, verklaard dat het de vaste bedoeling van het Ned.-Indische gouvernement is de rietsuikerindustrie met kracht te handhaven.

Alhoewel de oogst van 1935 slechts ongeveer 500.000 ton bedroeg (van de 179 fabrieken werkten er maar 37) en die van 1936 getaxeerd is op 600.000 ton, is de regering voornemens het productie-apparaat in de jaren 1937, 1938 en 1939 op te voeren tot 1.750.000 ton. Dat opent weer perspectief. En de fabrieken zelf hebben door sterke bezuiniging de

kostprijs reeds tot *f* 4.— per 100 K.G. weten te verlagen, — een ongelooflijk resultaat; deze prijs ligt reeds onder de termijnnotering van kristalsuiker te Amsterdam, die 1 Februari j.l. *f* 4.50 per 100 K.G. bedroeg.

De Nederlanders versagen dus niet. Ook hier zal wel blijken wat taai volhouden en „niet dispereren" vermag.

En ja — 't kan immers verkeren?

HOOFDSTUK XVI

BAMBOE EN BERGTUINEN

Wat een petroleumblik is voor den kolonist, dat is het bamboe voor den Javaan... alleen in versterkte mate. Want met een petroleumblik kan men honderd-en-één dingen uitvoeren; maar men kan er toch nog maar niet een stekje van nemen en dit planten in zijn achtertuin, in de vaste overtuiging dat het wel op zal groeien, vrucht zal dragen, zich zal vermenigvuldigen en ons levenslang materiaal zal verschaffen voor huizenbouw, loodgieterswerkzaamheden enz.

Toch is dit alles juist het voornaamste, wat het bamboe aan den Javaan verschaft — en ik betwijfel of er over de gehele lengte en breedte van Java wel één inheemse woning te vinden is zonder een tuin met een paar bamboestoelen, waar de bewoners dan het nodige af kunnen snijden voor de duizend-en-één verschillende doeleinden, waarvoor het gebruikt wordt.

Naast de rijst, die voor den Javaan hoofdvoedsel is, kan niets genoemd worden, dat voor hem zo volslagen onmisbaar is als dit product uit de rimboe, dat thans overal verbouwd wordt.

Het is werkelijk geen geringe taak, veertig millioen mensen op comfortabele wijze onder dak te brengen; het is in ieder geval meer dan alle bouwmeesters en metselaars van Engeland tot stand hebben kunnen brengen. Doch door zijn prachtig bouwmateriaal heeft het bamboe die grote taak wèl volbracht. Overal verspreid over de gehele oppervlakte van Java staan duizenden en nog eens duizenden nette, inheemse huisjes, alle gemaakt van de geweldige stammen der grote „bamboepetong", gespleten en in elkaar gevlochten tot grote matten,

„bilik" genaamd. Voor den Javaan is het begrip „bamboe" synoniem met „woonhuis", getuige het feit dat het woord „bilik" eigenlijk „huis", of „kamer" betekent.

Helpt het weldadige bamboe de bevolking dus allereerst aan een goed onderdak, in de tweede plaats verschaft het haar een prachtig transportmiddel, te weten de alom-bekende pikoelan — de ideale draagstok bij uitnemendheid, dank zij zijn grote sterkte, de betrekkelijk geringe zwaarte en bovenal de ongeëvenaarde veerkracht van het bamboe. Ongelooflijk zware lasten worden hiermede over enorme afstanden vervoerd. Met de bamboe-pikoelan brengen de inheemse boeren hun producten naar de markt; worden voorwerpen voor huishoudelijk gebruik naar de kampong gebracht; wordt het middagmaal bezorgd bij de ontelbare arbeiders op het land of op de plantages, evenals hun drinkwater. En wat dit laatste betreft dient het bamboe niet alleen voor draagstok, doch ook voor de watervaten zelf. Daartoe wordt nl. een bamboe-stam boven- en onderaan afgesneden, vlak onder een der waterdichte „tussenschotten"; zo ontstaat een diepe, nauwe emmer, die het voordeel heeft dat geen water verloren gaat bij de zwaaiende gang van den drager.

Maar een van de meest interessante doeleinden, waarvoor bamboe wordt gebruikt, is wel de irrigatie. Duizenden kilometers bamboe-pijpen en -buizen worden gebruikt voor de bevloeiing van de berghellingen op Java.

Nu is het bamboe wel hol, maar elke stengel wordt door vrij dikke schotten in een aantal stukken verdeeld; en om hier nu een bruikbare waterleidingbuis van te maken, daarvoor is het karakteristieke, eindeloze geduld van den Javaan nodig.

Twee methodes worden hierbij gevolgd; de meest gebruikelijke is om een scherp, gebogen, twee-snijdend mes te bevestigen aan het uiteinde van een bamboe met kleinere diameter, en deze met kracht door de bredere stengel te drukken, waardoor de „knopen" één voor één worden weggesneden. Een tweede manier is om het bamboe aan beide zijden van de geledingen af te snijden en de open stukken dan weer als een soort telescoop in elkaar te schuiven. In de bovenkant worden dan vaak vierkante openingen aangebracht om een ongehin-

derd doorstromen van het water te verzekeren en verstoppingen te voorkomen.

Een bijzonderheid van het Javaanse landschap vormen voorts de bamboe-bruggen. In sommige streken van Java ziet men grote, met veel zorg geconstrueerde hangbruggen, uitsluitend van bamboe vervaardigd, die een inderdaad schitterend getuigenis afleggen van de bekwaamheid der inheemse bruggenbouwers. Een van de meest merkwaardige bruggen is die bij Bandjarnegara, in Midden-Java. Kleinere bruggen, waarvan er op Java duizenden moeten bestaan, omdat elke stroom, hoe klein ook, ermede wordt overbrugd, worden natuurlijk ook van bamboe vervaardigd; evenals schuttingen, heggen, deurstijlen, stoelen, schuurtjes, kooien, stallen en voederbakken voor paarden en runderen, krukken voor allerlei gereedschap, manden en andere onmisbare voorwerpen, teveel om op te noemen. Het kraken van de grote bamboe-raderen, waardoor het water uit talloze bronnen opgeheven wordt, met het eentonige deuntje dat hier blijkbaar bij hoort, vormt een van de meest bekende geluiden die men dagelijks aan alle kanten verneemt. Ook worden tal van Javaanse muziekinstrumenten van dit veelzijdige materiaal vervaardigd, o.a. de schilderachtige, melodieuse anklong, het geliefkoosde instrument van de straatmuzikanten, dat aan alle bezoekers van Java overbekend is.

De enige belangrijke inheemse export, nl. die van gevlochten hoeden, dankt haar bestaan eveneens aan het bamboe, en was vroeger geheel hiertoe beperkt. De zetel dezer bamboestrohoeden-industrie is voornamelijk Tangerang, gelegen op de grens van Bantam. Het bamboe, dat heel fijn wordt gespleten en daarna gevlochten, was vroeger het enige materiaal waaruit de hoeden werden vervaardigd. Thans echter wordt ook het blad van de pandanboom daarvoor gebruikt, waarvan een inheemse variëteit bestaat, die veel gelijkt op die van Queensland. Jaarlijks wordt voor ± *f* 170.000 aan bamboe-hoeden uitgevoerd, terwijl de waarde van de uitvoer van pandan-hoeden ± *f* 900.000 bedraagt. Zij gaan alle naar de hoofdsteden in Europa en worden in de meest moderne vormen gemaakt, nadat modellen zijn geïmporteerd en nage-

maakt. Het zou niet onaardig zijn te weten, hoeveel kostbare „Bangkok-strohoeden" en andere soortgelijke mode-artikelen, met mooie namen, die in grote zaken verkrijgbaar zijn, oorspronkelijk werden vervaardigd door gezellig babbelende Javaanse of Soendanese meisjes, in het obscure stadje Tangerang.

Ook de inheemse politie draagt bamboe-strohoeden van inheems fabrikaat, terwijl de landbouwers ze eveneens in stijgende mate gaan gebruiken, zij het dan ook op hunne wijze. Immers, zij zetten de strohoed boven op het puntje van de onmisbare „kain kepala" (hoofddoek), en balanceren hem daar heel kunstig. Als een opmerkelijke bijzonderheid kan nog worden vermeld, dat de Javaanse vrouwen tot nu toe niet bezweken zijn voor de bekoorlijkheid van dit inheemse mode-artikel.

Het bamboe doet echter voor nog meer nuttige doeleinden dienst. Wanneer enige reparatie nodig is aan huis of werkplaats, dan behoeft de Javaan niet, zoals wij, na de schade te hebben opgenomen, naar de stad te gaan om herstelmateriaal te kopen. Hij gaat eenvoudig naar zijn bamboebos, hakt met een „parang" (het grote hakmes, dat iedere Javaan bezit) een stam om en gaat aan 't werk. Eens zag ik hoe een hele tuin keurig omheind werd met gespleten bamboe, dat een paar uur vroeger nog rustig groeide. Op een andere dag was ik, toen ik door een kampong liep, er getuige van, hoe over het hoofd van een eerbiedwaardigen Javaansen huisvader een van de stormen des levens losbarstte. Wat er geschied was? Wel, zijn vrouw, die met de bezem gewapend in het kleine voortuintje stond, verweet Pioen (zo heette de man) op heftige toon dat 's nachts de familiekarbouw op weg naar zijn stal, bij het passeren van de woning, de punt van zijn grote horen door de muur van het huis had gestoken. Door dit gat stroomde de regen thans lustig naar binnen tot grote schade van de kostbare kapokmatras, die zij juist een week geleden gekocht hadden bij den marskramer Ong Goe Tjing. Hoe kon zij nu eten koken, en rijst stampen en 't huis schoonhouden en de tuin aanvegen — hoe kon zij voor haar vijf kinderen de sarongs wassen, om nog maar te zwijgen van de kleren, die hij,

Pioen, elke dag dik onder de modder thuis bracht na achter de ploeg op het rijstveld te hebben lopen luieren — als zij nu haar tijd moest verdoen door iedere morgen al die matrassen naar buiten te dragen om ze te laten drogen? Waarom repareerde hij z'n huisje niet, in plaats van daar maar strootjes te zitten roken? . . . — In 't kort, ik hoorde daar een sermoen die mij het bewijs leverde, dat tenslotte alle boze huisvrouwen, van welke huidskleur ook, één pot nat zijn!

Toen ik nu later op de dag op mijn terugweg weer langs het huis van den armen Pioen kwam, was hij hard aan 't werk; hij spleet een groene, pas omgehouwen bamboestengel aan repen, vlocht er een stuk bilik van ter grootte van ongeveer $1^1/_2$ vierkante meter — en toen ik de volgende morgen, nieuwsgierig naar de afloop der geschiedenis, nog eens naar Pioen ging kijken, bleek dat het door de karbouw gemaakte gat zo keurig hersteld was, dat men niet dan met grote moeite de eertijds gehavende plek kon ontdekken.

Het klimaat van de Javaanse bovenlanden is zeer geschikt voor de groei van bamboe; het bereikt een enorme hoogte. Stammen van 20 á 25 centimeter in doorsnee zijn heel gewoon en een mastboom, die in Europa een zeiler op vijftig of zestig gulden komt te staan, gesteld dat hij zulk een rechte, mooie boom kan krijgen, is op Java te koop voor dertig centen, waarbij men nog de keus heeft uit een grote voorraad. Het enige bezwaar voor den koper is, dat hij de boomstam zelf moet medenemen.

Het zware bamboe wordt van de heuvels naar beneden getransporteerd, saamgebonden in grote bundels als reusachtige asperges, op een twee-wielige bamboe-wagen, die wordt voortgeduwd, of liever teruggehouden, door één man. En wanneer een van deze dertig of veertig voet lange obstakels op weg naar de vlakte een scherpe bocht moet „verwerken" en dan toevallig een juist niet al te geduldigen motorrijder ontmoet, die „naar boven" wil . . . dan hoort men geen psalmgezang!

Het bamboe wordt geplant in groepen of bosjes, op regelmatige afstanden, op dezelfde steile berghellingen die benut worden voor de oogst van aardappelen; het dient daar te-

vens om te voorkomen dat de grond door de hevige regens wordt weggespoeld.

Wat deze aardappelen betreft, grote hoeveelheden hiervan worden in de bergstreken verbouwd, niet alleen ten behoeve van de Europese bevolking van Java, doch ook voor die van Malaka. Zij bezitten het voordeel altijd „nieuw" te zijn; de grote winteraardappelen uit onze noordelijke landen kent men op Java niet. De aardappels worden hier zeer spoedig rijp en hebben vrijwel alle dezelfde vorm, terwijl zij ongeveer zo groot zijn als een kippenei.

Een aardige aanblik levert op Java het rooien van aardappels. De rooiers zijn gewoonlijk vrouwen, die dit werk meestal in dienst van den Chinesen landeigenaar of zijn vertegenwoordiger doen. Zij bewegen zich snel over het land, als een lichtgekleurde wolk; de aardappels vliegen door hun slanke, lenige vingers, totdat het land als bezaaid is met kleine pyramiden, die weldra worden weggedragen om te worden opgestapeld, gesorteerd en verpakt in de grote schaduwrijke loodsen dicht bij, waar de stralen van de Oosterse zon, die door de hoge luchtkokers binnenvallen, de massa aardappels als met een goudglans overgieten.

Het verbouwen van Europese groenten en de aanleg van bloemtuinen, in de laatste tijd door de Nederlanders zo aangemoedigd, heeft het landschap in enige heuveldistricten een gans andere aanblik gegeven. Naast grote uitgestrektheden aardappelveld (die meestal aan één groot-grondbezitter toebehoren) kan men op een tocht door de bergen, daar waar vroeger alleen rijstvelden waren, thans inlandse tuinen aantreffen, vol groenten die men ook in een Hollandse moestuin vindt; zoals allerhande kool, sla, wortelen, prei, uien, erwten, bonen, spinazie, selderij, tomaten, pompoenen, bieten enz. Ook ziet men uitgestrekte bloemen-velden, die er uitzien als Europese tuinen. Op eenvoudige en practische wijze worden al deze velden besproeid met water uit het naburige riviertje.

Het vernuft van den Javaan om elke duim grond productief te maken is inderdaad merkwaardig. Zo ziet men bijv. erwten en pompoenen tezamen en naast elkaar groeien; dan weer maïs tegelijk met uien; zo combineren zij steeds een

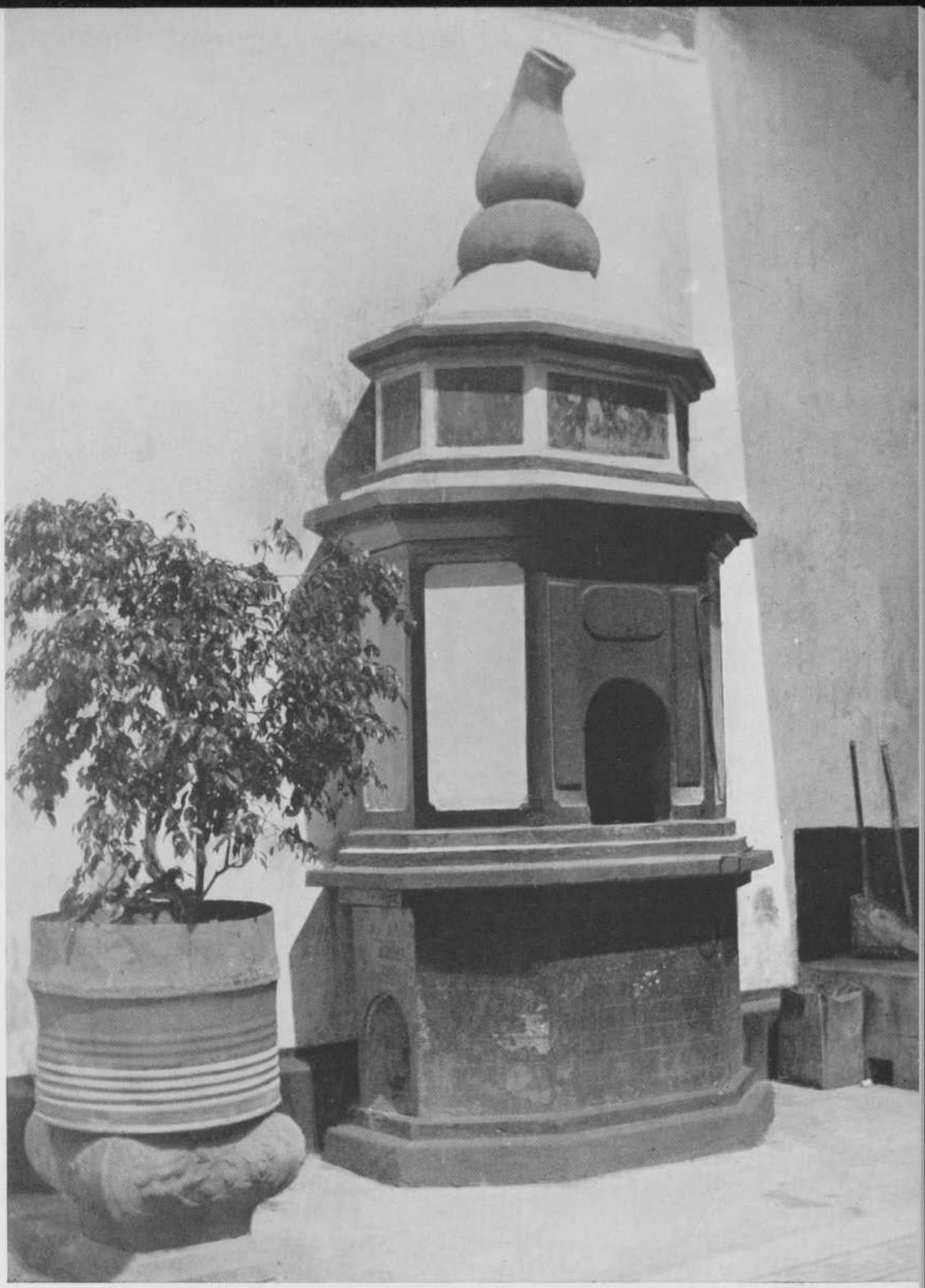

Offernis in Chinese tempel.

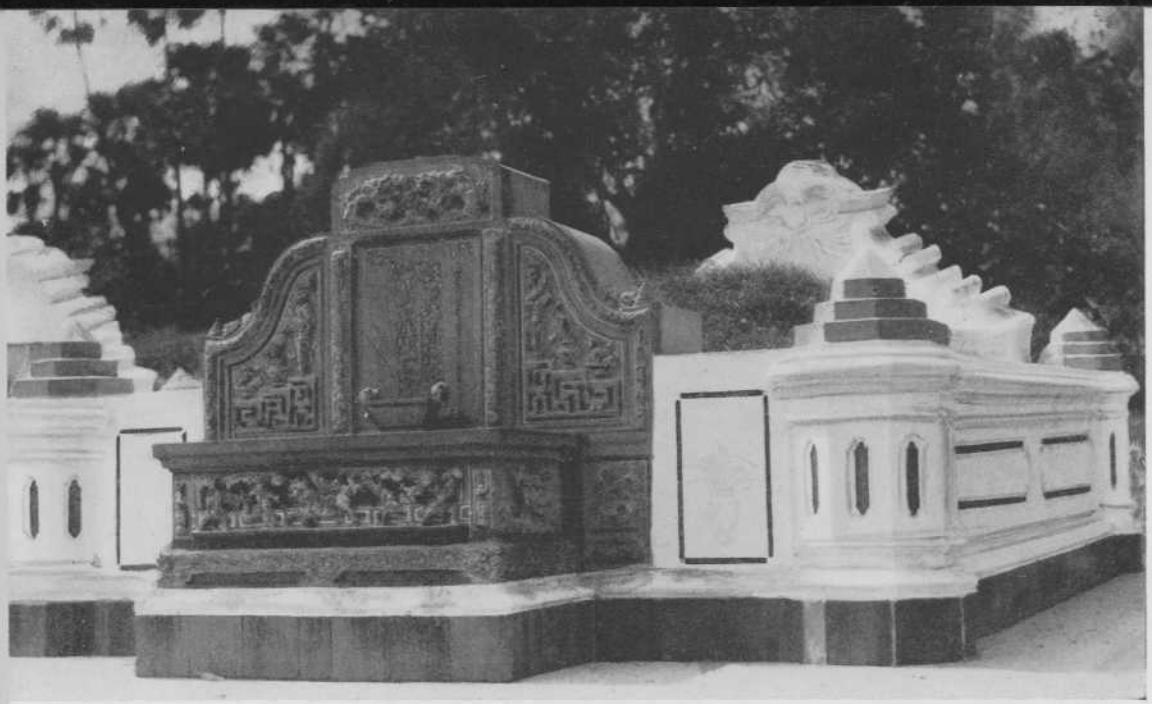

Rijkversierde Chinese graftombe.

Eenvoudige Javaanse graven.

hoog-opschietend en een laag bij de grond groeiend gewas en nooit zal men een sprietje onkruid ontdekken. Het „alomtegenwoordige bamboe" vindt men op de vreemdste plaatsen en in de meest afgelegen hoeken.

Van de pisangbomen weet de Javaan een buitengewoon vernuftig gebruik te maken. Wanneer de ranke, jonge kweekplantjes zijn uitgezet, velt hij een pisangboom en snijdt de stam, die feitelijk bestaat uit dicht op elkaar gerolde bladen, in blokken van ongeveer 20 cM. Deze worden in de lengte middendoor gespleten, waardoor men twee half-cirkelvormige stukken krijgt, die vervolgens op een gepunt stuk bamboe naast elk plantje, in de grond worden gestoken, als een beschutting tegen de al te felle zonnestralen.

Tussen deze bergtuinen, die alleen te voet te bereiken zijn langs een smal pad, dat van de grote weg naar boven leidt, liggen de kleine kampongs, waar de tuinboeren wonen. De huisjes zijn nietig, maar in geen enkele ontbreekt „stromend water". Want door middel van een bamboe-pijp leidt de bewoner het water uit een naburig beekje naar een bij zijn woning gelegen reservoir, terwijl een afvoerbuis het water verder stroomafwaarts naar dezelfde beek terugvoert, zodat er geen druppel van het kostbare nat verloren gaat. Andere kampongbewoners weer hebben op dezelfde wijze naast hun woning een vijver gemaakt, waarin vis wordt gekweekt; de vrouw des huizes behoeft zich maar even aan de kant van de vijver te vertonen of dozijnen gulzige goudvissen steken hun snoet boven het water uit.

De producten, die deze bergtuinen opleveren, worden in manden van bamboe of van palmbladen naar beneden gedragen; deze manden vol groenten bieden met hun mengeling van kleuren een verrukkelijke aanblik, even heerlijk als van bloemen. Alles ziet er keurig netjes en zindelijk uit; elk onoogelijk blaadje en elk spatje aarde wordt verwijderd. Reeds vroeg in de morgen kan men een groenteboer met zijn vrouw, neergehurkt aan de kant van de beek die hun tuin besproeit, druk bezig zien; zij wassen de juist uitgetrokken worteltjes in het heldere water om ze daarna te schrapen met een van rijststro gemaakte borstel. Vervolgens worden deze penen saam-

gebonden en vormen zo met hun gepluimde, groene toppen een oranjekleurige ruiker, die nog flonkert van de dauwdruppels. Langs de weg ziet men hele huisgezinnen uitrusten, die met hun bonte lading onderweg zijn naar beneden, en daarbij ook wel eens een paar kleuters, die angstvallig over hun eigen vrachtje waken — een kleine pikoelan met aan ieder eind, in een mandje van gras, een grote kool.

Enorm veel bamboe wordt ieder jaar in 't openbaar gebruikt bij de bouw van de „Pasar Gambir", de grote inheemse jaarmarkt, die zowel te Batavia als in andere grote steden op Java gehouden wordt. De hiervoor benodigde gebouwen worden geheel van bilik gemaakt, op onderstellen van bamboe. Juist het gebruik van inheems materiaal geeft de Pasar Gambir een eigen karakter. Vooral de vorige gemeente-architect van Batavia, de heer Anthonisse, wist er op de meest verrassende wijze gebruik van te maken. Wat daar op het Koningsplein (waaraan de Pasar haar naam dankt) ieder jaar verrijst, is een lust voor de ogen. Kunstige bamboeconstructies, in een typisch Indische stijl opgetrokken, hel beschilderd en vaak zeer bont versierd, hebben de Pasar Gambir een reputatie bezorgd over de gehele wereld.

Maar ja, — dat alles is helaas van korte duur en moet na afloop van het festijn terstond weer worden afgebroken en voor afbraak verkocht. Het bilik is dan niet veel meer waard, en eigenlijk alleen nog als brandstof te gebruiken — maar het bamboe-geraamte en de kadjang-dakbedekking vinden tegen de lage vraagprijs veel aftrek en gaan dan ook grif van de hand. Dan kan men langs de wegen en kanalen grote vrachten kadjang zien vervoeren; een bewijs dat de Pasar Gambir weer voorbij is.

Deze jaarmarkt is voor de inheemse bevolking een heel evenement. Hij vormt tevens een interessante tentoonstelling van inheemse kunstnijverheid. Natuurlijk treft men er batikwerk aan in de meest verschillende soorten; kunstig geweven manden, grotendeels uit Tasikmalaja; voorts zilveren en koperen voorwerpen; ornamenten van karbouwenhorens; miniatuur wajang-poppen; met de hand geweven sarongs; aar-

dige voorwerpen van slangen-, schildpad- en krokodillenleder . . .

Maar in de allereerste plaats is de Pasar Gambir toch een echt volksfeest, een kermis. Inheemsen, Chinezen, Indo-Europeanen verdringen zich bij duizenden aan de ingangen van de hoge bamboemuren; de wegen in de omgeving van het terrein zijn versperd en het verkeer wordt omgelegd. Binnen de omheining ziet men tegen het vallen van de avond een dicht-opeengepakte, zich langzaam voortbewegende menigte, waardoorheen men zich niet dan met de grootste moeite een weg kan banen.

Zo is er tussen de Pasar Gambir en een Europese kermis eigenlijk niet zo heel veel verschil, behalve wat betreft de gebouwen. Deze hebben op de Pasar Gambir inderdaad iets unieks. Want ik geloof dat men nergens ter wereld een jaarmarkt zal kunnen vinden, die ondergebracht is in hoge hallen, opgetrokken uit geen ander materiaal dan enkel bamboe.

HOOFDSTUK XVII

MODELBOERDERIJEN EN NEDERZETTINGEN OP DE HOOGVLAKTEN

Van de talrijke bedrijven op Java vond ik persoonlijk de zuivelindustrie wel het meest interessant. En ook hier — het spijt mij dit te moeten zeggen — zal de Engelse bezoeker van Java niet zonder ergernis weldra bemerken, dat een vergelijking tussen Java en Malaka allerminst in het voordeel van de Engelse kolonie uitvalt.

Zelfs hardnekkige theedrinkers uit Engeland of Australie, die een bezoek brengen aan Malaka, krijgen daar weldra genoeg van deze nationale drank; want verse melk is daar niet te koop, tenzij bij zeer bijzondere gelegenheden uit koelhuizen, of als men bij hoge uitzondering eens bij iemand komt, die zelf koeien houdt. In het algemeen moet de theedrinker zich dus tevreden stellen met gecondenseerde melk — of thee zonder melk drinken!

De zuivelbedrijven, als zij tenminste die naam verdienen, die wij op Malaka aantreffen, behoren alle aan Hindoes. Deze mensen hebben van hygiëne niet het minste begrip; het is dan ook te begrijpen dat hun boerderijen een toonbeeld van smerigheid en vervuiling zijn. In hoeverre in die streken de op deze ondernemingen geproduceerde melk oorzaak is geweest van besmettelijke ziekten, is moeilijk te beoordelen; maar wis en zeker zal geen Europeaan er ooit aan denken om de melk te drinken die komt uit de vieze hokken, waar die ongelukkige, ondervoede inheemse koeien worden gemolken.

Als ge nu echter oversteekt naar Java, krijgt ge daar bij uw allereerste kopje thee, dat ge 's middags drinkt, een kannetje heerlijke, warme, verse melk; en zo gaat het overal op Java.

Een Chinese begrafenis. (Foto Ponder).

Het middag-bad.

Kapel Chinese begraafplaats.

Ge staat verstomd en vraagt Uzelf af hoe zoiets mogelijk is.

Nu is er alle kans, dat ge op deze vraag al een antwoord hebt gekregen eer ge veel kilometers het land zijt ingereden. Want reeds op weg van de haven Tandjong Priok naar Batavia kunt ge soms twee, drie of meer grote, Friese koeien langzaam zien voortstappen, zo-pas uit Nederland of ook uit Australië aangekomen (hoe bespottelijk groot lijken zij, vergeleken bij de kleine, magere inheemse trekossen en de dwerg-paardjes), en thans op weg naar een van de vele model-boerderijen door Nederlandse energie op de koele hoogvlakten van Java opgericht.

Inmiddels reikt de betekenis van dit zuivelbedrijf op Java natuurlijk heel wat verder, dan het feit dat wij daardoor weer een smakelijk kopje thee kunnen drinken. Misschien is het zelfs niet overdreven om te zeggen, dat juist hier het fundamentele verschil tussen Java, waar Europeanen zich blijvend vestigen, evenals in de Engelse Dominions, en Malaka, met zijn steeds wisselende blanke bevolking, duidelijk aan den dag treedt.

In een ander hoofdstuk heb ik gewezen op de merkwaardige tegenstelling, dat in Malaka weinig of geen blanke kinderen gevonden worden, terwijl het op Java wemelt van gezonde, vrolijke Nederlandse kinderen. En het is, dunkt mij, helemaal niet zo gek om dit laatste in verband te brengen met het feit, dat op Java voldoende verse melk te verkrijgen is, iets wat voor de jonge Europese generatie absoluut noodzakelijk is om gezond op te groeien.

Op bijna iedere hoogvlakte van Java vindt men een bloeiende Europese nederzetting, waarbij ook de onmisbare scholen niet ontbreken. Maar ofschoon er op het schiereiland Malaka bergen en plateau's in overvloed zijn, heeft de Engelse energie daar, op een paar onbetekenende uitzonderingen na, nog niet de strijd aangebonden tegen het oerwoud om het bezit van de bodem.

Een Hollandse boerderij op Java wordt met dezelfde pijnlijke nauwgezetheid beheerd als een model-boerderij in Nederland zelf. De veestapel is van een zuiver ras; men vindt er uitsluitend Friese koeien, die opperbest kunnen acclimatise-

ren. Dit vee is buitengewoon geschikt voor het doel waarvoor het naar Java werd overgebracht, nl. het geven van een grote hoeveelheid melk. Daarom heeft men aan het Friese ras de voorkeur gegeven, ook al was het roomgehalte bij andere soorten wel wat hoger. De leverantie van verse melk is echter uitsluitend het doel van de Nederlandse zuivelindustrie op Java. Boterbereiding op grote schaal werd nimmer ter hand genomen; de boter wordt slechts in kleine hoeveelheden gemaakt, wanneer er melk over is, en deze wordt dan òf vermengd met geïmporteerde boter, òf verkocht in de omtrek van de onderneming.

Uitgestrekte weidevlakten, zoals in Nederland, kent Java niet; de koeien staan dan ook op stal. Maïs, dat voor dat doel groen gesneden wordt, en verschillende andere gewassen worden als veevoeder verbouwd. Sommige boerderijen hebben aangrenzend een klein weiland, waar de koeien kunnen grazen en rondlopen; maar over het algemeen wordt de bodem er zó intensief in cultuur gebracht, dat er niet veel overblijft voor weiland. Terloops zij hier nog opgemerkt, dat enkele van die kleine weilanden wel worden gehuurd door paardensportclubs uit Malaka, die daar hun raspaarden heen zenden om wat op te knappen. Zo zoekt (en vindt) dus niet alleen het zieke mensdom, maar evenzeer het zwakke paard herstel van gezondheid op Java's hoogvlakte!

Deze zuivelbedrijven zijn zeer modern ingericht. Electriciteit verschaft licht en kracht; helder water is er in overvloed en men vindt er de nieuwste machines en werktuigen. Alles staat onder toezicht van de gouvernements-veeartsenijkundige dienst, terwijl de grotere bedrijven hun eigen veearts hebben. Alle melk wordt gepasteuriseerd en voor verkoop afgeleverd in verzegelde flessen, zoals in de grote Europese steden, iets wat niet nalaat de verbazing op te wekken van vreemdelingen, die nimmer hadden kunnen denken dat de moderne hygiëne tot in het Verre Oosten zou zijn doorgedrongen.

Het lot van de Friese koe, die naar Java geëmigreerd is. kan inderdaad benijdenswaardig worden genoemd. Uren achtereen staat zij daar, in haar koele stal, vreedzaam te peinzen. Deze stal wordt meerdere malen per dag schoonge-

maakt; en daar de vloer ongeveer een voet boven de begane grond is gebouwd, vindt de mestafvoer gemakkelijk plaats, waardoor de zindelijkheid en ook de luchtverversing in niet geringe mate worden bevorderd. Voorts heeft de koe haar eigen personeel in de vorm van een kleinen Javaansen jongen, die haar steeds terzijde staat en aan alle mogelijke zonderlinge koeienkuren tegemoet komt. Hij verjaagt de lastige vliegen en boent zijn vriendin op gezette tijden van onder tot boven; want er mag geen spatje vuil te zien zijn op die glanzende wit-zwarte huid; en hij poetst en wrijft net zolang tot hij zijn ernstig, bruin gezichtje ziet weerkaatsen in haar ronde flanken.

De stallen zelf worden gewoonlijk in een vierkant gebouwd en omgeven door een brede, betonnen goot, waardoor het gebouw schoon en droog blijft. Is er „mond- en klauwzeer" uitgebroken (een ziekte, die ondanks de beste voorzorgsmaatregelen van tijd tot tijd voorkomt en dan veel schade kan aanrichten), dan worden deze goten gevuld met een sterk desinfecterende vloeistof; alle employé's der onderneming, en voorts ieder die in de stal moet zijn, worden verplicht hierdoor heen te waden, teneinde verspreiding van de infectie te voorkomen; en niemand anders wordt, onder welk voorwendsel ook, gedurende die tijd in de stallen toegelaten.

In de nabijheid van deze zuivel-ondernemingen vindt men bijna steeds alleraardigste buitenverblijven en vacantiehuizen van Europeanen. De vraag is wel eens opgeworpen of de ondernemingen er gekomen zijn door de buitenplaatsen, dan wel of deze laatste daar werden gebouwd omdat er in de nabijheid zulke uitstekend ingerichte boerderijen waren? Dat lijkt wel wat op het oude probleem van de kip en het ei. Hoe ook het antwoord moge luiden, het feit blijft bestaan dat beide complexen steeds om en naast elkaar worden gevonden.

Onovertroffen kolonisten als nu eenmaal de Nederlanders zijn, hebben zij van de hoogvlakten, die men overal op Java aantreft, zo'n goed gebruik weten te maken voor de vestiging van Europese nederzettingen, dat men de indruk krijgt dat het hele eiland systematisch is opgemeten, als ware het een groot landgoed, en dat de steden en dorpen met zorg over

het heuvelland verdeeld zijn, zoals bomen. Het schijnt dat zij, op een hoogte van 600 tot 800 meter, overal waar een geschikte ligging was, een stad hebben gebouwd; bijna altijd loopt vandaar uit dan een weg naar de er boven liggende bergen, met als eindpunt een of ander berghotel; daar omheen vinden wij dan weer een kleine nederzetting, met — dat spreekt vanzelf — een boerderij.

Deze Europese nederzettingen op Java's hoogvlakten zijn uniek. Evenals die in Zwitserland werden zij aangelegd voor een tweeledig doel: gezondheid en ontspanning. Deze beide geschenken delen zij zelfs in rijker mate uit dan mogelijk is in het zoveel strengere Alpen-klimaat. De bergen, die ge vanuit het venster van een berghotel op Java voor U ziet, zijn ongetwijfeld even mooi als de toppen die ge in Zwitserland kunt bewonderen; maar hun schoonheid doet prettiger en vriendelijker aan. Zij glinsteren niet, gelijk de Alpenreuzen, met de koude, harde pracht van een diamant, maar liggen slaperig te dromen in de zonneschijn, warm en ademend en levend; zij zijn wel wat hoog en afgelegen, maar nimmer onbereikbaar; schitterend, maar niet huiveringwekkend; enkele hunner houden weliswaar gevaar in zich opgesloten, ja, dreigen zelfs met dood en vernieling; maar het is toch alsof de natuur hier haar ijzeren vuist heeft verscholen onder een groen-fluwelen handschoen.

De bergen op Java zijn gekroond, niet met sneeuw, doch met een weelde van lover, dat U uitnodigt om in zijn schaduw te komen rusten. En ge weet dat ge, als ge deze invitatie aanneemt, en helemaal naar boven klimt, geen touwen of bijlen nodig zult hebben; hier behoeft men geen gapende afgronden te overwinnen, geen treden in een ijswand uit te hakken; hier waaien geen harde, ijskoude winden.

Wel zal 't een lange tocht zijn, want sommige bergtoppen zijn even hoog als die in Zwitserland; maar de weg is té afwisselend om ooit vermoeiend te worden. Het pad, dat omhoog slingert, leidt soms door een holle weg, tussen hoge heggen, als waart ge in een der uithoeken van Zuid-Limburg; dan weer voert het over een zacht gras-tapijt, waar ge even gaat uitrusten; wanneer ge dan terugziet op de afgelegde

weg, strekt de helling zich voor U uit zonder dat iets het uitzicht belemmert op het brede dal, tweeduizend voet of meer beneden U, dat daar voor U uitgespreid ligt met zijn schaakbord van rijstvelden, precies als een levende landkaart of een landschap waarop ge vanuit een vliegmachine omlaag ziet.

De weg zal U voeren tussen laag, bloeiend struikgewas, dat nog zoeter geurt dan rozenperken, en langs plekken vol varens die tot aan de schouders reiken en aan den vermoeiden bergbeklimmer een koele rustplaats bieden, die zacht meeveert.

Het pad kronkelt verder door bosjes van hoge, zachtgroene bamboe, waarvan de droge bladeren kraken onder uw voeten. Het loopt langs maïsvelden en het kruist steil omhoog door tuinen, die met veel inspanning door den een of anderen ondernemenden Javaan terrasvormig zijn aangelegd op een strook berggrond, waar nog maar kort geleden het oerwoud oppermachtig heerste en dat besproeid wordt door water uit een bamboeleiding, die nog wat onzeker en onwennig over het terrein kronkelt.

Tenslotte zal het pad U brengen naar de zoom van het oerwoud, waar ge plotseling na de hitte van de door de zon geblakerde berghelling in de koele schaduw komt. De rijke bodem voelt hier onder uw voeten zacht aan en ieder blad van het lichte loverdak flonkert van vocht. Bij elke kromming wordt het pad bespat door een regen van sprankelende druppels uit een beekje, dat van boven naar omlaag tuimelt in een helder bassin, dat U noodt tot drinken. Geweldig grote omgevallen en met mos begroeide stammen versperren hier en daar de weg of overbruggen de smalle, diepe ravijnen, die tot de rand begroeid zijn met hoge varenplanten.

Als ge, alle verhalen van wild gedierte ten spijt, dieper in het bos doordringt, waar ge meent een punt te hebben bereikt dat geheel afgesloten is van de menselijke samenleving, dan kan het gebeuren dat uw oor getroffen wordt door de scherpe slag van een bijl of het dreunende gekraak van een vallende boom, en dat ge opeens een jongen, flinken Javaan voor U ziet, die bezig is hier een stuk van het oerwoud vrij te maken om daar dan straks een tuintje aan te leggen en een huisje van

„bilik" op te bouwen — en daar weer een klein en gelukkig Javaans gezin te stichten. Voor zich en de zijnen kan hij gemakkelijk genoeg voedsel verbouwen, en de watervoorziening was voor de bevolking van Java nooit en te nimmer een onoplosbaar probleem. Immers (zoals een bekend Nederlands ingenieur eens heeft gezegd), dit volk ziet kans een rijstveld te bevloeien, ook al ligt het boven op de top van een berg; ze vinden dan altijd nog wel een hoger gelegen punt, vanwaar het water desnoods kilometers ver door middel van zo'n nooit falende bamboebuis elders heen kan worden geleid.

Wanneer ge echter op Java bergen beklimt in de mening dat ge, evenals in de Alpen, tenslotte wel bij een bepaald doel zult aankomen, dan zoudt ge wel eens bedrogen kunnen uitkomen . . . tenzij ge behoort tot het zonderlinge slag van mensen, dat zich verlustigt in de zwaveldampen van een of andere vulkanische krater. Deze zijn er op Java genoeg, doch dit is dan ook het enige eindpunt dat ge zoudt kunnen bereiken. Eenmaal aangeland in de bossen, die de hoogte bedekken, zult ge geen ander panorama kunnen aanschouwen; uren achtereen kunt ge dan wandelen over de kammen der bergketens, afwisselend klimmend en dan weer dalend door het koele, beschaduwde groen . . . totdat de ondergaande zon U noodt om huiswaarts te keren.

Op uw tocht langs de bergpaden zult ge allerhande medereizigers ontmoeten, want er is geen pad dat niet naar de een of andere desa voert, meestal verscholen in een dalengte tussen de hoogten. De bewoners hebben geen ander middel van transport dan hun eigen onvermoeide benen en de kleine stevige bergpaardjes, waarvan ge soms een hele karavaan tegenkomt, beladen met manden; de paarden klauteren fiks tegen de hellingen op, terwijl zij hun kleine hoeven stevig als klauwen neerzetten.

Soms gebeurt het (maar gelukkig niet dikwijls, want deze dieren staan stevig op hun poten) dat een paard uitglijdt. Dan is er, zwaar beladen als het is, weinig hoop op redding. Hulpeloos rolt het over rotsblokken en varens naar beneden, een dunne poot ziet men nog zwaaien — en dan gaat de drijver naar omlaag om het arme, dappere dier, dat zwaar ge-

wond in de diepte ligt, de keel af te snijden, om zo een einde te maken aan het leven van het dier dat zijn meester zo trouw heeft gediend. De enige lijkzang bestaat uit het weemoedig geklaag en gejammer van zijn meester, wanneer hij de last van het dode paard weer naar boven brengt en deze vracht verdeelt over de andere lastdieren, ook al zijn deze reeds tot het uiterste bepakt en beladen.

Veel kans is er ook, dat ge een troepje dorpsschonen ontmoet, elegant gekleed in hun pas gewassen sarongs en baadjes, die precies als eenden op een rij achter elkander aan lopen en misschien op weg zijn naar een bruiloft of een ander festijn in de naburige desa. Waarschijnlijk houden zij even stil en klampen U aan, met de traditionele vraag: „Dari mana?" („Waar komt U vandaan?") [1]), want deze dametjes zijn, evenals de jonge olifant in Kipling's: *„Just-So-Stories"*, ongelofelijk nieuwsgierig; wanneer ge hun vraag vriendelijk beantwoordt, zullen ze kinderlijk lachen en misschien ook wel eens een kleinigheid vragen om iets op de pasar te kunnen kopen.

Weer een andere keer ontmoet ge een houthakker, die aan de kant van de weg zit uit te rusten, tussen twee grote stapels die hij van boven naar beneden moet brengen. Hij zal U vriendelijk groeten en U uitnodigen eens te proberen zijn vrachtje op te tillen; een grote grijnslach komt er dan op zijn gelaat als ge de houtstapel niet eens kunt verschuiven.

De meeste bergplaatsjes liggen ruim 1500 meter boven de zee; enkele zelfs 2000. Het weer doet ons denken aan onze mooiste Juni-maanden, met warme, zonnige dagen — en koele, soms zelfs koude nachten, die lichaam en geest beide verkwikken en het warme bad, dat hier steeds gereed staat, tot een welkome luxe maken. De bladeren van de bomen, de heggen en de tuinen tonen de frisse, heldere groei van een gematigd klimaat; maar zij zijn bijzonder krachtig en weelderig en verschillen in dit opzicht aanmerkelijk van de toch ook zeer overdadige plantengroei in lager gelegen streken. Men vindt er heggen van licht-rose rozen, die onze gedachten naar

1) Dit is de gewone Oosterse groet van mensen, die elkaar op de weg ontmoeten. *(noot van den bewerker)*

Europa voeren. Gewoonlijk echter bestaan de omheiningen uit een krachtig-groeiende variëteit van de zonnebloem, die steeds in bloei staat en letterlijk blakert van goudglans.

Overal kunt ge hier bouquetten plukken van sterke anemonen of anjelieren, even krachtig en mooi als die uit een Hollandse tuin, of ook heerlijk geurende theerozen. En daar deze bloemen, hoewel zij zo dicht bij de evenaar groeien, niet verwelken door al te grote hitte, blijven zij dagen achtereen fris en vullen uw kamer met de heerlijkste geuren. Het z.g. Venushaar, waarmede ge deze bouquetten zo mooi kunt aanvullen, vindt ge overal langs de beschaduwde oevers van de kleine beken, die aan alle kanten hun klaterende muziek doen horen.

De berghotels op Java zijn een uitkomst voor de Hollandse families als de scholen vacantie hebben, zoals in Europa de badplaatsen. Gedurende die tijd neemt de jeugd dan ook bezit van de hoogvlakten. Een van de grootste amusementen voor de kinderen is het paardjerijden; en de inheemse ponyeigenaars doen dan goede zaken. Zij verschijnen iedere morgen ten tonele, keurig aangekleed in hun batik-sarongs, met de goed-doorvoede, keurig opgepoetste paardjes aan de hand, die opgetuigd zijn met een ruw, gelooid, Javaans zadel en teugels van een ietwat vreemde rose kleur. Het dagelijkse jeugd-sportfeest neemt dan een aanvang. Stevige Hollandse jongens, blootshoofds, met het blonde haar wapperend om de bruingebrande voorhoofden, geven in de hoteltuinen krasse staaltjes van hun rijkunst — tot niet geringe schade van de grasperken en bloembedden — vol bewondering nagestaard door hun jongere zusters, die, zelf wat zenuwachtig, in een kalmer tempo langs de grintpaden rijden.

Bridge-maniakken hebben hier geen kans! Want picknicken is aan de orde van de dag en er is volop gelegenheid voor tennisspel, al wordt ook het Wimbledon-peil niet bereikt. Liefhebbers van vulkanen vinden in de buurt altijd wel een of twee kraters. Zulke enthousiastelingen vindt men bijna uitsluitend onder de Engelsen en slechts zelden onder de Nederlanders. Ik neig er zelfs toe te geloven, dat de Nederlanders deze vulkanen alleen „ontdekt" hebben als een soort at-

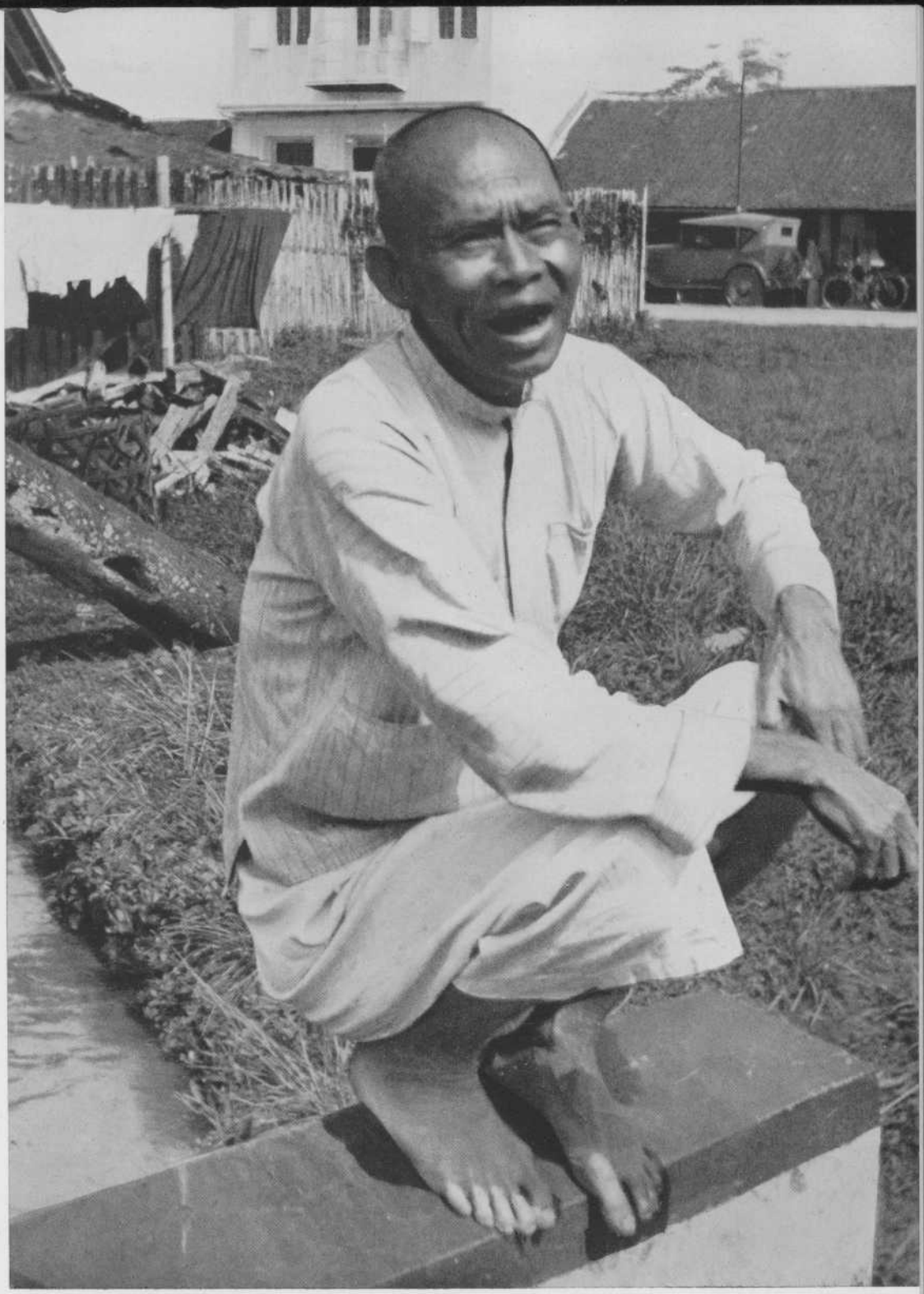

Het leven op Java is zo kwaad nog niet!

Visvijver op sawah-veld.

Een bandjir veroorzaakt oponthoud.

tractie voor buitenlandse touristen; want zelf denken ze er blijkbaar niet aan ze als een welkome afleiding voor eigen vrije dagen te beschouwen.

Zwemmers vinden in de berg-streken heerlijke zweminrichtingen. Het water is kristalhelder en zeer koud; het werkt als een sterke prikkel, die echter voor mensen met een zwak hart niet zonder gevaar is. De bassins zijn óf door „moeder Natuur" gecreëerd, óf van beton gemaakt; in dit laatste geval komt het benodigde water uit een der bergbeken, die zich dikwijls van een aanzienlijke hoogte over met varens omzoomde rotsblokken omlaag storten en zo een heerlijke, natuurlijke douche vormen. Keurige kleedhokjes, duiktorens en beschaduwde plekjes treft men er altijd bij, kortom alles, wat het hart van een badgast maar kan begeren.

Bij de meeste nederzettingen treffen wij voorts een aantal particuliere vacantie-optrekjes aan, sommige omgeven door de schitterendste bloemtuinen, die ik ooit ergens ter wereld heb aangetroffen. Wanneer een werkelijk eerste-klas Nederlandse bloemist in het heerlijke Javaanse klimaat werkt en daarbij geholpen wordt door inheemse werkkrachten, dan ontstaat een ideale combinatie, die in staat schijnt te zijn het volmaakte op het gebied van tuinarchitectuur tot stand te brengen.

Het zou dwaasheid zijn de namen van alle bloemen hier te gaan opsommen. Het lijkt wel of wij hier levend voor ons zien al de fantastische wonderen die in een gekleurde bloemencatalogus ons oog boeien. Elke bloem uit meer gematigder luchtstreken treft men ook hier aan, waarbij nog als bijzonderheid komt, dat de bloemen, die elders alleen op gezette tijden, tijdens het voorjaar, de zomer of de herfst, bloeien, hier alle tegelijk ontluiken.

Tientallen tuinen heb ik gezien, die inderdaad een wonder van schoonheid genoemd konden worden. Maar één tuin neemt in mijn herinnering toch wel een uitzonderlijke plaats in, nl. die bij een huis te Lembang, in de Preanger, „Nanny" geheten. Wie de eigenaar van de tuin was heb ik nimmer onderzocht; maar ik ben er zeker van dat hij als bloemist zijns gelijke in de wereld niet heeft. Hij, en ook al die andere tuin-

virtuosen op Java verdienen de warme dank van alle bezoekers voor het genot van zulk een bloemententoonstelling, die zonder weerga is.

Tenslotte: aardbeien rijpen hier ten allen tijde. Een volle schaal daarvan, opgediend met wat verse room van een der nabijzijnde boerderijen — ziedaar de kroon op al de heerlijkheden, die het leven op de Javaanse hoogvlakten U vermag te bieden.

Is het wonder dat de Nederlandse „oud-gast", die zich uit zaken terugtrekt, met een stille huivering aan het Moederland terugdenkt, en menigmaal besluit om de rest van zijn leven maar liever door te brengen tussen de heerlijke bergen van zijn tweede vaderland?

HOOFDSTUK XVIII

DE KINA-ROMAN

Zo op het eerste gezicht is er al heel weinig „romantiek" te ontdekken aan het bittere, onsmakelijke geneesmiddel, dat „Kinine" heet. Toch is van alle kruiden uit onze apotheek het verhaal van de oorsprong der kinine wel het interessantste; en de productie van kina op Java, dat hiervan het wereldmonopolie bezit, is een van de belangwekkendste industrieën van dit eiland.

De boom, die de kina voortbrengt, is afkomstig uit Zuid-Amerika, waar hij groeit op de hellingen van de Andes, op een hoogte van 1500 tot 4000 meter boven de zeespiegel. De geneeskundige krachten van zijn bast waren ongetwijfeld reeds bekend aan de eerste bewoners van deze streken; en toen de Spanjaarden in de 16e eeuw dit land veroverden en in hun voetspoor de Jezuïten kwamen om aan de arme, onwetende heidenen ontwikkeling en beschaving en de zegeningen van het christendom te brengen, hebben, zoals te begrijpen is, deze heidenen uit dankbaarheid aan de geleerde vaderen hun primitieve kennis van allerhande eenvoudige, inheemse geneesmiddelen meegedeeld.

Toen gebeurde het, dat een van die missionarissen te Malacastos, in Equador gelegen, een koortsaanval kreeg, waarop een toegewijde, Indiaanse bekeerling hem genas door hem een aftreksel van kinabast te geven. Dit schijnt de brave monniken geheel te hebben overtuigd, want zij eigenden zich hierna dit geneesmiddel toe en herdoopten het met gepaste bescheidenheid in „Jezuïten-bast". Zij bevalen het warm aan bij de Spaanse kolonisten, die voortdurend met koorts te kampen hadden; en nadat eens een voornaam officieel persoon, nl. de Corregidor van de provincie Loxa, eveneens door middel van

deze nieuwe medicijn was genezen, was de reputatie van de kinabast voor goed gevestigd.

Maar toch zou deze het nimmer verder hebben gebracht dan tot een plaatselijke reputatie en het zou later nimmer verkrijgbaar zijn geweest buiten de kring der geestelijkheid, ware het niet dat Gravin Cinchon, gemalin van de toenmalige Spaanse Onderkoning van Peru, in 1638 eveneens door de gevreesde koorts werd aangegrepen. Het leek alsof haar ziekte de bekwaamheid van alle Spaanse geneeskundigen tartte; haar toestand werd hopeloos. Toen echter zond de Corregidor, die van haar ernstige ongesteldheid gehoord had, haar in allerijl het advies om de Jezuïten met hun wonderbaarlijk geneesmiddel te ontbieden, met het gevolg dat de Gravin aan de klauwen van de dood werd ontrukt en weldra geheel herstelde.

De Jezuïten hadden tot dusver, hoewel dit allerminst strookte met de christelijke opvatting van weldadigheid, de aard van het geneesmiddel strikt geheim gehouden en zij bewaarden dit geheim angstvallig. Maar de Gravin, in die dagen een beroemde schoonheid, en daarbij een vrouw van grote intelligentie, was vastbesloten dat deze waardevolle medicijn, waaraan zij haar leven te danken had, ter beschikking van alle mensen zou komen. Met behulp van haar inheemse bedienden stelde zij vele pogingen in 't werk om nadere bijzonderheden te weten te komen betreffende de boom, die zulke geheimzinnige krachten in zijn bast verborg. En toen Graaf Conchin aftrad als gouverneur van Peru, keerde zij met enige stukjes kinabast naar Spanje terug, om deze door de hof-scheikundigen te laten onderzoeken. Op welke wijze zij deze voorraad kinabast in haar bagage had weten te verbergen, vertelt de geschiedenis niet.

De onderzoekingen in Spanje hadden groot succes; het geheim was ontdekt. In steeds grotere hoeveelheden werd de kinabast door de Spaanse schepen vervoerd. Onder de nieuwe, inderdaad meer passende, naam van „Peru-bast" werd de kina spoedig het voornaamste geneesmiddel tegen koorts, wat het tot op de huidige dag gebleven is. De boom werd herdoopt in „Cinchona", naar de schone Gravin die het

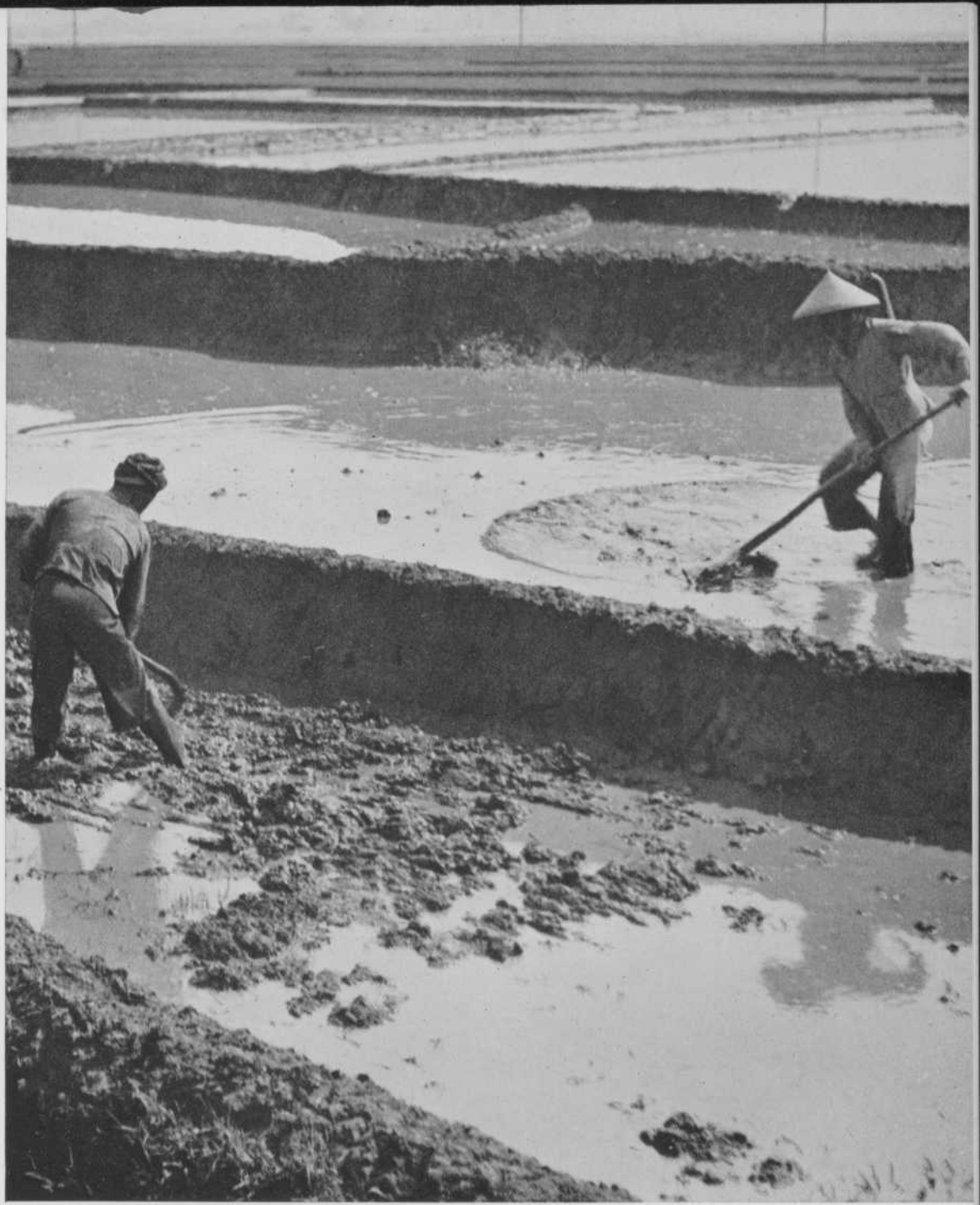

Het sawah-veld wordt met de patjol bewerkt.

De „bibit" van rijst wordt uitgeplant.

Ploegen op sawah-veld.

middel aan de wereld bekend had gemaakt; doch hoe de reeds lang van de aardbodem verdwenen inboorlingen uit Zuid-Amerika hebben geheten, die feitelijk het geneesmiddel hebben ontdekt, dat weet niemand — en niemand bekommert er zich om.

Aanvankelijk (en tot voor betrekkelijk korte tijd) werd het geneesmiddel gebruikt in de vorm van tot poeder gemalen bast, of ook wel in die van tinctuur of extract, direct van de bast getrokken. Thans echter is het aan de moderne wetenschap gelukt, de actieve bestanddelen, of „alkaloïden", van welke kinine de voornaamste is, af te scheiden en apart verkrijgbaar te stellen.

Het wereldgebruik van kinine is enorm, en 90% van die hoeveelheid is thans van Ned.-Indië afkomstig. Gedurende meer dan 200 jaar kreeg Europa de kinabast echter uitsluitend uit het Andesgebergte. De bomen, die diep in het woud stonden, werden omgehakt, de bast afgestroopt en deze werd vervolgens met veel moeite naar de kust vervoerd om te worden verscheept. Deze methode kostte echter veel inspanning en veel geld; en daar de bomen werden vernietigd zonder dat deze door nieuwe werden vervangen, werd de kinine weldra schaars en steeds duurder. Ten slotte moest men gaan vrezen dat deze waardevolle medicijn eerlang niet meer te verkrijgen zou zijn.

Inmiddels was dit geneesmiddel zo onmisbaar geworden, dat de mannen der wetenschap de hoofden bij elkaar staken. Dr. Royle, een Engels botanist, gaf de Britse regering in overweging pogingen in 't werk te stellen de kinaboom zelf te cultiveren; het zou echter, merkwaardig genoeg, twintig jaar duren eer deze raad werd opgevolgd. Pas in 1859, toen de aanvoer van „Peru-bast" voor Brits-Indië aan de Engelse regering 1200 Pond Sterling per jaar ging kosten, besloot men kina uit Zuid-Amerika te zaaien in de Sikkim-Himalaya en in Nilgiris; en ziet, de „Cinchona" groeide in Brits-Indië zo goed, dat de opbrengst weldra voldoende was om in de behoefte van het land te voorzien.

Ongeveer terzelfder tijd begonnen ook de Duitsers en de Portugezen in hun koloniën de kinaboom in cultuur te bren-

gen; het waren echter de Nederlanders, die ook hier de grootste successen konden boeken. In 1852 bracht een expeditie, onder leiding van Dr. Junghuhn, een hoeveelheid jonge kina-bomen van verschillende soort naar Java; en toen begon een reeks experimenten, die weldra het kleine eiland Java bovenaan op de ranglijst van de kina-producenten der wereld zouden brengen.

Eerst werden de bomen geplant in de mooie bergtuinen van Tjibodas, bij Sindanglaja, op een hoogte van ongeveer 1600 meter boven de zeespiegel. Enkele jaren later werden zij op grotere schaal geplant op een breed bergplateau boven Bandoeng, iets minder hoog gelegen; hier wordt nog thans het centrum van de kinacultuur gevonden.

Op Java zijn meer dan honderd kina-ondernemingen, waarvan het gouvernementsbedrijf Tjinjiroean de voornaamste is; deze onderneming levert aan andere kina-cultures zowel het zaad als de jonge bomen, en geregeld worden hier kweekexperimenten van allerlei aard gedaan.

Dr. Junghuhn wijdde zijn gehele leven aan de kinacultuur op Java; en toen hij stierf werd hij, overeenkomstig zijn wens, begraven te midden van de vruchten van zijn arbeid. Hem werd een bijzonder schone laatste rustplaats gegeven; zijn graf ligt op een mooie, zacht-glooiende helling, omringd door een schaduwrijke aanplant van verschillende variëteiten van de kinaboom, in vakken bijeengeplant. Elk soort is van een naambordje voorzien ten dienste van den belangstellenden voorbijganger, die daaruit kan leren, dat de „Ledgeriana", de voornaamste kininevoortbrenger, alsmede de andere hoofdsoorten, uitgezonderd een enkele, alle slanke smalle bladeren bezitten. De uitzondering is de „Cordifolia", die groter van stuk is en brede, ronde bladeren heeft, die veel gelijken op die van de jonge djati-boom.

De onderzoekingen van Dr. Junghuhn hebben er toe geleid dat de teerdere soort, die de meeste kina voortbrengt, geënt werd op de zware stam van de Cordifolia; het resultaat was een boom, die zich uitnemend aan de plaatselijke omstandigheden heeft aangepast.

Rondom het bergplaatsje, waar de oude Nederlandse bota-

nist arbeidde en begraven werd, vindt men overal bosjes van kina-bomen, die zo gelijk van hoogte zijn, dat, wanneer men vanaf de heuvels er op neerziet, de kruinen even vlak zijn als een korenveld. Zij vertakken zich vrij van de stam waarop zij geënt zijn, en deze zijtakken worden rondom in opvolging uitgedund zodra zij een diameter hebben van ongeveer 5 c.M.

Onder de stroom van inheemsen, die ge op de omliggende landwegen tegenkomt, met allerlei vrachten die aan hun krakende pikoelan bengelen, zult ge altijd enkelen zien, die beladen zijn met een bundel hout, dat veel op brandhout gelijkt. Pas wanneer ge zo iemand uit een kinabosje te voorschijn ziet stappen, en wanneer ge op een onderneming al die stapels precies even dikke, pas afgehouwen stronkjes hebt zien liggen, gaat ge begrijpen dat het geen brandhout is, maar kinine, in het eerste stadium van aanmaak, dat deze mensen dragen.

Het volgende stadium is belachelijk eenvoudig in verhouding tot de grote betekenis van deze industrie. Wanneer ge nl. die vermeende „brandhout-dragers" volgt langs de weg, die loopt tussen hoge heggen van vrolijke, gele zonnebloemen, bemerkt ge hoe een geluid, dat ge de gehele dag reeds zwak gehoord hebt, langzamerhand sterker en sterker wordt; een geluid, dat ge, zo ge er al aandacht aan hebt geschonken, waarschijnlijk toegeschreven hebt aan een of andere machine van een naburige boerderij. Hoe dit zij, zeker is dat ge nimmer had kunnen raden dat dit rythmische, eentonige geluid werd veroorzaakt door... een groep bevallige, jonge, inheemse schonen, die, bij elkaar neergehurkt in een grote hoge schuur, zonder ophouden met kleine houten hamers de op de grond liggende kinatakken kloppen. Van de vroege morgen tot de late avond gaat dit zachte kloppen door; de van hun bast ontdane takken worden als een hoop dorre, naakte beenderen in een hoek van de schuur opgestapeld, terwijl lange flarden van de kostbare bast op grote ronde bakken buiten in de zon te drogen worden gelegd, om daarna langs de bergweg te worden vervoerd naar de kininefabriek te Bandoeng, 600 meter lager gelegen.

Kinabomen worden jaar op jaar, bij toerbeurt, herplant; want de alkaloïde bestanddelen van de bast beginnen na 25

jaar af te nemen; dan worden de bomen omgehouwen. De cultuur van de kinaboom is voor den verbouwer niet zo heel erg voordelig; velen hunner hebben dan ook de aanplant van kinabomen verminderd en er theestruiken tussen geplant.

De jaarlijkse productie van kinine op Java bedraagt in totaal ongeveer 8 millioen kilogram.

* * *

Ook aan andere inheemse medicijnen is Java rijk. Vele honderden geneeskrachtige kruiden, afkomstig van allerlei soorten gras, boomschors en ook van vruchten, zijn den Javaan bekend en worden door hem gebruikt als middel tegen verschillende ziekten en kwalen; en het verhaal van de kinaboom maakt een mooie kans om zich te herhalen bij vele daarvan. Immers, reeds zó vaak is gebleken, dat deze het enige afdoende geneesmiddel waren in bepaalde ziektegevallen waarbij de inheemsen ze gebruiken, dat ook de Europeanen er steeds meer vertrouwen in gaan stellen.

Een geval dat de schrijfster persoonlijk van nabij heeft meegemaakt, betreft een kwaadaardige aanval van dysenterie, die, na een aanvankelijk herstel onder de gebruikelijke Europese behandeling, daarna telkens weer terugkeerde met steeds kortere tussenpozen en den patiënt geen tijd liet op krachten te komen. Evenals bij Gravin Cinchon, tartte ook hier de ziekte alle geleerdheid van de Europese geneesheren, die tenslotte aan het geval gingen wanhopen en voor een fatale ineenstorting tengevolge van algehele uitputting vreesden.

Op een morgen verscheen nu de Javaanse bediende van den zieke, die hem met veel toewijding had helpen verplegen, met een bundel verwelkte kruiden en gaf deze plechtig aan de verpleegster met een speech, die hij klaarblijkelijk zorgvuldig had voorbereid. „De njonja is goed," zo zei hij, „en de toean „ook. Wij zijn gedurende de vele weken, dat de toean ziek „is, tot in het diepst van ons hart bedroefd geweest. De „dokters van den blanken toean zijn heel knap; maar toch wil „het met toean maar niet beter gaan. Het volk van Java is een

„volk zonder wetenschap; maar de ziekte van den toean is een „ziekte van ons volk en wanneer deze ziekte zich bij ons voor„doet, maken wij van deze planten een obat (geneesmiddel); „wij koken ze zolang in het water, tot dit nog maar de „helft van de ketel vult en dan drinken wij elk uur een beetje „van deze medicijn. Wanneer de toean deze obat eens zou „willen proberen, zal hij binnen twee dagen zeker weer ge„zond zijn."

Het was meer om den ouden Kromo een pleizier te doen dan uit vertrouwen in de krachten van het inheemse geneesmiddel, dat de patiënt er in toestemde „om het eens te proberen". Precies volgens het recept werd het water gekookt „tot het nog maar de helft van de ketel vulde", onder strenge contrôle van den djongos; en van het resultaat — een licht-geurende, donkerbruine vloeistof — werd toen een glas vol volgens voorschrift opgedronken. De volgende dag werd dit herhaald; en die avond, toen Kromo stil in het ziekenvertrek aan 't werk was, merkte hij, half als een vraag en half als het constateren van een feit, op: „Is toean beter?"

Inderdaad: toean voelde zich beter. Weldra herstelde hij geheel, al bleef hij, door bittere ervaring geleerd, steeds beangst dat zijn oude vijand nog wel in een hinderlaag op de loer zou liggen en weldra een nieuwe aanval zou ondernemen. Onder de vriendelijke drang van den ouden Kromo dronk hij echter meerdere malen per dag het drankje op, in steeds geringere hoeveelheid. Een week verliep, — nog een week; — toen een maand . . . maar de vijand gaf geen enkel teken van leven meer. Van die tijd af was natuurlijk ook hier de reputatie van deze obat gevestigd.

De kwaal kwam echter een paar maanden later nog eenmaal terug, toen de toean, thans genezen, voor zaken in Batavia vertoefde. Ditmaal was het geen Europese dokter, dien hij liet ontbieden, maar een Javaanse hotel-bediende, door wiens bemiddeling hij van een ook aan Europeanen welbekende medicijnvrouw in Batavia een hoeveelheid van diezelfde kruiden verkreeg; hierbij kwam hij voor 't eerst achter de naam van dat inheemse middel, nl. „seriawan oesoes". De obat werd klaar gemaakt, ingenomen — en bracht de ziekte-

aanval dra tot staan. Sindsdien herhaalde deze zich niet weer.

Het is de gewoonte van de inheemsen in hun kampong een aantal planten te kweken, waarvan zij weten dat deze geneeskracht hebben. „Want," zo zeide eens een hunner tegen mij, terwijl hij bij de omheining van zijn tuin een rijtje onkruid aanwees, dat er heel onogelijk uitzag, „wanneer je je nu „'s morgens niet zo lekker voelt, dan heb je de medicijn hier „zelf bij de hand." In mijn verbeelding zag ik al de gestalte van de oude Tjanjon of van Mat, na de een of andere nachtelijke verjaarpartij, 's ochtends nog wat onzeker langs het tuinpad strompelen, om daar wat ingrediënten bijeen te zamelen voor een glas medicijn, alles nog fris van de morgendauw.

Deskundigen verzekeren dat op Java, en in heel Indië, naar alle waarschijnlijkheid honderden, zoal geen duizenden van zulke geneeskrachtige kruiden te vinden zijn, die een nauwkeurige studie ten volle waard zijn en ons zouden kunnen voorzien van een onschatbare hoeveelheid nieuwe geneesmiddelen. Reeds wordt hier en daar naar die kruiden een onderzoek ingesteld; men heeft ze zo ongeveer geclassificeerd en hun physiologische uitwerking vastgesteld. Maar slechts enkele zijn tot dusver nauwkeurig bestudeerd; en daarom zal, ook al is hun betekenis aan velen bekend, geen enkele Europese dokter, voorzover mij bekend is, deze kruiden voorschrijven. Sommige van deze kruiden behoren tot de alkaloïdegroep, tot welke ook de kina behoort. Ongetwijfeld zullen ook deze kruiden na verloop van tijd hun weg wel vinden naar onze apotheken en opgenomen worden in de lijst van alledaagse geneesmiddelen; en wij zullen dan natuurlijk precies even dankbaar zijn jegens den armen, onwetenden Javaan, die ons deze kruiden leerde kennen, als de malaria-patiënt jegens de inheemse bewoners van Zuid-Amerika, aan wie hij de kinine dankt!

HOOFDSTUK XIX

DJATIBOSSEN EN THEE

Op een bepaald gedeelte van de weg, die in West-Java van Krawang naar Poerwokerto loopt, kan de reiziger, vooral in de maand Augustus, een wonderlijke ervaring opdoen.

Komende uit het Noorden, loopt de weg hier door vlak terrein, tussen de eindeloze sawahs, die de Chinese molens te Krawang van rijst voorzien. Vanuit het Zuiden moet ge een hoge bergrug beklimmen; de weg naar Bandoeng loopt hierover in grote kronkels en bochten, door een zeer afwisselend landschap, over bruisende bergstromen en diepe ravijnen, welhaast verscholen onder grote varenstruiken, langs drukke, kleine kampongs, met hun aanplant van palmen, cassave- en pisangbomen; en overal langs de weg, als onmisbaar deel van het landschap, ontwaart men rijstvelden, terrasvormig oplopend langs de steile hellingen of weggedoken in een hoekje van het dal, terwijl elke kromming van de weg U weer een nieuwe, geniale oplossing openbaart van het probleem om een paar vierkante meters rijstaanplant op een blijkbaar onmogelijke plek aan te brengen.

Wanneer ge dan de laatste scherpe bocht voorbij zijt, en na het kruisen van een smalle bergstroom de holle weg doorgegaan zijt, dan verandert opeens, na nog een bocht, het gehele landschap. De lachende, groene rijstvelden en de weelderige tropische plantengroei liggen achter U. Ge waant U helemaal niet meer in het Oosten; ge zijt opeens weer thuis, in Europa, op een van die zeldzame Novemberdagen, wanneer de zon door een dun gouden waas zijn stralen laat spelen op de kale winterbomen en op een dicht tapijt van gevallen bladeren aan hun voet.

Dat is inderdaad een wonderlijke ervaring, die ge daar in het hartje van Java opdoet. Zover het oog reikt ziet ge aan beide zijden van de weg slechts bomen in wintertooi; hele gelederen van statige, slanke, grauwe bomen, kaal en doods, met slechts hier en daar een verschrompeld blaadje aan de naakte takken. Het weer is droog; en hier, ver van de waterrijke rijstvelden, is de lucht gevuld met fijn stof, dat de zon berooft van haar schitterende glans en het omringende bos hult in een vreemd waas van onwerkelijkheid.

Diepe stilte drukt zwaar op deze plaats; geen enkel vogelgetjilp stoort de rust; hier geen enkel teken van de rijkdom aan vegetatie, die overal elders Java kenmerkt; behalve het grastapijt, dat zich langs de weg uitstrekt, is alles kaal en voor vogels en insecten is geen enkele schuilplaats te ontdekken.

Wat ge hier aanschouwt is een van de beroemde „djati"-(of teakhout-)bossen van Java, ook alweer een natuurlijke welvaartsbron. Dit djati groeit in het oerwoud van Java en wordt voornamelijk aangetroffen in de kalksteengebieden in het Noorden. Op zeer grote uitgestrektheden van de lagere berghellingen, vanaf het laagland tot op 600 M. hoogte, beheerst deze trotse boom, die zo hoog boven alles uitsteekt, als het ware het gehele bos. De grote waarde van djati als timmerhout werd reeds lang geleden ontdekt door de Ver. Oost-Indische Compagnie, die hiervan grote hoeveelheden verkreeg door gedwongen arbeid, volgens een systeem dat destijds bekend stond als „belandong", een schatting opgelegd aan overwonnen inheemse vorsten. In later tijden werden deze bomen op steeds uitgebreider schaal geplant en gecultiveerd en thans beslaat de oppervlakte der djatibossen op Java, die onder toezicht van de bosbouw-inspectie staat, meer dan 700.000 H.A.

In tegenstelling met andere tropische bomen, die zo onmerkbaar van bladeren veranderen, dat zij er altijd groen uitzien, werpt de djatiboom zijn hele bladertooi tegelijk af, net als de bomen in gematigde luchtstreken; daardoor kan het voorkomen dat een djatibos op Java soms de illusie kan wekken van een winternamiddag in ons land.

In ander opzicht herinnert de djatiboom echter helemaal niet aan het Westen. Tropische plantengroei is altijd overdadig en opvallend. Zo ook hier: de bladeren der djatibomen hebben geweldige afmetingen; zij zijn zo groot als dessertbordjes; soms zelfs nog groter, en even rond. Wanneer een van die reusachtige bladeren hoog boven in een verwelkte djatiboom aan een naakte tak is overgebleven, ziet het er uit als een groot stuk bruin papier, dat bedoeld is als vogelverschrikker. De afgevallen bladeren vormen op de grond een verend tapijt van wel een voet dikte. De vrucht van de djatiboom heeft een bleek-bruine kleur en is bedekt met een soort fluwelig bont; het gelijkt wonder-veel op het oor van een haas en is een geliefd stukje speelgoed voor de inheemse kinderen uit de omgeving van het bos.

Het Indische gouvernement bezit het monopolie van de aanleg van djatibossen; deze vormen inderdaad een kostbaar bezit; want „djati" is hard-hout van uitstekende kwaliteit en zeer geschikt voor timmerhout. In grote hoeveelheden wordt het uitgevoerd; doch ook ter plaatse wordt het veel gebruikt, voornamelijk door de Chinezen voor het maken van meubelen.

* * *

Op een reis door Java komt ge vaak voor soortgelijke contrasten en verrassingen te staan als ik hier beschreef. Immers in de bergstreken zijn de klimaatsovergangen vaak zo abrupt, dat ge binnen een kwartier uit de tropische zône in een streek met veel gematigder klimaat komt. Zo bieden de thee-plantages een karakteristieke afwisseling met de overal aanwezige rijstvelden. Op Java treft men ongeveer 300 theetuinen aan, voornamelijk in de Preanger-Regentschappen, in Midden-Java. Enkele daarvan zijn betrekkelijk laag gelegen; doch de belangrijkste theetuinen vindt men hoog in de bergen, 1000 á 1500 M. boven de zee. En ofschoon de totale oppervlakte er van (die beneden 150.000 H.A. blijft) in 't niet zinkt bij die van de rijst, bedraagt het aandeel van Java toch ongeveer 13 % (de opbrengst van geheel Ned. Indië is 16 %) van de wereldproductie van thee, een verrassende

hoeveelheid voor zo'n klein eiland, vergeleken met de opbrengst van Brits-Indië, Ceylon en China.

De theetuinen op Java zijn van een, zelfs voor dit op zichzelf toch reeds zo mooie eiland, opvallende schoonheid; vergelijkt men ze met de theeondernemingen in China en Ceylon, dan treft ons dit nog meer. Want daar zijn de naakte berghellingen slechts met een reeks lage theestruiken beplant, waarop de zon onbarmhartig haar verzengende stralen neerzendt en waar geen Europeaan het in z'n hoofd zou krijgen er eens 'n vrij uurtje te gaan doorbrengen. Niet dan bij uiterste noodzakelijkheid zal hij daarginds de plantage bezoeken.

Geheel anders zien de theeondernemingen op Java er uit, die dan ook niet zonder reden thee-„tuinen" genoemd worden. Zij zijn koel en schaduwrijk en het is er heerlijk om te wandelen, dank zij de tussen de thee geplante schaduwbomen (meestal de z.g. „albizzia falcata"), die met hun gevederd bladerdak de bekoring van de tuinen in niet geringe mate verhogen. Deze schaduwbomen worden in de regentijd gesnoeid, waardoor de theeplanten het volle voordeel van de regen genieten, terwijl zij, weer aangegroeid in het warme, droge seizoen, de planten beschutten tegen overmatige zonneschijn.

Als een glanzende, donkergroene sjaal bedekt de thee de berghellingen, onderbroken door het lichtere groen van de albizzia. In alle richtingen lopen er schaduw-rijke paden doorheen, die diep ingezonken liggen tussen grasdammen, glad geschoren als een tapijt, wier kruin — soms schouderhoog — de stevige, netjes in 't gelid opgestelde theestruiken omzomen. Op en neer en kris en kras er doorheen lopen deze paden, somtijds horizontaal over een afstand van een kilometer of meer, als zij de omtrek van de helling volgen; dan weer steil omhoog over bamboetreden, die stevig in de bodem zijn aangebracht. Telkens weer krijgt ge een mooi uitzicht op de rijstvelden, die ver beneden U zilverachtig liggen te glinsteren, of ook, door een opening tussen de bergen in de verte, op een wazig-blauwe plek: de zee.

Hier en daar op de plateau's, waar de schaduwbomen ouder zijn en ongesnoeid bleven, waant ge U in een dicht

bos, waarvan het onderhout, dat de graspaden begrenst, merkwaardig gelijkmatig is; een bos, dat plotseling eindigt aan de zoom van het plateau, waar de bergrug weer steil afloopt. De kans is groot dat ge daar onverwachts genieten kunt van een „flamboyant"-boom, die daar onder de zonnige hemel fel staat te stralen met zijn scharlaken bloemen — een gezicht om nooit te vergeten!

Soms wordt de uitgestrekte onderneming onderbroken door ravijnen, die te steil zijn om te worden beplant. Aan de rand der hellingen staat de thee dan bijna schouder aan schouder met de golvende varenstruiken en de weelderige plantengroei, die de nooit ontbrekende bergstroom omkransen; onzichtbaar bruist en borrelt het water in de diepte, terwijl het pad, dat gemakkelijk en zig-zagsgewijze naar beneden loopt, de stroom veilig kruist over een keurige bamboebrug.

Op sommige ondernemingen treft men hier en daar, vooral op kruispunten, een kleine schuilhut aan, gemaakt van bamboe en gedekt met kadjang, ten dienste van alle voorbijgangers zonder onderscheid. Deze bamboehutjes moedigen echter geenszins het luieren aan; want slechts zelden vindt men er een behoorlijke zitplaats (of het moest dan zijn een soort primitieve stoel, gemaakt van twee evenwijdig lopende bamboestokken — maar een ongemakkelijker zetel ken ik niet!). Toch bieden zij een welkome beschutting, wanneer men in de bergen onverwachts door een onweer wordt overvallen. Dan kunt ge daarin arbeiders van allerlei slag aantreffen in een druk gesprek gewikkeld, of ook een zich daar toevallig bevindende inheemse voorbijganger, die juist op weg was van het bos naar zijn desa.

De grote Europese theeondernemingen zijn met mathematische nauwkeurigheid aangelegd en ook daarna verzorgt men ze even pietluttig als de Nederlandse huisvrouw haar eigen huis.

De onderneming is steeds verdeeld in genummerde afdelingen; de regeling van, en het toezicht op de arbeid zijn uiterst nauwgezet. De thee wordt gewoonlijk door vrouwen geplukt; deze verzamelen de blaadjes in een grote, vierkante

katoenen doek en dragen de bundel dan op de schouders of op het hoofd naar de fabriek. Ook de kinderen werken mee; zij krijgen kleine flesjes, waarin zij de schadelijke insecten van de struiken verzamelen; als zij dan bij den opzichter der onderneming hun vangst inleveren, krijgen zij daarvoor een vergoeding van ongeveer een cent per twintig stuks.

Een bekend geluid in deze tuinen is de zwakke, op een bel gelijkende klank van een bamboe-gong, die door de pluksters wordt gebruikt om met elkaar en met de kinderen in contact te blijven. De theestruiken zijn dicht begroeid en de Soendanezen zijn klein van postuur, zodat zij in de plantages geheel schuil gaan, behalve aan de uiterste randen, en pas weer zichtbaar worden als zij klaar zijn en achter elkaar naar huis lopen.

Ook theepluksters moeten eten; aangezien zij van hun hoofdvoedsel, nl. rijst, nu eenmaal niet gemakkelijk sandwiches of zoiets kunnen maken om mee te nemen, hebben zij er iets anders op gevonden, nl. een wandelend eethuis! Zoals de marskramer de noodzakelijke levensbehoeften naar de desa's brengt, komt de „toekang makanan" de hongerige theearbeidsters van het nodige voorzien. Zelfs op de meest afgelegen bergwegen kunt ge iedere middag omstreeks 12 uur het bekende geluid horen van de krakende pikoelan en de wandelende restauratiehouder zien verschijnen met twee grote, vierkante bakken; een ervan, met een mand stomende rijst er op, doet dienst als keukenfornuis, op de andere staan schotels, potten en pannen, gevuld met de zonderlinge lekkernijen die de tong van de Javaanse straks zullen strelen. De toekang makanan heeft zijn vaste standplaats, aan de arbeidsters welbekend, waar hij iedere dag precies op hetzelfde uur verschijnt; hij bedient dan op handige wijze zijn klanten, die zich lachend en pratend om hem heen verdringen. Is de maaltijd geëindigd, dan port hij z'n vuurtje wat op, vult de mand met stomende rijst weer bij en trippelt met zijn zware last vlug naar de volgende standplaats.

Het snoeien van de theebomen geschiedt op zeer drastische wijze; want daarvan hangt de groei van de kleine, onrijpe puntjes af, de enige die geplukt worden. Iedere theeplant

brengt betrekkelijk weinig van zulke blaadjes voort; en aangezien deze het gehele jaar door rijpen (en niet alle tegelijk op één tijdstip) gaat ook de pluk het hele jaar geregeld door.

Op sommige ondernemingen worden de struiken ieder jaar gesnoeid; geschiedt dit, zoals op veel plantages op Java het geval is, om de twee jaren, dan is het z.g. „verlaten" hout groot genoeg om bij de bevolking als brandhout zeer in trek te zijn. Op gemakkelijke en eenvoudige wijze wordt dan opruiming gehouden. De theestruiken worden zó kaal gesnoeid, dat er geen blaadje meer over is, net alsof zij het slachtoffer zijn van een sprinkhanenplaag. Vervolgens stapelt men al het afgekapte hout op. Nauwelijks is dan in het district bekend gemaakt dat er brandhout te krijgen is, of de gehele bevolking uit alle omliggende desa's komt in drommen opzetten; zij binden het hout in keurig nette bundels bijeen en brengen het voorlopig naar een opslagplaats, vanwaar zij het later in hun vrije tijd op hun gemak naar huis kunnen brengen.

Een dag later is er op de plaats geen spaander hout meer te ontdekken; het terrein is netjes aangeveegd en keurig in orde gebracht. Intussen komt ge onderweg hele families tegen, belast en beladen met bundels brandhout van allerlei grootte; ja, zelfs de Benjamin, die nog maar net kan lopen, helpt mee en waggelt voort met z'n last, die soms even groot is als zijn bruine, naakte lijfje.

Thee wordt op Java verbouwd sinds 1690, toen de Oost-Indische Compagnie voor 't eerst enige stekjes thee uit Japan importeerde. In het begin van de volgende eeuw lieten zij zaad uit China komen; maar het schijnt, dat pas in 1824 de aanplant van thee op meer uitgebreide schaal ter hand werd genomen; toen werd de zaak opnieuw aangepakt met stekken zowel uit China als uit Japan.

Het begin van de theecultuur op werkelijk grote schaal dateert van 1878; toen bleek nl. dat theezaad uit Assam op de hoogvlakten van Java beter groeide dan de andere soorten; sindsdien nam de theeproductie op Java steeds toe, totdat zij in 1910 een hoogtepunt bereikte.

De bevolking heeft zelf ook thee aangeplant in de omgeving van de grote ondernemingen; de opbrengst, het z.g.

kampongblad, verkopen zij aan de fabrieken tegen een prijs van ongeveer 10 cents per pond.

In een beschutte hoek van iedere tuin vindt men de kweekplaats, waar de kleine, van het zaad gekweekte plantjes gedurende twee jaren blijven groeien om daarna als stekjes te worden afgesneden en uitgeplant.

De theefabrieken op Java zijn buitengewoon modern ingericht; vele hebben hydro-electrische kracht; de brandstof voor de droogkamers bestaat voor een deel uit de oude theebomen, die door jonge aanplant worden vervangen, wanneer hun productiviteit afneemt. Zo kunnen deze oude getrouwen zelfs nog na hun dood aan de fabrieken een laatste belangrijke dienst bewijzen.

De grootste afnemer van de Java-thee is ongetwijfeld de Londense markt, hetgeen niet te verwonderen is wanneer men weet, dat Groot-Brittannië meer dan de helft van de totale wereldproductie van thee verbruikt.

Ook Australië is een goede klant; geen enkel schip vaart van Indië naar de havens van de Commonwealth of het dek is hoog opgestapeld met de keurige uniforme triplex-kisten vol Java-thee, die straks bij aankomst zal worden overgepakt en voorzien van een etiket van een der beroemde „Australische" merken.

Jammer voor die mooie illusie! Het enige echt-Australische product in zo'n pakje „Australische" thee is . . . de lijm, gebruikt voor de emballage. Zelfs het pakpapier van deze emballage is import!

HOOFDSTUK XX

OP EEN RUBBER-ONDERNEMING

Wij zaten eens op de voorgalerij van een administrateurswoning ener tamelijk afgelegen rubberplantage. Het was een heerlijke nacht! Helder scheen de maan over de keurig onderhouden tuin en tekende de bomen, die de afscheiding vormden tussen tuin en plantage, scherp af tegen de zwak-stralende sterrenhemel. Op zo'n eenzame plek is het 's nachts altijd volkomen rustig; maar die avond scheen er toch iets ongewoons te zijn in de broeiende hitte. Er was in de lucht een zekere spanning; een gevoel, alsof er iets zou gebeuren, bekroop ons.

In het voorvertrek stond de piano, open en verlaten; geen enkel geluid van zacht fluisterende stemmen of van gelach, zoals op andere avonden, verbrak thans de stilte. Ons gezelschap zat stil in afwachting — al luisterend.

En toen, plotseling, zonder enige waarschuwing, brak uit de richting, waar de Javaanse arbeiders wonen, een pandemonium los, zoals ik nog nooit had gehoord. Een oorverdovend geratel, geknal en geknetter weerklonk; een demonisch gescheeuw en gegil steeg op; er werd geslagen op trommels en ledige blikken; huilend weergalmden de buffelhoorns. Het was een nooit te vergeten, angstwekkende chaos van geluiden, zoals alleen een uitbarsting van opgewondenheid onder de inheemsen kan veroorzaken.

Daar was het dus, waar wij al die tijd op hadden zitten wachten! Maar, al waren het lang niet allen helden, die daar op de voorgalerij bijeen waren, het scheen toch wel alsof er niemand door van streek raakte. Het hoofd van ons kleine gezelschap, de administrateur, nam kalm zijn pijp uit de

mond, klopte hem leeg en wees met de steel naar de helderschijnende maan.

„Nu begint het zeker, vrouwtje," zei hij tot zijn echtgenote, „zullen we een eindje gaan wandelen?"

Op de rand van de zilveren maanschijf was een zwakke schaduw zichtbaar. Voor ons, Europeanen, betekende dit het begin van een reeds lang te voren nauwkeurig aangekondigde totale maansverduistering. Maar de Javanen meenden dat de een of andere boze geest het licht van de maan wilde uitdoven; en voorzover het in hun macht was, wilden zij dat toch voorkomen. Zij wilden trachten dien booswicht met alle mogelijke middelen te verdrijven. De Islam . . . — dat is alles goed en wel; maar in een ernstig geval als dit was het toch maar beter geen onnodige risico's te lopen.

Iedere trommel, ieder blik, elk voorwerp, waarmede maar lawaai kon worden gemaakt, was er bij gehaald en de chaotische symphonie groeide steeds aan en klonk steeds oorverdovender. Maar, helaas, het hielp alles niets. Stukje voor stukje won de schaduw van den spookachtigen duivel terrein; langzaam maar zeker veroverde hij de maan; de aarde werd hoe langer hoe donkerder. Kreten van afschuw weerklonken aan alle kanten! Maar langzamerhand hield het geweldige lawaai toch op. Het was blijkbaar alles tevergeefs geweest, en er zat niets anders op dan het verloop van de strijd maar af te wachten.

Niemand waagde het naar den geheimzinnigen vijand te kijken. 'n Geest, die in staat was de lamp aan de hemel uit te doven, moest wel heel machtig zijn. Ongetwijfeld zou hij hem, die het aandurfde naar hem op te zien, met plotselinge blindheid slaan. Volgens de tovenaars was het echter wel veilig om in een spiegel het verloop van de strijd te volgen; zo kon men dan in het flauwe schijnsel tal van figuren neergehurkt langs de weg vol aandacht zien turen naar de weerkaatsing van de maan in een blikken deksel of een stukje spiegel. Iedere voorbijganger echter werd nadrukkelijk gewaarschuwd toch vooral niet zijn schaduw te laten vallen tussen de spiegel en den duivel, die bezig was de maan te verslinden. Dit moest in ieder geval worden voorkomen; déze onbeschaamdheid

Het bundelen van padi (rijst).

In de Preanger: sawah-complex.

Het sawah-veld wordt geploegd.

zou de hantoe nimmer gedogen en zijn wraak zou de gehele bevolking treffen.

Intussen werd de toestand critiek. Het werd steeds donkerder. Van de maan was niets meer te zien dan een smalle, zilveren ring. De oudere mensen staken de hoofden bijeen, en na veel gefluister werd eenstemmig besloten een laatste poging te wagen. Er werd een optocht gevormd; vóórop liep de hoofdmandoer, met een jongen naast zich die een jachtgeweer droeg. Want in een geval als dit moest men wel z'n toevlucht nemen ook tot dit laatste middel van verweer! Wanneer die vreselijke duivel de maan kon opeten, wie weet wat hij daarna dan wel zou doen! Misschien zou hij dan wel aan de zon beginnen — te vreselijk om aan te denken!

Slechts één ding bleef er over: 'm neer te schieten! En dat wel met 'n betoverde kogel! Dus liet de oude mandoer, juist op het ogenblik dat de maan geheel verduisterd was (waaruit wij misschien mogen concluderen dat hij niet zó onnozel was als hij deed voorkomen!) de stoet halt houden en het geweer op de maan richten.

'n Schot klonk . . . nog één . . . en toen, kijk eens! Was het niet duidelijk te zien, dat de schaduw retireerde? Met een geruststellend gebaar hief de mandoer z'n hand op; de zilveren rand van de maan werd steeds groter; langzaam maar zeker werd het donkere gordijn weggeschoven.

Een zucht van verlichting steeg uit de menigte op. Alles was weer in orde! Het gevaar was geweken. De boze geest was op de vlucht geslagen!

Maar voor alle zekerheid was het toch maar beter hem goed te laten weten, dat dappere mannen de wacht hielden. Voor een vluchtenden vijand behoefde men niet erg bang meer te zijn; maar ja — hij moest nu toch goed begrijpen, dat zij zich zo maar niet voor de gek lieten houden. Zo begon het afgrijselijke lawaai en getier en het hartverscheurende geschreeuw opnieuw; ditmaal met kennelijk succes, want de duivel deed geen aanval meer op de maan. Hij was volkomen verslagen; meer en meer week zijn schaduw, naarmate hij verder wegsloop, ongetwijfeld dodelijk getroffen door het schot van den mandoer. Steeds verder trok hij zich terug, totdat de

maan eindelijk de aarde weer als voorheen met haar stralen overgoot.

De maansverduistering was voorbij en een doodse stilte viel weder over de tuin en de duistere toegang naar de rubberplantage.

Was dit alles nu zuivere aanstellerij? Of bijgeloof? Of alleen maar plezier in een dramatisch effect, aangekweekt door de wajang? Of wel een mengsel van alle drie? Niemand — en zeker geen Europeaan — zal daar ooit achter komen. Maar wat het ook zij, de wijze waarop de Javanen op een maansverduistering reageren is zeker allermerkwaardigst; en ik ben er zeker van dat een plechtige bedevaart met geleerde heren naar de een of andere moeilijk te bereiken bergtop, om daar wetenschappelijke aantekeningen van dit natuurverschijnsel te maken, niet half zoveel indruk op mij zou hebben gemaakt als de aanblik van deze processie, die met een betoverde kogel uit een modern jachtgeweer de boze geest in de lucht beschiet.

De maan was dus gered. Maar misschien nam de hantoe toch wel degelijk wraak! Immers, de rubberindustrie evenals zoveel andere bedrijven, lijdt thans ook aan een soort „verduistering". Donkere schaduwen trekken in deze sombere crisistijd over haar heen. Tal van ondernemingen in de rubber-producerende landen, zowel op Java als elders, die voor enkele jaren nog vol leven en bedrijvigheid waren, liggen thans stil en verlaten; men ziet er nog slechts enkele arbeiders, die het oerwoud op enige afstand moeten houden en moeten voorkomen, dat de snelle, tropische groei het werk van jaren vernietigt.

Maar — elke eclips gaat voorbij! En al moge het er in de wereld donker uitzien, toch snelt die wereld in een steeds vlugger tempo op rubberbanden voort; en éénmaal — tenzij de beschaving geheel ten gronde gaat — zullen de tappers terugkeren naar de rubberbomen, die thans op de verlaten ondernemingen staan te wachten op betere tijden.

* * *

Aan Engeland komt de eer toe de eerste te zijn geweest, die het aanplanten van rubber in het Oosten ter hand heeft genomen, zij het dan ook dat deze pinonierstaak geschiedde door middel van een sensationele smokkelaffaire! De hevea is afkomstig uit Brazilië. Van hieruit zijn in het jaar 1876 door Sir H. Wickham zaden naar Kew gezonden. De Braziliaanse regering, die vreesde de handel in bosrubber te verliezen, had de uitvoer van rubberzaden ten strengste verboden; doch Sir Wickham stoorde zich daar niet aan en slaagde er in ongeveer 70.000 zaden weg te smokkelen, waarvan 2000 met succes tot ontkiemen werden gebracht in de broeikassen van de bekende „Kew-Gardens".

De uit deze zaden voortgekomen kiemplantjes werden naar Ceylon en Malaka gezonden, vanwaar een deel zijn weg vond naar Java. De bezoeker van Buitenzorg kan daar nog heden ten dage twee rubberbomen bewonderen, die van deze eerste plantjes afkomstig zijn.

Ofschoon Engeland dus de pionier van deze cultuur genoemd kan worden, bezit Java de oudste rubberplantage ter wereld, n.l. te Soebang, in de Preanger. Hier vindt men echter geen heveabomen (die thans overal de bekende handelsrubber voortbrengen) doch de z.g. *ficus elastica,* waarmede reeds enige proeven werden genomen.

De aanplant van hevea op grote schaal dateert van 1910. Aangemoedigd door de verschillende z.g. „top"-oogsten breidde deze cultuur zich zo snel uit, dat in 1929 in het Oosten rubber werd getapt over een oppervlakte van 2 millioen H.A.; Malaka produceerde toen 43 %, Java en de andere O.-I. eilanden 35 % van de gehele wereldproductie; in 1910 evenwel voorzag Brazilië nog voor meer dan de helft in de wereldbehoefte aan rubber! Waaruit men kan concluderen, dat smokkelen soms toch wel een winstgevend bedrijf kan zijn.

Een tot volledige wasdom gekomen rubbertuin heeft een eigen karakteristieke schoonheid, bijna even groot als die van de verdwenen oerwouden, wier plaats zij heeft ingenomen. De keurig in rijen geplante bomen, die een donkere, koele schaduw afwerpen, hebben iets van de bekoring van een Hol-

lands beukenwoud, vooral op de meer moderne Javaanse ondernemingen, waar een aanplant van leguminosen (of groenbemesters) tussen de bomen (welke enerzijds dient om het wegspoelen van de aarde bij zware regens tegen te gaan, anderzijds om de vorming van humus te bevorderen) de grond onder een bleek-groen tapijt schuil doet gaan.

Het gebruik van deze groenbemesters is een der resultaten van de talrijke proeven door de Nederlanders op Java genomen, om de productie van latex (het rubber-houdende sap van de heveaboom) zo hoog mogelijk op te voeren. Verschillende soorten van legiminosen worden hiervoor gebezigd, waarvan de voornaamste is de *calopogonium*, die een dikke bladlaag vormt, doch slechts een tiental centimeters hoog wordt. Deze wordt gebruikt zowel in pas aangelegde tuinen als in oudere ondernemingen. Tussen jonge bomen, op schrale bodem, wordt dikwijls *mimoza* geplant, of ook wel de van de theeplantages zo bekende *albizzia falcata*. Als men deze laatste gebruikt, dan wordt zij gekapt naarmate de heveaboom tot volle wasdom komt.

Het nut van deze groenbemesters is duidelijk gebleken uit 't feit, dat de oude tuinen, die keurig gewied waren, een lager opbrengst hadden. De Nederlanders, die altijd van zich hebben doen spreken door hun wetenschappelijke beoefening van de landbouw, zijn er door deze en soortgelijke maatregelen in geslaagd de productie van rubber per H.A. aanzienlijk te verhogen; zo zijn zij, hoe paradoxaal het ook moge klinken, juist door dit succes wellicht mede verantwoordelijk voor de overproductie, die — laten we hopen voor tijdelijk — thans de rubberindustrie lam heeft geslagen.

Van de ongeveer duizend rubberondernemingen, die Java thans telt, is ongeveer een vijfde bijgeplant met koffie of thee. De meeste ondernemingen liggen ongeveer 500 meter boven de zee, op verschillende soorten grond; want de rubber is vriendelijk genoeg om vrijwel overal te groeien, behalve op zeer zware kleigrond.

De bomen worden gewoonlijk geplant als kleine planten, die uit 't zaad getrokken worden op kweekbedden, waarop zij ongeveer een jaar blijven staan. Van deze plantjes worden er

Vrouwen aan het rijststampen.

De rijst-oogst moet eerst drogen.

Sawah-landschap met schuilhuisje.

dan veel meer uitgezet dan op de duur nodig zijn; want de bomen tonen grote verschillen wat betreft de latex-productie. Sommige leveren wel tienmaal zoveel als andere en alleen de allerbeste blijven dan later staan.

Pas na vijf of zes jaar vindt de eerste aftapping plaats, waarna de bomen van tijd tot tijd worden uitgedund. Dit uitdunnen wordt geregeld herhaald en zo kan het gebeuren dat een onderneming, die b.v. 15 jaar oud is, nog maar de helft van het oorspronkelijke aantal bomen over heeft. Gedurende 15 jaar na het eerste aftappen neemt de productie van een boom geregeld toe; daarna wordt zij geleidelijk minder.

Proeven hebben uitgewezen, dat de latex-vaten in de stam in nederwaartse richting van rechts naar links gaan; daarom geschiedt het tappen (het aanbrengen van een snede in de bast, onder een hoek van ongeveer 30 graden) gewoonlijk ook nederwaarts in de richting links-rechts, om zodoende het grootst mogelijk aantal latex-vaten te raken.

Op de meeste ondernemingen geschiedt in normale tijden het tappen om de andere dag. De tappers, onder wie veel vrouwen zijn, gaan bij zonsopgang aan de arbeid en werken dan ongeveer drie uur door. De „cups" (glazen of stenen kommetjes ter grootte van een theekopje) worden onder iedere snede geplaatst om de latex op te vangen; deze wordt daarna in emmers verzameld en zo naar de fabriek van de onderneming gebracht. Daar wordt deze latex, die ongeveer 35 % rubber bevat, overgegoten in vierkante bakken, die gevuld zijn met water, dat aangemengd is met mierenzuur of azijnzuur. De scherpe, bijtende reuk van deze zuren zal bij een ieder, die dit procedé eens heeft gezien, het hele tafreel weer voor de geest roepen.

De volgende morgen zijn de bakken bedekt met een soort room; deze door het zuur gecoaguleerde rubber kan er nu gemakkelijk in de vorm van grote vellen afgeschept worden. Deze vellen worden dan door een soort mangels gehaald, waar zij eerst gegroefd en dan effen gemaakt worden. Wel 10 of 12 keer passeren de vellen de mangel en dan is de z.g. „crêpe" klaar; deze blijft nog 'n dag of tien hangen om te drogen en wordt dan verpakt in uniforme triplex-kisten, die

elk netto 150 pond crêpe bevatten. Daarnaast bestaat nog de zgn. „gerookte" rubber, die eenzelfde behandeling ondergaat als de bovengenoemde crêpe, doch daarbij nog door een derde machine bewerkt wordt, de zgn. „drukker", die er spiraal-groeven op aanbrengt. Deze rubber wordt dan gedurende tien dagen in rookhuizen opgehangen, totdat hij bruin en doorzichtig is geworden.

Een goedkope soort rubber wordt gemaakt van de restanten latex, die in de emmers en bussen of in het gezuurde water achtergebleven zijn; al deze resten worden zorgvuldig bijeenverzameld en op dezelfde wijze verwerkt als de crêpe.

Op een enkele onderneming wordt de latex boven in een hoge toren gepompt, vanwaar het dan „gesproeid" wordt op een draaiende schijf, die het water van de rubber afscheidt door de middelpunt-vliedende kracht (stuifrubber). Door een warme luchtstroom verdampt het vocht en de rubber valt in kleine stukken naar beneden in bakken, waarin het vervolgens wordt verzameld, geperst en in balen verpakt om te worden verscheept.

De inheemse bevolking op Java verbouwt zelf ook veel rubber. Deze bevolkingsrubber wordt ruw gestold en bij gewicht verkocht in grote, kwalijk riekende brokken. Gewoonlijk worden deze op de fabriek eerst doormidden gesneden; want de Javaan kan niet altijd de verleiding weerstaan om zijn inkomsten te vermeerderen door in die stukken een grote steen te stoppen; ja men heeft er zelfs wel eens een oude ijzeren bijl in gevonden!

HOOFDSTUK XXI

VERSCHILLENDE GEWASSEN

Wie Java voor het eerst bezoekt, krijgt licht de indruk, dat de tabaksplanters met den argelozen bezoeker van hun ondernemingen een loopje willen nemen. Immers, deze zal toch zeker vreemd opkijken als men hem vertelt, dat 'n enorme schuur ergens midden in de natte rijstvelden, daar geplaatst is voor het drogen van tabak, terwijl er toch geen enkel tabaksplantje in de buurt te bespeuren is.

De bezoeker vermoedt dat hij bij de neus genomen wordt! Toch is de schuur inderdaad voor het genoemde doel daar neergezet; en diezelfde schuur is tevens het zoveelste bewijs van de degelijkheid der methoden, die de Nederlanders op landbouwkundig gebied toepassen.

Tabak — zo heeft eens een zeer ervaren planter opgemerkt — is een van de meest kieskeurige gewassen ter wereld; en het is ongetwijfeld ook een van de meest hebzuchtige. Het verbouwen levert geen moeilijkheden op; maar de plant weigert hardnekkig ook maar één enkel verkoopwaardig blad voort te brengen wanneer hij ergens anders groeit dan precies in het klimaat en op de hoogte en op de bodem waaraan hij de voorkeur geeft. Voorts put zij de grond op zó hebzuchtige wijze uit, dat men telkens weer een nieuw terrein voor haar moet inruimen.

Op Java worden na iedere tabaksoogst, die in het geheel ongeveer 6 maanden duurt, ten minste twee, en heel vaak drie, vochtige rijstoogsten op het tabaksland verbouwd om de grond gelegenheid te geven de goede eigenschappen, die de tabak hem ontnomen heeft, te herwinnen. Het land wordt dan n.l. weer „versterkt" door het rijke slib, dat het voor de

rijstvelden noodzakelijke irrigatiewater heeft achtergelaten.

Ziehier tevens de verklaring van de tabakschuur midden op de rijstvelden, die velen voor zo'n puzzle plaatsen.

De Europese tabaksplanters huren het land van de inheemse bevolking, op dezelfde wijze als dit geschiedt bij de suikercultuur. In dit geval wordt dan echter overeengekomen dat op eenzelfde stuk land achtereenvolgens steeds één tabaksoogst en dan drie rijstoogsten moeten worden verbouwd. Na de rijstoogsten, waarvoor de inheemse landeigenaars zelf zorgen, moet het land dan bovendien eerst nog zorgvuldig worden bewerkt, omgeploegd en geruime tijd aan de lucht worden blootgesteld, eer het weer opnieuw met tabak kan worden beplant.

De Javaanse tabak, die zowel voor vulling der sigaren als voor dekblad gebruikt wordt, is van goede kwaliteit en brengt een zeer behoorlijke prijs op; maar zij staat toch ver beneden de beroemde Deli-tabak van Sumatra, die vooral als dekblad zeer gewild is. Uit de superieure kwaliteit hiervan blijkt zonneklaar, hoe kieskeurig dit gewas is. Immers in tal van streken heeft men met het aanplanten van tabak proeven genomen; maar alleen Deli bleek de ideale combinatie wat betreft grondsoort, klimaat en graad van vochtigheid te bezitten, nodig om een volmaakt product te krijgen.

Men heeft getracht ook in andere delen van Java, Sumatra en Noord-Borneo tabak te planten, evenals in Brits-Noord-Oost-Borneo, doch het succes was slechts matig.

Op Java wordt tabak verbouwd op een oppervlakte van ongeveer 25.000 H.A., verdeeld over 40 ondernemingen; deze zijn voor het merendeel gelegen in Oost-Java en in de sultanaten van Djokja en Soerakarta. Ook wordt een zekere hoeveelheid tabak verbouwd door inheemsen zelf, die het product dan aan de Europeanen verkopen.

De wijze waarop dit veeleisend gewas in Deli, op Sumatra, wordt verbouwd, vormt wel een schril contrast met de manier van doen in Australië.

In Deli wordt er zóveel zorg aan besteed, dat het land, na het binnenhalen van een tabaksoogst, niet minder dan zeven jaar achtereen braak blijft liggen. Vergelijk daar nu eens mee

de oppervlakkige houding van het Departement van Landbouw in Queensland. Een paar jaar geleden liep hier onverwachts iedereen warm voor de tabakscultuur; overal werd „prima tabaksland" aangeboden, dat in stukken van twee tot vier H.A. grif van de hand ging. Op de meest lichtvaardige en luchthartige wijze werd nu de indruk gewekt, dat men hierop tot in lengte van dagen, jaar in jaar uit, tabak zou kunnen verbouwen, alsof het knollen en koolrapen gold, iets wat natuurlijk op een mislukking moest uitlopen.

Pas nadat de mening van een Nederlands expert in ruime kring was gepubliceerd, was het Departement wel zo vriendelijk zijn volkomen instemming te betuigen met de Nederlandse opvatting, dat tabak niet voortdurend op éénzelfde stuk land kon worden verbouwd; en dat het dus aanraadde de aanplant van tabak voortaan af te wisselen met het verbouwen van groenten en katoen!

De gunstige terreinen voor tabakscultuur vindt men op Java in warme, vochtige streken, die 100—300 M. hoog liggen. De aanplant wordt zo geregeld, dat het blad juist bij het begin van de natte moesson tot volle wasdom komt. Het zaad wordt einde Juli in de kweekbedden gezaaid en kan dan na zes weken worden uitgeplant. De velden moeten geregeld worden bevloeid; behalve deze kunstmatige irrigatie zijn dan regen, wolken en een vochtige atmosfeer nog onontbeerlijk om het tabaksblad, vooral wanneer het bestemd is voor dekblad, onovertrefbaar te maken. Tenslotte is regen dan ook absoluut noodzakelijk aleer tot het oogsten wordt overgegaan.

De bladeren worden paarsgewijze afgesneden en op bamboerekken opgehangen; zo laat men ze in de zon drogen, waardoor ze steviger worden en bij de verdere behandeling niet zo licht breken. De bamboerekken worden vervolgens aan grote stangen, die dwars door de droogschuur zijn aangebracht, opgehangen. Deze schuur is gewoonlijk opgetrokken van bamboe en kadjang en zo ingericht, dat de tabak volkomen beschut is tegen regen, maar wel blootgesteld is aan een maximum-toevoer van lucht. Het dak is hoog, aan weerszijden schuin aflopend tot enkele voeten boven de grond; aan

beide kanten zijn luiken van kadjang aangebracht, teneinde de tabak tegen al te zware winden te beschermen.

Einde December is de snijtijd afgelopen; de tabak wordt dan na 10 of 20 dagen drogen, opgestapeld en zo door eigen hitte gefermenteerd; dan volgt het sorteren in een veertigtal verschillende kwaliteiten, die elk afzonderlijk verpakt worden in balen van 176 pond; zo wordt de tabak naar Amsterdam verscheept om aldaar te worden geveild.

Het water, dat dient om de tabaksvelden te bevloeien, wordt vaak teruggepompt, zodat het dan weer kan worden gebruikt voor de omliggende rijstvelden.

* * *

Cassave, in Europa waarschijnlijk beter bekend door het product dat het oplevert, n.l. de tapioca, is een ander belangrijk gewas van Java's bodem. De cassave wordt voornamelijk door inlanders verbouwd; maar de bewerking tot tapioca en andere producten van de cassavewortels is in handen van Europeanen en Chinezen. De tapiocafabrieken, met hun honderden pannen gevuld met de pulp der cassave, die in de zon ligt te drogen, treft men overal op Java aan. Deze fabrieken kopen het gewas van de bevolking op en exporteren jaarlijks samen ongeveer 150 millioen K.G. tapioca, cassavemeel en stijfsel.

De cassaveplant heeft minder water nodig dan vele andere Oosterse producten en daarom wordt zij voornamelijk geteeld op niet-geïrrigeerde gronden. Het is het lievelings-gewas van de Javanen, omdat de cultuur uiterst eenvoudig en goedkoop is. De opbrengst is steeds groot, zodat de cassavecultuur zeker een der meest voordelige ter wereld genoemd kan worden. Een bunder cassave b.v. brengt zesmaal zoveel op als een bunder graan.

Vergeleken met de enorme uitgestrektheden, die op Java beplant zijn met rijst en suiker, is het areaal van de cassave wellicht onaanzienlijk; maar de talloos vele cassaveveldjes, die men in de nabijheid van de meeste desa's aantreft, bereiken toch tezamen aan oppervlakte het respectabele totaal

van 760.000 H.A. Allerwege ziet de reiziger cassave. De plant vertakt zich uit de wortel in enige knobbelige stammen, die 5—8 voet hoog worden en lange, smalle, donkergroene bladeren dragen.

De waarde der cassave zit in de wortels, die men dan ook elke dag op de drukke wegen in Java kan zien. Evenals zoveel andere producten worden zij gedragen in manden, die aan een krakende bamboe-pikolan bengelen. Ze worden ook wel, hoog opgestapeld, op karren vervoerd naar de fabrieken.

De cassavewortels zien er allesbehalve smakelijk uit; want ze zijn lang en vormloos en hebben een vies-witte kleur. Ze worden verbazend groot en bereiken soms wel een lengte van twee voet; de Javanen maken er een soort meel van door ze te raspen en de pulp te drogen; deze wordt dan boven een vuur in de vorm van dunne, ronde koeken gebakken.

Soms kunt ge een voorraad meel, afkomstig van het cassave-akkertje van de familie vóór de woning langs de weg op de grond zien liggen drogen, in ronde bakken van gevlochten bamboe, zo groot als een wagenrad.

Er is geen product dat gemakkelijker te verbouwen is; de houtachtige stengel heeft veel van een aardworm, die, wanneer men hem met een spade doormidden steekt, verandert in twee aardwormen, die in tegenovergestelde richting wegkronkelen. Alles wat de Javaan heeft te doen als hij nieuwe cassave wil aanplanten, is een volwassen stengel in stukken te snijden en deze schuin in de grond te steken. Binnen 14 dagen beginnen deze stukken te groeien, en reeds na een maand zijn het stevige planten geworden. Na een groeitijd van 8 maanden is de cassavewortel rijp; het enige waar de landman na het afsnijden op heeft te letten is de wortels zo spoedig mogelijk naar de fabriek te brengen, omdat zij snel aan bederf onderhevig zijn.

De stengels zijn zó levenskrachtig, dat zij eenvoudig weigeren te sterven! Maakt men een afscheiding van cassavestruiken in plaats van bamboe, dan ziet men na verloop van korte tijd een ruige haag van takken en bladeren.

Men onderscheidt twee soorten van cassave; de zoete en de bittere. De laatste soort bevat een aanzienlijke hoeveelheid

Pruisisch zuur; toch wordt deze soort, dit vergiftige sap ten spijt, veel meer geproduceerd dan de zoete cassave, omdat zij veel meer opbrengt. De bittere cassave kan echter niet, zoals de zoete, als groente worden genuttigd; maar het vergif kan bij de verwerking tot zetmeel of tapioca zeer gemakkelijk en afdoende door verhitting worden verwijderd. Dit geschiedt door het vochtige meel in katoenen zakken op te hangen. Het vormt dan ballen van verschillende grootte, die worden gezeefd en gesorteerd in „parel" en „vlokken". In warme pannen, die tevoren zijn ingesmeerd met castor-olie om het aankleven te voorkomen, wordt het product dan verder voor aflevering klaar gemaakt.

Cassave-stijfsel wordt door de Javanen gebruikt bij de was; zij geven er de voorkeur aan boven andere soorten. Op zeer eenvoudige wijze wordt het verkregen, n.l. door raspen, ziften en wassen van het cassave-meel.

* * *

Een ander voor het Javaanse landschap karakteristiek gewas is de *kapokboom*. Wie deze eenmaal heeft gezien, herkent hem altijd direct weer door het in 't oog lopende verschil met andere bomen. De kapokboom is spichtig en heeft magere takken, die gewoonlijk horizontaal uitgroeien, tegenover elkaar, meestal slechts aan twee zijden van de boom. De bladeren zijn bleek-groen en schraal; de bomen zien er altijd kaal uit, ook wanneer zij geheel in blad staan. Is dat niet het geval, dan biedt de kapokboom, met zijn dikke, openspringende vruchten, een waarlijk groteske aanblik.

Deze ogenschijnlijk zo onaanzienlijke boom levert een uiterst kostbaar product op, n.l. de bekende, zachte, zijdeachtige kapok, waar steeds meer vraag naar komt en van welk product Java vrijwel het wereldmonopolie bezit; Brits-Indië en Ceylon leveren slechts enige soorten van mindere kwaliteit op.

Kapok is onbruikbaar voor de spinnerij, want zijn vezel is kort en bevat weinig cellulose. Maar als vulsel voor matrassen, peluws en hoofdkussens heeft de kapok zijns gelijke niet,

Een rijstblok.

Rijstoogst in volle gang. (Foto Ponder).

Rijst uitplanten.

en in verband met het zeer geringe gewicht wordt het over de gehele wereld gebezigd voor moderne reddingstoestellen.

De kapokboom is afkomstig uit de archipel en wordt als bijproduct verbouwd op kleine plantages, zowel door Europeanen als door Javanen en Chinezen. Voorts treft men deze boom links en rechts aan langs de rijstvelden, de bermen van de weg en in verloren hoekjes van de kampong. Wordt hij aan zichzelf overgelaten dan bereikt hij een aanzienlijke hoogte; doch wil men de boom als handelsproduct kweken, dan wordt hij op bepaalde hoogte gesnoeid, om het plukken der vruchten te vergemakkelijken.

De bomen beginnen vrucht te dragen wanneer zij ongeveer vier jaar oud zijn; de kapok is zo licht dat de totale opbrengst van een boom, die vele duizenden vruchten van ongeveer 15 c.M. lengte kan opleveren, niet meer dan 20 of 25 K.G. bedraagt, hoewel het volume geweldig groot is.

* * *

Koffie was het eerste cultuurgewas dat in Java werd ingevoerd. Een in 1573 verschenen boek: „Reizen door Arabië", had deze drank in Europa bekend gemaakt; en in de daaropvolgende eeuw begonnen in Londen, Parijs en andere steden de beroemde „koffiehuizen" te verrijzen. De Arabische koffieplant, later bekend als *„coffea arabica"* werd in het begin der 17e eeuw door de Oost-Indische Compagnie uit Mokka naar Java overgebracht. Zij had met deze cultuur zoveel succes, dat Java geruime tijd onbetwist de voornaamste koffieproducent ter wereld was. De arabica kreeg echter later zó te lijden van kwaadaardige plantenziekten en schadelijke insecten, dat dit gewas tenslotte bijna geheel ten onder ging. Later werd een nieuwe poging ondernomen met „robusta-koffie", afkomstig uit de Congo. Dit gelukte beter, en thans bezet Java de derde plaats onder de wereldproducenten, met Brazilië ver vooraan en Columbia als tweede.

Zelden treft men op Java cultuur-tuinen aan, waar alléén koffie groeit. Meestal wordt dit gewas samen met rubber geplant, zelfs in die mate dat men weinig rubberondernemingen

zal aantreffen zonder koffiebomen. Ook wordt op een koffie-onderneming vaak de zgn. „dadap-boom" als schaduwboom aangeplant.

* * *

Zoals alle tropische landen, bezit Java ook geweldig veel *kokospalmen*. Enige jaren geleden is hiervan een telling gehouden, die een totaal-aantal van ongeveer 65 millioen kokospalmen aanwees; doch men kan veilig aannemen dat dit aantal thans veel groter is. Men treft deze bomen voornamelijk aan in kleine, aan inheemsen toebehorende, tuinen. Een grote hoeveelheid copra wordt uitgevoerd terwijl het plaatselijk gebruik van kokos-olie aanzienlijk is.

* * *

Citronella is een ander interessant product van Java. Wel wordt dit op veel kleinere schaal gekweekt dan andere gewassen, maar het is toch van grote waarde. Een belangrijke hoeveelheid olie wordt uitgevoerd om gebruikt te worden bij de fabricage van parfumeriën; ook is het een bekend middel tegen muskietenbeten, zodat er veel vraag naar is in al die landen, waar men daarvan last heeft.

De plant, die deze olie levert, is een hoge, ruige grassoort, die op het eerste gezicht veel weg heeft van de zo gehate „lalang". Hij wordt steeds verbouwd als bijproduct in kokos-, rubber- en andere tuinen. Niets verraadt zijn bijzondere eigenschappen, totdat onverwachts de zware, zwoele parfum U tegenwaait als ge eens een citronella-fabriek passeert en ziet hoe de grobaks, die ge onderweg reeds overal zijt tegengekomen, hier hun lading van dit harde gras bij de ingang der fabrieken afgeven.

Citronella is een eenvoudig gewas om te kweken; het gras tiert welig in elke grondsoort en alles wat het nodig heeft is een milde regenval. Tweemaal per jaar wordt het gesneden; de opbrengst is zeer verschillend, doch over het algemeen vrij behoorlijk.

* * *

Coca, de struik waarvan de cocaine verkregen wordt (niet te verwarren met cacao) is eveneens een Javaans product. De kostbare bladeren worden jaarlijks in grote hoeveelheden uitgevoerd. Het gewas is op Java dubbel interessant, omdat de cocaboom afkomstig is uit dezelfde streken van de Zuid-Amerikaanse Andes als de kinaboom, die Java zich heeft toegeëigend. Aan dezelfde Indianen, die ons de kina bezorgden, danken wij dus ook dat andere zo kostbare alkaloid: de cocaine.

Toen de Spanjaarden in de 16e eeuw Peru veroverden, bemerkten zij dat de inboorlingen de bladeren van de cocaboom zóveel waard achtten, dat zij deze gebruikten in plaats van geld. Reeds toen, evenals ook nu nog, kauwden zij op deze bladeren wanneer zij een lange of een snelle reis moesten maken; zij hadden n.l. de ervaring opgedaan dat zij op deze wijze zonder te rusten of te eten grote afstanden konden afleggen. Men vertelt dat heden ten dage een Indiaan twee of drie dagen achtereen kan lopen zonder voedsel en zonder behoefte aan slaap te voelen, wanneer hij slechts een cocapruim achter de kiezen heeft. En Sir Clement Mackham, die in 1859 Zuid-Amerika bereisde om kinazaad te werven, verhaalt dat hij vaak op cocabladeren kauwde en bemerkte dat hij daardoor niet alleen langer zonder voedsel kon, maar ook de steilste bergen kon beklimmen met een licht en veerkrachtig gevoel en zonder buiten adem te geraken.

Soms vermengen de Indianen de cocablâren met een soort kalk en kauwen dit mengsel, zoals de Javanen dat doen met betelnoten.

* * *

De Nederlandse *cacao* is door haar uitstekende kwaliteit over de gehele wereld bekend (het was een Nederlands fabrikant, die 't eerst de thans algemeen bekende oplosbare chocolade maakte, door de cacao te behandelen met een alkali), en deze Nederlandse cacao is afkomstig van Java, en wordt vervaardigd van de vrucht van de cacaoboom, die daar veel voorkomt. De export ervan is echter niet groot, vooral verge-

leken met die van de Goudkust, de voornaamste cacaoproducent van de wereld; immers deze voert meer dan de helft van de duizend-millioen pond cacao uit, die jaarlijks wordt verbruikt.

De cacaozaden groeien op Java eerst in potten of bakken van gespleten bamboe, die in beschaduwde kweekbedden worden geplaatst. Wanneer zij enkele maanden oud zijn, worden zij uitgeplant. Zij bereiken een flinke hoogte, soms wel 6 á 8 meter, veel hoger dus dan de koffieplant. Tussen de jonge bomen wordt vaak cassave geplant, daar de cacaoboom pas na vijf jaar vruchten draagt. Elders vindt men kapokbomen er tussen geplant, die dan tevens dienst doen als „schaduwbomen".

De cacaobonen worden gefermenteerd in een reeks bakken, die trapsgewijze boven elkaar zijn geplaatst; de bonen worden gaandeweg uit de hogere naar de lagere bakken geschept, waarmee enige dagen gemoeid zijn; daarna worden zij gedroogd en zijn dan klaar voor verscheping.

* * *

Maïs wordt in grote hoeveelheden door de Javanen verbouwd; de maisvelden beslaan, na de rijst, de grootste oppervlakte van het bouwland op Java, ruw geschat meer dan $1^1/_2$ millioen H.A.

* * *

Aardappelen, aardnoten en sojabonen zijn op Java eveneens belangrijke producten, waarvan de eerste 17.000 H.A. en de beide andere elk een oppervlakte van ongeveer 200.000 H.A. beslaan.

Dan zijn er nog tal van andere gewassen; wij noemen slechts sisalhennep, waarvan de aanplant zich thans zeer uitbreidt, vanille en allerhande specerijen.

* * *

Van de vele *vruchten* die Indië voortbrengt, wordt al-

Een Javaan die met zijn loon in rijst huiswaarts keert.

Loon na arbeid, na de rijstoogst wordt afgerekend.

Span karbouwen voor de ploeg.

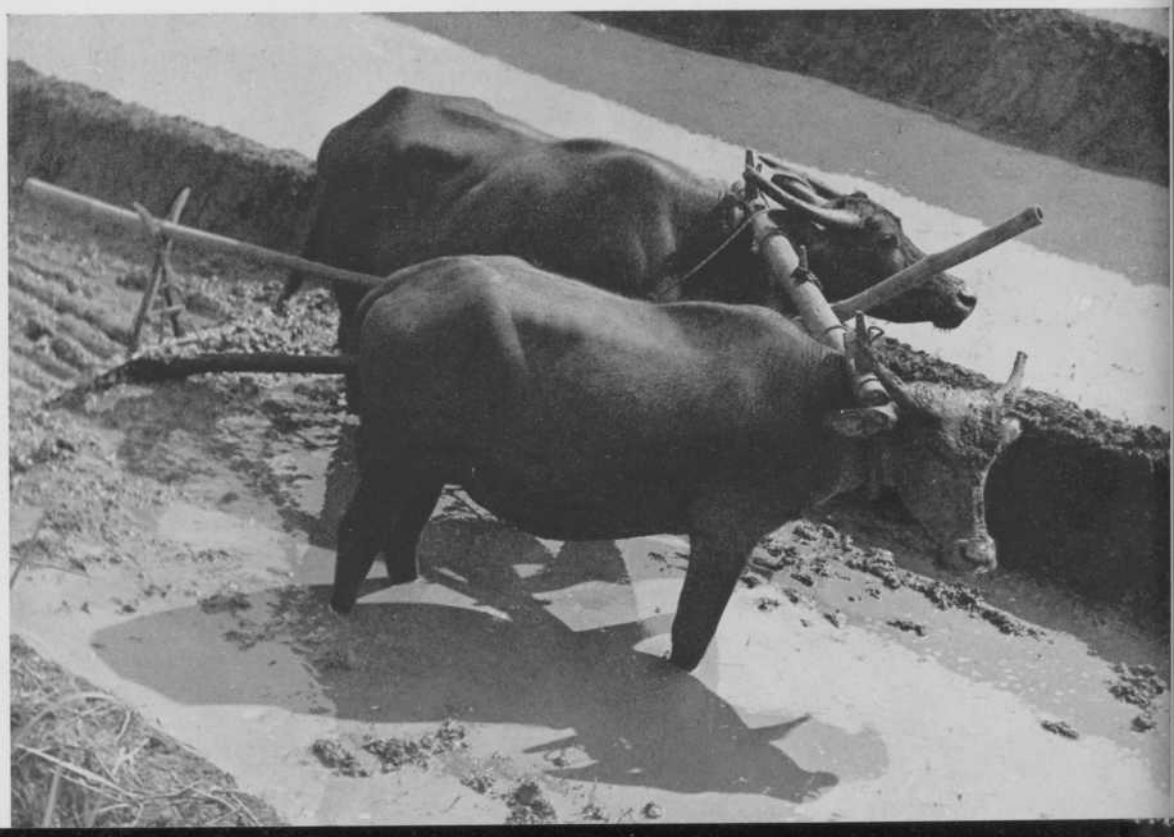

leen de banaan uitgevoerd. Er zijn verschillende soorten, waarvan de „pisang radja" en de „pisang ambon" wel het meest bekend zijn. Aparte vermelding verdient de kleine, smakelijke „pisang mas", ofwel „gouden banaan".

De mangga, een vrucht die men overal in de archipel aantreft, groeit ook op Java. Men zegt, dat meer dan vijftig verschillende soorten op dit eiland worden gekweekt. De heerlijk geurende manggistan komt zeer veel voor, evenals de ramboetan, (wat betekent: de harige), een zonderling uitziende vrucht, iets groter dan de kastanje, waarvan het vlees doet denken aan dat van de manggistan, doch waarvan de schil bedekt is met ruw, rood haar. Een ramboetan-tuin, met al die rode vruchten, verscholen tussen dichte groene bladeren, levert ongetwijfeld een mooie aanblik op.

Een van de heerlijkste Javaanse vruchten is de sawoe Manilla (in Malaka bekend als de „Chiko") een soort sapodilla; zijn bescheiden uiterlijk doet ons geen ogenblik vermoeden hoe heerlijk de inhoud is. Deze vrucht wordt ongeveer zo groot als een eendenei en heeft een vieze, bruine schil, die sprekend gelijkt op die van een oude aardappel. Het vlees, waarin de glimmende zwarte zaden netjes liggen gebed, is zoet en geurig en zó week, dat men het met een lepel moet eten. De boom ziet er statig en mooi uit; hij bereikt een hoogte van soms wel 20 meter, heeft wijd-uitgespreide takken en een rijke, glanzende bladerentooi, waartussen de vruchten moeilijk zijn te ontdekken.

De granadilla (of markesa) een gemakkelijk groeiende klimplant wordt op Java veel gekweekt, evenals natuurlijk de papaja. Voorts noemen wij nog de broodbomen, met hun reusachtige, diep ingesneden bladeren en grote, ruwe, zware vruchten, die men in de meeste kampongtuinen ziet.

Doch van alle vruchten op Java is de doerian wel de merkwaardigste, allerwege berucht om zijn doordringende, hoogst onaangename geur. Hij heeft de vorm van een meloen, is iets groter dan een manshoofd en bezit een ruwe, doornige schil; in de tijd dat deze vruchten rijp zijn, is het gezicht en de reuk ervan onafscheidelijk verbonden aan iedere straat op Java. Het is een plompe, moeilijk te hanteren vrucht; doch de Ja-

vaan, die er dol op is, heeft op handige wijze het transportvraagstuk opgelost. Twee bladen van de niboengpalm (een bijzonder stevig soort) worden gekruist en zo om een doerian gelegd, dan opgerold en vastgeknoopt aan de volgende doerian, die op dezelfde wijze verpakt is; aldus krijgt men een grote tros, die, opgehangen aan de onmisbare pikoelan, door den verkoper gemakkelijk kan worden meegenomen.

De eigenaardige, prikkelende lucht van deze vrucht blijft wekenlang in uw herinnering hangen en ge raakt er zo aan gewend dat pas als het doerian-seizoen voorbij is het gemis ervan weer opvalt.

De geweldige omvang van de doerian geeft een pikant tintje aan een verhaal, dat in een pas verschenen roman voorkomt. Hierin wordt verteld hoe een Javaans meisje een doerian in de plooien van haar sarong heeft verborgen en later met een mesje door de „dunne" schil heen een hoeveelheid vergif in de vrucht brengt, om zich op deze wijze te ontdoen van haar ontrouwen Engelsen minnaar.

Nu — dat meisje moet wel een ongelooflijk grote sarong hebben gehad, als zij in de plooien daarvan een vrucht ter grootte van een meloen kon verbergen, zonder dat er iets uitpuilends aan te zien was!

En wat die „dunne schil" betreft — deze is minstens enige centimeters dik!

HOOFDSTUK XXII

HUISDIEREN EN WAT ER VERDER LEEFT

Het staat dunkt mij wel vast, dat er nergens anders ter wereld meer Elzasser honden per hoofd op de Europese bevolking voorkomen dan op Java. De Nederlanders zijn hartstochtelijke hondenliefhebbers en hun voorliefde schijnt te zijn gericht op twee uitersten, n.l. de zeer grote en de zeer kleine honden, met volkomen verwaarlozing van de tussenliggende klassen.

Vooral de Elzassers zijn populair. Deze worden gefokt in hoger gelegen streken, waar het koele klimaat zich hiervoor uitstekend leent. Niet licht zult ge bij een berghotel komen waar niet twee of drie prachtexemplaren van dit ras U opwachten — en zij logenstraffen in elk opzicht de gebruikelijke praatjes over hun wreedheid door kwispelstaartend iedereen bezoeker zo minzaam tegemoet te gaan als een hond maar doen kan, om hem vervolgens als onafscheidelijke metgezel op al zijn wandelingen in de omtrek te begeleiden.

Er zijn enige zeer goede kennels en de honden, waar vooral vraag naar is, zoals schoothondjes en waakhonden voor kinderen, gaan voor hoge prijzen van de hand. Weinig Nederlandse kleuters, speciaal in de bergstreken, gaan uit zonder dat een van deze aristocratische dieren als begeleider rustig naast hen voortstapt; men bindt ze hier gelukkig niet, zoals in Engeland wel geschiedt, op vernederende wijze aan de kinderwagen vast.

Deze in de tropen geboren Elzassers blijven flink en levendig en men bemerkt aan hen geen enkel teken van degeneratie als gevolg van het klimaat. In één van die kennels zijn enkele reuzenexemplaren gefokt! Ondanks hun venijnig en woest voorkomen zijn deze dieren echter even onschadelijk

als jonge katten en zij nemen uw hand zo voorzichtig in hun krokodillenbek, als ware deze een kippenei.

Een ander groot soort honden, dat op Java gefokt wordt, zij het ook niet zoveel als de Elzasser, is de grote Deense dog, die zich in dit klimaat en deze levensomstandigheden ook best thuis voelt.

Aan de andere kant staan de kleinere hondensoorten. Hiervan vinden wij op Java verschillende soorten Spaniels, waartoe o.a. behoren de Pekingeesjes, de Japaneesjes en de King Charles, die alle drie heel populair zijn.

Tenslotte kent Java dan nòg een hondensoort, de „andjing-kampong" volgens inheemse titulatuur, „gladakkers" naar de Europese benaming. Deze straatzwervers vindt men in groten getale in alle kampongs en dorpen; gelukkig is hun lot heel wat dragelijker dan dat van hun soortgenoten in sommige andere Oosterse landen. De Javanen beschouwen deze honden meestal als hun vrienden en zelden ziet men hier van die erbarmelijk-mishandelde exemplaren, die men in Brits-Indië zo vaak aantreft.

De Nederlander heeft zijn voorliefde voor hertenparken uit Europa meegebracht. De prachtige, groene grasvelden rondom het paleis van den Gouverneur-Generaal in Buitenzorg (door de Chinezen soms wel genoemd: „het Bureau van den Koning") zijn vol herten; en op het terrein van een landelijk hotel of wel van een grote particuliere woning is een miniatuur-dierenpark een heel gewoon iets.

Een ander populair troeteldiertje (tenminste wanneer men een mormel, vastgebonden aan een ketting, zo mag noemen!) is de gibbon, of de „wau-wau", een uit Malaka afkomstig staartloos aapje; zijn klagend geschreeuw, wanhopig als van een hulpeloos kind, is overal te horen waar het maagdelijk oerwoud niet ver af ligt. Vaak ziet men één van deze diertjes vastgebonden aan een paal, waar zijn huisje bovenop staat, als een soort ornament rondspringen op het grasveld voor een Hollandse woning. Het is den bezoeker echter geraden, zich op een behoorlijke afstand te houden, want het ontbreekt deze „wau-wau" allerminst aan een behoorlijke dosis humor, zo eigen aan het apenras!

Het sterkste staaltje van zulk een passie voor lievelingsdieren trof ik eens aan bij een vriendelijken, ouden Nederlandsen vrijgezel, die een hele dierentuin, met toebehoren en al, had opgekocht en in zijn (gelukkig heel grote) tuin had onder gebracht. De aankomst van de dieren en het inrichten van de ménagerie, wat ongeveer 8 dagen duurde, hield de gehele inheemse bevolking — om van de Europeanen maar te zwijgen — van 's morgens vroeg tot 's avonds laat in gespannen verwachting. In geheimzinnig toegedekte wagens, waaruit allerlei vreemde geluiden — gepiep, gebrom en gekrijs — te voorschijn kwamen, werden de dieren gebracht, onder de hoede van een groot aantal zenuwachtige bewakers en onafscheidelijk gevolgd door dichte drommen Javanen, die brandden van nieuwsgierigheid om te zien wat er straks wel te voorschijn zou komen.

Eerst kwam een grote kooi met hevig vechtende en schreeuwende apen; toen een angstig hert, dat schichtig rondkeek, de poten bijeengebonden; daarna een grote uil, die met z'n ogen knipperde tegen de felle zonnestralen; voorts een trotse arend; een grote bruine, en een kleine zwarte beer; een stok vol met papegaaien of krijsende kakatoe's. Zo ging het maar door!

Toen kwam er nog een extra grote kooi, zó zwaar dat deze afzonderlijk op een wagen, getrokken door een paar karbouwen, moest worden vervoerd; daarin zaten twee grote, grommende panters. Ook verscheen een olifant ten tonele, de laatst-overgeblevene van een groot aantal, die men alle had moeten doodschieten omdat zij hardnekkig weigerden hun vroegere woonplaats te verlaten. Het grote dier stond in een schaduwrijk hoekje van de tuin met zijn slurf heen en weer te zwaaien, terwijl hij op de grond stampte en zand en modder opsnoof en onverwachts wegblies over de al te opdringerige Javanen, ten teken dat hij op hunne aanwezigheid in het geheel geen prijs stelde. Met een voor- en een achterpoot vastgebonden aan twee kokospalmen moest het dier daar blijven wachten, totdat een stal met stevige wanden en een betonnen vloer voor hem in gereedheid was gebracht.

Huisvesting voor enige reuzenschildpadden, die als grote

stenen op een kar opgestapeld lagen, werd snel gereed gemaakt in een mooie vijver, midden in het grasveld, die ten hunnen behoeve in allerijl gezuiverd werd van goudvissen. De schildpadden echter gaven hun mening over dit uitgezocht verblijf duidelijk te kennen door weg te kruipen en elders onderdak te zoeken, sommige in het struikgewas, andere in de nabijgelegen rijstvelden, vanwaar zij met veel moeite weer werden teruggehaald en nu smadelijk werden opgesloten onder grote netten van staaldraad.

De spanning steeg echter ten top bij de aankomst van een volwassen krokodil, netjes „verpakt" in een soort doodkist, waar hij precies in paste, met ijzer-traliewerk boven zijn kop. Op eerbiedige afstand gluurden hierdoor steeds enige Javanen angstig naar het monster, om telkens weer haastig in grote verwarring de benen te nemen, als de krokodil met een boosaardige, begerige blik de slaperige ogen opende. Het was typerend voor de houding van de inheemsen tegenover de machtige heersers van oerwoud en rivieren, dat zij vlak in zijn nabijheid slechts eerbiedige, om niet te zeggen: bewonderende opmerkingen maakten. Maar eenmaal goed en wel op gehoorsafstand lieten zij zich gaan en waren dan allesbehalve complimenteus. Een jong exemplaar van deze lieve dieren, dat niet meer dan 30 c.M. lang was, en in een grote waskom op het grasveld was gehuisvest, joeg helemaal geen schrik aan en was al heel spoedig populair.

Het bouwen en inrichten van alle verblijfplaatsen voor dit nieuwe, veelzijdige, grote gezin, waarover de nieuwe vader met tedere zorg waakte, nam enige weken in beslag. Gedurende deze tijd grepen enige betreurenswaardige voorvallen plaats, vooral bij de apen. Toen deze n.l. hun nieuwe, ruime kooi betrokken hielden zij een soort inwijdingsfeest, tijdens hetwelk enkele van de grootste apen vastberaden een paar zwakkere broeders beetpakten en in stukken scheurden! Een klein aapje, dat in een waterbassin gejaagd was, bleef, toen het merkte dat men hem daar tenminste met rust liet, gedurende enkele uren onder water, zodat alleen z'n neus er boven uitstak. Geheel verkleumd van koude kwam het eindelijk weer te voorschijn, en kroop toen hevig rillende in een hoekje totdat

de andere hem in de gaten kregen en hem opnieuw in het water joegen. Tenslotte werd hij met veel moeite verlost; maar andere, die minder gelukkig waren, werden op gruwelijke wijze verminkt.

Gelukkig gebeurden er ook andere, minder droevige dingen. Gaandeweg werden er in de ménagerie zóveel kleine aapjes geboren, dat het veel op een kraaminrichting ging gelijken. Elke dag bracht nieuwe aanwinsten; kleine, verschrompelde wezentjes, belachelijk veel gelijkend op kleine kinderen, werden door de moeder-apen tentoongesteld met een komische mengeling van trots en beschaamdheid. Daarbij toonde Mevrouw Aap echter duidelijk, dat zij zich ten volle bewust was van de verantwoordelijkheid van het ouderschap, door haar kroost af en toe op de bekende wijze over de knie leggen en haar kinderen, ondanks hun jeugdige leeftijd, 'n paar flinke klappen te geven. Soms leek het wel of een van de kleine apenmoeders, met haar baby op haar schoot, een gesprek wilde aanknopen met een voorbijganger; de betekenis van de zonderlinge geluiden, die zij uitstootte, kon men slechts gissen, doch ongetwijfeld beschreef de moeder in welgekozen apenwoorden de schoonheid van haar wonderkind.

Grappig werd het vooral, toen de jonge aapjes, ongeveer 6 weken oud, gingen proberen om, zodra moeder hun de rug had toegekeerd, door de kooi te klimmen. Als zij zo'n kleine rakkerd in de gaten kreeg, had zij hem spoedig te pakken; dan werd hij hardhandig omlaag gehaald om vervolgens een flink standje in ontvangst te nemen. Een tijdje bleef hij dan stil in z'n hoekje zitten, om natuurlijk bij de eerste de beste gelegenheid weer weg te glippen. Dit ging zo enige dagen voort, totdat de moeder eindelijk op komisch-menselijke wijze haar schouders optrok en 't jong z'n gang liet gaan; slechts af en toe gaf zij hem nog eens een lichamelijke kastijding, om hem goed te laten voelen wie eigenlijk baas in huis was.

De tuin, waarin dit „Artis" een plaats had gevonden, grensde aan een rijstland en elke dag opnieuw passeerde een stroom Javanen de modderige dijk en stelde zich in een lange rij langs de omheining op, in de hoop (zoals ik uit hun ge-

sprekken kon opmaken) dat er weer eens een apenveldslag zou worden geleverd.

* * *

Hoe de Javaan denkt over „lievelingsdieren" blijkt 't best uit het houden van vogels in een kooi; de wijze, waarop hij deze dieren behandelt, is wel heel eigenaardig. De kooi, die gemaakt is van rotan of gespleten bamboe, wordt als een vlag opgehesen aan een paal of een kokospalm, wel 6 of 8 meter hoog, vermoedelijk om de bewoners der kooi volop te laten genieten van het gezicht van andere vogels die vrij rondvliegen, of ook om ze te laten zuchten onder hun honende uitroepen als ze zich dichtbij neerzetten. Wat voor pleizier de Javaan hierin eigenlijk heeft, is een volslagen raadsel. Toch is het een algemeen verbreide gewoonte.

De Javanen fokken veel vee voor hun eigen gebruik als trekdieren. De rassen zijn meest gekruist en van zeer gemengde afkomst. Op Madoera en Bali echter hebben de bewoners een eigen inheems ras gefokt en ook zuiver weten te houden; op grote schaal vindt daar export plaats.

De voor den landbouwer zo onmisbare karbouwen worden op Java natuurlijk in grote hoeveelheden gefokt, evenals ponies. Deze inheemse paardjes zijn echter minder goed dan de bekende „Sandelwoods" uit de Timor-archipel, ook bekend als „Timor-ponies"; het krachtige Soembawa-ras wordt vooral gevraagd voor zeer zware transporten.

Varkens worden voornamelijk gefokt door Chinezen, maar ook wel door Javanen voor zover ze niet goed-Mohammedaan zijn; deze varkensteelt vormt een voorname bron van inkomsten. Op Bali en Lombok is de fokkerij in handen der inheemsen; de dieren gaan meest alle naar de Straits om daar te dienen als consumptie voor de Chinezen. De varkens worden levend verscheept, elk afzonderlijk verpakt in een mand van gespleten bamboe, die de vorm van een torpedo heeft, waardoor zij er uitzien als enorm grote larven in een cocon. Deze geweldige cocons worden soms wel 5 meter hoog op het dek van de stoomboot opeengestapeld, voor Europeanen een

aanstotelijk gezicht. Het schijnt echter dat de dieren zich zeer op hun gemak gevoelen; zij liggen althans heerlijk verzonken in varkensrust. De buigzame manden weerstaan hun gewicht en slechts zelden hoort men een luid knorrend protest. In ieder geval schijnt een andere wijze van transport niet mogelijk; wij moeten er dus maar het beste van hopen.

Geiten en schapen, die merkwaardig veel op elkaar gelijken, worden op Java eveneens in grooten getale gefokt; allerhande soorten treft men er aan.

Het meest typische inheemse huisdier, de kip, is ook op dit eiland, evenals in het gehele Oosten, een deerniswaardig schepsel, dat zo goed mogelijk in eigen onderhoud tracht te voorzien en allesbehalve aantrekkelijk is. Jammer genoeg mist dit dier het rustige temperament van zijn eigenaar en besteedt hij het grootste gedeelte van zijn tijd aan het hals over kop heen en weer rennen over de weg, om het vege lijf te bergen voor alle mogelijke denkbeeldige gevaren; vooral voor een passerenden automobilist is dit uiterst bedenkelijk. Het gevolg is natuurlijk dat de kip afschuwelijk lange, magere poten bezit, die in geen enkel opzicht in de juiste verhouding staan tot het overig deel van het miserabele kippenlijf. Intussen doet het arme beest eerlijk z'n best om ons steeds te voorzien van heel kleine eieren; ook vormt het een hoofdbestanddeel van alle Europese menu's. De vraag zou echter kunnen worden gesteld of men niet veel beter deed dit dier, dat nooit behoorlijk gevoed wordt en als schotel op tafel toch eigenlijk niet veel oplevert, een fatsoenlijke kippenbegrafenis te geven!

Eenden worden op Java, zowel door inheemsen als door Chinezen, in grote hoeveelheden gefokt. Vaak kan men hele troepen eenden ontmoeten, die als een kudde schapen over de modderige dijken der rijstvelden of langs de wegen huiswaarts worden gedreven. Ook zij verschijnen, evenals de ganzen, geregeld op de tafels der Europeanen. Eendeneieren vormen een belangrijke koopwaar op iedere pasar. Steeds kan men daarvan grote, bleek-groene stapels zien liggen, geflankeerd door enkele hardgekookte en doormidden gesneden exemplaren, teneinde te laten zien dat zij vers zijn.

De hagedis behoort feitelijk niet tot de huisdieren, doch

zijn manieren zijn zó huiselijk, dat hij in werkelijkheid die naam toch wel verdient. Het is niet mogelijk op Java een woning, hetzij van een Javaan, van een Chinees of van een Europeaan, te vinden, waar de „tjitjak", de aardige, lieve kleine huishagedis, ontbreekt. Dit diertje slaapt bijkans de gehele dag; pas laat op de middag ontwaakt het en begint dan op de muren, langs de plafonds en soms ook op de vloeren aan z'n werk, n.l. het doden en verslinden van elk insect dat binnen zijn bereik komt.

Dat „bereik" van de tjitjak is heel uitgestrekt want z'n bewegingen zijn bliksemsnel. Nooit kan men hem met 't oog volgen. Op het ene moment ziet ge hem roerloos ergens zitten; het volgend ogenblik zit hij een meter verder, nog altijd roerloos . . . behalve dat zijn kleine, krachtige kaken, waarmee hij z'n prooi knauwt, nu flink bewegen; deze prooi is soms klein, b.v. een muskiet; soms ook even groot als het dier zelf: een vlinder, een waterjuffer of ook wel een larong. Een dozijn of meer van deze tjitjaks kunt ge soms in uw kamer op plafond of muren waarnemen; men kan zich dus makkelijk voorstellen welke belangrijke diensten zij aan de mensheid bewijzen door het vernietigen van ontelbare insecten.

De naam „tjitjak" is de inheemse weergave van het geluid dat deze diertjes maken, waarschijnlijk 'n soort wapenkreet, die zij aanheffen als zij op jacht gaan.

Deze hagedisjes zijn $2^1/_2$ tot 10 centimeter lang; zij zijn prachtig van vorm; de kleintjes zien er precies uit als heel fijne Weense bronzen beeldjes. Het klinkt wellicht heel vreemd, maar toch is het een feit dat men deze diertjes tam kan maken; zij kunnen b.v. leren de ene persoon van de andere te onderscheiden, zoals uit het volgende moge blijken.

Ik kreeg op mijn kamer iedere avond bezoek van 'n tjitjak, die steeds op hetzelfde uur te voorschijn kwam onderuit de zitting van een grote djatihouten leunstoel, die hij blijkbaar als zijn tehuis had gekozen. Zolang ik alleen zat te lezen of te schrijven, bleef hij de gehele avond vlak bij mijn voeten jagen, en hapte af en toe ook een muskiet op, die ik gedood had en hem toewierp, zoals men een jonge hond een koekje toewerpt.

Maar nauwelijks kwam er bezoek, of uit was het. Dan verdween mijn tjitjak. Pas wanneer de gasten weer vertrokken waren kwam hij weer te voorschijn — en gluurde rond met zijn oogjes, die als speldeknopjes glinsterden, om te zien of de weg vrij was. Eén van m'n vrienden had ook zo'n tjitjak, die iedere avond, enige maanden achtereen, de kruimpjes kwam weghalen als hij aan tafel zat.

Er is nog een andere hagedis, die echter minder voorkomt, de „tokeh"; volgens de inheemsen brengt deze geluk aan. Dit soort is veel groter dan de gewone tjitjak; hij wordt minstens tien centimeter lang en zoekt meestal een afgezonderd hoekje van de keuken als verblijfplaats op. Ook hij is een niet te versmaden insectendoder, doch de Javaan schenkt vooral aandacht aan hem om z'n typische roep (het klinkt zo ongeveer als „Waak-ah") die hij enige malen herhaalt; steeds langzamer, net alsof het hem vermoeit, gewoonlijk 5 of 6 keer.

Zodra een tokeh begint te roepen, begint ook de Javaan te tellen: Satoe, doewa, tiga, empat, lima; wanneer hij het dan eens tot „toedjoeh" (zeven) brengt, dan is hij uitgelaten van vreugde, want dat betekent een groot geluk. Maar de tokeh blijft helaas meestal bij de vijfde of zesde roep steken; met een droefgeestig gerochel sterft het geluid weg in de keel van de hagedis.

Eens — maar dan ook slechts éénmaal, hoorde ik een tokeh zelfs negenmaal roepen; dat zal wel een phenomenale zanger geweest zijn; zoiets als een Caruso onder de tokeh's!

Maar wat het even phenomenale geluk betreft, dat deze langdurige aria mij moest brengen . . . wel, daar zit ik nog altijd geduldig op te wachten!

HOOFDSTUK XXIII

VULKANEN

Een aardig gidsje in de Engelse taal (of misschien beter gezegd: in een taal die het Engels dicht nabij komt), uitgegeven ten dienste van de bezoekers van Java, richt tot dezen de volgende min of meer naïeve uitnodiging: „Wanneer ge van vulkanen houdt, kom dan naar Java"!

Nu kan ik mij met geen mogelijkheid iemand voorstellen, die ook maar de geringste affectie koestert voor vulkanen; er is in letterlijke zin niets „aantrekkelijks" aan. En ik vind het al even zonderling om er zo rond voor uit te komen, dat er een vulkaan in de buurt is, als om een zwakke plek in eigen familie aan de grote klok te hangen.

Toch staan alle gidsen van Java vol van deze dingen en verlustigen zij zich in de beschrijving ervan. Het schijnt wel dat elke excursie een vulkaan tot doel moet hebben. Waar ge ook zijt, nauwkeurig wordt U meegedeeld, hoe lang het nog duurt, te paard, te voet of per wagen, eer ge de dichtstbijzijnde krater zult hebben bereikt; het heeft er veel van weg of men er op uit is U te bewegen al het schoons op Java de rug toe te keren, om alleen de donkere zijde van dit eiland te bekijken.

Nu, aan vulkanen ontbreekt het op Java niet! Er zijn er in 't geheel ongeveer honderd, genoeg dus om de meest fanatieke bewonderaars (indien er tenminste zulke mensen zijn) tevreden te stellen. Men krijgt heus de indruk dat dezelfde goden, die het land zo rijk gezegend hebben met vruchtbaarheid en schoonheid, met even kwistige hand deze vuurbergen hebben uitgestrooid, als het ware om aan te tonen, dat het éénzelfde hand is die zegent en vervloekt — wat trouwens een onaanvechtbaar prerogatief der goden is.

Dank zij de hierboven genoemde reisgidsen zullen er weinig bezoekers van Java zijn, en vooral van Garoet, dat het voorrecht heeft meer van deze attracties te bezitten dan welk ander deel van het eiland ook, die niet althans één keer des morgens vroeg zijn opgestaan, en, na de bergpaardjes te hebben bestegen, het mooie groen van de lage landen beneden zich hebben gelaten om langs rotstachtige paden naar boven te klimmen — naar een krater, „die men immers moet hebben gezien".

Voor echte vulkaanliefhebbers is de sensatie inderdaad groot. „Rookkolommen stijgen overal op", zegt het gidsje in een wonderlijk Engels. „Wat men ziet is een grote open plek, waar, uit talrijke spleten in de bodem, met donderend en sissend lawaai zwaveldampen uit omhoog stijgen. Stoomwolken stijgen op; heftig kokende ketels, moddervulkanen en andere natuurverschijnselen kan men allerwege waarnemen. Op sommige plekken is de grond, waarop men loopt, zó ondermijnd door de ondergrondse krachten, dat men zelf gemakkelijk een kleine vulkaan zou kunnen maken", (wat 'n ideaal!), „alleen maar door een kuiltje in de grond te graven. Men denke er dus wel aan om de aanwijzingen van den gids precies op te volgen, en niet af te wijken van het pad. Aan het einde van het pad ontwaart men een grote poel, gevuld met een zwart uitziend vocht, dat met donderend lawaai kookt en borrelt, en zulk een dikke damp vormt, dat men de oppervlakte alleen maar af en toe kan zien, wanneer de wind de rook wegdrijft. De bezoeker zal verrast staan over de rijkdom van schitterende kleuren op deze plek, waarin fosfor-geel, steenrood en parelgrijs predomineren, terwijl de grond waarop men staat samengesteld is uit lagen van klei, elk met een eigen tint".

Van deze „wonderschone excursie" zo wordt ons verteld, kan men, tenminste wanneer men des morgens vroeg op stap is gegaan, weer vóór lunchtijd terug zijn; een zeer oordeelkundige regeling, want het is te begrijpen dat na zulk een zenuwschokkende sensatie, tenslotte toch bij den toerist de honger het zal winnen van zijn begeerte naar vulkanen.

Het enige werkelijk interessante van de ongeveer honderd

Javaanse vulkanen is, dat zij zo volkomen gecamoufleerd zijn. Het kan licht gebeuren dat ge jaren achtereen ergens op Java woont, zonder te ontdekken dat er onder al die prachtige bergen in de omtrek een vulkaan schuilt. De verlaten, door zwaveldamp vergiftigde toppen gaan geheel schuil onder het dichte oerwoud dat de berghellingen bijna tot aan de top toe bedekt; en alleen wanneer ge met opzet er op klimt ofwel met een vliegtuig er over heen vliegt, zult ge deze vreemde lidtekens op Java's verheven aangezicht kunnen ontdekken.

Het is een wonderlijke gewaarwording om een krater vanuit de vlakte te bestijgen en misschien wel de moeite waard om (éénmaal!) te doen. Dit is een studie van contrasten. Eerst verlaat ge het tere groen van de rijstvelden voor de diepe stilte en schaduw van het woud; naarmate ge dan hoger komt schijnt de tropische plantengroei geleidelijk te gaan kwijnen; en de met zwaveldamp bezwaarde lucht bemoeilijkt de ademhaling. Bij iedere bocht van de weg wordt het oerwoud schraler en magerder en herinnert U steeds meer aan de allerdorste streken van Australië. Eindelijk houdt het pad helemaal op, en gaat schuil onder modder en stenen van vroegere uitbarstingen. Een huiveringwekkende afgrond opent zich, en diep beneden U hoort ge de lava borrelen en bruisen, kennelijk bezig een nieuwe uitbarsting voor te bereiden!

De enige „Javaanse" vulkaan die iedere Engelsman kent, n.l. Krakatau, ligt helemaal niet op dit eiland. Deze krater vormt een klein eilandje in de smalle Straat Soenda, die Java van Sumatra scheidt. Algemeen neemt men aan, dat in lang vervlogen tijden de strook land, die vroeger de beide eilanden verbond, door een uitbarsting is vernietigd, waardoor de Krakatau nu midden in zee ligt.

Dit eilandje is beroemd, of liever berucht, door de vreselijke eruptie van 1883, die vele duizenden inheemsen het leven kostte en een der geweldigste gebeurtenissen vormt in de geschiedenis van de aardbevingen. De geluidsgolven, die door de ontzettende explosies gevormd werden, plantten zich 5000 KM. ver in de omtrek voort. Watergolven van 15 M. hoog striemden de kusten van beide eilanden en verwoestten honderden desa's. Tot op een afstand van 1000 KM. was de

lucht vol as; destijds kon men in de kranten lezen hoe de vloedgolven, door deze uitbarsting veroorzaakt, Kaap Hoorn bereikten en zelfs de hoogten van het getij op de Theems beinvloedden. De berg zelf werd uiteengeslagen en verloor ongeveer 300 meter van zijn vroegere hoogte.

Gelukkig zijn zulke hevige erupties op Java zeldzaam. Maar van tijd tot tijd komen ze toch voor. De jongste is die van de Merapi, in de buurt van Solo, in November 1929. Zonder de geringste waarschuwing werd een groot aantal kampongs, met bewoners en al, alsmede de omliggende rijstvelden in een rivier van kokende modder en stenen verzwolgen. Honderden vreedzame mensen, waarvan er velen rustig bezig waren aan hun dagelijkse arbeid, vonden hierbij de dood; zelfs werden enkelen, die hun rijstvelden aan 't ploegen waren, door deze ramp overvallen, zodat zij met hun karbouwen op vreselijke wijze omkwamen. Verscheidene dorpen, die door de grillige modderstroom werden gespaard, werden daardoor ingesloten. Door middel van vliegtuigen moest men de weinige overlevenden daarin van voedsel voorzien, totdat de lavamodder voldoende was afgekoeld om er over te kunnen lopen. De Merapi heeft trouwens in de geschiedenis van Java altijd een slechte naam gehad en de Woro-rivier, die op die berg ontspringt, is een van de meest gevaarlijke van het gehele eiland. Van tijd tot tijd is haar bedding vol zand en stenen, zodat de rivier overstroomt, met het gevolg dat hele streken, die er aan grenzen, diep bedolven raken onder stenen en puin. Ongeveer 20 jaren geleden werden hierdoor in één nacht veertig kampongs verwoest en verscheidene duizenden bunders land voor jaren en jaren totaal vernield.

Het is echter niet alleen de Woro-rivier, die op deze wijze nu en dan van zich doet spreken; tal van andere Javaanse stromen hebben dezelfde gevaarlijke neiging om te overstromen ten gevolge van vulkanische storingen, ofwel van plotselinge hevige regenbuien. Het water stijgt dan snel, en vreselijk is de uitwerking van zulk een „bandjir". In zijn woeste loop sleurt hij zoveel rotsblokken, bomen en ander materiaal mee, dat de rivieren op menige plaats kunstmatig moeten worden omgelegd, teneinde gevaar voor de bevolking te voor-

komen. Te Soerakarta b.v. is de rivier Pepe in een nieuwe bedding geleid, om de stad voor overstroming te vrijwaren, en bij verscheidene kustplaatsen is de loop van een rivier door de delta's omgelegd, teneinde te voorkomen dat de ingang van de haven zou verzanden of dichtslibben.

Niettemin: Moeder Natuur is Java welgezind! De meren die zich in sommige uitgedoofde kraters hebben gevormd, zijn ongemeen schoon. Het allermooist is wel het kratermeer op de Pendjaloe; deze vulkaan moet reeds heel lang geleden zijn uitgewerkt, misschien wel vóór dat het eiland door de Hindoe's werd ontdekt. In de loop der eeuwen heeft het oerwoud hier de kruin van de berg weer geheel en al bedekt, tot aan de oevers van het meer, zodat alleen de donkere omgeving van bossen en bergen zich in de oppervlakte van het water weerspiegelt. Een met dichte bossen overdekt eiland ligt midden in het kratermeer (dat, wie zal 't zeggen, wellicht tot stand kwam door een of andere vulkanische ramp in lang vervlogen tijd) en vormt het onbetwiste domein van een geheimzinnige kolonie reusachtige vleermuizen, die men steeds tegen zonsondergang als een donkere wolk kan zien opstijgen wanneer zij uitzwermen voor hun nachtelijke jachttochten.

De Nederlanders, 'n goed slag mensen, zijn wonderbaarlijk methodisch aangelegd; zij laten, als zij het enigszins helpen kunnen, niets aan 't toeval over, zelfs niet wanneer dit verband zou houden met het vinden van mooie natuurplekjes op Java. Zo vinden zij het heel gewoon om U naar dit uitgelezen eiland te verwijzen door middel van een bord waarop geschilderd staat: „Naar het Natuurmonument". Hun goede hart brengt hen er toe dit te doen; zij zouden de gedachte niet kunnen verdragen dat gij onopgemerkt aan dit „natuurmonument" voorbij zoudt gaan! Teneinde in dit opzicht algehele zekerheid te hebben, namen zij in de gids een rhapsodische beschrijving van de Pendjaloe en haar omgeving op en wel, ten gerieve van buitenlandsche toeristen, in een hoogdravend en hier en daar wat eigenaardig Engels, waar wel eens hartelijk om zal worden gelachen! [1])

[1]) In het volgende gedeelte neemt de schrijfster af en toe een loopje met de „Engelse" tekst van het gidsje, dat zij in handen kreeg. In de

„Kokkie".

De suiker bloeit; op achtergrond de vulkaan Merapi achter de wolken. (Foto Mellema).

(Foto Mellema). Suikerriet wordt in een zware molen verpletterd.

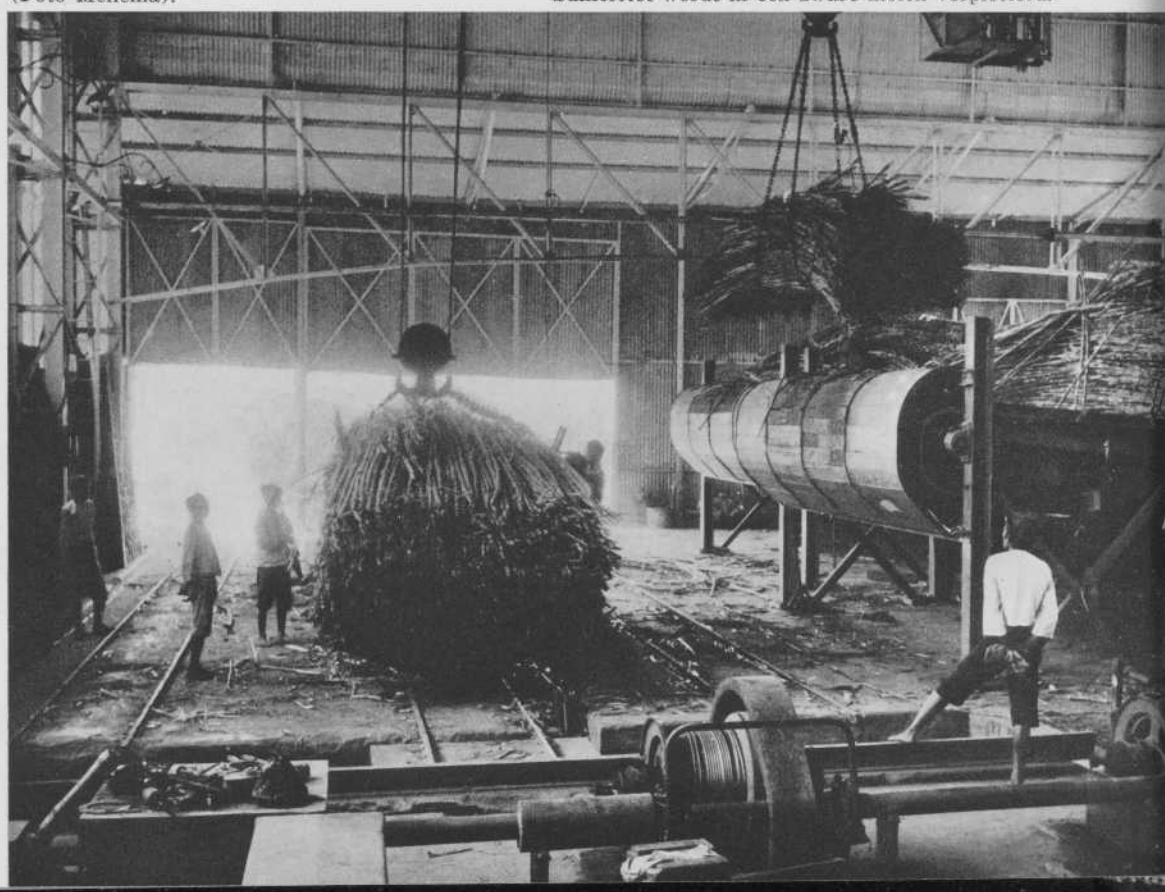

„Vriendelijk en schoon," zo vertelt deze schrijver bij de gratie Gods ons, „ziet het meer van Pendjaloe er uit; doordat het eiland, dat er in ligt zo groot is, lijkt het wel de bocht van een kronkelende rivier inplaats van een bergmeer. Als ge dit niet gezien hebt, waarde lezer, dan hebt ge een van de schoonste plekken van Java gemist!"

„Het meer van Ngebel loont ook in elk opzicht de moeite van een bezoek. Het maakt een geweldige indruk door zijn grootte, maar brengt den bezoeker toch in een ietwat droefgeestige stemming. Het meer van Sarangan munt uit door schoonheid en bevallige intimiteit. De Lawoe mist de scherpe omtrekken van de Smeroe, Merapi of Slamat. Hij heeft niets dreigends, ofschoon van een van zijn toppen zwaveldampen omhoog stijgen. Hij is de vriendelijkste en kalmste van alle reuzen van dit eiland, en hij staat rustig toe, dat de mensen langs de groene hellingen tot boven op de top klimmen. Aan de Oostkant bergt hij in de vouw van zijn mantel een meer, dat schittert als een opaal; de bergtoppen van de omtrek weerspiegelen zich hierin heel coquet; en het weerkaatst gulzig de lach van het blauwe hemelgewelf. Het is hier een juichende weelde van licht en zonneschijn en steeds weer fascinerende schoonheid. Het meer ligt daar in een ongekende rust. In het spiegelgladde oppervlak weerspiegelen zich tegen zonsondergang de toppen van de bergen. Vrolijk gelach van jonge mannen, die op weg naar huis zijn, weerklinkt, maar verder heerst er volkomen stilte. Dan is het alleen de taal van de Eeuwigheid, die men hier kan vernemen, het ongestoorde zwijgen.

Pas in de laatste jaren heeft Sarangan meer bekendheid gekregen. Het kleine hotel werd geleidelijk uitgebreid. Mr...., de spraakzame en vriendelijke eigenaar, was vroeger telkens weer gedwongen zijn gasten naar elders te verwijzen. Thans echter worden hier aan de vlakke oever van het meer een aantal buitenhuisjes gebouwd en over enige jaren zal men er een hele rij villa's kunnen ontwaren."

---

vertaling kon deze „note gaie" helaas niet tot haar recht komen. Overigens zij opgemerkt dat wij ons over deze gids toch niet al te veel behoeven te schamen. *(Noot van den bewerker).*

Hier gekomen verandert echter des schrijvers opgewekte toon. Want hij gaat als volgt door: „De pasangrahan van het Gouvernement is buitengewoon onbehagelijk en vochtig. Naar ik hoor, bestaan er bij den Controleur plannen om het gebouw te vernieuwen, hetgeen ongetwijfeld noodzakelijk is. Als het hotel vol is, worden de bezoekers gedwongen om gemeubileerde huizen te huren, waaronder wel enkele goede, maar méér verbazend slechte woningen zijn. Deze worden tegen exorbitant hoge prijzen door de eigenaars, die elders verblijf houden, aangeboden."

De schrijver gaat dan voort met ons te vertellen, dat weldra een nieuwe weg zal worden aangelegd, waardoor de afstand zeer zal worden bekort. Hij eindigt met de volgende opmerking: „Ik meen deze interessante bergstreek thans wel voldoende te hebben beschreven en het verlangen bij mijn lezers te hebben opgewekt al dit schoons zelf te leren kennen. De platgetreden paden wijzen maar al te vaak naar de gewone en algemeen bekende plaatsen. Maar Java biedt nog ontelbare schoonheden, die vrijwel onbekend zijn buiten de kring van de personen die er thuis horen."

Dit laatste ben ik geheel met hem eens. En welk een goed voorbeeld geeft hij hier aan ons Engelsen om zelf ook de exploitatie van zulke mooie plekken ter hand te nemen. Nu het Engelse pond is gedaald, en toeristen uit landen met de gouden standaard in groten getale naar Engeland komen, om daar op goedkope wijze hun vacantie door te brengen, biedt zich hier vanzelf de gelegenheid aan om ook zulke natuurmonumenten als Amblende, Snowden en de Schotse hooglanden in het Frans, Hollands en Duits aan te bevelen. Ik vrees echter dat wij, Engelsen, daartoe nimmer zullen komen. Het vertrouwen, dat de Hollander stelt in zijn talenkennis, is even onverstoorbaar als de wateren van het Pendjaloemeer. Wij missen dit vertrouwen. Wij zullen ons, als het er om gaat ons uit te drukken in een vreemde taal, maar moeten bepalen tot ons alom bekende „ongestoorde zwijgen".

Een ander prachtig kratermeer, dat vroeger een der voornaamste attracties vormde van Sindanglaja, een herstellingsoord in de bergen bij Buitenzorg, is onlangs door de gril van

een vulkaan, geheel verdwenen. Deze vulkaan, de Goenoeng Gedeh, in de onmiddellijke nabijheid gelegen, die zich 150 jaar rustig heeft gehouden, afgezien van enkele onbelangrijke kuren om wat stenen uit te werpen, haalde nu drie jaar geleden onverwachts zijn schouders weer eens een beetje op. Het gevolg was dat het bassin van het meer scheurde en duizenden tonnen water wegstroomden, waardoor de hoofdweg die er langs liep, meegesleurd werd naar de vallei beneden en het meer geheel leeg liep. De weg werd zó volkomen weggeslagen, dat het wel leek of er een stuk met een mes tussenuit gesneden was; de beide einden kwamen tegenover elkaar te liggen boven op een loodrechte wand, ongeveer 50 M. hoog, met een kloof van 50 M. breed er tussen.

Deze weg is, of liever was, een drukke verkeersweg die veel door autobussen werd gebruikt; en ofschoon de ramp zonder de minste waarschuwing 's avonds tegen 10 uur plaats greep, ging toch, ongetwijfeld dank zij de goden, die Java liefhebben, geen enkel mensenleven verloren. Doch — het meer was en bleef leeg en om die kloof van 50 M. breed te overbruggen moest de weg bijna 20 kilometer worden omgelegd. De steiger, waarvan vroeger de bezoekers in de koelte van de avond afstaken voor een tochtje over het meer, hangt nu troosteloos en verlaten als een door een storm geknakte boom over een steile rots en ziet droefgeestig neer op een kleine beek, die in de diepte tussen de stenen voortkronkelt.

Maar, wij moeten eerlijk blijven — zelfs tegenover de vulkanen! Het schijnt dat zij althans één voordeel bieden: het land in hun onmiddellijke omgeving is nòg vruchtbaarder dan alle andere streken van dit toch zo gezegende eiland; deze gebieden zijn dan ook steeds het dichtst bevolkt.

Wij kunnen bezwaarlijk geloven dat, zoals Stevenson heeft opgemerkt, „achtbare, getrouwde mensen, gewapend met parapluies, in de buurt van een vurige berg rustig hun 12-uurtje zouden gaan nuttigen". Maar wel is zeker, dat de Javanen geen zier méér onder de indruk komen van het onzekere van 's mensen bestaan dan de Zuid-Amerikanen van Stevenson. Het land is rijk en vruchtbaar, uitbarstingen zijn zeldzaam — en de 2 of 3 extra bundels rijst wegen tegen het risico wel op!

HOOFDSTUK XXIV

DE NEDERLANDERS OP JAVA

Ofschoon Java en Malaka dicht bij elkaar liggen, en beide gebieden tropisch zijn, is het leven van de Europeanen in deze twee landen toch absoluut verschillend. Voorzover men kan nagaan heeft het meest markante onderscheid niets te maken met het verschil in nationaliteit; want nationaliteit verklaart niet waarom op Malaka (uitgezonderd enkele babies en kleuters van hoogstens 6 of 7 jaar) helemaal geen Europese kinderen te zien zijn, terwijl Java daar vol van is. Het is moeilijk te begrijpen waarom het simpele feit, dat het als Nederlander geboren wordt, een kind blijkbaar immuun maakt tegen de tropische hitte; en waarom aan de andere kant een Engels kind hiervoor zoveel gevoeliger zou zijn.

Beide kolonies liggen dicht bij de evenaar; in de laagvlakte, bij de kust, hebben zij vrijwel hetzelfde klimaat; misschien is Singapore zelfs koeler dan Batavia. Toch is het de vaste overtuiging van de Engelsen, dat hun kinderen in Malaka onmogelijk kunnen opgroeien; waartegenover staat de niet minder vaste overtuiging van de Nederlanders, dat hun jongens en meisjes op Java minstens even gezond kunnen zijn als in het moederland. En de flinke, kerngezonde jonge Nederlanders, gebruind door de zon, vol leven, die ge, zodra ge in Tandjong Priok aan wal stapt, aan alle kanten ziet, weerleggen afdoende de theorie dat men in de tropen de kinderen niet gezond kan houden.

In Malaka beschouwt iedereen de zon als de gevaarlijkste vijand van de kinderen. Alleen in de vroege ochtend- of in de late namiddaguren mag de Chinese „amah" (baboe) met de aan haar zorgen toevertrouwde kleinen uitgaan. En ook dan

In de bergtuinen.

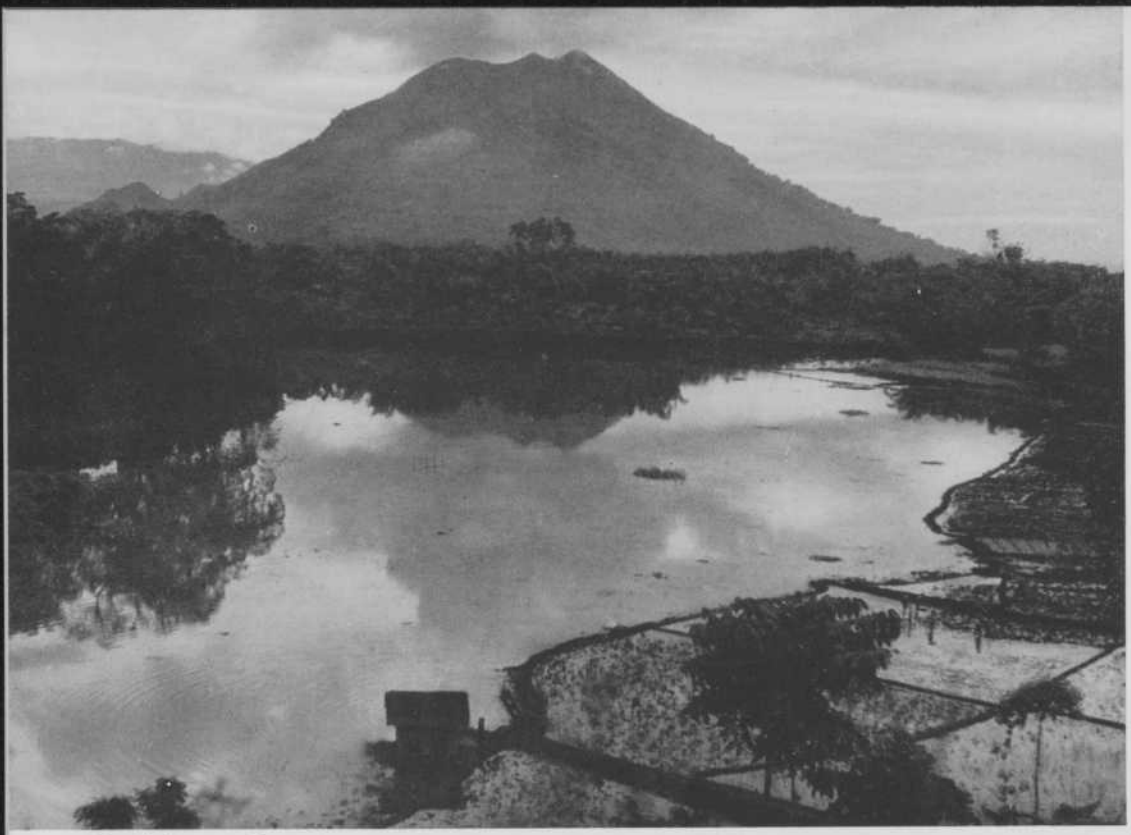

Landschap op Java.

Rubber tappen.

nog staan de zorgzame ouders er op, dat zij een zonnehelm dragen, wat voor de kleine peuters, die er bespottelijk mee uitzien, al heel ongemakkelijk is. Het gezicht van zo'n dreumes, drie of vier jaar oud, half verborgen onder een witgekalkte „topie" groot genoeg voor z'n vader, is in staat engelen aan 't huilen te brengen.

Moeten wij, conservatieve Britten, misschien nog ontdekken dat Malaka niet hetzelfde is als Indië en dat in dit zo geheel andere klimaat zonnesteken onbekend zijn?

Het jammerlijke gevolg van deze zonloze behandeling is dat de kinderen er pafferig-bleek uit gaan zien en knorrig worden. Het schijnt wel of dit met de dag toeneemt totdat (tot ieders opluchting) het ogenblik aanbreekt, waarop moeder haar kroost naar Engeland brengt om het daar aan de zorg van de inschikkelijke grootouders toe te vertrouwen en dan zonder kinderen terug te keren.

Soms vragen wij onszelf af (maar natuurlijk fluisterend) of deze methode om de kinderen thuis op te sluiten eigenlijk wel iets te maken heeft met zorg voor hun welzijn, of hierbij geen andere overwegingen een rol spelen. Een feit is het in ieder geval, dat het de moeder zo heerlijk vrij laat voor haar drukke leven van bridge-spelen van 10 tot 1; slapen van 2 tot 4; thé-dansant, golf of nog meer bridge; cocktails (hier bekend als „pahit's"), diner en nadansen — totdat zij naar bed gaat. Want zó is in 't algemeen gesproken de dagindeling van de Engelse huismoeders op Malaka.

Nederlandse ouders aan de andere kant beschouwen de zon als een vriend en niet als een vijand; zij laten hun kinderen rustig in de zon lopen en fietsen met bloot hoofd, blote armen en blote voeten; en dat niet alleen in de bergen, maar ook in de laag gelegen plaatsen . . . en de kinderen gedijen er best bij!

Waarschijnlijk om duidelijk te demonstreren hoeveel vertrouwen het in Nederlands-Indië stelt als een land waar men gerust zijn kinderen kan opvoeden, heeft de Nederlandse regering hier hetzelfde systeem van staatsonderwijs toegepast als in het moederland. In elke stad op Java vindt men scholen, ondergebracht in prachtige, moderne gebouwen, met ruime,

frisse lokalen, mooie tuinen en speelplaatsen, beschaduwd door grote bomen. Het leerplan is tot in onderdelen hetzelfde als in Nederland. Er zijn scholen voor lager, middelbaar en technisch onderwijs en enkele hogescholen. Zo is het mogelijk zich voor de meeste beroepen voor te bereiden, en daarvoor een diploma te behalen, zonder het Oosten te verlaten. Opgemerkt moet worden, dat men het wenselijk heeft geacht, teneinde het onderwijs behoorlijk op peil te houden, alle onderwijzers en leraren uit het moederland te betrekken. Zij genieten een betrekkelijk hoog salaris en de kosten van het gehele opvoedingssysteem op Java vormt een zeer belangrijke post op de gouvernements-begroting.

Ook zijn er op Java een groot aantal Protestant-Christelijke en Rooms-Katholieke scholen en seminaria; zowel deze, als de gouvernementsscholen, worden bezocht door leerlingen van elke nationaliteit, Chinese kinderen niet uitgezonderd.

Het grote feest voor de Nederlandse kinderen is de dag waarop St. Nicolaas arriveert en aan klein en groot geschenken uitdeelt; vooral op de scholen is deze 5e December over geheel Java een belangrijke dag! Reeds weken tevoren gaat een toegewijde staf van onderwijzers er op uit om in de plaatselijke toko's te neuzen naar geschenken en prijzen; een indrukwekkend gezicht is het, als deze uitgestald liggen in een der schoollokalen; bij elk geschenk is deugdelijk rekening gehouden met de bijzondere smaak van den ontvanger. Jalouzie is gelukkig uitgesloten, want door een tactvolle regeling zal ieder (waar het niet mogelijk is elkeen een prijs te laten winnen!) althans een cadeautje krijgen; en ach, 't verschil tussen die beide is gelukkig niet groot, vooral als wij nog jong zijn.

Het meest vermakelijke van zo'n Hollands Sint-Nicolaasfeest is wel de grote ernst, waarmee iedereen z'n rol in dit festijn speelt. Nederlanders zijn de laatste personen, van wie wij dit zouden verwachten; men zou zo iets nooit achter hen hebben gezocht. Misschien echter is zelfs hun nuchterheid in Indië geïnfecteerd door de naieve voorliefde van de inheemsen om zich op te tooien? [1])

[1]) Als de schrijfster op 5 December ook eens in Nederland heeft rondgekeken, zal zij een juistere kijk op dit alles krijgen, en ook beter

Hoe dat zij, op de morgen van de grote dag rijdt St. Nicolaas, die steeds wordt voorgesteld door een der notabelen uit de gemeente, in vol ornaat met rode rok en lange witte baard, in een open wagen uit, met alle plechtigheid van een echt bisschoppelijk bezoek. Hij gaat alle scholen langs, vergezeld van zijn zwarten knecht „Piet", die een grote zak draagt. waarin, volgens aloude gewoonte, straks alle ondeugende jongens en meisjes, wier schoolrapport teveel onvoldoende's aanwijst, zullen worden gestopt . . . tenzij het vaderlijk hart van den goeden Sint te diep geroerd wordt, zoals gelukkig maar al te vaak het geval is.

Bij aankomst op school wordt de Sint door den hoofdonderwijzer plechtig begroet en door hem naar zijn troonzetel aan het eind van een groot klasselokaal geleid, dat aan alle zijden open is, zodat de geur van de bloemen in de tuin binnenstroomt. De kinderen, met hun ouders, zijn allen reeds aanwezig; vooraan de echtgenote van den burgemeester, met haar hel-blonde kleuters; dan nog een paar dozijn andere Nederlandse kinderen met hun moeders; voorts Indo's, Chinezen en tenslotte inheemsen. Ze zijn op hun paasbest aangekleed — allen, volgens de voorschriften der school, met keurige kousen en schoenen aan, iets wat vooral voor de Javaanse kinderen iets zeer bijzonders is. Dat deze laatsten deze min of meer gedwongen fraaiïgheid op de juiste waarde weten te schatten, n.l. door éven vóór de aanvang van het feest de kousen en schoenen aan te trekken, om ze terstond weer uit te trekken zodra de pret voorbij is, spreekt vanzelf.

Wanneer het rumoer, veroorzaakt door het binnenkomen van Sinterklaas, voorbij is en allen rustig zitten, verheft het schoolhoofd zich van z'n zetel om een speech af te steken, die meer is dan een stereotyp welkomstwoord; het is een in alle bijzonderheden afdalende opsomming van de geringe deugden en de vele ondeugden der leerlingen, die bevend en schuldbewust toeluisteren.

---

kunnen begrijpen, waarom die „nuchtere" Nederlanders in de Oost juist dit kinderfeest zo hoog in ere houden. Het is een typisch stukje „moederland", wat aan geen Hollands kind in Indië mag worden onthouden. Blijve dit zo tot in lengte van dagen! *(Noot van den bewerker)*

Jan, de zoon van den burgemeester, geniet, zo vernemen we, de twijfelachtige eer de belhamel van de klas te zijn. Hij is onverbeterlijk! Een lang zondenregister staat op zijn naam; hij komt te laat op school; hij spijbelt om op z'n nieuwe fiets te rijden; hij rookt sigaretten en kent nooit z'n les. Maar . . . ja, hij is toch ook wel een aardige jongen (en bovendien: . . . z'n vader is burgemeester!) dat maakt veel goed! Jan lacht een beetje zuurzoet en ontwapent daarmede z'n belagers; verleden jaar ging het immers net zo en ge voelt al dat Piet's gevreesde zak niet voor hem bestemd is.

Maar Cornelis, een wat lummelachtige, opgeschoten Indo, neemt de aanklacht blijkbaar meer ter harte. Hij schuift verlegen heen en weer en spiedt dood-ongelukkig naar een mogelijkheid om te ontsnappen, . . . uit z'n hele houding blijkt zonneklaar, dat het grootste gebrek van Cornelis is: z'n domheid!

Kleine Emma, ook 'n Indo-meisje, is eveneens, zoals de onderwijzer verzekert, verbazend stout geweest; na welke mededeling de verdorven Emma haar neusje wat optrekt en strak voor zich uit blijft kijken, zonder een zweem van schuldbesef op haar gezicht. Klaarblijkelijk vindt ze de gehele vertoning nog-al dwaas!

Zo gaat het verder, tot alle zondaars aan de kaak zijn gesteld en alle „heiligen" hun loftuitingen in ontvangst hebben genomen. Meester gaat weer zitten en nu neemt Sint Nicolaas het woord; hij blijft rustig zitten, leunt wat achterover en haalt met vaderlijk gebaar zijn vingers door zijn lange baard. Blijkbaar is hij van te voren goed ingelicht en beschikt hij over een uitstekend geheugen; want hij prijst elke goede leerling en berispt elke zondaar bij name. En ofschoon Pieter, grijnzend over heel z'n zwarte tronie, de zak telkens weer wijd open houdt . . . Sint Nicolaas weet z'n recht om gratie te verlenen op ruime schaal in toepassing te brengen en hij doet zulks met de vrome wens, dat het 't volgend jaar beter moge gaan!

Nu worden enige liedjes gezongen in het Maleis en in het Nederlands, die niet beter of slechter zijn dan de schoolliederen in andere landen; en dan, met plechtig gebaar, vertrekt

Sint Nicolaas weer, om dezelfde rol in nog 'n half dozijn andere scholen te gaan spelen. Onderweg heeft hij ongetwijfeld gelegenheid de volgende lijst van misdadigers goed te bestuderen!

Na zijn vertrek staat iedereen op om naar de cadeaux te kijken, limonade te drinken, koekjes te verorberen, en misschien te luisteren naar de opmerkingen van de talrijke moeders, die met grote welsprekendheid de frappante deugden van hun eigen kinderen opsommen en ook wel de minder goede bijzonderheden van anderen.

* * *

Zoals over de gehele wereld bekend is, zijn de Nederlandse vrouwen uitzonderlijk goede huismoeders. De gave om een gezellig tehuis in te richten hebben zij gelukkig meegenomen naar het Verre Oosten. Er zijn wel schrijvers geweest, die anders oordeelden. Zo ken ik romans (wat heb ik er om gelachen!) die op Java spelen, waarin de vrouwelijke hoofdpersoon niet veel beter is dan wat men in andere tropische landen vindt (de schrijvers verzekeren ons dat men in zo'n „vreselijk klimaat" ook moeilijk iets anders kan verwachten); altijd is zij mat en lusteloos, en leidt slechts een leven van niets-doen en flirt, steeds gehuld in een kimono.

Het spijt mij dat ik de lezers in dit opzicht moet teleurstellen; deze beschrijving van de Nederlandse vrouw op Java strookt in geen enkel opzicht met de werkelijkheid. Integendeel! Evenals de deugdzame vrouw uit de Bijbel, let zij nauwkeurig op de gangen van haar huishouden; en wanneer ge haar toevallig eens in kimono ontmoet, kunt ge er zeker van zijn, dat ze op weg is naar de badkamer (op Java neemt men meerdere malen per dag een bad) na in de keuken of elders in huis druk in de weer te zijn geweest; of wel dat zij haar kimono aangedaan heeft om, zoals hier, evenals in andere tropische landen, de gewoonte is, haar middagrust te nemen.

Nimmer ontmoette ik een Nederlandse vrouw, die in de fatale gewoonte vervallen was om alles aan haar bedienden over te laten, iets waar men zo spoedig toe komt in een land, waar goede arbeidskrachten overal klaar staan. Zij heeft op

Java maar één doel, evenals in Nederland: in haar huishouding te streven naar volmaaktheid. Alles moet tot in de puntjes in orde zijn. En waar de moderne woningen voor de Nederlanders op Java vrolijk en gezellig zijn en zij alles bij de hand heeft om ze nog vrolijker en gezelliger te maken, wordt haar trots als huisvrouw hier wellicht nog meer geprikkeld dan in Nederland.

De moderne Nederlandse architectuur in Indië werkt met veel bescheidener middelen dan de oude; maar zij is er waarlijk niet minder om. De kamers zijn ruim, de vloeren betegeld, de vensters breed; dikwijls vinden wij bij elke slaapkamer een badkamer met een ingebouwd bad en de meest moderne electrische apparaten. Elke jonggehuwde vrouw, die naar Indië komt, brengt wis en zeker wat oud familieporcelein mee. Oosters aardewerk, Chinees borduurwerk, koperen en gebatikte voorwerpen zijn overal te krijgen en niet duur; zo is het voor haar een prettige taak om haar huis zo gezellig mogelijk te maken.

Elke woning heeft een voorgalerij, 'n grote waranda, die in werkelijkheid een soort zitkamer is, aan drie zijden open. Deze vormt de trots, om niet te zeggen de „étaleerruimte" van iedere woning, groot of klein. Want aangezien aan de voorzijde een muur ontbreekt, (hoogstens ziet men een laag metselwerkje met wat kleine kolommetjes), heeft iedere voorbijganger van de weg af het volle gezicht er op. De muren zijn behangen met blinkend gepoetst koper en oude blauwe borden. Er staan een paar leunstoelen en brede divans, bedekt met zachte kussens die tot rusten noden, voorts wat hoge palmen, tal van vazen met het z.g. „Venushaar" en potten met karmozijnrood, vlammend bloemriet, de plant die in geen enkele tuin ontbreekt en het gehele jaar door bloeit.

Vooral 's avonds zijn de huizen gezellig en aantrekkelijk; wie na zonsondergang door de Europese wijk wandelt, ziet elke voorgalerij gloeien in een diep-oranje, rose of goudkleurig licht, dat rustig onder lampekappen van inheems fabrikaat straalt. Hekken aan de ingang van een huis zijn meer uitzondering dan regel en de heggen, die het terrein omgeven, zijn gewoonlijk laag.

Evengoed als het huis, is ook de tuin de trots van den eigenaar. Het is niet moeilijk om deze goed verzorgd te houden, want arbeidskrachten zijn goedkoop en de Javaan, afstammeling van eindeloze generaties van landbouwers, is een tuinman bij de gratie Gods.

Zo legt dan de huisbewoner op Java generlei schroom of verlegenheid aan de dag om z'n tuin, met de open voorgalerij van z'n huis op de achtergrond, voor de blikken van de voorbijgangers ten toon te stellen. De afzonderingsmanie van den Engelsman is hem gelukkig ten enenmale vreemd. Ge kunt er zeker van zijn de hele familie na het eten in de tuin te zien, aan 't lezen of naaien bij het licht van een staande lamp voorzien van een zijden kap, evenals die in de voorgalerij.

En wanneer het heilig uurtje van de siësta — 's middags van 2—4 uur — voorbij is, dan brengt de huisjongen het theeblad bij mevrouw, die in de „kebon" aan een theetafel onder de hoge bomen of wel in de schaduw van een grote, vrolijk gekleurde parasol, het geurige vocht inschenkt.

Zodra mijnheer van kantoor thuis komt (de arme man heeft geen tijd gehad voor een middagslaapje), neemt hij gauw een bad en trekt een schoon pak aan. Dan gaat hij op zijn gemak thee drinken, en genieten van de huiselijke gezelligheid. Een grote sigaar ontbreekt daarbij niet! In vroeger jaren vertoonde hij zich in de avonduren meestal in een kleurige pyama; maar naarmate de samenleving in Indië meer geciviliseerd werd, verdween deze gewoonte en kan men alleen op afgelegen ondernemingen den heer des huizes nog in zijn nachttoilet (altijd keurig netjes opgestreken, dat dient erkend) bewonderen.

Wat de tropische uitrusting van den Nederlander betreft, deze verschilt nogal wat van de onze. Hij moet niets hebben van boord en das, waaraan wij Engelsen door conventie gebonden zijn; het jasje van z'n witte pak heeft, inplaats van de gewone omgeslagen kraag met revers, een stijve, rechtop staande kraag, die stevig om de hals sluit, zoals bij een uniform. Dit „pakean toetoep" (letterlijk: dichtgeknoopte jas) ook wel kortweg „toetoep" genaamd, wordt met twee gewone boordenknoopjes om de hals vastgemaakt; zo behoort

het tenminste, maar dit laat nog wel eens wat te wensen over. Want Indië, zoals Java door de Nederlanders vaak genoemd wordt (hetgeen voor Engelse bezoekers eerst heel verwarrend is), is een warm land; en Nederlandse halzen zijn zelden slank, met het verklaarbare gevolg dat men bijna steeds de toetoepjas wijd open ziet hangen, met bovenaan rechts twee bungelende boordknoopjes en bovenaan links twee ledige knoopsgaten!

Wanneer een Javaan, dank zij een vrijgevige opleiding, zijn ideaal om „djoeroe toelis" (kantoorklerk) te worden heeft bereikt, dan gaat ook hij een toetoep dragen; dit is voor hem het uiterlijke en zichtbare kenmerk van zijn waardigheid als klerk. En laat ik er dadelijk aan mogen toevoegen: het staat hem goed, hoe afgedragen het kledingstuk ook is; men zal, vrees ik, moeten toegeven dat zijn figuur zich beter leent voor het dragen van dit „pakean" dan dat van den persoon voor wien het oorspronkelijk bestemd is geweest.

In postkantoren en op de bureaux van gemeente en gouvernement vindt men tal van zulke jonge, flinke Javaanse krachten; altijd bedaard en rustig, zien zij er onberispelijk uit in hun smetteloos gestreken witte toetoepjas met de gebatikte hoofddoek en sarong en met de glimmend gepoetste, bruine Europese schoenen. Voor hen is Java niet heet! Waarom zou het ook? En wanneer tegen het einde van de lange dag de „blanke" kantoorheer, puffend van de warmte en met een door het transpireren verfomfaaid jasje naar huis gaat, is de Javaanse klerk nog even „fit" als 's morgens; z'n toetoep is nog even netjes gestreken en de kraag met de twee koperen knoopjes nog even netjes als altijd toegeknoopt!

* * *

Wij keren nu nog even terug naar de eetkamer van den Nederlander. Ik vermoed dat ieder, die van Java heeft gehoord, ook wel eens gehoord heeft van de „rijsttafel", het beroemde nationale gerecht in Indië. Eigenlijk is dit een aanpassing aan, of beter gezegd: een uitbreiding van het Javaanse rijstfeest, de „nasi besar". Rijst vormt, zoals reeds eerder werd opgemerkt, het hoofdvoedsel van de bevolking en dus

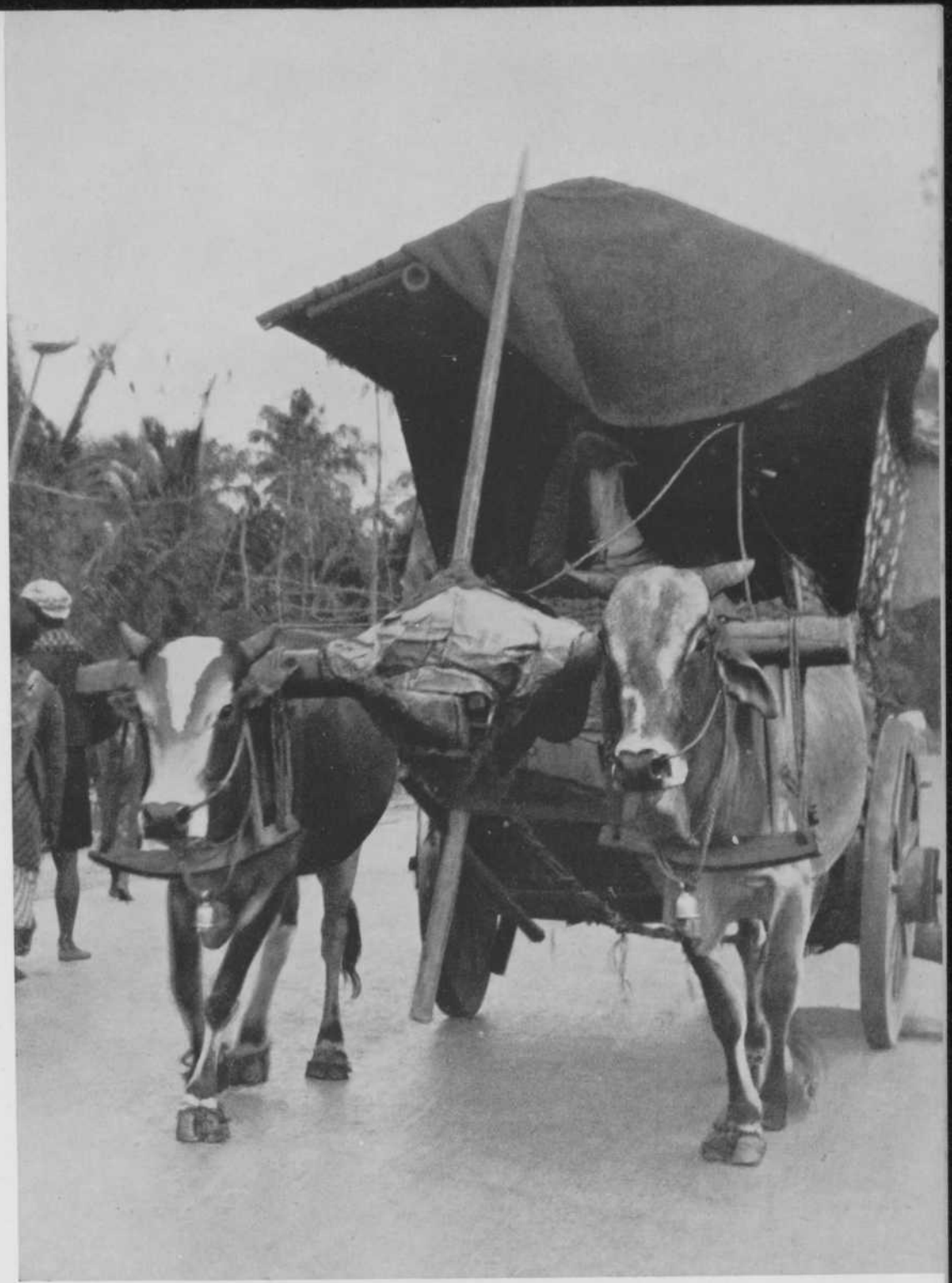

Een „grobak".

Javaanse bamboe-brug. (Foto Ponder).

Een primitieve rotan-brug.

ook het hoofdbestanddeel van elke maaltijd. Een „rijstfeest" betekent voor hen nu louter de toevoeging van zoveel mogelijk extra schotels aan de onmisbare hoofdschotel vol zachte, witte rijst.

Maar langzamerhand is deze maaltijd veel meer een Nederlandse dan een Javaanse gewoonte geworden. Want de Javaan viert slechts zelden zijn rijstfeest, terwijl de rijsttafel voor de Nederlanders op Java welhaast het dagelijks menu werd. Geen hotel op Java, klein of groot, zou het wagen dit niet op te dienen en in de grotere, voornamelijk toeristenhotels, is de rijsttafel uitgegroeid tot een soort ceremonie, die werkelijk de moeite waard is om te zien.

Een lange stoet van bedienden wordt opgesteld, voorafgegaan door den hoofdmandoer, die plechtstatig een reusachtig grote schaal met rijst draagt, kokend heet, maar droog en vlokkig, zoals men ze nergens krijgt, behalve in de Oost. Van deze voorraad neemt de rijsttafeler — als men hem zo mag noemen — een behoorlijke hoeveelheid als solied fundament op een diep soepbord, en de pret neemt een aanvang. De processie, soms wel bestaande uit 20 of 25 bedienden, nadert, netjes één voor één achter elkaar, ieder met twee schotels waarvan men zichzelf moet bedienen. Eerst komt de „sajoeran" (een soort saus); dan volgen, in een verbijsterende reeks, gerechten als: gebakken pisangs; eierkoekjes; aardappelballetjes; gekruide kuikentjes; gebraden piepkuikens; gebraden eenden; 'n half dozijn soort gedroogde vis, (waarvan elke volgende weer sterker riekt); geurige risolles en croquetten; pasteitjes; worstjes; spiegeleieren; gebakken eieren; lever; pannekoeken in repen gesneden; stokjes met stukjes vlees, die aan kattenvlees doen denken (doch heus heel lekker zijn), eraan geregen; komkommers; fijn gesneden uitjes; geraspte kokosnoot; Spaanse peper; verschillende zuren; Indische kruiden en apennootjes en nog een lange rij van andere zonderlinge heerlijkheden. Tenslotte verschijnt een schaal met kroepoek — grote gekronkelde biscuitjes, zo groot als borden, gemaakt van rijstemeel met garnalen er door, die bij de rijsttafel in plaats van brood worden gegeten.

Ziedaar de „rijsttafel", die voor den bezoeker een alleraar-

digst amusement vormt. Voor den habitué betekent het echter een zeer sérieuse aangelegenheid, met een geheel eigen „techniek", een techniek die ik, het spijt mij dat ik het moet zeggen, nooit onder de knie heb gekregen. Alleen weet ik (en wel door een nauwkeurige waarneming van mijn tafelburen) dat al die verschillende heerlijkheden volgens een bepaald systeem moeten worden verwerkt, waartoe een aantal kleine schotels op tafel wordt gezet rondom de grote soepterrine, als planeten om de zon. Alles heeft zijn vaste plaats; op het ene bordje worden de droge ingrediënten gelegd; op een tweede de vloeibare en op een derde de vette; enkele attributen worden blijkbaar direct in de centrale soepterrine gemengd.

De hoeveelheid, die de Nederlander, zowel man als vrouw, van deze reusachtige schotel verorberen kan, is bepaald indrukwekkend. Het is helemaal niet ongewoon dat hij of zij, wanneer hun bord leeg is, de hele processie nog eens laat aanrukken, om dan voor de tweede maal met hetzelfde animo weer te beginnen. Daarbij ontbreekt dan de gebruikelijke tafeldrank, n.l. bier (en wel van een vrij koppig soort), niet.

* * *

Er bestaan tussen Malaka en Java nog andere contrasten dan de (reeds genoemde) verschillende reactie van de kinderen op de tropische zonnewarmte. De gehele „atmosfeer" is anders.

Bij de Nederlanders op Java heerst een eenvoud en een huiselijkheid, die men in Brits-Indische koloniën tevergeefs zoekt. De Nederlanders houden veel van hun thuis; zij leven er werkelijk in en beschouwen het niet uitsluitend, zoals zoveel Engelsen in de Oost, als slaapgelegenheid. Vooral valt die huiselijkheid op in de steden in het binnenland. Alle moderne comfort ten spijt heeft het leven daar iets gezelligs en iets ouderwets, en heerst er een sfeer van kalmte en rust, die, jammer genoeg, in onze tijden maar al te zeldzaam is. De Nederlanders zijn even huiselijk als de Engelsen enkele generaties geleden. Dikwijls ontmoet men jonggetrouwde paartjes, die in de koele avondlucht nog even gaan wandelen; vader

duwt de kinderwagen en aan moeder's arm huppelt een tweede dreumes.

De oorzaak van dit opvallende verschil is gelegen in het feit dat de Nederlanders zich op Java werkelijk gaan *vestigen*, zoals de Engelsen doen (of plachten te doen) in Australië, Zuid-Afrika en Nieuw-Zeeland. Zij zijn niet, zoals de Engelsen in Malaka, altijd bezig met zich te herstellen van het laatste verlof en zich klaar te maken voor het volgende. Op de achtergrond van hun doen en laten staat niet onafgebroken de gedachte aan terugkeer naar het vaderland, zodra zij maar recht op pensioen hebben.

Ik heb dit altijd een zonderlinge ambitie gevonden, daargelaten nog de vraag waarom iemand ooit zou wensen de eeuwigdurende zomer van Indië te verwisselen voor de bijkans eeuwigdurende winter van Engeland. De helft van deze ongelukkige optimisten sterft aan longontsteking nog vóór zij een jaar van hun verlof hebben genoten, een les, die zelfs voor mensen met gezond verstand helaas geen les blijkt te zijn. De Nederlanders moeten veel langer in Indië blijven dan de Engelsen op Malaka, aleer zij aan hun eerste verlof toe zijn en daarom schieten zij daar van het eerste begin af veel dieper wortel.

Ik vrees dat men wel tot in het oneindige door zou kunnen gaan met het maken van zulke nogal onvriendelijke vergelijkingen. Voor de Engelse eigenliefde zijn zij bepaald hatelijk. Maar ja, de verschillende vragen, die hier opkomen, laten ons niet los. Zo zou het verbazend interessant zijn om te weten te komen waarom de Nederlanders (mannen zowel als vrouwen) op Java zo'n veelvuldig gebruik maken van het stalen ros, de fiets, dat practische en economische vervoermiddel, terwijl de Engelsen liever zouden doodgaan of het land verlaten, dan zich daarop in 't publiek te vertonen. Het is misschien pijnlijk om het te zeggen, maar de enig denkbare reden is, dat sommige mensen gezond verstand blijken te bezitten, en anderen niet.

Er is nog een andere opvallende tegenstelling tussen beide landen, wat de beschikbare huisvesting betreft. Wanneer men voor zaken, of ook wel voor pleizier, Singapore of Penang

bezoekt, heeft men, tenzij men zelf een huis wil huren, slechts de keuze tussen twee exorbitant dure hotels of enkele vrij slechte pensions; te Batavia en Soerabaja daarentegen zijn in bijkans iedere straat behoorlijke hotels te vinden, waar men tegen zeer matige prijs kan logeren; ook in de kleinere steden van Java vindt men deze geriefelijke hotels, terwijl men in Malaka alleen de gouvernements-herbergen aantreft, met hun wonderlijke voorschriften betreffende de duur van het verblijf.

De hotels op Java zijn gebouwd volgens het z.g. „paviljoen"-systeem. Zo'n appartement bestaat uit een woonkamer, een slaapkamer met stromend water, een badkamer en een voorgalerij voorzien van een schrijftafel, een paar lampen en enige luie stoelen, zodat ge er naar believen kunt werken, spelen of uw vrienden ontvangen. In het binnenland wordt vaak een groot anatal van zulke paviljoens op het terrein om het hotel gebouwd, waardoor het U mogelijk gemaakt wordt in uw eigen huis te wonen en toch de voordelen van het hotelleven te genieten. De directie zorgt voor een eigen bediende en ge kunt naar wens uw eten „thuis" gebruiken, dan wel in het hotel. En wat het allerbelangrijkst is, er zijn hotels van dit soort voor elke beurs. Het leven op Java (uitgezonderd natuurlijk in de grote toeristenhotels en ook voor die mensen, voor wie het dure clubleven onontbeerlijk is) was tot voor de daling van het Pond Sterling veel goedkoper dan het leven op Malaka, en bovendien was (en is!) het er veel beter en aangenamer.

Wie er pleizier in heeft internationale zeden en gebruiken te bestuderen, kan niet alleen veel interessants opmerken wanneer hij de tegenstellingen tussen Java en Malaka nagaat, doch ook wanneer hij de trits van kolonies in deze Zuid-Oosthoek van Azië (van Engeland, Frankrijk en Nederland) onderling vergelijkt.

Hoewel zij aan elkander grenzen, hebben zij zich toch in uiteenlopende richting ontwikkeld; nationale eigenschappen, vermengd met de plaatselijke toestanden hebben hier drie aparte, uiterst karakteristieke combinaties doen ontstaan.

De Fransman, hartstochtelijke huismus als hij is, die elke

Wandelende keuken voor de theepluksters.

Eindsortatie op ,,goudpunt'' van thee.

Transport van ,,bilik'' (bamboe-wand). (Foto Ponder).

Vervoer van bamboe.

Bamboe-brug.

dag, die hij niet in zijn geliefd vaderland doorbrengt, als een verbanning beschouwt, heeft, waar hij maar kon, een klein stukje van „la belle France" in het Verre Oosten in 't leven geroepen. Wanneer thans een Fransman op een of ander tovertapijt opeens neer zou ploffen in Saigon of Pnom-phen, dan zou hij z'n ogen uitwrijven en zich in z'n eigen land wanen. Immers, hij zou hier vinden dezelfde ruime boulevards, beschaduwd door rijen hoge bomen; dezelfde cafe's met de kleine tafeltjes in de open lucht, dezelfde restaurants met hun brede vensters en hun luiken met vitrages; en, bovenal, hij zou hier vinden dezelfde welverzorgde tafels met goede Franse wijnen! Maar hij zou, jammer genoeg, ook nog iets anders aantreffen, n.l. de kleine, stoffige hotelkamers met microscopisch kleine handdoeken, en badkamers, die soms even moeilijk te bereiken zijn als de Mount Everest. In een hotel in Indo-China, waar ik eens logeerde, gebruikten de bedienden de badkamer zelfs als bezemkast. Frankrijk heeft in deze Aziatische kolonies zoveel bewonderenswaardigs tot stand gebracht, dat het dubbel te betreuren is dat zij het oirbaar heeft geacht met al het andere ook haar eigenaardige begrippen omtrent huiselijke hygiëne hier te importeren.

Stel daarnaast de Nederlanders, die onverdroten werkers, dat ordelijke, methodische volk; het volk, dat (zoals onlangs door een schrijver werd opgemerkt) met de Skandinavische volken de onderscheiding deelt het meest geciviliseerde volk van het hedendaagse Europa te zijn. Het heeft van Java, zoveel als dat ooit mogelijk zal zijn, een volmaakte kolonie gemaakt; echt een „tropisch Nederland", maar dan een Nederland, veranderd en aangepast aan zijn nieuwe omgeving met alle bekwaamheid, waarover menselijk vernuft maar kan beschikken.

En de Engelsman? Wel, zoals wij Engelsen nu eenmaal zijn, hebben wij ons nooit erg druk gemaakt over de ontwikkeling onzer kolonies; wij lieten 't maar rustig „groeien". Singapore en Penang „groeiden", verspreid langs de waterkant, al naar het toeval of de handelsbelangen dit vorderden. En zo bleven zij! Af en toe wordt er een imposant (en kostbaar!) gebouw opgericht, waar daar toevallig plaats voor is, en het

resultaat (vooral in Singapore) is een heterogene warboel van pakhuizen, die zich kilometers ver langs de zee uitstrekken — een nu geheel bedorven stuk, dat bij goed overleg een van de mooiste zeeboulevards van het hele wereldrijk had kunnen zijn. In de stad zelf ziet men Chinese straten, die, wat hun karakter betreft, verknoeid zijn door grote Europese winkelgebouwen, kantoren en bankinstellingen.

Ook ten aanzien van de taal komt het karakteristieke van deze drie volkeren duidelijk naar voren. De Nederlander vindt het vanzelfsprekend dat hij reeds in zijn jeugd vreemde talen leert en hij leert deze vrij gemakkelijk. De Engelsman leert alleen vreemde talen als hij het doen moet. En dan gaat het hem nog moeilijk af. Doch de Fransman (uitzonderingen daargelaten) leert nooit vreemde talen.

Zo komt het dat de Nederlander, die naar Indië gaat en, zoals reeds gezegd, op school het nodige Engels heeft geleerd, zich volkomen op z'n gemak voelt wanneer hij Brits-Indië en Malaka bezoekt. Maar het zal moeilijk vallen in heel Malaka ook maar één Engelsman te vinden, wien men hetzelfde compliment kan maken. De Engelse, zowel als de Nederlandse ambtenaren moeten een examen afleggen in de Maleise taal, zodat bijvoorbeeld de ambtenaren van het Burgerlijk Bestuur in Malaka deze taal vrij behoorlijk kunnen verstaan. Maar de Nederlanders, zowel de mannen als de vrouwen, spreken tevens het Maleis vloeiend, terwijl wij moeten erkennen dat het Maleis dat de Engelsen spreken (uitgezonderd zij, die bepaald in de noodzakelijkheid verkeren het goed te leren) zowat te vergelijken is met het slechtste Frans dat wij op school brabbelden. Het spijt mij te moeten zeggen, dat ik weinig vrouwelijke landgenoten ken, die meer dan een dozijn woorden van het platste, z.g. „winkel-Maleis" opgepikt van hun Chinese bedienden, kunnen spreken.

Maar, laten we moed houden. De Fransen in Indo-China maken het nog erger! Niet alleen kwam het nooit in hun hersenen op ook maar één woordje Annamees of Tonkinees (de talen, die daar 't meest voorkomen) te leren, aangezien deze erkend moeilijk zijn (want ze behoren beide tot de Chinese talengroep), maar zij gingen nog een stapje verder en ston-

den er nadrukkelijk op dat de arme, verachte, onwetende inlanders van Indo-China Frans moesten leren spreken. Het wonderlijkste daarbij is nog dat, hoewel de inheemse bevolking van dit deel van de wereld allerminst vlug van begrip is, velen van hen het Frans heus vrij behoorlijk spreken, over 't algemeen minstens even goed als de doorsnee Engelsman.

De Engelse bevolking op Java bemoeit zich weinig met de Nederlanders en staat geheel op zichzelf; zij proberen ook hier precies hetzelfde leventje te leiden als in al de Engelse koloniën in de Oost. Zij spelen bridge en golf; ontmoeten elkaar op de Engelse clubs; drinken „paitjes" (borrels) en... tekenen bonnetjes, hoewel zij zich aan deze laatste gewoonte niet zo vrijelijk kunnen overgeven als in de Engelse kolonie. Want de Nederlander moet over 't algemeen niet veel hebben van dat bonnen-systeem; op de muren van de meeste garages en andere etablissementen over heel Java staan met grote letters geschilderd de woorden: „Contant betalen"!

Het is zelfs niets ongewoon dat een grote luxe auto, die in reparatie gegeven is, door den eigenaar van de garage wordt vastgehouden, tot een achterstallige schuld is betaald; en evenmin verbiedt een zeker fijn gevoel hem om openlijk te vertellen, waarom die mooie wagen daar staat, ongetwijfeld bij wijze van tactvolle waarschuwing voor andere klanten!

HOOFDSTUK XXV

ONBELANGRIJKE DINGEN

Het spreekt welhaast vanzelf dat een land als Java met het produceren van wat dan ook, wel altijd succes moet hebben. Inderdaad is ook de oogst van algemeen erkende vergissingen omtrent dit eiland al even vruchtbaar als de rest!

Bij alle vreemdelingen schijnt de diep-ingewortelde overtuiging te bestaan, dat het klimaat van een tropisch land noodzakelijkerwijs ondragelijk heet moet zijn; zó zelfs, dat ik onlangs in een gidsje, uitgegeven door een bekend reisbureau, las, dat het in geen enkel deel van Java ooit koud is en dat het bezit van tropische kleding alleen voldoende is. Zelfs deze voorlichters aanvaarden dus blijkbaar zonder meer de gangbare mening; en zij zijn er zich helemaal niet van bewust, dat zij daarmede een nog al gevaarlijk advies verstrekken aan onwetende bezoekers. Want ook al is Java inderdaad een tropisch eiland, toch is het zo bergachtig, dat men er voortdurend aan verrassende temperatuurswisselingen bloot staat. De wegen lopen over bergen en door dalen en brengen U binnen betrekkelijk korte tijd vanuit een echt tropisch klimaat naar een meer gematigde zône, en weer terug; andere wegen klimmen zó geleidelijk dat menigmaal, terwijl ge volop transpirerend op weg zijt gegaan, plotseling een koude rilling U waarschuwt dat ge ongemerkt een paar duizend voet hoog zijt gekomen, vooral als ge tegen het vallen van de avond deze hoogte bereikt. Als zij hieraan hadden gedacht, zouden de uitgevers van de reisgids ongetwijfeld deze waarschuwing er aan hebben toegevoegd: ga op Java nooit in uw auto uit zonder een warme overjas mee te nemen, die ge over uw dunne tropische kleding kunt aantrekken.

Nog moeilijker is het zich goed te realiseren dat de tropi-

sche nachten niet alleen koel, doch zelfs koud kunnen zijn. Een flinke, dikke deken op reis mee te nemen is heus geen overbodige luxe als ge op een hoogte van meer dan 800 M. komt (en op deze hoogte liggen op Java tal van steden). Wanneer ge nog 300 M. hoger klimt, dan kunt ge wel twee dekens gebruiken. Ik heb zelfs meegemaakt dat een warmwaterkruik niet te versmaden was; en dat een mijner medereizigers (heus niet oud of ziekelijk) ergens in de bergen niet tevreden was met twee dekens, en het vloerkleed uit z'n slaapkamer er nog maar bij nam!

Dat een overdreven angst voor de tropische zonnehitte ook zo'n algemeen verbreid dwaalbegrip is, is misschien niet zo verwonderlijk. Inmiddels is het een feit dat, daar waar het klimaat het heetst is, b.v. in plaatsen als Batavia en Soerabaja, de zonnestralen zo onschadelijk zijn, dat men er gerust blootshoofds kan lopen, zelfs 's middags. De hoogste autoriteit ter plaatse, Dr. Braak, de Directeur van het Metereologisch instituut te Batavia heeft verklaard, „dat de kracht van de tropische zon dikwijls wordt overschat". In werkelijkheid is deze maar weinig sterker dan om 12 uur 's middags in streken op gematigde breedte.

En wat nog meer zegt: gevaar van door de zon te worden verbrand bestaat niet, zolang ge niet een hoogte van 1000 M. of meer hebt bereikt. Rode, verbrande nek en armen — daar heeft een bewoner van de laag gelegen streken geen last van. Pas op de hoogvlakte en in de bergen doet de kracht van de zon zich op deze wijze gevoelen; en daar loopt ge precies evenveel kans dat uw huid verbrandt als in Engeland op een mooie, warme zomerdag.

Evenals Java kan bogen op verschillende klimaten op onderscheidene hoogten, zo heeft het ook twee seizoenen. Er is geen winter en zomer, zoals wij die beide kennen, doch er is een opvallend verschil tussen de z.g. Oostmoesson en de Westmoesson (het droge en het natte jaargetijde). Ofschoon het juiste tijdstip van seizoenswisseling — de kentering — wel eens wat schommelt, kan men ruw gesproken toch wel zeggen dat het natte jaargetijde duurt van October tot Maart, terwijl de rest van het jaar als droog seizoen wordt aange-

merkt. Vooral op het oostelijk deel van Java is het verschil tussen beide seizoenen duidelijk merkbaar; tijdens het droge seizoen heeft men daar langdurige perioden van schitterend mooi weer, met volkomen wolkeloze hemel, die herinneren aan Zuid-Afrika; de rivieren drogen dan op, de grond barst open en de lucht is wazig van fijn stof. In het Westen echter komen langdurige tijden van mooi weer veel minder voor; het weer is er steeds vochtig en buiig.

In de maanden December en Januari wordt te Batavia de grootste regenval geboekt. Maar ook dan regent het nimmer gestadig en zonder ophouden; hevige buien vallen alleen in de namiddag; en op een stralende morgen kan men eigenlijk altijd rekenen. Zelfs na de zwaarste regenbuien in de avond of tijdens de nacht, komt de zon toch steeds weer aan een wolkeloze hemel op.

Op Java onweert het heel veel. Het zachte gerommel, vaak niet sterker dan het spinnen van een reusachtige poes, dat dof tussen de bergen weerklinkt, is een alledaags geluid; bijna iedere middag kan men het horen, wanneer de wolken zich boven de bergen samenpakken. Op andere uren van de dag onweert het zelden en nooit in de vroege morgenuren. In Buitenzorg, ongeveer 25 K.M. van Batavia gelegen, kan men op 322 van de 365 dagen van 't jaar de donder horen, en gedurende de natte moesson iedere dag.

Het is te begrijpen dat in een bosrijk land als dit, bomen dikwijls door de bliksem worden getroffen; doch wonderlijk genoeg bezwijken zij niet onder deze slag, zoals in gematigder streken meestal geschiedt. Wel vallen de bladeren af, doch de boom herstelt zich bijna steeds weer en de takken botten opnieuw uit, net als in de lente.

De donderbuien komen onverhoeds met dramatische snelheid opzetten en in hun majesteit zijn zij zó vreselijk om te zien, dat men die momenten nimmer vergeet. Het ene ogenblik rijdt ge in het heerlijkste zomerweer, waarvan de schoonheid nog verhoogd wordt door een donkere purperen wolk, die de bergtoppen voor U beschaduwt; het volgende ogenblik wordt ge door een muur van regen tot stilstaan gedwongen en gevoelt ge U volkomen geïsoleerd, alleen in een kleine

schelp op de bodem van een geweldige oceaan van neerbruisende watermassa's. De gutsende regen maakt zo'n oorverdovend lawaai, dat zelfs de ratelende donderslagen overstemd worden en geheel opgaan in de ontzettende maalstroom van geluiden. De bomenrij vlak voor U is opeens verdwenen en als 't ware weggevaagd; en de onophoudelijke bliksemstralen verlichten slechts een flikkerende, zilvergrijze massa neervallend water.

En dan is plotseling alles weer voorbij. Ge brengt uw motor weer op gang (indien deze tenminste even betrouwbaar is als de mijne) en ge rijdt verder door de statige laan van hoge bomen, die, als bij toverslag, weer verschenen zijn; de donkere stammen weerspiegelen zich op de natte, glimmende weg. Twee minuten later breekt de zon weer door, elk blad schittert van de regendruppels en een warme, zwoele lucht van doorweekte aarde slaat U tegen. Wolken van stoom stijgen op van het geteerde wegendek, totdat alles weldra weer is opgedroogd en de bui achter U even onwerkelijk is als een vreemde droom.

Een andere, allerwege verspreide mening, die ik telkens weer tegenkwam is, dat men op Java zo ongeveer „levend opgegeten" wordt door insecten. Ongetwijfeld zijn er muskieten en zeer zeker is het nodig de klamboe om uw bed des nachts aan alle kanten goed in te stoppen; doch dank zij vele krachtige maatregelen tegen de malaria, is het aantal muskieten toch betrekkelijk gering en die er nog zijn reageren prompt op de „obat njamoek" (muskieten-medicijn), een gekronkeld, groen-rood stokje van Japans fabrikaat, dat voor enkele centen overal verkrijgbaar is. In elk geval kan men er zeker van zijn, dat iemand, die wel eens een zomer heeft doorgebracht in Zuid-Europa of in Egypte, zich op Java niet veel van de muskieten zal aantrekken.

Om ondoorgrondelijke redenen wordt het schijnheiligdeugdzame insect, dat altijd overschat wordt, n.l. de mier, niet gerekend tot de schadelijke dieren van Java. In werkelijkheid echter is dit dier het ergste van alle, en het enige insect waarvan men werkelijk last heeft. Waarom een mier altijd voorgesteld wordt als een toonbeeld van vlijt en ijver, is

mij een raadsel; want het dier is dom, gulzig en onverbeterlijk. Men zou de een of andere luiaard, die de Bijbelse vermaning: „Ga tot de mieren" had opgevolgd, er nauwelijks een verwijt van kunnen maken, wanneer hij daar bij zijn luiheid ook nog een dosis bekrompen zelfgenoegzaamheid had opgedaan; want hij zou dan natuurlijk hebben opgemerkt, dat het ongelukkige dier, dat hem ten voorbeeld was gesteld, talloze gebreken bezit en geen enkele deugd. Zelf behoeft ge ook niet bang te zijn, dat ge door deze diertjes „levend opgegeten" zult worden; door een schepje suiker of wat zoetigheid, dat ergens is blijven liggen, verdwijnen ze wis en zeker wel.

Ik liet eens een koffergramofoon gedurende zowat een maand gesloten op mijn tafel staan, zonder hem te gebruiken. Doch op een avond, toegevend aan een plotseling verlangen om weer eens een oud bekend deuntje te horen, zette ik een plaat op en begon het handvat te draaien. Het ging wat stroef en ook de plaat draaide langzaam. „Wat olie natuurlijk," dacht ik bij mijzelf en druppelde er wat in, waarna ik de machine langzaam liet draaien zonder plaat om de olie wat te laten inwerken. Toen ik weer keek zag ik dat de gramofoon, de tafel en de vloer er om heen zwart waren van de mieren. In dichte drommen kwamen zij uit het schroefgat en het leek wel alsof ik een mierennest had verstoord, wat inderdaad het geval was. Ik besproeide het hele zaakje met „flit", waarop de wriemelende massa van zwarte speldeknoppen steeds meer samendrong; het leek wel tovenarij. Toen eindelijk alles afgelopen was konden wij de lijken bij duizenden opvegen.

De zwarte mier is vrij schadelijk, maar de heel kleine bruine „suikermier" is nog veel erger. Het diertje is zó klein, dat het bijna niet te zien is; maar hun samenwerking is voortreffelijk en door de massa kunnen zij heel veel kwaad uitrichten. Zo stond mijn reishorloge in lederen étui, dat mij vroeger nooit in de steek had gelaten, eens plotseling stil, hoewel het geheel was opgewonden. Ik maakte het open en zag toen hoe het gehele uurwerk vol zat met myriaden van die kleine bruine schelmen, die door 't gaatje, waardoor het werd opgewonden, binnengekropen moeten zijn, vermoedelijk met geen

ander doel dan om de anderhalve druppel olie, die in het uurwerk zat, te verorberen.

Een ander lastig dier, dat gelukkig vrij weinig voorkomt, is de larong, een insect dat veel lijkt op een kleine waterjuffer. Af en toe gedurende de regentijd komt er opeens een hele vlucht van deze dieren aanzetten; en op het ogenblik, waarop ge 's avonds het licht aandraait, gonzen ze er in een dichte wolk omheen. Maar enkele minuten later — alsof er een vloek op deze ongelukkigen is gevallen — ligt de vloer bezaaid met duizenden vleugelsnippers en met lelijke, kleine larven, die door elkaar wriemelden alsof zij nooit van hun leven geweten hadden wat het betekent vleugels te hebben.

Er zijn nog twee andere insecten-soorten die wij niet zwijgend voorbij kunnen gaan. De eerste ziet men zelden, doch hoort men des te meer, n.l. de vrolijke krekel, die met zijn tjilpend geluid de lucht om ons heen zó volkomen vult, dat het tuit in onze oren. Ik schreef daar: „zijn" geroep en ik deed dit met opzet, want in de krekelfamilie is het 't mannetje dat zo druk praat; de vrouwtjes zwijgen! Dit krekelgeluid hoort onafscheidelijk bij het Javaanse landschap. Overal bevinden zich deze dieren, vooral in heuvelachtig terrein; maar om hen te ontdekken, zelfs als zij vlak bij moeten zijn en ons waarschijnlijk vanuit een of andere struik hartelijk zitten uit te lachen, is een even hopeloos werk als het zoeken naar de spreekwoordelijke naald in een hooiberg.

Het andere insect, of liever de andere insectenfamilie, is die van de vlinders, waaraan Java buitengewoon rijk is. Men vindt hier de allergrootste soorten van de wereld. Eens heb ik van zo'n insect, dat op de ruit van mijn bungalow ergens in de bergen zat, de maat genomen; gemeten tussen de uiteinden der beide vleugels bereikte het dier een lengte van ongeveer 20 centimeter. Ik heb er zelfs nog grotere gezien, welke gevangen waren door Javaanse kinderen, die de ongelukkige beestjes als speelgoed gebruikten; zij bonden ze aan een dun touwtje en lieten ze zo wegfladderen, als levende vliegers.

Dan is er nog de overal aanwezige kakkerlak, die, jammer genoeg, het klimaat op Java blijkbaar allerprettigst vindt. Hij is vooral dol op vochtige plaatsen en kan daarom moeilijk de

verleiding weerstaan om in de afvoerbuis van het bad te kruipen. Hij heeft de vervelende gewoonte om in de uitmonding van die buis te blijven zitten, en zo nu en dan zijn lange voelhorens naar ons uit te steken terwijl wij baden. Doch het dier is volkomen onschadelijk en ge treft hem bijkans nergens anders aan, dan in de nabijheid van water.

De Javaanse badkamer ziet er heel anders uit dan die welke wij gewoon zijn te gebruiken. Die op Java heeft een betonnen vloer en een groot bad, betegeld of ingemetseld (naar rato van de welgesteldheid van den bewoner) in een hoek. Het bad zelf is een grote désillusie en een valstrik; want het is feitelijk helemaal geen bad, doch een waterreservoir waaruit de bader, staande op de betonnen vloer, het water zelf moet scheppen en over zich uitstorten met behulp van een hiervoor bestemd voorwerp (dat varieert van een sierlijk emmertje van mooi gepoetst koper of van teakhout met koperen banden, tot een eenvoudig bakje van aluminium, gegalvaniseerd ijzer of émail). Deze wijze van baden — het z.g. mandiën — is overgenomen van de inheemse bevolking en zij is in dit warme klimaat veel aangenamer dan men aanvankelijk wel zou veronderstellen.

Vreemdelingen moeten er wel aan denken dat het heel onverstandig — en onbehoorlijk — is om in dit bad zèlf te gaan zitten; licht wondt men zich aan de scherpe stenen zijkanten of de bodem, terwijl het gevaar voor uitglijden (en dan zelfs van verdrinken) niet denkbeeldig is. En ge kunt er zeker van zijn dat niemand U vriendelijk zal aankijken, als ge vertelt dat algehele onderdompeling uw gewone manier van baden in een hotel-badkamer is.

Van het bad naar 't ontbijt — il n'y a qu'un pas, ook in Indië. En van het Nederlandse ontbijt [1]) op Java valt wel zoveel bijzonders te vertellen, dat het ongetwijfeld een plaats verdient in elke beschrijving van het leven der Nederlanders op Java. Dit ontbijt is niet, zoals de beroemde rijsttafel, een

[1]) De hier volgende beschrijving zal menigeen af en toe een: „och, kom!" ontlokken. Wij meenden echter deze kijk van een buitenlandse op ons typisch Hollands ontbijt in deze vertaling toch niet weg te mogen laten. *(Noot van den bewerker).*

erkend amusement, doch uitsluitend een huiselijke aangelegenheid, en daarbij zo ècht-Nederlands, dat men het alleen vindt in hotels waar als regel geen Engelsen komen en waar zij, als zij bij toeval er toch eens verzeild raken, zich geheel moeten schikken naar die gewoonte. Dit ontbijt is, zoals gezegd, een familie-aangelegenheid en wordt dus altijd opgediend aan de gemeenschappelijke tafel, ook al kunt ge in hetzelfde hotel uw andere maaltijden helemaal in uw eentje, zo gezellig of ongezellig als ge maar wilt, gebruiken.

In 't midden van de tafel staan over de volle lengte naast elkaar een aantal grote schalen. Op ongeveer één van elke drie ligt een groot stuk wittebrood, verdeeld in dikke sneden; de overige schalen zijn gevuld met dunne schijfjes van allerlei soorten koude delicatessen, zoals lever, bloedworst, ham, tong, gerookte vis en (niet te vergeten) kaas, — kortom alle etenswaren, die ge in de étalages van elke Duitse of Nederlandse delicatessenwinkel kunt zien liggen.

Evenals bij de rijsttafel hoort ook bij het Nederlandse ontbijt een eigen „techniek". De juiste manier van doen is zich eerst te voorzien (altijd met mes en vork, want om daarbij uw vingers te gebruiken is hoogst onbehoorlijk) van een sneedje brood; daarna steekt ge uw eigen mes in de diepe schotel met (eerst gesmolten en daarna weer hard geworden) boter, en tenslotte, wanneer het brood behoorlijk gesmeerd is, stapelt ge een rijke keuze uit de onderscheidene lekkernijen er op. Het resultaat staat bekend als een „boterham", en wordt ook weer met mes en vork gegeten. Ik moet hier, vrees ik, aan toevoegen dat het blijkbaar voorschrift is om telkens een flinke „mond-vol" te nemen, iets wat niet bevorderlijk is voor het voeren van een beleefd ontbijttafel-gesprek.

Ook kan men een spiegelei op de boterham nemen, wat dan op dezelfde wijze verorberd wordt. Merkwaardig is het om op te merken, dat, terwijl het geen gewoonte is brood met de vingers aan te pakken, het blijkbaar wèl geoorloofd is met duim en vinger wat peper en zout uit de open vaatjes te nemen (want hier liggen nooit lepeltjes bij). Alleen een heel kieskeurig „ontbijttafeler" zal daarvoor soms de punt van zijn mes of het handvatsel van zijn vork gebruiken.

Pas in de laatste jaren heeft Java zich ontpopt als een toeristenland. De brave Nederlanders schijnen eindelijk open oog te hebben gekregen voor de mogelijkheid om de schoonheden van dit eiland voordelig te exploiteren door de enthousiaste beschrijving van een bezoeker, die enige jaren vóór de oorlog zijn bevindingen heeft gepubliceerd. Daarop zijn zij op de hun eigen methodische wijze aan de gang gegaan om het denkbeeld verder uit te werken, als ware het een nieuwe, veelbelovende industrie.

Op een bijeenkomst te Batavia werd breedvoerig gesproken over de beste wijze om vreemdelingen naar Java te lokken; het eerste resultaat was de stichting van het Officiële Toeristenbureau te Batavia, een gouvernements-instelling, die veel nuttig werk doet en het pad voor den bezoeker effent door hem alle mogelijke kaarten en litteratuur, die hij maar mocht wensen, te verstrekken.

Toch schuilt ook hier een addertje onder het gras.

Sedert lang bestond de bepaling dat iedere bezoeker bij aankomst in Indië een waarborgsom moest storten van honderd gulden, aan welke bepaling echter nooit strikt de hand werd gehouden. Toen echter de malaise haar intrede deed, werd die bepaling niet alleen gestrengelijk toegepast, doch werd de waarborgsom zelfs verhoogd tot honderdvijftig gulden, een bedrag dat bij de tegenwoordige koers welhaast 20 Pond Sterling bedraagt. De ongelukkige vreemdeling, die argeloos de raad van de officiële gids: „Kom naar Java!" opvolgt, komt niet alleen tot de teleurstellende ontdekking dat hij, alvorens aan land te mogen gaan, dit betrekkelijk hoog bedrag aan den administrateur van de boot moet betalen, doch bemerkt dat hij bovendien nog een „toelatingskaart" nodig heeft (een soort van plaatselijk paspoort, waarvoor, behalve twee foto's, al de gebruikelijke familiebijzonderheden en persoonlijke eigenaardigheden nodig zijn). Als enige troost heeft het Indische gouvernement bepaald, dat het gestorte geld zal worden terugbetaald, wanneer de reiziger binnen zes maanden weer vertrekt. Die troost is wel zeer schraal. Want niet alleen kan de vreemde bezoeker nu tijdens zijn verblijf op Java honderd-en-vijftig gulden minder uitgeven;

doch bovendien irriteert hem in hoge mate de halsstarrige weigering van de autoriteiten om deze waarborgsom terug te betalen aleer de boot op het punt staat te vertrekken, met het gevolg dat hij wegvaart met een zakvol Nederlandse guldens, die hij elders maar moet zien in te wisselen. [1])

Het is moeilijk een behoorlijke verklaring te vinden voor deze paradoxale wijze van doen, vooral in een tijd waarin 't gezond verstand aangeeft, dat het vreemdelingenbezoek voor een land een welkome bron van inkomsten kan zijn. Misschien echter is dit alles een kwestie van temperament! Alles bijeengenomen is het van het Nederlandse gouvernement niet onredelijker een waarborgsom te eisen bij aankomst, die bij het vertrek dan toch weer wordt terugbetaald, dan het van de Australische autoriteiten is om den reiziger aan een rigoureus onderzoek en aan een kruisverhoor te onderwerpen, alvorens hij zich mag inschepen naar een of ander land.

Voorts: wij Engelsen ontsnappen aan het betalen van inkomstenbelasting, wanneer wij in een vreemd land verblijf houden. Doch wanneer de Australiër dit zou durven wagen, wordt hij belast met een zware „afwezigheidsbelasting".

Moeten wij ons nog verbazen dat in een wereld, waar zulke tegenstrijdige ideeën toepassing vinden, de Economische Wereldconferentie op een bespottelijke mislukking is uitgelopen?

---

1) De schrijfster heeft gelijk: voor tal van vreemdelingen bracht deze bepaling inderdaad bezwaren met zich. Het is ons echter van nabij bekend, dat vóór korte tijd althans de drie grote Nederlandse lijnen op Indië (Stoomvaart-Maatschappij „Nederland", „Rotterdamsche Lloyd" en „Koninklijke Paketvaart-Maatschappij") aan dit bezwaar zijn tegemoet gekomen door de gelegenheid open te stellen bij den administrateur van elke boot deze „zakvol Nederlandse guldens" in te ruilen voor Engels bankpapier. *(Noot van den bewerker).*

HOOFDSTUK XXVI

WOELIGE ELEMENTEN

Er bestaat bij de noordelijke volken een neiging om de verschillende rassen uit het Oosten, van welke kleur zij ook zijn, samen te beschouwen als „Inlanders" — en het daarbij te laten. Dit is echter een grote vergissing, die men vooral licht begaat ten opzichte van een schijnbaar zo eenvoudig volk als de Javanen, met hun kleurige kleding en hun kinderlijke manieren en gedachten. Maar deze wonderlijke mensen, met hun vrolijk gebatikte hoofddoeken en sarongs, behoren evenmin allen te samen tot één bepaalde groep als de mensen in Engeland; en ook onder de bevolking van Java hebben zich in de loop der tijden tegenstrijdige elementen gemengd.

Het overgrote deel van Java's gemengde bevolking is goedaardig en volgzaam en de mensen zelf zijn waarschijnlijk de meest tevreden schepsels ter wereld. Trouwens, zij kunnen dit ook zijn, want in hun geschiedenis zijn de Javanen er nog nooit zo goed aan toe geweest als thans. Het is al heel lang geleden sinds hun voorouders een verwoede strijd voerden tegen de Europese indringers. De vroegere haat is verdwenen en zolang men hen maar rustig hun gang laat gaan en zij genoeg kunnen verdienen om in hun eenvoudige levensonderhoud te voorzien, kan het hun weinig of niets schelen of Java toebehoort aan de Javanen zelf of aan de Nederlanders of aan iemand anders.

Doch anderzijds maken juist deze eigenschappen van volgzaam en vriendelijk te zijn de Javanen uiterst vatbaar voor invloeden die tot hen komen; en vooral in onze dagen is er ook op Java aan storende invloeden geen gebrek!

Het was te verwachten dat een over de gehele wereld ver-

spreide beweging als het Communisme de mogelijkheden van dat fabelachtig rijke eiland met meer dan 40 millioen inwoners niet zou negéren, en propagandisten van de Internationale te Moscou zijn dan ook reeds jarenlang bezig op Java hun werk te doen. In de laatste jaren kwam het herhaaldelijk tot min of meer ernstige ongeregeldheden; ook in Batavia zelf, waar een samenzwering ontdekt werd, die deed denken aan de revolutiepoging van twee eeuwen terug. Er vielen enige doden en gewonden en de hoofdleiders werden prompt gearresteerd. Deze werden echter niet, zoals hun voorgangers, ter dood veroordeeld, maar inplaats daarvan verbannen naar Boven-Digoel, een landstreek op Nieuw-Guinee, waar zij gelegenheid kregen hun ideale gemeenschap naar hartelust te verwezenlijken. Deze maatregel bevredigde de betrokkenen echter blijkbaar niet, want al spoedig zonden de gedeporteerden een roerend verzoekschrift naar den Landvoogd om naar Java te mogen terugkeren!

Een andere machtige beweging, die ongetwijfeld ook in alle stilte werkt, is de algemeen verspreide Nieuw-Islam-beweging met haar onweerstaanbaar beroep op godsdienstige sentimenten. Velen menen, dat de onrust die hier en daar onder de bevolking van Java is waar te nemen, slechts een symptoom is van de geweldige opleving van Islamitisch fanatisme, die in het nabije Oosten in Brits-Indië en Mohammedaans Afrika, ja eigenlijk overal, waar het geloof in den Profeet heerst, aan den dag treedt.

Een derde element van onrust is het onmiddellijke gevolg geweest van het overbrengen naar Java van de westerse opvoeding. Op Java, evenals elders in de moderne wereld, kwam onder de intellectuelen een nerveus, rusteloos geslacht op, dat door iedere nieuwe revolutionaire gedachte beurtelings wordt beïnvloed, dat talloze debating-clubs vormt, waarin zij zich opzwepen tot woede over allerhande werkelijke of vermeende grieven. Deze zelfde neiging om groepen en geheime genootschappen te vormen is zowel in de hoogste als in de laagste klassen der bevolking doorgedrongen, en daardoor werkt de onrust, die er het gevolg van is, ook ver door.

Voorts dient men nog altijd rekening te houden met de geest van de oude Javaanse aristocratie, ook al gaat deze vaak schuil onder een uiterlijk vertoon van broederschap. De glans en glorie der oude Sultanaten is weggevaagd, op twee uitzonderingen na; doch ook daar hebben de Sultans hun oude macht verloren en is er weinig meer van overgebleven dan de schittering van klatergoud. Doch de afstammelingen van de oude adel hebben nog niets verloren van de trots van het voorgeslacht; ook is nog veel van de geest van hun overwonnen voorvaderen in hen levendig gebleven. Die geest kan niet anders dan haatdragend zijn; zij kunnen het maar niet vergeten, dat het de Nederlanders waren die hun voorouders van hun vorstelijke macht hebben beroofd en dat deze die macht nog steeds zelf handhaven. Deze geest is bovendien nimmer verslapt door onderlinge huwelijken; want de vroegere Nederlandse kolonisten moesten zich tevreden stellen met vrouwen uit de lagere klassen van het Javaanse volk. Zij, die van adel waren, moesten van hen niets hebben!

Ook de oude fabels en het geloof van het gewone volk, hoewel op zichzelf ongevaarlijk, kunnen licht dienen als voedsel voor een eenmaal ontbrand vuur. Zo is er b.v. geen enkele Javaan die niet gelooft dat, wanneer de twee oude, geheimzinnige kanonnen, waarvan er één in Batavia is, weer naast elkaar komen te liggen, dit het einde zal betekenen van het Nederlandse gezag over Indië. Welk kanon echter als maat hierbij hoort, staat gelukkig niet vast; de Javanen zelf weifelen tussen een oude vuurmond te Serang, in Bantam en één die in Soerakarta is. Ware dit niet zo, dan zou ongetwijfeld de een of andere volksopruier reeds lang geprobeerd hebben beide stukken bijeen te brengen.

Het kanon te Batavia wordt door de inheemse bevolking met grote eerbied behandeld, ook al omdat men meent dat dit kanon vruchtbaarheid kan verlenen. Het stuk geschut ligt voortdurend half bedolven onder talloze verdorde, sentimentele bloemtuiltjes en dagelijks kan men Javaanse vrouwen de hulp van het kanon zien inroepen door kleine offeranden van koekjes en wierook.

Zo wordt dan, evengoed als door zijn eigen vulkanen, de

De thee wordt gesorteerd.

Koffie-bonen „lezen".

In de bergtuinen.

Bergweg in de Preanger.

vrede op Java nu en dan verstoord door krampachtige stuiptrekkingen, door moordaanslagen op Europese assistenten door koelies, of andere min of meer ernstige incidenten.

Overbodig is het dan ook zeker niet, dat het gouvernement in Ned. Indië een flink leger, tussen de 30.000 en 40.000 manschappen, Europeanen en inheemsen dooreen, handhaaft. Het is verdeeld over Java en de overige eilanden; Tjimahi, bij Bandoeng, in Midden Java is een alleraardigst garnizoens-stadje, een soort miniatuur-Aldershot, maar gelukkig zonder de lelijke bijzonderheden van deze plaats. Tjimahi bezit lommerrijke lanen, geriefelijke barakken en schilderachtige bungalows, omgeven door aardige tuinen. Het moge waar zijn, dat het Nederlandse koloniale leger en zijn officieren niet ruim worden gesalarieërd, in elk geval hebben zij een zeer behoorlijk kwartier. Wel ben ik bang, dat men zelfs met de grootst mogelijke verbeeldingskracht het optreden van de inheemse manschappen bezwaarlijk krijgshaftig zou kunnen noemen. Als het „leger" voor een ochtendoefening uittrekt, waarbij de inheemse soldaten in hun grote, ongewone laarzen ongemakkelijk lopen, dan is dat geen martiaal gezicht, zoals wij in het Westen gewend zijn. Maar de gevechtswaarde hangt immers niet van het uiterlijk af. En dan: al moge de inheemse soldaat het dragen van schoenen hoogst onaangenaam vinden, zo vergoedt de uniform toch wel veel, omdat hij daarmee een kranig figuur kan slaan in de ogen van zijn vriendinnen. In zijn vrije tijd is hij daarmee werkelijk zielsgelukkig, en zij, aan wie de eervolle taak te beurt valt als „oppas" het paard van een officier te mogen afrijden, zijn er nog gelukkiger aan toe!

Deze legerpaarden zijn afkomstig uit Australië. Weliswaar zien zij er niet zó goed uit als de paarden in het Britse leger, maar zij komen toch behoorlijk voor de dag. Zij hebben dan ook een goed leven; met trots worden zij door de oppassers op en neer geleid, in de schaduw van de hoge bomen, onder de bewonderende blikken van de inheemse bevolking, terwijl zij slechts nu en dan de een of andere „zwaarwichtige" Nederlandse officier moeten torsen.

De tweede, wellicht even belangrijke factor voor de ver-

dediging van Java is de veldpolitie; deze vormt inderdaad een uiterst mobiele legermacht, uitgerust met ongeveer duizend motorrijwielen (welke, het is de moeite waard dit hier even aan te stippen, bijna alle van Engels fabrikaat zijn) en tienduizend gewone rijwielen. Zij doorkruisen alle hoeken en gaten van dit eiland en houden aldus nauwlettend toezicht op de zo verspreid levende bevolking van Java, terwijl zij tevens bij hen de indruk vestigen van een breed-vertakte, goed georganiseerde contrôle. Deze tak van dienst is zeer populair en telt vele inheemse recruten.

Het is moeilijk een juiste beschrijving te geven van de verkeerspolitie op Java. Deze is eenvoudig bovenaards, tè goed om waar te zijn! Zij zouden zich, dunkt mij, beter thuis moeten gevoelen in de een of andere pantomime, dan als verkeersagent in 't volle leven, zelfs op Java. Met geen mogelijkheid kan iemand hen ooit „au serieux" nemen en blijkbaar doet ook geen mens, tenminste geen Europeaan, een poging hiertoe. Af en toe ziet ge er wel eens een, die een te hard rijdenden huurkoetsier of een Javaansen wielrijder aanhoudt, doch automobilisten b.v. schijnen hen absoluut te negéren.

Intussen zijn zij met zichzelf zeer ingenomen; hun uitrusting is dan ook indrukwekkend. Zij dragen een geweldig grote, ontzag inboezemende staf, waarmee zij bij het uitoefenen van hun taak geweldig zwaaien; en aan hun zijde bengelt een korte sabel, die echter vaak, — maar wat zou dat ook hinderen? — in de schede vastgeroest zit. Hun uniform is vervaardigd van dik, donker laken; onafgebroken steunen zij dan op de linker-, dan weer op de rechtervoet, om aldus — gewend als zij zijn barrevoets te gaan — de pijn, veroorzaakt door de zware laarzen, enigszins te lenigen. Hun uitrusting wordt bekroond door een breed-gerande bruine strohoed, aan ene zijde koket opgeslagen, een product van de inheemse hoedenindustrie in Tangerang.

Of deze beste kerels inderdaad onmisbaar zijn om de rust en vrede op dit vreedzame eiland te handhaven — dat kan ik niet zeggen. Maar ongetwijfeld vormen zij een hoogst vermakelijk attribuut van het straattoneel op Java. [1])

[1]) Tijdens de vertaling van dit werk verscheen in de bladen het be-

Wat men echter ook aan te merken moge hebben op leger en politie, met de luchtmacht valt zeker niet te spotten. Zowel de militaire als de burgerlijke luchtvaart hebben in Indië een zeer hoog peil van volmaaktheid bereikt; en de Nederlanders hebben ongetwijfeld volkomen gelijk, wanneer zij de mening zijn toegedaan dat voor hun koloniale verdediging tenminste deze tak van dienst de grote geldsommen, die er aan worden besteed, ten volle waard is.

Op het militaire vliegkamp te Andir, bij Bandoeng, beginnen iedere morgen, klokslag 6 uur, de oefentochten, die uren achtereen duren; zij, die in de omtrek van dit vliegveld wonen, worden onthaald op een serie bravourstukjes, waarvoor elders drommen belangstellenden een behoorlijke entréeprijs zouden moeten betalen. Soms ziet men tien of twaalf vliegtuigen tegelijk in de lucht; zij vliegen in een volmaakte formatie, welke nimmer ook maar één haarbreedte schijnt te veranderen. Deze luchtoefeningen zijn in de omgeving van Andir een zó alledaags verschijnsel, dat zelfs de Javanen het niet meer de moeite waard vinden daarvoor op te kijken. De grillige bochten en wendingen van het vliegtuig, de spiraalvluchten en zelfs de „loopings" en andere angstaanjagende manoeuvres, zoals „het vallende blad", maken op hen blijkbaar in 't geheel geen indruk meer.

De Europese bewoners beschouwen deze oefeningen — al naar hun aard — als een aardig vermaak of als een noodzakelijk kwaad. Ongetwijfeld is het wel wat enerverend zo'n half dozijn of meer vliegtuigen met oorverdovend geronk één voor één te zien neerschieten tot vlak boven het dak van uw huis, zodat de kokospalmen in uw tuin heen en weer ruisen als ging er een stormwind over heen (?) En ge zijt er nooit geheel zeker van of op een goede morgen een van die jeugdige, luchthartige aviateurs het niet in z'n hoofd zal krijgen eens midden

---

richt dat te Semarang onlangs 120 politieagenten voor het eerst in korte broekjes verschenen, een nieuwe en zeer sportieve kleding, sedert lang bij de politie in Brits-Indië in gebruik, — waaruit blijkt, dat men in Indië de goede voorbeelden van de overwal wel weet te waarderen. *(Noot van den bewerker).*

in uw tuin tussen de mooiste canna's te landen; of dat ge eens een toestel langs het raam van uw badkamer zult zien snorren.

Ik hoorde laatst, dat de bewoners van de huizen in de omgeving van het vliegveld verlaging van huur hadden aangevraagd, omdat het hier even rumoerig wonen zou zijn als bij een drukke spoorlijn.

Wat de burgerlijke luchtvaart betreft — hier staan de Nederlanders aan de spits. Dagelijkse vliegdiensten worden onderhouden over heel Java en ook naar Europa en Sumatra. En tweemaal per week vertrekt thans in beide richtingen een vliegtuig Amsterdam-Batavia! Deze verkeersvliegtuigen gaan en komen met de regelmaat van een expres-trein; dagelijks verschijnt in de dagbladen een tabel, die aangeeft waar de toestellen van en naar Batavia zich bevinden, zodat men nauwkeurig kan nagaan wanneer de naar Europa verzonden brieven hun bestemming bereiken.

De vliegtuigen (gebruikt worden driemotorige Fokkers en Douglas-machines) vertrekken zowel uit Amsterdam als uit Batavia iedere Woensdag- en Zaterdagochtend om 6 uur en bereiken binnen een week hun doel. Brieven voor het buitenland — en met name voor Londen — worden onmiddellijk na aankomst doorgezonden en komen reeds de volgende morgen ter bestemder plaatse aan.

Ongetwijfeld vormt dit alles voor de bewoners van Malaka, wier brieven wel drie weken nodig hebben om over te komen, een Tantaluskwelling. Maar ik meen te weten dat eindelijk ook een snelle Engelse vliegpostdienst zal worden ingesteld — beter laat dan nooit!

De Nederlandse vliegtuigen hebben een uitstekende reputatie. Zeker, een enkel tragisch ongeluk vond plaats. Maar overigens loopt deze dienst nu reeds vijf jaren lang zonder ernstige haperingen. Het vertrek van zo'n machine voor haar verre vlucht geschiedt even onopvallend als gold het een autobus, die van de een of andere grote stad naar het platteland vertrekt.

De passagiers nemen plaats in gemakkelijke fauteuils; de piloot beklimt de cock-pit; de deur wordt dichtgegooid; een

paar zakdoeken wuiven — en onder het geroep van: „dáááág!" „tot ziens!" „goede reis" snort het toestel weg; een kleine week later genieten de passagiers te Amsterdam van wind en regen .... en van de nieuwe Hollandse haring!

HOOFDSTUK XXVII

DE MODERNE TIJD — WEGEN, SPOORLIJNEN, WATERKRACHT

In de laatste tijd schijnt het bij ons (in Engeland) gewoonte te zijn, om, wanneer er over Java gesproken wordt, het gehele regeringsbeleid van de Nederlanders op Java in ongunstige zin te becritiseren.

Het is mogelijk dat deze gewoonte haar oorsprong vindt in de oude strijd, die er heerste tussen de Engelse en de Nederlandse Oost-Indische Compagniën. Doch hoe dat zij, ik ben zo vrij er aan te twijfelen of zelfs Raffles voor het eiland een beter bestuur dan het huidige kon hebben gewenst.

De zo doeltreffende dienst der Openbare Werken — bruggen, wegen, spoorlijnen, telegraaf, telefoon — en, in het algemeen, de welhaast ideale wijze waarop de samenleving hier geordend is, vormen voor vreemdelingen een onuitputtelijke bron van bewondering, vooral voor hen, wier voorstelling van een tropisch eiland gegrond is op bekendheid met b.v. de eilanden in de Stille Zuidzee.

Voor de ontwikkeling van deze kolonie hebben de Nederlanders enorme sommen uitgegeven, zoals ook wel gemotiveerd was voor een eiland dat zelf zulk een onuitputtelijke bron van rijkdom vormt. Vooral in de tien jaren, die aan de grote oorlog voorafgingen, werd ten aanzien van de ontwikkeling van Java een grote activiteit aan de dag gelegd, toen de uitbreiding van het wegennet en de aanleg van nieuwe spoorwegen en havens op zeer grote schaal ter hand werd genomen, gepaard met een grote expansie van de gouvernementsbedrijven en -monopolies.

Ondanks deze geweldige uitgaven kon de regering toch

ieder jaar de koloniale begroting sluitend maken, doordat de inkomsten uit de rijke bronnen van dat land naar verhouding nog meer stegen. Dit duurde tot de wereldoorlog uitbrak. Vele in aanbouw zijnde grote werken moesten toen nog worden voltooid, doch de prijzen der benodigde geïmporteerde materialen stegen tot zulk een duizelingwekkende hoogte, dat men voor het eerst zijn toevlucht moest nemen tot het sluiten van leningen om aan de ontstane moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden.

Hoewel Java (evenals het overig deel van Nederlands Oost-Indië) staatkundig een deel vormt van het Koninkrijk der Nederlanden, is het, wat betreft het financieel beheer, autonoom. Het eiland boekt zijn inkomsten uit de monopolies, die o.a. bestaan uit: de zoutindustrie op Madoera, de opiumregie en de pandhuisdienst; voorts uit de gouvernements-bedrijven, zoals de kinine-fabricage; uit de eigen djatibossen, rubber- en andere ondernemingen; uit de openbare diensten, als post, telegraaf, telefoon, spoorwegen en havenbedrijven; en, last but not least, uit de belastingen, welke zeker iedere persoon en bijna ieder voorwerp op te brengen heeft, van de eenvoudige fiets af tot het tennisveld toe.

Het wegennet op Java zal waarschijnlijk nergens ter wereld zijns gelijke hebben; ik zou althans geen land kunnen noemen, dat in dit opzicht met Java kan wedijveren. Hier vinden wij — de Hemel zij dank! — geen kale, karakterloze racebanen, waarmede wij in Engeland het mooie landschap hebben ontsierd; maar wel is het wegdek even volmaakt als dat van onze hoofdverkeerswegen. En zelfs dat van de zijwegen op Java is zó uitstekend, dat, wanneer dit zou kunnen worden aangebracht op de primaire wegen van Australië, de automobilisten van dat land hun stoutste verwachtingen zouden zien overtroffen!

De hoofdweg van Batavia naar Soerabaja, welke ten koste van vele duizenden levens tijdens de meedogenloze regering van Gouverneur-Generaal Daendels werd aangelegd, vormt als het ware de ruggegraat van een volmaakt wegennet, dat door het Nederlands-Indische Departement van Verkeer en Waterstaat vooral gedurende de laatste 25 jaar geleidelijk

tot stand is gebracht. De gezamenlijke lengte der hoofd-autowegen op Java bedraagt meer dan 4500 kilometer, terwijl die der zijwegen nog veel groter is. Dit net wordt nog steeds verder uitgebreid en hiaten, die er hier en daar nog in te vinden zijn, worden zo gauw mogelijk aangevuld. De aanleg van al deze wegen in een bergland als Java is een knap staaltje van ingenieurswerk; en de stijging is overal zo geleidelijk, dat menigmaal alleen een aangename koelte U er op attent maakt dat ge met uw auto 'n paar duizend voet gestegen zijt.

Wie dwars door Java reist, wordt telkens weer getroffen door vergezichten, waarvan het ene nog mooier is dan het andere, en die steeds bizonder interessant zijn; want het is alsof een levende staalkaart van allerhande gewassen en menselijke bedrijvigheid zich daar voor onze ogen ontrolt.

Duizenden en duizenden rijstvelden, waarvan er nooit twee hetzelfde zijn, liggen wijd en zijd over de vlakten verspreid of klimmen trapsgewijze tegen de hellingen op; ge ziet uitgestrekte, schaduwrijke plantages van rubberbomen, die met hun voeten in het zachte groene ondergewas staan gebed; elders weer kleine cassavevelden; grote aanplantingen van aardnoten; statige, donkere djati-bossen; eindeloze velden met suikerriet; kapokbomen met hun zonderlinge, horizontale takken, die wolken sneeuwwitte kapok op de bodem verspillen; tuinen vol zacht geurende citronella; tabak; maïs; en in het hoge heuvelland thee, en de kostbare doch zo onbeduidend er uitziende kinaboom.

Dit alles — en nog veel meer kunt ge op uw gemak bewonderen vanaf de hoofdweg, zonder ooit uit uw auto te stappen. Af en toe komt ge langs een prachtig meer; ge passeert veel bruggen over de talloze rivieren, die in hun rotsachtige bedding dalwaarts bruisen, bruin van de rijke slib die zij naar de rijstvelden brengen; en op de achtergrond van dit alles ziet ge steeds de bergen, zonder welke geen enkel Javaans landschap compleet is.

Automoblilisten zijn veel dank verschuldigd aan de „Java Motor Club", bij een ieder, die geregeld van de wegen gebruik maakt, bekend als de „J.M.C.". Dit nuttige lichaam ijvert er niet alleen voor dat de wegen door de plaatselijke

autoriteiten behoorlijk worden onderhouden, maar omringt den automobilist met bijna vaderlijke zorg. Er is geen scherpe bocht, geen zig-zag-weg, geen steile of gevaarlijke helling in dit bergachtige eiland, of het is duidelijk aangegeven door een waarschuwingsbord aan de kant van de weg; daarvan zijn er zóveel, dat men geen enkel langer stuk weg af kan leggen zonder er een tegen te komen. Soms, wanneer dat vereist is en meer dan gewone gevaren op de loer liggen, grijnzen deze tekens U welhaast hysterisch aan, in hun overgrote bezorgdheid voor uw veiligheid; de gehele lijst van hieroglyphen, nodig voor het aanduiden van scherpe bochten, steile hellingen, enz. wordt dan uitgeput op een wijze die U onwillekeurig doet denken aan een opgewonden Fransman. Een van die waarschuwingsborden — dat ik nooit zal vergeten! — zag ik op een bijzonder steile en kronkelende weg in West-Java; dit had blijkbaar geen kans gezien al de dreigende gevaren nader te specificeren en bepaalde zich daarom tot de eenvoudige aankondiging: „Naar Tjawi, veel —!" — gevolgd door een hele rij vreesaanjagende uitroeptekens!

Een andere onschatbare dienst, die de J.M.C. aan de automobilisten bewijst, is de plaatsing van een groot bord dwars over de weg met de naam van stad of dorp dat ge nadert, zodat ge altijd precies weet waar ge U bevindt, iets wat in andere landen zo vaak niet het geval is.

Het verkeer op de buitenwegen bestaat vrijwel uitsluitend uit auto's; wanneer ge weer sado's en karren tegenkomt, kunt ge er zeker van zijn, dat ge een of andere stad of dorp nadert. Van de talrijke autobusdiensten, die de verbinding tussen de grotere plaatsen onderhouden, wordt zowel door de inheemse als door de chinese bevolking een dankbaar gebruik gemaakt. De bussen zijn steeds goed bezet, hetgeen te begrijpen is, gezien de grote afstanden die men voor een paar centen kan afleggen.

Een practisch verlengstuk van deze autobussen zijn de aanhangwagens, bijkans even groot als de bussen zelf, waarin groenten, bloemen en allerlei andere soorten landelijke producten iedere morgen naar de markt worden vervoerd, terwijl de kwekers zelf in de autobus meerijden. Deze logge,

zwaarbeladen, twee-wielige monsters, die op gevaarlijke wijze heen en weer zwaaien, terwijl de bussen met een 60 kilometer snelheid langs de rustige buitenwegen voortjagen, kan elkeen, die er vroeg op uittrekt, in de buitenwijken van iedere wat grotere stad geregeld tegenkomen.

Dank zij de uitstekende wegen is de auto op Java zo'n algemeen verbreid transportmiddel, dat men er toe zou komen het haast nog interessanter spoorwegnet eenvoudig over 't hoofd te zien, ware het niet dat het landschap juist hierdoor een eigen charme er bij heeft gekregen.

De aanleg van een spoorwegnet op Java, met zijn geweldig bergachtig terreinen, vereiste meer dan gewone kundigheid. Gelukkig echter beschikt Nederland, als het op het ontwerpen en bouwen van bruggen aankomt, over de allerbeste krachten. Vele hoge viaducten, die brede kloven overspannen en in sierlijke bochten over de kronkelende valleien schieten, zijn niet alleen wonderen van techniek, doch, hoe vreemd het ook moge klinken, ook wonderen van schoonheid. De reusachtige pijlers van ijzerwerk, die tot een duizelingwekkende hoogte uit de diepe dalen oprijzen, schrompelen door de imposante achtergrond van bergen en bossen als het ware ineen tot een ijl ornament van ijzeren kantwerk; en de lange brug zelf, die het geheel bekroont, schijnt licht op de dunne steunsels te rusten.

Er zijn ook enkele prachtige bruggen, die geslagen zijn over de brede rivieren in de laagvlakte; en enige bergtrajecten, die in de gehele wereld hun weerga wel niet zullen hebben. Op sommige plaatsen ziet men de spoorweg als een slang door nauwe openingen in de rotsen naar boven kronkelen; zij kruist het ene ravijn na het andere, terwijl telkens een riviertje in die diepte door het gebladerte heen zilverachtig schittert. Dan weer kruipt de lijn voort langs een smal terras, uitgehouwen boven in een steile bergmuur, en ziet loodrecht neer, op de vlakte beneden, met z'n schaakbord van rijstvelden.

De gezamenlijke lengte der spoorwegen op Java bedraagt ongeveer 5500 K.M.; zij behoren deels aan het gouvernement, deels aan particuliere maatschappijen. De diensten functioneren goed en geregeld; de coupé's zijn comfortabel

ingericht en de stations hebben een eigenschap, die zulke gebouwen zelden bezitten, n.l. dat zij zonder uitzondering architectonisch goed verzorgd zijn, met fleurige tuintjes er om heen. En wat vooral practisch is: zij laten de naam van het station gelukkig duidelijker lezen dan allerlei reclame-aankondigingen; geen vreemdeling zal het hier vergaan als die buitenlander, die, naar men vertelt, (en wij kunnen voor de waarheid van het verhaal instaan) aan het eind van zijn reis in alle oprechtheid vroeg, „waarom alle stations, die hij passeerde, toch „Bovril" heetten!"

Er zijn op Java enkele exprestreinen, zij 't niet veel, en de Javanen (die gewoonlijk de trein aanduiden met „kareta api", vuurwagen) hebben voor deze exprestreinen een zeer bijzondere naam uitgedacht. Een expres is voor hen de „Radja" (vorstin) der treinen, die met veel pracht en praal langs de stations voortsnelt, zonder rechts of links te kijken, met vorstelijke negatie van hun wens om het ding te laten stoppen en in te stappen. Daarom noemen zij het de „kareta sombong", de „trotse" of „hooghartige" trein. Ook bij de Europeanen is deze benaming algemeen in gebruik, hetgeen ongetwijfeld een erkenning van haar juistheid betekent.

Electriciteit is op Java allerwege in toepassing gebracht, dank zij de overvloedige voorraad waterkracht, die Moeder Natuur aan dit eiland schonk. Geweldige buizen lopen op tal van plaatsen langs de berghellingen recht naar beneden en voeren het water aan voor grote turbines en krachtstations. Over geheel Java ligt een netwerk van electrische kabels voor kracht- en lichtstations. Zodoende vindt men op Java overal electrisch licht, zelfs op de meest onwaarschijnlijke plaatsen, in afgelegen berghotels en kleine bergdorpjes; en de thee-, rubber-, suiker- en andere fabrieken, hebben zonder uitzondering electrische drijfkracht.

Malabar, het grote draadloze station, gelegen in de bergen boven Bandoeng, mag er aanspraak op maken de sterkste installatie ter wereld te hebben. Het grote, witte gebouw, met ernaast een paar reservoirs en omringd door een aantal vriendelijke huisjes ten behoeve van het personeel, ligt behagelijk verscholen in het donkere gebladerte in een diepe,

nauwe vallei, tussen twee bergtoppen. Hoog in de lucht, dwars over de vallei, ziet men de grote antenne, die niet bevestigd is aan palen, doch ter weerszijden aan de rots zelf is vastgemaakt.

Malabar is kortweg een verbijsterend stuk techniek, vooral voor een leek op radiotechnisch gebied! Het laat bovenal een indruk van Kracht na; van een geweldige hier opgesloten Kracht, die almachtige tijd en ruimte kan overbruggen. De lucht, die aan alle kanten zacht maar toch benauwend zoemt, is er mee geladen. Deze Kracht sluimert in de rails die over de vloer lopen, waar ge behoedzaam overheen stapt; ge kunt er overal een vonk uitslaan, zoals wanneer ge de ontsteking van uw wagen onderzoekt. De hele plaats is levend van deze Kracht; het is zelfs maar het beste uw horloge niet mee naar binnen te nemen, om de vitale delen ervan voor de inwerking te behoeden. Ge kunt desgewenst van hier met uw woning in Amsterdam of waar ook telefoneren. Maar hoe dit in z'n werk gaat, en waarom dit alles kan, ik weet het heus niet! Van al deze wonderen begrijp ik niets, en aan een technische beschrijving van Malabar zal ik mij dan ook maar niet wagen.

* * *

Het bestuur over Java en over geheel Nederlands Oost-Indië is in handen van een Gouverneur-Generaal, die door de Koningin der Nederlanden wordt benoemd. In zijn taak wordt hij bijgestaan door de „Raad van Indië", die vijf leden telt; en door een Raad, bestaande uit de Directeuren der Departementen, zomede door de Algemene Secretarie.

Het eiland is verdeeld in gouvernementen en residenties, die respectievelijk door een Gouverneur of een Resident worden bestuurd. Onder dezen staat een hele reeks van Europese en inheemse ambtenaren, onder wie de voorzitters van de Landraden. Aan het hoofd van de inheemse ambtenaren staat de Regent, die altijd lid is van een der oudste, adellijke geslachten en daardoor veel gezag heeft in de inheemse samenleving. In de vorstendommen op Java hebben de vorsten uiterlijk een schijn van macht behouden; doch feitelijk houdt de

Gouverneur als „Oudere Broeder" de teugels in handen.

Sinds 1918 bezit Nederlands Indië een soort volksvertegenwoordiging. In dat jaar toch werd de Volksraad ingesteld, een lichaam bestaande uit 60 leden, die deels worden benoemd door den Landvoogd, deels worden gekozen door de locale ressorten. Deze Volksraad stelt „ordonnantiën" vast en keurt de begroting voor Ned.-Indië goed.

Over geheel Indië bestaat thans algehele vrijheid van godsdienst, welke vrijheid een einde heeft gemaakt aan veel onenigheid, die vroeger heerste; niet, zoals men zou verwachten, tussen Mohammedanen en Christenen, doch tussen de twee Christelijke groepen: de Protestanten en de Rooms-Katholieken.

De Indo-Europeanen genieten in heel Indië dezelfde rechtspositie als de Europeanen en niets staat hen in de weg om het tot de hoogste ambtelijke functies te brengen. Naar schatting is meer dan 75 % van de z.g. Europese bevolking van gemengde afkomst.

Ten aanzien van de wetten bestaat volkomen gelijkheid van alle nationaliteiten, uitgezonderd waar het betreft zaken of geschillen uitsluitend tussen inheemsen onderling; hier is de „adat", de oude Javaanse wet, nog van kracht.

Op Java, evenals op Malaka, is Maleis de omgangstaal. Wel wordt het hier heel anders gespeld dan aan de overkant van de Straat van Malaka, en heeft het kennelijk de invloed ondergaan van de Javaanse en Soendanese talen; fundamenteel is er echter geen verschil.

Maleis was de eerste Oost-Indische taal die de oude zeevaarders leerden kennen. Het werd oorspronkelijk gesproken in Sumatra en vandaar over de Straat door de immigrerende bewoners naar Malaka gebracht, waar deze taal ook op letterkundig gebied van veel belang werd. In de verhalen van de allereerste ontdekkingsreizigers wordt het Maleis telkens vermeld en wij weten dat omstreeks de 16e eeuw deze taal in de gehele Maleise archipel gebruikt werd. Reeds in 1603 werd door de Nederlanders een woordenlijst samengesteld; een woordenboek ten behoeve van de zendelingen werd in dezelfde eeuw te Rome uitgegeven.

De import zowel als de export van Java is geweldig groot en het eiland onderhoudt betrekkingen met bijna alle delen van de wereld. Meer dan 80 % van zijn handel gaat via Singapore, zodat er tussen de Britse en de Nederlandse kolonies zeer nauwe handelsrelaties bestaan.

Engeland en Nederland staan vrijwel op één lijn wat betreft het aankopen van Javaanse producten. Zij zijn echter geen van beide de beste klanten van Indië; als zodanig staan Japan, Brits-Indië en de Verenigde Staten van Amerika bovenaan.

HOOFDSTUK XXVIII

BONTE OPTOCHT TOT BESLUIT

Op een goede morgen hield ik stil voor het telefoonkantoor van een klein stadje en bleef lui in mijn wagen wachten, terwijl een kennis van mij een gesprek voerde met iemand honderden kilometers ver weg, iets dat in dit voorbeeldige land overal heel gemakkelijk kan en waarmede hoogstens tien minuten gemoeid zijn; zelfs in het kleinste stadje treft men een keurig, helderwit postkantoortje aan.

De Nederlanders zijn met recht trots op hun volmaakt draadloos telefoonsysteem en op het feit dat ge desgewenst op elk uur van de dag — en wanneer het grote steden betreft ook des nachts —aansluiting kunt krijgen met iedere plaats in Europa. Een kennis van mij, een Nederlands zakenman, belde gedurende zijn verblijf in Indië iedere Zaterdagavond zijn vrouw in Amsterdam op en hij verzuimde niet mij te wijzen op het gemak waarmede hij dit kon doen, vergeleken met de onmogelijkheid in Singapore om alleen maar met Penang te spreken. Voor ons Engels gevoel van eigenwaarde een lelijke veeg uit de pan!

Nu had het mij die ochtend heus niet kunnen schelen als het interlokaal gesprek tien keer zo lang had geduurd. Want om in de schaduw van een grote flamboyantboom op je gemak een beetje te zitten soezen en de voorbijgangers rustig waar te nemen, is minstens even pleizierig als om een echte film van het volksleven op Java te zien.

Het was reeds halverweg de morgen en iedereen was aan zijn dagelijks werk bezig. Maar toch was de straat, gehuld in een diepe, groene schaduw van overhangende takken met scharlaken bloesems, volkomen rustig. Uit de school, die vlak

om de hoek gelegen was, klonk het geroezemoes van kinderstemmen, niet luider dan het gegons van bijen om een bijenkorf. Een drukke mensenmenigte kwam voorbij, allen te voet, en wel blootsvoets; ook reden sommigen in sado's op rubberbanden. Het enige geluid, dat vernomen werd, was het geklikklak der snel voorbijdravende paardjes en het gerinkel van hun belletjes; want in deze gelukkige straat passeren slechts weinig auto's, en dan nog met grote tussenpozen.

De weg is geheel gevuld met mensen; door hun kleurige dracht en hun geruisloze bewegingen zijn zij wonderlijk onwezenlijk; men zou kunnen denken, dat het eigenlijk figuranten zijn in een kleurige Pathé-film. Iedere vrouw, en vier van elke vijf mannen, droeg een gekleurde sarong in elke denkbare tint en kleur: blauw, rood, groen, bruin of geel. De baadjes van de Javaanse vrouwen, van mousseline of van zijde, zijn nog feller van kleur en worden vastgehecht met een gouden of zilveren broche. Hun sjaals harmoniëren met de rijke kleurschakeringen van de sarongs; en de fleurige, van oliepapier vervaardigde Chinese parasols werpen schaduwflitsen op het sluike, gitzwarte haar en op het glimlachende bruine gelaat van de draagsters.

In de kleding der mannen valt iets meer verscheidenheid op te merken, in tegenstelling met de klederdracht der Westerlingen. Hier is het de vrouw, die van de twee het meest conservatief is. Mannen uit de betere standen komen voorbij in een zijden sarong van diep-rode of purperen kleur, gesteven witte jassen tot aan de hals dichtgeknoopt, lederen sandalen, en, natuurlijk, de gebatikte hoofddoek. Anderen lopen in sarong en vest; in vest en korte broek; in korte broek of sarong alleen; ook ziet men mannen in een wijde kleding van gestreept katoen, die veel op een pyama gelijkt; sommigen dragen een Europees jasje met een vlammend-gebatikte broek. Maar die uitzonderingen daargelaten, dragen negen van de tien Javanen de gewone inheemse kleding, n.l. baadje met sarong; terwijl hun hoofddeksels in vorm en kleur evenveel variaties vertonen als de voorjaarshoedjes van de dames in het Westen.

En toch, ondanks hun mooie, bijna theatrale opschik, hoe

weinig verschil is er op de keper beschouwd tussen dit goedaardige volk en onszelf. Onder hen vindt ge precies dezelfde typen als bij ons, alleen van een andere kleur en in een andere kleding. Ge ziet op straat dezelfde toneeltjes als in elk provinciestadje in Europa.

Daar komt een Javaanse schone op mij af; rechtop en waardig is haar houding; haar teint is niet donkerder dan die van een Italiaanse; het volle glanzende haar heeft zij in een grote wrong laag in haar nek saamgebonden; en over haar gewaad van gebloemd mousseline hangt een gebatikte sjaal, die volkomen harmonieert met haar blauw-bruine sarong, die weer goed kleurt bij haar slanke, blote enkels. Haar parasol vertoont een kaleidoskopische mengeling van kleuren, die toch ook weer bij het overige passen; in haar vrije hand draagt zij een bos goudgele bananen.

Juist zoals dat bij ons gaat, ontmoet zij een paar vriendinnen: een oude grijze dame, gekleed in een geel en rood-gebloemde sarong en zwart zijden baadje, met haar dochter, een slank, spichtig meisje in lila en rose. Zij begroeten elkander hartelijk, en gretig tasten zij in de plooien van haar lange sjaals om te voorschijn te halen wat zij zo al hebben gekocht; de parasols worden zolang op straat gelegd, naast de bos gouden bananen. Daar is blijkbaar iets bij de inkoop van de jonge vrouw, wat de oude dame geweldig interesseert, zodat zij zegt dat zij heus even terug moet gaan om dat ook te halen. Maar ja, — ze heeft geen geld meer over; en zo, onder vrolijk gelach en gepraat, zoekt de andere nog eens in de plooien van haar kleed en haalt uit een veilige schuilhoek een geldstuk te voorschijn. Veel bedankjes, veel gegroet, en de oude vriendin trippelt vrolijk terug in de richting van de pasar, waar zeker ergens uitverkoop gehouden wordt.

Tweede toneel: daar naderen een paar stakkerige oudjes. Voorop loopt een gebogen vrouwtje in een eenvoudig bruin kleed, oud en verschoten, maar toch nog keurig netjes; zij loopt op een sukkeldrafje voort, gevolgd door een oud mannetje, dat haar wel bijhoudt, maar toch aarzelt; bij nader toezien bemerkt ge dat, terwijl zij de scherpe steentjes, waaraan zij haar blote voeten pijn zou kunnen doen, zorgvuldig

vermijdt, hij dat niet één keer doet. Het is duidelijk waarom, beiden houden het uiteinde van een bamboestokje vast — de oude man is blind en zij leidt hem!

Volgende toneel: een visboer komt aanwandelen, steeds maar op een dreun roepend: „I-k-á-á-n!" (vis!). Een klein „gebloemd" vrouwtje houdt de man staande, die een schitterende „goerami" van wel twee pond opdiept uit het bed van koele bananenbladeren waarin de vissen liggen, en zij laat deze verdwijnen in haar reeds uitpuilende slendang.

Plotseling wordt er ruim baan gemaakt voor een forsen Arabier, blijkbaar een aanzienlijk heerschap, met een grote plaatselijke reputatie; want de menigte wijkt eerbiedig terug. Een vermogend man zal hij zeker wel zijn, maar de Javaanse gewoonte om zeep en water te gebruiken heeft hij zich, zoals maar al te goed zichtbaar is, nog niet eigen gemaakt.

Nog altijd zit ik te soezen in m'n wagen voor het telefoonkantoortje.

Nu volgt een wonderlijk type. De man draagt een gesteven witte jas en een pyamabroek, die bij de knieën is afgesneden; over zijn ene schouder hangt een sarong, en boven op z'n batik-hoofddoek heeft hij een witte zonnehelm gepoot. Een dikke gouden ketting, met waarschijnlijk een even dik gouden horloge eraan, voltooien zijn toilet. Hij draagt een elegant Malaka-rottinkje, waarmee hij af en toe zelfgenoegzaam tegen zijn welgevormde kuiten slaat; klaarblijkelijk een olijke snuiter, die waant dat hij even onweerstaanbaar is als de eerste de beste guitige Parijzenaar!

Het toneel verandert. Daar komt op een blijkbaar splinternieuwe fiets, een ernstig uitziend jongmens aangereden, van zijn middel af naar boven in onberispelijke Europese kleding, uitgezonderd de onmisbare batik-hoofddoek; van z'n middel af naar beneden is hij echter Javaan, want hij draagt een flabberige, gebatikte broek, versierd met karmozijnrode rozen. Het jongmens rijdt, zich van z'n waardigheid ten volle bewust, langzaam voort, van alle zijden nagestaard door bewonderende blikken.

Daar komt een „kareta lemboe'", een ossenkar, getrokken

door twee roomkleurige karbouwen met grote dromerige ogen. Langzaam en krakend gaat de wagen voorbij; de karrenvoerder heeft zijn sarong half opgenomen, teneinde de wereld te laten genieten van een onmogelijk soort broek, die duidelijk zichtbaar wordt terwijl hij naast de kar voortstapt.

Dan krijg ik bezoek bij mijn wagen. Een stevige inlandse knaap, met een pikoelan over de schouders waaraan twee manden bengelen, blijft bij mij stilstaan. In elke mand zitten twee magere kuikens en hij vraagt mij of ik er wellicht een kopen wil, met de verzekering dat ze heus mooi vet zijn. Hij schijnt verbaasd, en zelfs een weinig gekrenkt, als ik weiger.

Een tweede bezoek: een netjes geklede oude man, met een zwarte jas over zijn donkere sarong, vraagt me om enig geld (meer uit beleefdheid jegens een vreemdeling, naar ik vermoed, dan ergens anders om, want bedelaars ziet men op Java zelden); hij overstelpt mij met woorden van dank, wanneer ik hem een paar centen in de hand stop.

Wat daar in die enkele minuten langs mij heentrok, leek wel een scène uit de een of andere Oosterse vertoning, een aardige en rustige voorstelling, zonder schokkende, dramatische gebeurtenissen. Ik vroeg mijzelf verwonderd af of het tafreel en de spelers, die ik voor mij zag, eigenlijk wel veel veranderd zouden zijn in laat ons zeggen de laatste duizend jaren; en of misschien niet dezelfde typen, die mij hier onbewust zo aardig hadden bezig gehouden, reeds vele eeuwen lang op en neer hadden gelopen, wellicht langs dezelfde weg, over het schouwtoneel van het dagelijks leven op Java.

Zeker, allerlei veranderingen hadden plaats gegrepen; veranderingen, tot stand gebracht door de verschillende veroveraars, die hier gekomen waren, hun rol in het volk hadden gespeeld en toen weer van het toneel verdwenen waren; om te worden vervangen door anderen, die op hun beurt heersten, werkten en verdwenen. Maar onder al die bedrijven door was het type van den Javaan toch eigenlijk niet veel veranderd. Slechts enkele stoutmoedigen hadden telkenmale de

wijzigingen en vernieuwingen overgenomen; de grote massa echter had heel weinig invloed ondergaan van al de avonturiers die de een na de ander hier waren gekomen op jacht naar de schatten van dit rijke eiland.

Eerst kwamen de Hindoe's en brachten met zich mede de architectuur en de letterkunde, het geloof zowel aan Brahma als aan de zachtmoedige Boeddha, voorts de kunstgrepen van de handel en tenslotte het mooie, maar ook het minder mooie van hun hofhoudingen. Zij sloten huwelijken met de Javaanse vrouwen, waardoor een gemengd ras ontstond dat, voorzover wij weten, in die tijden op dezelfde wijze beschouwd werd als thans de Indo-Europeanen. Maar de tijd heelt vele wonden en na verloop van duizend jaar slijt veel uit; deze Hindoes heersten nog heel wat langer en het staat wel vast dat iedereen allang vergeten was, dat dit ras eigenlijk gemengd was, en de bestaande toestand als vast en onveranderlijk had aanvaard, eeuwen voordat de Arabische zendelingen en veroveraars een einde aan deze Hindoe-overheersing maakten.

Toen zagen de Javanen ten tweede male hoe het toneel om hen heen veranderde; in elke stad verrezen moskeën en de grote tempels van Brahma en Boeddha vielen in puin; op de ruïnes van de oude hoven verrezen nieuwe paleizen. De inheemse bevolking aanvaardde dit alles en nam het geheel in zich op, inclusief de nieuwe godheid; totdat, zoals te begrijpen valt, na enkele geslachten ook dit nieuwe regiem vast en onwrikbaar scheen.

Toen kwamen de blanken; en hoewel de moskeën, en alles wat daarmee samenhing, mochten blijven bestaan, was er toch aan de heerschappij van de Mohammedaanse veroveraars (kort, vergeleken bij die van de Hindoes en de Boeddhisten) een einde gekomen. Want al is het best mogelijk dat de onmiddellijke omgeving van de „regerende" sultans van Djokja en Solo nog vast gelooft in de vorstelijke macht van hun meesters, voor de rest van de inheemse bevolking zijn de Nederlanders veel meer „koningen" dan de vroegere overwinnaars, die vóór hen geweest zijn, ooit waren. En het nieuwe toneel, dat de Nederlanders thans voor het leven op dit eiland

hebben opgezet, met grote betonnen gebouwen en wegen en spoorlijnen en autobussen is thans aan de beurt om als definitief en blijkbaar onveranderlijk te worden beschouwd.

Maar dat, ondanks deze wisseling van tonelen, de inheemse bevolking helemaal niet is veranderd, wordt het best bewezen door de sprekende gelijkenis die er nog steeds bestaat tussen de Javanen en de Badoej's van Bantam, het overblijfsel van het oudste bekende ras op Java, welks godsdienst en gewoonten teruggaan tot de pré-Hindoetijd (misschien wel meer dan 2000 jaar geleden) en die eeuwenlang steeds alle contact met de rest van de wereld zorgvuldig hebben vermeden. [1]) De weinige bezoekers van Java, wien het gelukt is door te dringen tot deze oude stam (men beweert dat er slechts vijftien nog levende personen geweest zijn, die het zover hebben kunnen brengen, ondanks het feit dat hun vestiging in het oerwoud betrekkelijk dicht bij Batavia ligt) zeggen — en de door hen genomen foto's bewijzen het — dat in uiterlijk voorkomen, in kleding en manieren de Badoej weinig verschilt van het eenvoudigste type van een modernen Javaansen boer (b.v. iemand als de oude blinde man, die mij zoeven passeerde). De Badoej's dragen een doek om het haar geknoopt; baadje en sarong is van ruwe, met de hand geweven, katoenen stof, precies zoals hun voorouders dat duizenden jaren zullen hebben gedaan (want zij kwamen met geen enkele andere mode in aanraking) en vrijwel zoals de armsten van de inheemse bevolking thans ook nog doen.

Als nu inderdaad al die opeenvolgende invloeden van de verschillende vroegere machtige veroveraars het Javaanse type zo heel weinig hebben kunnen veranderen, dan is er dunkt mij geen enkele reden waarom de nakomelingen van al die mensen, die ik langs mij heen had zien gaan, ook in de verre toekomst zich niet op dezelfde wijze zouden blijven gedragen als zij heden ten dage in dit vriendelijke kleine stadje doen, precies zoals ook hun voorouders al deden in de dagen

[1]) Zie over de Badoej's ook het slot van hoofdstuk X. *(Noot van den bewerker)*

van de Hindoes en de Arabieren, welk nieuw schouwtoneel er voor hen ook zal worden opgezet en hoe het rad van Fortuin voor hen ook zal draaien.

Het was zo heerlijk over dit alles na te mijmeren en mijn verbeelding hierbij vrij spel te laten, dat het mij heus speet toen mijn metgezel weer verscheen. Ik had genoten van een prachtige miniatuur, van een typisch tafreel uit het inheemse leven; het had er mij voor de honderste keer aan herinnerd dat, wanneer wij op Java wonen, wat onze bezigheden en persoonlijke zorgen ook mogen zijn, het leven voor ons nooit saai of eentonig kan wezen.

Schouwburgen of bioscopen heeft men daar heus niet nodig om zijn geest op te frissen en vermoeiende gedachten uit het hoofd te zetten; want vlak om zich heen, terwijl men bezig is aan het dagelijks werk, is steeds een vertoning aan den gang, een „non-stop"-voorstelling van grote bekoring en schoonheid. Aan alle kanten valt veel belangwekkends op te merken. Ge behoeft er slechts naar te kijken — als ge tenminste ogen hebt om te zien.

Wel 'n honderd verschillende typen komen ten tonele en spelen voor onze ogen hun kleine rol; te vlug helaas om alles goed te kunnen opnemen, maar toch zó, dat zij onze volle belangstelling wekken en onze nieuwsgierigheid prikkelen.

De gehele geschiedenis van het Oosten, met al zijn oude godsdiensten, met zijn worstelingen en veroveringen staat hier opgetekend, om door ons, als wij willen, te worden ontcijferd.

Een bonte optocht trekt voorbij: Javanen, Soendanezen, Madoerezen, Maleiers, Chinezen, Arabieren, Japannezen, met de Hemel alleen weet welke vermengingen van rassen en godsdiensten als achtergrond; de Nederlanders, die met meesterlijke hand — weldadig in het heden, zij het ook vaak wreed in het verleden — Java hebben gevormd tot de modelkolonie van de gehele wereld; Engelsen, Duitsers, Denen, Zwitsers en Amerikanen met hun handels-ondernemingen, die de kern vormen van de hedendaagse geschiedenis. Daar gaan zij allen, en wij met hen, voortgestuwd door de Wijzen-

de Vinger, die ons de blik doet richten op een onbekende toekomst; allen deel uitmakende van de machtige stoet der eeuwen, die onvermoeid voorttrekt over het altijd groene en steeds liefelijke schouwtoneel van Java's Pracht en Praal!

REGISTER
OP DE IN DIT BOEK VOORKOMENDE TEKST

A

Aardappelen, 176, 224.
Aardbeien, 190.
Aardnoten, 224, 280.
Abdullah, 110.
Adat, 285.
Albizzia falcata, 202, 212.
Algemene secretarie, 284.
Ambon, 102.
Ambtenaren, 258.
Ampas, 164.
Amsterdam, 276.
Andjing kampong, 228.
Andesgebergte, 193.
Andir, 275.
Anemonen, 188.
Anjelieren, 188.
Anklong, 173.
Arabieren, 117.
Arabische koffieplant, 221.
Arabische zendeling, 292.
Archipel, 109.
Architectuur, 250.
Assam, 205.
Atjeh, 103.
Auto, 25.
Autobusdiensten, 281.
Automobilisten, 167.
Autoverkeer, 30.
Azië, 125.

B

Baadje, 119.
Baboe, 244.
Badjoe, 22, 121.
Badkamer, 266.
Badoej, 121, 293.
Bali, 120, 157, 232.
Banaan, 225.
Bandjarnegara, 173.
Bandjir, 239.
Bandoeng, 195, 199.
Bangkok strohoeden, 174.
Banjoemas, 165.
Banjoewangi, 164.
Bantam, 100, 103, 121, 173.
Batavia, 105, 107, 115, 117, 130, 142, 178, 181, 197, 244, 256, 276.
Batikken, 20.
Batik-tjap, 20, 21.
Batik-toelis, 20.
Bedoek, 118.
Beetwortelindustrie, 169.
Behar-aardbeving, 168.
Belandong, 200.
Benkoelen, 103.
Bergen, 186.
Berghotel, 188, 227.
Bergpaardjes, 186, 187.
Bergplaatsjes, 187.
Betelnoten, 223.
Bevolking Java, 37.
Bevolkingsrubber, 214.
Bezuiniging, 169, 170.
Bibit, 155.
Bilik, 38, 39, 172, 175, 178, 186.
Bioscoop, 85.
Bloemen, 44, 45, 46, 47.
Bloemriet, 250.

Bloementeelt, 176.
Bloementuinen, 189.
Boeddha, 13, 113, 292.
Bokkengevechten, 95, 96.
Bombayers, 126.
Bombay-winkels, 30.
Bonang, 52.
Bondejoedo-rivier, 164.
Borneo, 105, 123.
Boroboedoer, 13, 113.
Bosch, Gouverneur Generaal Van den, 140.
Boven Digoel, 271.
Boulevards, 29.
Boterbereiding, 182.
Brahma, 113, 158, 292.
Brantas, 142, 148.
Brits Indië, 106, 107, 167, 220.
Bruid, 54.
Bruiloft, 53.
Broodbomen, 225.
Buitenverblijven, 183.
Buitenzorg, 109, 211, 242.
Bungalow, 39.
Bijgeloof, 210.
Byzantium, 113.

C

Cacao, 223, 224.
Calopogonium, 212.
Cassave, 218, 219, 220, 224.
Cassave-velden, 280.
Celebes, 105.
Ceylon, 220.
Cheribon, 165.
Chiko, 225.
Chinezen, 117, 125, 126, 127, 128, 130, 156, 201, 218, 220, 228, 232.
Chinese begrafenis, 130, 131.
Chinese boys, 123.
Chinese molens, 199.
Chinese winkels, 126, 127.
Chinese winkeliers, 129.
Citronella, 222, 280.
Cinchona, 192.
Coca, 223.
Cocaïne, 223.
Communisme, 271.
Compagnie, Ver. O.I. (zie Vereenigde O.I. Compagnie).
Compagnie, Engelse (zie Engelse Compagnie).
Copra, 222.
Cordifolia, 194.
Crèpe, 213, 214.
Cromwell, 102.
Cuba, 165.
Cup, 213.

D

Dadapboom, 222.
Daendels, Gouverneur Generaal, 107, 279.
Dalang, 50, 51, 55, 56.
Datoe Toemenggoeng van Djohore, 110.
Deense dog, 228.
Deli, 216.
Delta, 142.
Departement van Verkeer en Waterstaat, 279.
Desa, 35, 118.
Dierentuin, 229, 230, 231.
Djajadiningrat, 122.
Djatibossen, 200, 280.
Djatihout, 127, 141, 200, 201.
Djoeroe toelis, 252.
Djokjakarta, 165, 216.
Djongos, 71, 79, 81.
Doekoen, 114, 115.
Doerian, 226.
Douanebeambte, 57.
Douglasmachine, 276.
Drake, 98.
Droge moesson, 143, 162, 164.

E

Echtscheiding, 82, 84.

Eenden, 233.
Eendeneieren, 233.
Eetkamer, 252.
Electriciteit, 118, 283.
Elzasser honden, 227.
Engelse bevolking, 259.
Engelse Compagnie, 99, 100, 101, 102, 109, 278.
Engels Indië, 168.
Eberfeld, 105.
Europa, 173.
Europese nederzettingen, 184.
Europese suikerplanters, 162.
Europese tabaksplanters, 216.
Europese woningen, 39.
Export, 173, 286.
Exprestrein, 283.

F

Fabels, 272.
Farguhar, Mr., 110.
Ficus elastica, 211.
Fiets, 24, 239.
Flamboyant boom, 203.
Fokker, 276.
Formosa, 169.

G

Gamelan, 50, 52.
Ganzen, 233.
Garoet, 236.
Geiten, 233.
Gemeente bureaux, 252.
Gerookte rubber, 214.
Gevangenis, 75.
Gibbon, 228.
Gids, 236, 240, 260.
Gladakker, 228.
Godsdienst, 285.
Goenoeng Gedeh, 243.
Goenoeng Sari, 164.
Goerami, 290.
Goudvissen, 154, 177.
Gouvernement, 108, 137, 161, 165, 284.
Gouvernements-bedrijven, 127, 279.
Gouvernements-bureaux, 252.
Gouverneur Generaal, 284.
Gouvernements-ingenieurs, 164.
Graan, 151.
Granadilla (Markesa), 225.
Grasdragers, 44.
Gravin Cichon, 192.
Grindjol, 35.
Grissee, 117.
Grobak, 24.
Groentenbouw, 176.
Grondbelasting, 156.

H

Hadji, 114, 115.
Hagedis, 233, 234, 235.
Hangbruggen, 173.
Hantoe, 90, 114, 115, 210.
Haringvloot, 87, 88.
Herendiensten, 164.
Hertenpark, 228.
Hevea, 211.
Hindoe, 13, 112, 121, 180, 292.
Hindoeïsme, 120, 157, 166.
Hindoe-tempels, 120.
Hollandse winkels, 29.
Hoofdmandoer, 253.
Hotel, 117, 123, 241, 253, 256, 257, 267.
Houtman, 99.
Huiselijkheid, 254, 255.
Huisjongen, 23.

I

Import, 286.
Indische huizen, 27.
Indo Europeanen, 285.
Indra, 158.
Inheemse huizen, 39.
Invoer van suiker, 168, 169.
Invoerrecht van suiker, 167.
Islam, 113, 114, 120, 121.

J

Jaarmarkt in Soerakarta, 67.
Jacatra, 100, 104.
Japan, 169, 205.
Japanners, 132.
Japaneesjes, 228.
Japanse winkels, 126.
Javaans Nieuwjaar, 119.
Java Motor Club, 280, 281.
Jonge, Jhr. Mr. B. C. de, 121.
Junghuhn, Dr., 194.

K

Kaap Hoorn, 239.
Kadjang, 39, 178, 203.
Kain kepala, 22, 174.
Kain pandjang, 22.
Kakkerlak, 265, 266.
Kali Baroe, 140.
Kambodja, 112, 130.
Kampong, 38, 39, 52, 119, 121, 177, 198 199.
Kampongblad, 206.
Kanon te Batavia, 272.
Karbouwen, 152, 153, 156, 232.
Karel I, 102.
Karel II, 102.
Kareta lemboe, 290.
Kareta sombong, 283.
Kapok, 220, 221.
Kapokboom, 220, 221, 224.
Katoen, 20, 30.
Kebon, 251.
Kediri, 165.
Kedoe, 165.
Keloet, 164.
Kendongheuvels, 164.
Khmer, 112.
King Charles, 228.
Kimono, 249.
Kinaboom, 280.
Kinafabricage, 279.
Kinineproductie, 196.
Kippen, 233.
Klamboe, 263.
Klimaat, 175, 260.
Klontong, 39.
Koelie, 19.
Koffie, 212, 221.
Kokospalmen, 222.
Koloniaal Instituut, 10, 11.
Koloniale stijl, 27.
Koningsplein, 178.
Koran, 114, 118.
Kooivogels, 232.
Krakatau, 238, 239.
Kratermeer, 240.
Krawang, 199.
Krekel, 265.
Kris, 67, 71, 72.
Kroepoek, 253.
Krossi malas, 128.
Kunstnijverheid, 178.
Kwee, 47.

L

Lajangan menjanji, 97.
Lalang, 222.
Lancaster, Kapitein, 99.
Landsbestuur, 284.
Landvoogd, 285.
Larong, 265.
Latex, 212, 214.
Latex-vaten, 213.
Lawoe, 241.
Lederwerkfabriek, 33.
Ledgeriana, 194.
Legenden, 158.
Leger, 273.
Leguminosen, 212.
Lembang, 189.
Leraren, 246.
Light, Kapitein, 103, 106, 109.
Luchtmacht, 260, 275, 276.
Luchtvaart, 276.
Lijfwacht van vrouwen, 69.

M

Maansverduistering, 208, 210.
Mackham, Sir Clement, 223.

Madioen, 165.
Madoera, 232.
Madoera, Straat, 166.
Madras, 107.
Maïs, 159, 182, 224, 280.
Malabar, 283, 284.
Malaria, 263.
Malaria-bestrijding, 147.
Maleiërs, 124.
Maleis, 258, 285.
Mandiën, 266.
Mandoer, 81.
Mangga, 225.
Manggistan, 35, 225.
Marskramer, 42, 94.
Medicijnen, 196, 197, 198.
Mekka, 114, 115.
Mekkagangers, 114.
Melk, 180, 181, 182.
Merapi, 239, 241.
Meubelmagazijnen, 31.
Mieren, 263, 264.
Mimoza, 212.
Minatoe, 143, 144.
Minto, Lord, 107.
Missing Link, 13.
Modelboerderijen, 181.
Modemagazijnen, 32.
Modjokerto, 165.
Modjopahit, 166.
Mohammed, 118.
Mohammedanen, 113, 117.
Mohammedanisme, 111, 114, 115.
Moelana Malak Ibrahim, 117.
Molenvliet, 147.
Molukken, 105.
Moskee, 117, 292.
Muskieten, 263.
Mythologie, 48.

N

Nasi besar, 252.
Nationaliteitswet, 285.
Natte moesson, 164.
Nederlandse huismoeders, 249, 250.
Nederlandse regering, 245.
Nederlandse vliegtuigen, 276.
Ngebel, meer van, 241.
Nieuw Islambeweging, 271.

O

Obat, 197.
Obat Njamoek, 147, 263.
Oerwoud, 185.
Officiëel toeristenbureau te Batavia, 268.
Onderwijzers, 246.
Ontbijt, 266, 267.
Onweer, 262.
Oogsten van rijst, 153.
Oostmoesson, 161, 261, 262.
Oosterse groet, 187.
Openbare diensten, 279.
Openbare werken, 278.
Opium regie, 279.
Oppervlakte Java, 37.
Oud Batavia, 27, 28, 142.
Oudgast, 190.

P

Paardensportclubs, 182.
Paardrijders, 188.
Pajong, 22.
Paleis van den Gouverneur Generaal in Buitenzorg, 228.
Pandhuis, 73, 74, 279.
Pandeglang, 122.
Pandanboom, 173.
Pandan-hoeden, 173.
Pandemonium, 207.
Papaja, 225.
Parang, 174.
Parfum, 222.
Pasar, 35, 121.
Pasar Baroe, 28, 29, 31.
Pasar Gambir, 178, 179.
Pasanggrahan, 242.
Pasoeroean, 140, 165, 166.

Paspoort, 268.
Patjol, 161.
Pawang, 114.
Pegadean, 72.
Pekalongan, 165.
Pekingeesjes, 228.
Penang, 99, 103, 106, 255.
Pendjaloe, 240, 241, 242.
Pensions, 256.
Pepe (rivier), 240.
Peperhandel, 103.
Perubast, 193.
Pikoelan, 34, 35, 172, 195, 226.
Pisang, 225.
Pisangboom, 177.
Plantages van rubberbomen, 280.
Poerwokerto, 199.
Ponies, 232.
Port Darwin, 18, 19.
Postkantoren, 127, 252.
Porong, 148.
Preanger, 153, 189.
Preferentie, 165.
Pretoe, 158, 159.

R

Raad van Indië, 284.
Raffles, 70, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 125, 278.
Ramadhan, 118, 119,
Ramboetan, 35, 225.
Rangkasbetoeng, 121.
Ras-antagonisme, 162.
Raspaarden, 182.
Rebab, 52.
Rechtspositie, 285.
Regeringsbeleid, 278.
Regen, 263.
Regent, 284.
Rembang, 165.
Residenties, 284.
Rickshaw, 25.
Rietsuikerindustrie, 169.
Riouw-eilanden, 109.
Robusta-koffie, 221.
Rotan, 128.
Royle, Dr., 193.
Rubber, 141.
Rubberindustrie, 210, 211.
Rijstmolens, 126, 127, 156.
Rijstproductie, 141.
Rijstvelden, 34, 199, 200, 201, 280.
Rijsttafel, 252.

S

Sado, 24.
Sajoeran, 253.
Sakai, 123.
Salak, 28.
Sandelwood, 232.
Sarekat Islam, 163.
Saron, 52.
Sarong, 19, 21, 22, 23, 119, 178.
Sawah, 150, 152, 153, 199.
Sawoe Manilla, 225.
Schaakbordsysteem, 166.
Schapen, 233.
Schoenwinkels, 31.
Scholen, 163, 181, 245, 246.
Secretarie, Algemeene, 284.
Sedio Moelio, 163.
Selfsupporting, 169.
Semang, 123.
Semarang, 165.
Seminaria, 246.
Seriawan oesoes, 197.
Siësta, 251.
Sindanglaja, 242.
Singapore, 103, 110, 244, 255, 258, 286.
Singosari, 113.
Sint Nicolaas, 246, 247, 248.
Si-Ohi, 157, 158.
Sirammen, 162.
Sisalhennep, 224.
Slamat, 241.
Slaven, 108.
Slendang, 22.
Smalspoorwegen, 166.

Smeroe, 241.
Soebang, 211.
Soembawapaardjes, 146.
Soembawa-ras, 232.
Soempitan, 90, 91.
Soendanezen, 204.
Soenda, Straat, 238.
Soerabaja, 19, 115, 148, 165, 256.
Soerakarta, 67, 165, 216, 218, 240.
Sojabonen, 224.
Solo, 239.
Spaniels, 228.
Specerijen, 224.
Spoorwegnet, 282, 283.
Sri, 158.
Staatsonderwijs, 245.
Stations, 283.
Stierenwedstrijden, 96.
Stoomtram, 25.
Strohoeden-industrie, 173.
Stuifrubber, 214.
Suikerfabrieken, 167.
Suikerindustrie, 148, 163.
Suikerinvoer, 168, 169.
Suikermaatschappijen, 164, 165.
Suikerproductie, 167, 168.
Suikerproefstation, 166.
Sultan, 67, 68, 69.
Sumatra, 105, 114, 123, 216, 285.

T

Taal, 285.
Tabak, 215, 216, 217, 218, 280.
Tandjong Priok, 25, 181, 244.
Tangerang, 173, 174.
Tapioca, 218.
Tappen, 213.
Tappers, 213.
Tasikmalaja, 178.
Taxatie rietsuiker 1936, 169.
Tegalan, 150, 159.
Telefoonkantoor, 287.
Tenggerezen, 159.
Tennisspel, 188.
Terong, 35.
Thee-afname, 206.
Theebomen snoeien, 204, 205.
Theefabrieken, 206.
Thee-ondernemingen, 202.
Theeplantages, 201.
Thee plukken, 203, 204, 205.
Theerozen, 188.
Theetuinen, 201, 202, 203.
Thomasine, 101.
Timor-ponies, 232.
Tjibodas, 194.
Tjiliwoeng, 28, 142, 143.
Tjimahi, 273.
Tjinjiroean, 194.
Tjitjak, 233, 234, 235.
Toekang makanan, 204.
Toekang Gigi, 132.
Toeristen, 117.
Toeristenland Java, 268.
Toetoep, 251.
Tokeh, 235.
Toko, 126.
Topoogsten, 211.
Tosari, 159.
Tricht, Dr. B. van, 121.
Tropische nachten, 261.
Tropische zonnehitte, 261.

V

Vacantiehuizen, 183.
Vanille, 224.
Varkens, 233.
Veeartsenijkundige dienst, 164.
Veestapel, 181.
Veldpolitie, 274.
Venters, 94.
Venushaar, 188, 250.
Vereenigde O.I. Compagnie, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 109, 117, 126, 200, 205, 278.
„Verlaten" hout, 205.
Vis, 41, 42, 89.
Vlieger oplaten, 96.
Vliegpostdienst, 276.
Vlinders, 265.

Voetbal, 92.
Volksraad, 285.
Volksvertegenwoordiger, 285.
Voorgalerij, 250.
Vorstendommen, 285.
Vruchten, 224.
Vreemdelingenbezoek, 268, 269.

W

Waarborgsom, 268, 269.
Waarschuwingsborden, 281.
Wadoeks, 163.
Wajang, 49, 52, 53, 54, 210.
Wajang golek, 50.
Wajang koelit, 50.
Wajang-poppen, 55, 94, 178.
Wajang wong, 49.
Waterkanalen, 164.
Watervoorziening, 186.
Waterwerken, 161.
Wau-wau, 228.
Weduwen-verbranding, 120.
Wegennet, 279.
Weltevreden, 28.
Wereldleverantie van suiker, 165.
Wereldcrisis, 167.
Westmoesson, 261, 262.
Wickham, Sir H., 211.
Wilkinson, 100.
Wisselbouw, 161.
Woro-rivier, 239.

Z

Zendeling Arabische, 292.
Zon, 244.
Zonnebloem, 188.
Zonnehelm, 245.
Zoutindustrie, 279.
Zuivelindustrie, 180,181, 182.
Zwemmen, 189.

LIJST VAN ILLUSTRATIES

		t/o blz.
1.	Javaans meisje	1
2.	Was in de „bijkeuken"	20
3.	Ingang van een desa	21
4.	Vruchtenverkoopster	21
5.	Marskramer met pikolan	28
6.	Visverkoopster	29
7.	Tjabe-verkoper	32
8.	Oost en West	33
9.	Waarschuwingsbord voor autoverkeer	33
10.	Mandiën	48
11.	Koken op de pasar	49
12.	Drukke nering op de pasar	49
13.	Naar de pasar	52
14.	Rondtrekkende kapper	52
15.	De vaat doen	53
16.	Verkoop van tabak	53
17.	Op de pasar	60
18.	Op de pasar	60
19.	Viaduct	61
20.	Autoweg	61
21.	Inkopen doen	64
22.	Overdekte pasar	65
23.	Wasplaats in een kampong	65
24.	Visverkopers	80
25.	Moeder met kinderen	81
26.	Javaans gezin	81
27.	Javaanse moeder met kind	84
28.	Departement van Economische Zaken te Bandoeng	85
29.	Beroemde kanon bij Batavia	85
30.	Javaans keukengerei	92
31.	Terug van de Bromo	93
32.	Stoken in de bergen	93
33.	Huiselijk tafereeltje	96
34.	Siter-spel	97
35.	Naar school	97
36.	In de Preanger	112
37.	Waaierpalm	112
38.	Aan de voet van de Bromo	113
39.	Wassen in Molenvliet, Batavia	113
40.	Wandelende keuken	116
41.	Schoolreisje	117
42.	Poppen van de wajang-golek	117
43.	Soendanees met golek-pop	117
44.	Hurkende Javaan	124
45.	Wassen in Molenvliet II	125
46.	Drogen van rijstkoekjes	125
47.	Jongen bij de put	128
48.	Javaanse prauw	129
49.	Vissen	129
50.	Javaans meisje met broertje	144
51.	Bamboepijpleidingen	145
52.	Sawah-velden	145
53.	Basrelief van de Boroboedoer	148
54.	Blinde bedelaar bij de Boroboedoer	148
55.	Boeddhabeeld op de Boroboedoer	149

t/o blz.

56. Stoepa's op de Boroboedoer 149
57. Moskee te Bandoeng . 156
58. Koelies spelen domino . 156
59. Postzegelverzameling . 156
60. Trap naar de kraterwand van de Bromo 157
61. Mohammedaan in gebed 157
62. Chinees altaar 160
63. Hoofdaltaar in een Chinese tempel 161
64. Altaar in een Chinese tempel 161
65. Offernis in Chinese tempel 176
66. Chinese graftombe . . 177
67. Javaanse graven . . . 177
68. Chinese begrafenis . . 180
69. Middag-bad 180
70. Kapel Chinese begraafplaats 181
71. Chinees op Java . . . 188
72. Visvijver op sawah-veld 189
73. Na een bandjir 189
74. Sawaharbeid met de patjol 192
75. „Bibit" van rijst wordt uitgeplant 193
76. Ploegen op sawah-veld 193
77. Bundelen van padi(rijst) 208
78. In de Preanger: sawahcomplex 209
79. Sawah-veld wordt geploegd 209
80. Vrouwen aan het rijststampen 212

t/o blz.

81. Sawahlandschap met schuilhuisje 213
82. De rijst moet drogen . 213
83. Rijstblok 220
84. Rijstoogst in volle gang 221
85. Rijst uitplanten . . . 221
86. Javaan met rijst keert huiswaarts 224
87. Na de rijstoogst wordt afgerekend 225
88. Span karbouwen voor de ploeg 225
89. „Kokkie" 240
90. De suiker bloeit . . . 241
91. Suikerriet wordt verpletterd 241
92. In de bergtuinen . . . 244
93. Landschap op Java . . 245
94. Rubber tappen . . . 245
95. „Grobak" 252
96. Javaanse bamboe-brug 253
97. Primitieve rotan-brug . 253
98. Wandelende keuken voor de theeplukksters . 256
99. Theesorteren 256
100. Transport van „bilik" . 257
101. Vervoer van bamboe . 257
102. Bamboe-brug 257
103. De thee wordt gesorteerd 272
104. Koffie-bonen „lezen" . 272
105. In de bergtuinen . . 273
106. Bergweg in de Preanger 273

INHOUD

Hoofdstuk		Blz.
	H. COLIJN — TER INLEIDING	7
	C. P. GUNNING — WOORD VOORAF	9
	JAVA'S PRACHT EN PRAAL	13
	AANTEKENING VAN DE SCHRIJFSTER	15
I -	HET LAND VAN DE WAJANG EN DE SARONG	17
II -	HET LEVEN IN DE STAD EN OP HET LAND	27
III -	KAMPONGBEWONERS EN MARSKRAMERS	37
IV -	JAVAANSE MYTHOLOGIE EN DE WAJANG	48
V -	HET PARADIJS VOOR DEN AUTOMOBILIST	57
VI -	IN DE VORSTENLANDEN — PANDHUIZEN EN GEVANGENISSEN	67
VII -	ENIGE ZWAKHEDEN VAN DEN JAVAAN	78
VIII -	ZEEVAART EN SPORT OP JAVA	87
IX -	EEN HOOFDSTUK UIT DE GESCHIEDENIS VAN JAVA	98
X -	HOE JAVA HERHAALDELIJK „BEKEERD" WERD	111
XI -	DE CHINEZEN OP JAVA	123
XII -	BEVLOEIïNGSWERKEN	134
XIII -	KANALEN — EN HET ZONDERLINGE GEBRUIK DAT ER VAN GEMAAKT WORDT	142
XIV -	30.000 VIERKANTE KILOMETER RIJST	150
XV -	HET RIJK VAN DE SUIKER	160
XVI -	BAMBOE EN BERGTUINEN	171
XVII -	MODELBOERDERIJEN EN NEDERZETTINGEN OP DE HOOGVLAKTEN	180
XVIII -	DE KINA-ROMAN	191
XIX -	DJATIBOSSEN EN THEE	199
XX -	OP EEN RUBBERONDERNEMING	207
XXI -	VERSCHILLENDE GEWASSEN	215

Hoofdstuk Blz.

XXII - HUISDIEREN EN WAT ER VERDER LEEFT 227
XXIII - VULKANEN 236
XXIV - DE NEDERLANDERS OP JAVA 244
XXV - ONBELANGRIJKE DINGEN 260
XXVI - WOELIGE ELEMENTEN 270
XXVII - DE MODERNE TIJD — WEGEN, SPOORLIJNEN, WATERKRACHT 278
XXVIII - BONTE OPTOCHT TOT BESLUIT 287
REGISTER OP DE IN DIT BOEK VOORKOMENDE TEKST 297
LIJST VAN ILLUSTRATIES 305

DIT BOEK IS GEZET UIT DE HOLLANDSCHE MEDIÆVAL EN GEDRUKT OP DE PERSEN VAN DRUKKERIJ C. HAASBEEK, ALPHEN A.D. RIJN - FOTO'S: AMARANT — A.B.C. PRESS SERVICE, ENKELE FOTO'S VAN DE SCHRIJFSTER EN DRS. R. L. MELLEMA - CLICHE'S EN BANDSTEMPEL VAN DE ALGEMEENE CLICHÉ-INDUSTRIE VAN TIJN & ZACK TE AMSTERDAM - TEKST- EN KUNSTDRUKPAPIER VAN P. SAARBERG TE AMSTERDAM - ILLUSTRATIES EN OMSLAG ZIJN GEDRUKT DOOR N.V. DRUKKERIJ „DE VALK" TE AMSTERDAM - HET BINDWERK IS VAN N.V. BOEKBINDERIJ v/h FA. J. G. PULLE, LEIDEN

NAAST DE GEWONE OPLAGE VERSCHIJNT EEN BEPERKTE WEELDE-UITGAVE VAN 25 GENUMMERDE EXEMPLAREN OP HANDGESCHEPT PAPIER GEDRUKT EN IN HOORNPERKAMENT GEBONDEN

38215

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT
3 0000 00625 0389